

MEDKULTURNA KOMUNIKACIJA

POP OKO UHO

OIKOS

Čitalnica

časopis
za
kritiko
znanosti

let. XXIV, 1996, št. 178

vsebina

Darij Zadnikar	5	TRAGIKOMIČNA NAMESTO VESELE ZNANOSTI
----------------	---	--------------------------------------

MEDKULTURNA KOMUNIKACIJA

Igor Ž. Žagar	11	NAMESTO UVODA
Michael Meeuwis	15	STRPNOST IN NESTRPNOST V MEDKULTURNI KOMUNIKACIJI: OPAŽANJA O IDEOLOGIJ IN KONTEKSTU V INTERAKCIJSKI SOCIOLINGVISTIKI
David P. Shea	35	PERSPEKTIVA IN PRODUKCIJA: STRUKTURIRANJE SODELOVANJA V MEDKULTURNI KONVERZACIJI
Srikant Sarangi	79	MEDKULTURNO ALI NE? ONKRAJ POVELIČEVANJA KULTURNIH RAZLIK PRI ANALIZI NEUSPEŠNE KOMUNIKACIJE
Vedrana Spajić Vrkaš	103	(DE)KONSTRUKCIJA (DE)KONSTRUIRANEGA: ANTROPOLOŠKA TEORIJA IN SOCIALNA KONSTRUKCIJA IDENTITETE
Marjeta Doupona Horvat	123	BEGUNSKA POLITIKA V SLOVENIJI (OD MARCA 1992 DO KONCA LETA 1993)
Barbara Domajnko	147	ARGUMENTATIVNA MOČ DISKURZA ZGODNJEGA UČENJA TUJEGA JEZIKA

POP OKO UHO

Jože Vogrinc	171	POP OKO UHO
Ičo Vidmar	173	PIERRE SCHAEFFER IN RAZPRAVA O GLASBENIH OBJEKTIH
Pierre Schaeffer	175	RAZPRAVA O ZVOČNIH OBJEKTIH
Steve Jones	201	TEHNOLOGIJA IN GLASBENIK
Ičo Vidmar	229	IZŠTEKANI – VEDNO SLIŠANI, A KOMAJ KDAJ VIDENI
Jože Vogrinc	237	RAY IN JONAS; VJ SHOW KOT TV RABA POPULARNE GLASBE

OIKOS

Edward Robbins	253	RAZMIŠLJANJA O MNOGOTERNEM MESTU
	267	DRUŠTVO KORTINA – INTERVJU Z BRANETOM ŽILAVCEM
Igor Prassel	271	ENERGIJA SONČNEGA SEVANJA

Citavnica

277

Mitja Velikonja, DRAGO BRALSTVO!

recenzije

279

Igor Pribac, TELO, ŽENSKA IN MOŠKE TEORIJE POLITIČNEGA
Dorijan Keržan, SAGE IN SOCIALNA TEORIJA
Mitja Velikonja, NOVO SOOČANJE S PERSPEKTIVAMI
Dorijan Keržan, DRUGAČEN KAFKA

prikazi in pregledi

289

Janet Carsten, Stephen Hugh-Jones, ABOUT THE HOUSE: LÉVI STRAUSS AND BEYOND (Dorijan Keržan)
K.J. Dover, GRŠKA HOMOSEKSUALNOST (Darja Šterbenc)
Boštjan M. Zupančič, PRVINE PRAVNE KULTURE (Primož Oberžan)
Howard Gardner, RAZSEŽNOSTI UMA – TEORIJA O VEČ INTELIGENCAH (Peter Brecl)
Colin Rose in Luise Goll, UMETNOST UČENJA (Peter Brecl)
Artur Štern, ALTRUIZEM (Marko Hajdinjak)
Andrej Studen, STANOVATI V LJUBLJANI (Maja Grgič)

povzetki

301

Tragikomična namesto vesele znanosti

Nietzsche nas opominja, da je videti stvari podobne ali jih napraviti enake znak šibkih oči. Zdi se, da je takšna slabovidnost postala vodilo slovenske znanstvene družčine. Mandarinini in njihovi bonci širijo parole o Univerzalni znanosti, pri čemer izhajajo iz naivne predstave, da (znanstvena) Resnica leži skrita pod pregrinjalom nevednosti in čaka princa, da jo odkrije in si jo vzame. Ta fantazma nedvomno ima erotična izhodišča, vzeta v celoti pa je aseksualna in impotentna. Nerealen je objekt poželenja: univerzalna Resnica oz. Znanost je prav takšna iluzija kot univerzalna Lepota. Ljubiti Lepoto v konkretni ženski je izgovor nesposobnosti kakršnega koli realnega razmerja. Ljubezen do Lepote (ali Dobrote) je pretveza šibkih pri ubijanju erotičnega. Zakaj pa si princ domišlja ali poskuša napraviti vtis, da razkriva čisto (nedolžno) in univerzalno Resnico, čeprav tam leži le delna resnica, ki ni sprejemljiva za vse, pa tudi sama se ni pripravljena vdati vsakemu? Zato ker ga ta ritual razkritja, ne glede na to, kaj je spodaj, dela princa. Ob vseh dvorjanih, ki z upanjem in zaupanjem zro v princa, od njega tako in tako ni moč pričakovati kaj več od poljuba. Od princa se kaj več tudi ne pričakuje. Tu se pravljica tudi konča.

Idejo odkrivanja univerzalne Resnice potrebujejo tisti, ki ohranjajo fevdalna razmerja v znanosti. Sklicujoč se na Resnico, trdijo, da v znanosti ni prostora za demokracijo. V tem kontekstu je Resnica teror.

Zgodovinska dejstva pričajo, da se kraj in čas rojstva znanosti in demokracije bolj ali manj ujemata. Naravoslovni pojem zakona je prešel iz izkušnje vladavine zakona kot volje demosa. Družbo so odtlej vodili abstraktni pravni principi in ne samovolja despota. Vesolja ni več upravljala samovolja demiurga, temveč nous, ki je dostopen slehernemu umu. Od tod lahko sklepamo, da med znanostjo in demokracijo obstaja globlja in nujna vez. Obe družji specifični tip govorice, ki jo nekateri imenujejo diskurz. V njem sprožamo trditve, za katere želimo, da bi obveljale tudi pri drugih, da bi se o njih sporazumeli, pogajali (trditve niso zacementirane), da bi se diskurz zaključil s konsenzom. Pri naravoslovnih in tehničnih vedah gre navadno za tematiziranje dejstev zunanjega, objektivnega sveta, ki se v diskurzu preskušajo po kriteriju resnice. Tisto, o čemer se kompetentni govorci sporazumejo, njihov konsenz, ki je bolj ali manj provizoričen, imenujemo znanstvena resnica. Ker se tak kon-

senz v času spreminja, so univerzalne Resnice lahko pokvarljivo blago. V (demokracijski) politiki, pravi, morali, humanističnih in družbenih vedah tematiziramo naš simbolno strukturiran normativni svet po kriterijih normativne ustreznosti. Hkrati se tu ne sporazumeva zgolj o zunanjih objektivnih dejstvih, temveč se ta dejstva tudi proizvajajo. Te vede ne morejo in ne smejo biti nevtralne, saj so vpletene v določeno družbo in kulturo, ki ju tudi soustvarjajo. Konsenz je zato težje dosežati tako, da se zdijo resnice številnejše, relativnejše, začasnejše, vsekakor pa manj univerzalne. Ne glede na to, ali gre za naravoslovno-tehnične ali družboslovno-humanistične vede, so vsem skupna pravila diskurza, ki določajo neovirano napredovanje h konsenzu oz. znanstveni resnici. Ta pravila, ki imanentno določajo vsak diskurz, je Habermas imenoval idealna govorna situacija: v diskurz se vključujejo enakopravno vsi kompetentni govorci, velja le pravilo boljšega argumenta, ne glede na institucionalni status (socialno moč) govorca, diskurz je omejen zgolj z dosegom konsenza, konsenz lahko problematizira vsak kompetenten govorec z ustreznimi argumenti itd. Z diskurzivnega stališča ni razlik med demokracijo in znanostjo, zato lahko analogno sklepamo, da je mandarinski sistem, ki se v zadnjem času uveljavlja v znanosti, zlasti pa na ljubljanski Univerzi, enaka grožnja razvoju strok kot totalitarizem demokraciji. Oba režima onemogočata sporazumevanje – enkrat je spregledana družbena pravičnost, drugič znanstvena resnica.

Mandarini in njihovi bonci, ki zaklinjajo univerzalno Resnico v svetu partikularnih odkritij, gradijo oltarje, na katerih moramo žrtvovati svoje oči. Nekoč je bila to lomonosovska zgradba sovjetske znanosti, ki ji je bilo treba slediti, če si hotel biti iniciran v univerzalno znanost. Bodisi da je šlo za univerzalne resnice dialektičnega materializma ali pa za prednosti sovjetskega naravoslovja in tehnike, ki sta razširjala številno in poceni literaturo. Najpozneje s koncem šestdesetih let se je ta oltar začel rušiti. Pismeni so videli, da se diamat ne sklada z Marxom, tisti ki niso slepi, so videli zaostajanje sovjetske tehnologije. Tedanji mladi adepti so izgubili oltar, ohranili pa idejo univerzalne Resnice, ki gradi oltarje. Zdaj so oni mandarini. Zgodovina se ponavlja, na srečo po heglovskem vzorcu: najprej kot tragedija, pozneje kot farsa. Zarjo sovjetske znanosti je zamenjal kriterij amerikanizacije. S stališča akademskega turizma je to vsekakor napredek. Univerzalna Resnica pa je še vedno bebava, čeprav je predstavljena v najboljšega možnega izmed vseh svetov. Ne gre podcenjevati človeškega in finančnega potenciala ZDA, kljub temu pa je neizmerna količina znanstvenih dejstev, ki jih proizvede, le skupek partikularnih resnic, ki ima enako težo kot tista, do katere se dokoplje pakistanski fizik. S stališča družbenih in humanističnih ved, ki niso potrebovale dragih tehnoloških parkov in zato niso bile neposredno vpletene v ekonomske in vojaške tekme, je postavljanje "amerikanskega oltarja" retrogardna farsa.

Mandarinska univerza postavlja kriterije, ki so v funkciji oviranja diskurza: znanstvena resnica velja, kolikor je primerljiva s fantazmo univerzalne Resnice, ki jo razglaša določen korpus, praviloma ameriških revij. V tehnično-naravoslovnih vedah ima ta kriterij neko tradicijo in je vsekakor relevantnejši kot v drugih vedah, kjer nočejo odkrivati Resnice, temveč sooblikovati kulturo, ki je imanentno pluralna, nepodobna in neenaka. Zato je neresen zahtevek za objavljanje – ki ga mandarini in bonci upoštevajo – v indeksiranih revijah, kjer se te indeksacije uveljavljajo šele v zadnjih nekaj letih. Objava v eminentni francoski ali nemški (ali pa slovenski) reviji ne šteje! Lahko pa se obrnete na kakšno manj znano novozelandsko. Ali pa poskusite z “Argumentom” ali “New Left Review”. To vam odsvetujemo, če ne sodite k politični levici. Ali pa se preusmerite na področja, ki zanimajo reviji “Parapsychology” in “Philosophy of Sport” ipd. Vsi ti vzvišeni kriteriji, ki naj bi posvečevali univerzalno Resnico, se izogibajo dejanskim kriterijem, primernim diskurzivnim okoljem in specifikami posamičnih ved.

Zakon o visokem šolstvu in politika znanosti uzakonjata gerontokracijo in vzvišeno vpletanje mandarinov v področja, ki niso v njihovi kompetenci. Matematiki sodijo o socialni pedagogiki, psihologi o filozofiji, slavisti o računalništvu, k razvojnim in poslovnim strategijam univerz in fakultet so pripuščeni skorajšnji upokojeanci, ki vas bodo ob vaši pobudi kvečjemu pokroviteljsko potrepljali: “To boste izpeljali, dragi kolega, ko bo prišel vaš čas.”

Lahko noč!

Darij Zadnikar

МЕДИКУЛТУРНА КОМУНИКАЦИЈА

“HIPPIY!”

Namesto uvoda

Pred meseci smo v časniku Slovenec lahko prebrali tole (omlednost):

“Tudi v Sloveniji, posebno v liberalnem taboru, bije marsikatero srce za multikulturnost, kakršno srečamo v orientexpressu ali v čakalnici mednarodnega letališča. Še več. Po njihovem doseže najvišjo raven ‘multikulturnosti’ Slovenec, ki združi v sebi in hkrati živi najrazličnejše kulturne modele in zato zna bolje angleško kot slovensko, ni kristjan, temveč ateist ali budist, podcenjuje domače jedi in pesmi, zaradi česar se hrani po italijansko ali kitajsko, ter posluša glasbo ameriških rokovskih pevcev, živi po šegah južnoameriških Indijancev itd.” (Hubert Požarnik: Multikulturnost ali etnopluralizem).

Omlednost (če lahko karikirani podobi Slovenca kot nekoga, ki je (oz. mora biti) kristjan, vsak dan je zelje in žgance in se navdušuje nad Lojzetom Slakom sploh še rečemo samo omlednost) pa kaj kmalu preide v fašistoidnost in rasistično hujskanje, saj avtor nadaljuje:

*“Nobena skrivnost ni, da so največji pobudniki in zagovorniki današnje entropije kulture in nastajanja brezoblične svetovne civilizacije ljudje, ki niso ukoreninjeni v svojem narodu in ki **jim je zato vseeno, katero vero in kakšne navade ima сосед ali v katerem jeziku se pogovarja z njimi**” (poudaril I. Ž. Ž.),*

nato pa sklene:

*“... To pomeni, da se moramo tudi Slovenci v prihodnje še bolj spomniti svoje materialne, duhovne in jezikovne kulture ter jo negovati in krepiti. To bo blagodejno vplivalo na našo samozavest, ustvarjalnost in vedrost, **poleg tega pa ukoreninjenost v lastnem narodu omogoči strpnost, medsebojno spoštovanje in ustvarjalni dialog z drugimi in drugačnimi.**” (poudaril I. Ž. Ž.).*

Se tudi vam zdi, da je tukaj nekaj narobe? Da namreč nekdo, ki mu ni vseeno, katero vero in kakšne navade ima сосед (ali v katerem jeziku se pogovarja z njim), nima nič skupnega s strpnostjo, medsebojnim spoštovanjem in ustvarjalnim dialogom z drugimi in drugačnimi? Razen seveda, če si “ustvarjalnega” dialoga, medsebojnega spoštovanja in strpnosti ne predstavljamo kot uravnavanja zasebnega življenja drugih (posameznikov in skupin) po svojih merilih...

*Tudi zato se nam je zdela tematska številka o medkulturni komunikaciji potrebna: da bi končno (na Slovenskem pa sploh prvič!) **strokovno**, na*

znanstven način spregovorili o medkulturni komunikaciji, kaj (medkulturna komunikacija) sploh je, kakšne probleme generira in kako se jih lotevati.

Temeljna poteza te tematske številke – to seveda velja za prevedena besedila (ki se jim nismo mogli ogniti, saj je veda pri nas še v povojih), ne pa tudi za slovenski besedili, ki pravzaprav predstavljata prva koraka na tem področju – pa ni le predstavitev koncepta medkulturne komunikacije in medkulturne komunikacije kot vede, temveč tudi **kritičen pogled** na medkulturno komunikacijo oz. **teorijo** medkulturne komunikacije. Ta kritični pogled se kaže na dveh ravneh: na ravni **predmeta** analize medkulturnih interakcij in na **metateoretski ravni** razprave o aktualnih usmeritvah in modelih raziskav medkulturne komunikacije.

Na osnovi analiz empiričnih (interakcijskih) podatkov, Shea, Meeuwis in Sarangi tako skušajo razkriti **ideološke procese**, ki so na delu v komunikacijskih strukturah medkulturnih srečanj, ali pa predstavljajo alternativna stališča in metodološke pristope, ki se jim zdijo primernejši za takšne raziskave. Kritična analiza podatkov jih potem vodi do (kritičnega) pretresa obstoječih (in prevladujočih) modelov in teorij medkulturnega raziskovanja, pri čemer se sprašujejo predvsem po tem, v kolikšni meri ti analitični modeli lahko razkrijejo dimenzije **družbene neenakosti** in **razmerja moči** (ki so prisotni) v medkulturnih srečanjih. Njihov zastavek je predvsem razumevanje in "denaturalizacija" nekaterih ključnih analitičnih kategorij in konstruktov, ki so v (prevladujočih) raziskavah medkulturne komunikacije najpogosteje razumljeni kot samoumevna in neproblematična razlagalna orodja. Takšen uvod v predstavitev problematike medkulturne komunikacije in medkulturnega raziskovanja se mi zdi primernejši kot pa prevajanje "izbranih poglavij" klasičnih del o medkulturni komunikaciji: bralec se bo tako lahko seznanil z nekaterimi temeljnimi postavkami klasikov teorije medkulturne komunikacije, kakor tudi z njihovimi sodobnimi kritiki ("klasikov" se zainteresirani bralec seveda še vedno lahko loti sam).

Zdaj pa še nekaj besed o izbranih besedilih (prva tri so bila objavljena v posebni številki vodilne revije s področja jezikovne pragmatike *Pragmatics* (vol. 4, št. 3, september 1994) z naslovom *Critical perspectives on intercultural communication*; seveda jih ponatiskujemo z dovoljenjem avtorjev).

Članek Michaela Meeuwisa pozornost obrača na dejstvo, da razmerje med kulturnimi razlikami in komunikacijskimi problemi v različnih medkulturnih kontekstih nikakor ni enako ali nespremenljivo. V svojem članku poroča tako o primerih uspešne medkulturne komunikacije, v katerih so se diskurzivne konvencije realizirale na močno razčlenjen in raznolik način, kakor tudi o primerih komunikacijskega konflikta, kjer je bila ta realizacija manj raznolika, in na osnovi teh opazanj predlaga bolj pretanjen in bolj kritičen pogled na odnos med kulturnimi razlikami in komunikacijskimi problemi. Ta kritični

pogled naj bi upošteval predvsem način, na katerega zgodovinsko uveljavljene in institucionalizirane oblike etnične pristranosti tolerirajo kulturno specifična odstopanja neki skupnosti, neki drugi pa ne.

David P. Shea že omenjeno strategijo denaturalizacije uporabi na primeru **kontekstualizacijskih in sklepalnih konvencij**, tako da problematizira način, na katerega so bile v nekaterih modelih medkulturne komunikacije uporabljene kot **danosti**, ki naj pojasnijo komunikacijske konflikte. Potem ko zamenja tisto, kar pojasnjuje, s tistim, kar mora biti pojasnjeno, Shea ugotavlja, da bi morali kontekstualizacijske in interpretacijske strategije najprej preiskati glede na to, kako so same posredovane z **družbenim položajem interaktantov** in s **situacijsko strukturo konverzacijske dejavnosti**. Ne bi jih smeli preprosto imeti za dane in stabilne normativne vzorce, ki z govorcem kar nekako "zaidejo" v interakcijo. Razprava o (analitični) opori, ki jo nudijo takšne konvencije, avtorja vodi (vse) do problematizacije (v "klasični" literaturi o medkulturni komunikaciji precej razširjenega) stališča, po katerem so primeri medkulturnih nesporazumov posledica konvencij kontekstualizacije in sklepanja, ki naj bi bili specifični za neko kulturo.

Bralec oz. bralka bosta kmalu opazila, da so prvi trije članki (implicitno ali eksplicitno) refleksivni, kar pomeni, da je kritična perspektiva, ki jo privzema, dvostranska: usmerjena je tako na **procese**, ki so na delu v analiziranih podatkih, kakor tudi na **družbeno relevantnost** nekaterih izbranih pristopov k medkulturni komunikaciji.

Ta refleksivnost je morda še najbolj opazna v članku Srikanta Sarangija. Če skuša, na primer, Sheajev članek pokazati, da temeljne kategorije kot **etnična identiteta** ali **kulturne razlike** niso predeterminirane strukture, temveč se konstruirajo v medkulturnem diskurzu, se Sarangi sicer loteva istih vprašanj, vendar spremeni naslovnik: če prva dva članka takšne konstrukcije raziskujeta na predmetni ravni medkulturnega razgovora, pa Sarangi raziskuje, kako se takšne konstrukcije razvrščajo na ravni **oblikovanja teorije in raziskovalne prakse**. Med drugim ugotavlja, da nekateri analitiki medkulturnega nesporazuma prevelik pomen pripisujejo "kulturnim razlikam" na račun drugih faktorjev, ki so (so)odgovorni za fenomen (medkulturnega) nesporazuma, vse tja do stereotipiziranja medkulturne komunikacije kot predvsem "medkulturne" in (mnogo) manj "komunikacije". Kot alternativo Sarangi predlaga, da bi morali medkulturna srečanja vmestiti tako v njihov **družbeni** kot v njihov **institucionalni** kontekst, kar mu omogoči, da specifičnim diskurzivnim praksam interaktantov sledi v kontekst širših družbenih sil.

Med vsemi medkulturnimi temami, ki se jih lotevajo prvi trije članki, je koncept "kulture" očitno najpogostejše obravnavan problem: vsem trem člankom je skupno, da skušajo denaturalizirati nejasno rabo pojma kultura kot nujne in

zadostne razlage vsega, kar se dogaja v medkulturnih interakcijah. Kot dopolnilo jim zato sledi članek Vedrane Spajić Vrkaš, ki podaja nekakšen (seveda kritičen) pregled teorij **konstrukcije identitete**, pri čemer opozarja predvsem na ideološkost rabe in ideološki izvor sprememb, ki so jih doživeli pojmi kot "pleme", "etničnost", "državljanstvo" in "nacionalizem".

Zadnja dva članka sta nastala v okviru dela v Centru za diskurzivne študije na ISH, Inštitutu za humanistične vede Ljubljana, in predstavljata netipičen pristop k obravnavi problemov medkulturne komunikacije. Če prvi trije članki, kakor tudi sicer večina tovrstne literature, v osnovi izhajajo iz gumperzovske interakcijske sociolingvistike, se Marjeta Doupona Horvat pisanja o beguncih in begunski problematiki v Sloveniji loteva s klasičnim (osnovnim) instrumentarijem sodobne **jezikovne pragmatike**: izpostaviti želi predvsem (ideološke) predpostavke in implikature tega pisanja. Barbara Domajnko skuša diskurz zgodnjega učenja tujega jezika, zelo specifičen problem medkulturne komunikacije, razčleniti s pomočjo konceptov Ducrotove teorije **argumentacije v jeziku**, teorije, ki je na neki način revolucionarna, saj je ne zanima toliko sprotna, interakcijska, konstrukcija argumentov, temveč argumenti, ki so že vpisani v samo jezikovno strukturo, argumenti, ki jih ponuja jezik sam.

Pogled na teorijo medkulturne komunikacije, ki ga ponujamo, seveda ni popoln (prostora nam je, na primer, zmanjkalo za podrobnejšo predstavitev antropološkega pristopa, ki se sklene na mestu, kjer lingvist sploh šele prične z delom) in (za nameček) ne predstavlja lahkega branja. Seveda pa zato omogoča tudi vse kaj drugega kot prostočasna nedeljska lamentiranja upokojenega psihiatra in amaterskega politika(NTA), namreč vpogled v **analizo in teorijo** medkulturne komunikacije.

Igor Ž. Žagar

IGOR Ž. ŽAGAR je magistriral iz filozofije in doktoriral iz sociologije na Filozofski fakulteti univerze v Ljubljani. Je predstojnik Centra za diskurzivne študije in vodja podiplomskega programa iz Teorije komunikacije na ISH, Inštitutu za humanistične vede Ljubljana, ter docent za sociologijo kulture na Filozofski fakulteti. Ukvarja se predvsem z jezikovno pragmatiko, argumentacijo in retoriko. Je (so)avtor in urednik šestih knjig in več deset člankov. Naslov: ISH – Inštitut za humanistične vede Ljubljana, Beethovnova 2/III, 1000 Ljubljana. E-mail: igor.zagar@guest.arnes.si.

Strpnost in nestrpnost v medkulturni komunikaciji: opažanja o ideologiji in kontekstu v interakcijski sociolingvistiki¹

1. UVOD

Že leta 1961 je J. L. M. Trim zapisal:

“Čutimo (...), da rastoče-padajoča intonacija, ki jo številni Poljaki uporabljajo v preprostih izjavah, *resnično* kaže na intelektualno vzvišenost in da močan poudarek, od zloga do zloga padajoča melodija in nizko izgovorjeno jedro v nekaterih severnonemških izjavah *izražajo* željo po prevladi. Naša reakcija na to je ostra. Tujec pa je popolnoma zmeden in se sprašuje, zakaj je obetavno prijateljstvo propadlo. Tako se slabšajo medčloveški odnosi in nastajajo miti o ‘narodnem značaju’.” (Trim 1961: 35, besedilo je poudarjeno v izvirniku)

V tem odlomku Trim govori o možnih posledicah medkulturnih stikov med domačimi govorniki – DG (native speakers – NSs) in nedomačimi govorniki – NDG (nonnative speakers – NNSs) na ravni skupinskih zaznav. Ker nedomači govorniki drugače dojemajo suprasegmentalne plasti jezika (v tem primeru angleščine), se lahko zgodi, da domači govorci pripiše te razlike psihološkim potezam sogovornika. Trim poudarja, da se lahko v medkulturni komunikaciji krepijo ali ustvarjajo stereotipi o kulturnih, rasnih in etničnih skupinah.

¹ Raziskavo za ta članek je podprla Belgijska državna znanstvena fundacija (Belgian National Science Foundation – NFWO) in je potekala v okviru raziskovalnega programa, ki ga je financirala belgijska vlada (IUAP-II, pogodba št. 27). Članek je bil v zgodnejši in krajši obliki predstavljen na četrti Mednarodni konferenci v pragmatiki, ki je potekala v japonskem mestu Kobe julija 1993, pod naslovom “Breakdown (and the absence of) conflict in intercultural communication between non-native speakers of English” (“Zlom (in odsotnost) konflikta v medkulturni komunikaciji med nedomačimi angleškimi govorniki”). Peter Auer, Jan Blommaert, Dennis Day, Thiru Kandiah, Anne Pauwels, Srikant Sarangi, David Shea in Jef Verschueren so mi pomagali s pripombami k zgod-

nejšemu osnutku članka, za kar se jim zahvaljujem.

² Večina Gumperzovih del o medkulturni komunikaciji, ki so bila objavljena pred letom 1982, je zbrana v knjigi *Discourse Strategies* (Diskurzivne strategije, Gumperz 1982). Po letu 1982 so izšla še naslednja dela: Gumperz (1983, 1984, 1992); Gumperz & Roberts (1991) in Gumperz et al. (1984). Primeri številnih raziskav Gumperzove smeri so: Chick (1985, 1991); Raith (1985); Roberts & Sayers (1987); Scollon & Scollon (1981, 1983); Valentine (1988) ter članki, ki so zbrani v: Gumperz (ur.) (1982).

³ S tem seveda ne zavračam dejstva, da so na interakcijsko sociolingvistiko vplivale tudi druge smeri, ki poudarjajo socialno-konstruktivno plat jezikovne prakse, na primer teorija govornih dejanj, ki izvira iz Austi-novega preučevanja performativne moči jezika, ter nekatere smeri v socialni psihologiji. Čeprav so te discipline močno vplivale na interakcijsko sociolingvistiko, jih ta ni sprejela brez kritike in v celoti.

Trimova zgodnja anekdotična ocena nastajanja kulturnih stereotipov v konkretnih konverzacijskih dogodkih (conversational incidents) se znova pojavi pri razvoju specifičnega empiričnega pristopa k medkulturni komunikaciji, ki ga je izoblikoval John Gumperz.² Gumperzovo delo je mejnik v interakcijski sociolingvistiki in je močno vplivalo na razcvet raziskav medkulturne komunikacije v zadnjem desetletju. Njegov vpliv je tako velik, da lahko govorimo o uveljavljeni smeri raziskovanja medkulturnih stikov. Po mnenju Gumperzove smeri nastajajo stereotipi pri komunikaciji na naslednji način: pri stikih med kulturno različnimi govorniki lahko zaradi različnih pragmatik, ki jih ti uporabljajo v skupnem jeziku, pride do komunikacijskih problemov. Pod vplivom sociokulturnega ali jezikovnega ozadja lahko govorniki 'prevlečejo' formalno podoben jezik z ravno nasprotnim repertoarjem 'kontekstualizacijskih signalov' ('contextualization cues'), ki so "površinske značilnosti sporočilne oblike (...), s pomočjo katerih govorniki signalizirajo, poslušalci pa interpretirajo, za kakšno dejavnost gre, kako je treba razumeti semantično vsebino in kako je vsak stavek povezan s predhodnim in nadaljnjim besedilom" (Gumperz 1982: 131). Kontekstualizacijski signali sestojijo iz pragmatičnih elementov, kot so na primer mehanizmi dajanja povratnih informacij o situaciji (backchanneling devices), pravila izmeničnega govorjenja, ustaljeni izrazi, intonacijski vzorec, preklapljanje med kodi in stili (style- and codeswitching), konvencije za začenjanje in zaključevanje konverzacije ter druge diskurzivne strategije. Takšni signali delujejo na zelo subtilnih in težko opredeljivih ravneh jezikovne produkcije in pričakovanj, zato razlike med njimi niso neposredno razvidne iz tehničnih jezikovnih variacij. Po Gumperzovem mnenju tako pride do napačnega sklepanja o komunikacijski intenci sogovornikov ter o njihovih značajskih potezah in obnašanju. Če se neuspešna komunikacija ponovi pri stikih z ljudmi, ki po naši predstavi pripadajo isti etnični, kulturni ali rasni skupini, lahko karakterizacije posameznikov prerastejo v stereotipne karakterizacije celotne skupine.

Ta način mišljenja predpostavlja, da ima neposredna interakcija pomembno vlogo pri ustvarjanju socialnega reda. Jezikovna praksa, postavljena v določeno situacijo, naj bi imela pomembno vlogo pri (re)produciranju sistemov sociokulturnega znanja in socialnih struktur na splošno. To jasno kaže na vpliv, ki so ga na interakcijsko sociolingvistiko imele nekatere discipline znotraj širšega področja sociolingvistike, na primer etnografija govora, etnometodologija, konverzacijska analiza ter diskurzivna analiza.³ S svojim pojmovanjem vloge konkretne in neposredne interakcije pri ustvarjanju socialnega reda pa te discipline niso vplivale le na stališče interakcijske sociolingvistike glede komunikacijskega nastajanja stereotipov. Pod njihovim

vplivom se je interakcijska sociolingvistika pri preučevanju splošne medkulturne komunikacije oprla na analizo situacij na mikroravni. Gumperzova smer se je pri raziskovanju medkulturne komunikacije osredotočila na etnografske študije primerov neposrednih interakcij v določenih situacijah, pri katerih preučuje komunikacijske mehanizme, ki so neposredno razvidni iz opazovanja. Zato moramo podrobno analizo "procesov, ki ustvarjajo in krepijo negativne rasne stereotipe, ki vodijo k predsodkom in diskriminaciji" (Chick 1985: 300), se pravi komunikacijskega nastajanja stereotipov, razumeti kot izraz splošne usmeritve interakcijske sociolingvistike v analizo posameznih 'oprijemljivih' konverzijskih struktur.

V svojem članku nameravam preko analogne študije primera razmerij med konverzijskimi dogodki in kulturnimi stereotipi dokazati, da je treba poleg značilnosti, ki jih preučuje interakcijska sociolingvistika in so neposredno razvidne iz opazovanja diskurza, upoštevati tudi zunajsituacijske socialne dejavnike, ki posredujejo komunikacijske procese. Zaradi izbire določenih metod, ne pa zaradi svoje teoretične usmeritve interakcijski sociolingvisti pri raziskovanju medkulturne komunikacije večinoma sploh ne upoštevajo vpliva zunajsituacijskih parametrov na konverzijsko strukturo. Zaradi prevlade takšnih raziskav se lahko zgodi, da sčasoma ne bomo več opazili posredovalne vloge zunajsituacijskih struktur in bomo razvili napačno pojmovanje 'konteksta', ki ga bomo omejili na značilnosti, ki so razvidne iz opazovanja mikrostruktur.⁴

Študijo začenjam z analizo posnetih primerov medkulturne komunikacije v angleščini med nedomačimi govorniki, t.j. tanzanijskimi, južnokorejskimi in flamskimi inženirji (2. poglavje). Obravnaval bom pogosto rabo eksplisitnega pogajanja o pomenu (negotiation of meaning) in popravka (repair) v interakcijah med nedomačimi govorniki (NDG-NDG). Uporabljal bom nasprotujoča si izraza 'komunikacijska strpnost' ('communicative leniency') in 'komunikacijska nestrpnost' ('communicative testiness'). V tretjem poglavju bom svoje ugotovitve interpretiral na podlagi dihotomije med 'komunikacijskim zlomom' ('communication breakdown') in 'komunikacijskim konfliktom' ('communication conflict'), katere avtor je Michael Clyne. Ta tipološka interpretacija je v nasprotju z nekonstruktivnimi in posplošujočimi kritikami kulturnega ozadja, s katerimi nekateri jezikoslovci razlagajo probleme v medkulturni komunikaciji. Ugotovitve, ki jih bom predstavil v 2. in 3. poglavju, bom v 4. poglavju primerjal z rezultati ocenjevalnih razgovorov, pri katerih so sodelovali flamski učitelji. Ta 'primerjava' je pokazala, da stereotipi, ki so jih učitelji izrazili v razgovorih, močno odstopajo od dejanskih konverzijskih interakcij. Na osnovi te

⁴ Kot bo razvidno iz članka, so zahtevo, da je treba upoštevati posredovalno vlogo zunajsituacijskih struktur, še izrazili (redki) raziskovalci v interakcijski sociolingvistiki ter raziskovalci, ki imajo drugačen pristop k medkulturni komunikaciji in komunikaciji med pripadniki iste kulture (intracultural communication). V svojem članku želim to zahtevo opredeliti predvsem glede na obravnavo ideoloških struktur in pojma 'kontekst' v interakcijski sociolingvistiki.

⁵ Prvo in podrobnejše poročilo o tej analizi je: Meeuwis (1994) (glej tudi Meeuwis 1993).

⁶ V transkripcijah je FU flamski učitelj, TŠ tanzanjski študent, KŠ korejski študent. Uporabljam tudi naslednje simbole:

...: premor (število pik je odvisno od dolžine premore)

/: padajoča intonacija

?: rastoča intonacija

*: poudarek je na naslednjem zlogu ali besedi

{{dc}tekst}: tekst v zavitem oklepaju je izgovorjen počasi

{{p}tekst}: tekst v zavitem oklepaju je izgovorjen tiho

[info]: dodan podatek

==: prekinitev, povezava

=tekst1=

=tekst2=: prekrivanje

ugotovitve ne bom zavračal trditve, da stereotipi *nujno* ali *izključno* nastajajo pri neposredni interakciji, saj tega interakcijski sociolingvisti niso nikoli izrecno trdili, pač pa bom dokazal, da potrebujemo konkretnejšo in uporabnejšo oceno aktivne vloge, ki jo imajo zunajsituacijske značilnosti na makroravni pri medkulturnih interakcijah (5. poglavje). Ocenil bom tudi ideološki pristop interakcijske sociolingvistike k preučevanju medkulturne komunikacije. V nasprotju z mnogimi drugimi kritikami te šole bom zagovarjal mnenje, da moramo pristop interakcijske sociolingvistike oceniti glede na možne učinke, ne pa glede na domnevne intence. Na koncu študije bom opozoril na morebitno napačno pojmovanje 'konteksta' v interakcijski sociolingvistiki.

2. POPRAVEK, "TIHI POPRAVEK" IN "NESTRPNOST V MEDKULTURNI KOMUNIKACIJI

Od marca do decembra 1990 so mladi inženirji iz Tanzanije in Južne Koreje v belgijskem Antwerpnu obiskovali program usposabljanja, ki so ga vodili flamski inženirji. Tema programa je bilo uvajanje računalnikov v telekomunikacijske sisteme, potekal pa je v angleščini. Razdeljen je bil na teoretični in praktični pouk. Pri obeh vrstah pouka je bilo v skupini ponavadi od deset do petnajst študentov, ki so bili izključno Tanzanijci ali izključno Južnokorejci. Včasih sta bila v skupini le dva študenta. Od oktobra do decembra 1990 so dvanajst učnih ur posneli na video in avdio trakove. Vsega skupaj se je nabralo skoraj za 16 ur posnetkov, ki sem jih kasneje analiziral.

Pri analizi interakcij NDG-NDG sem se najprej osredotočil na komunikacijske probleme, ki sem jih skušal razložiti s (perceptivnim in produktivnim) prenosom iz maternega jezika oziroma z razvojnega vidika jezikovnih realizacij nedomačih govorcev⁵. Naj za začetek navedem en sam primer takšnega nesporazuma.⁶

(1)

01 FU: **it's not necessary to to stress the syntax hč?**

01 saj ni treba poudarjati sintakse a?

02 KŠ1: **it's necessary/**

02 treba je/

03 FU: **it's necessary?**

03 treba je?

04 KŠ1: **yes**

- 04 ja
 05 KŠ2: **yes because the syntax is very hard to understand**
 { [p] for us }
 05 ja zato ker je sintaksa zelo težka { [p] za nas }
 06 FU: **yeah but it's not enough with the example?**
 06 ja ampak a primer ni dovolj?
 07 KŠ1: **=yes=**
 07 =ja=
 08 KŠ2: **=yes=**
 08 =ja=
 09 FU: [nadaljuje z naslednjo temo]
 10 KŠ1,
 KŠ2: [[p] se pogovarjata med seboj v korejščini]

V vrsticah 07 in 08 hočeta korejska študenta potrditi negacijo v 06. Povedati hočeta, da je primer v učbeniku res pomanjkljiv. Pri oblikovanju svojega odgovora uporabljata sistem 'soglasja – nesoglasja', ki je v korejščini najpogostejši (Pope 1973). V jezikih, kjer je v rabi ta sistem, se odgovor oblikuje na podlagi govorčevega soglasja ali nesoglasja z (nikalno ali trdilno) obliko vprašanja, zato odgovor 'da' na nikalno vprašanje potrdi negacijo. V nizozemščini, ki je materni jezik flamske učiteljice, pa se v odgovorih večinoma uporablja 'trdilno-nikalni' sistem: če je stavčna oblika odgovora trdilna, se uporabi pritrdilnica, če je nikalna, pa nikalnica. Zato odgovor 'da' na nikalno vprašanje izniči negacijo. Ker za flamsko učiteljico odgovora 07 in 08 pomenita, da primer v učbeniku zadošča, pride do medkulturne 'zmešnjave z odgovori da/ne'. Učiteljičina reakcija v vrstici 09 jasno povzroči komunikacijsko frustracijo Korejcev (v vrstici 10). Seveda prenos sistemov odgovarjanja iz maternega jezika ni edini vzrok za nesporazum, saj v interakciji delujejo kompleksni dejavniki, ki jih ne gre poenostavljati. Flamska učiteljica, ki v tem kontekstu vodi postopek (procedural power), bi v vrstici 06 lahko olajšala razumevanje, če bi uporabila obrnjen besedni red ali pa izrazila vprašanje z odvisnikom, ki bi sledil glavnemu stavku, na primer: 'But don't you think that...' ('Ampak, ali se vama ne zdi, da...'). Ker tega ni storila, je nedvomno prispevala k problemom, ki sta jih študenta imela z razumevanjem nameravane stavčne oblike vprašanja.

Po tem primeru nesporazuma si oglejmo naslednji primer:

(2)

- 01 FU: **what happened to the other group**
 01 kaj je z drugo skupino
 02 **you don't know?**

- 02 a ne vesta?
03 KŠ1: **yeah/**
03 ja/
04 FU: [ju zbegano pogleda]
05 KŠ2: **yeah we don't know/**
05 ja ne veva/
06 FU: **you don't know?**
06 ne vesta?
07 KŠ2: **mm/**
07 mhm/

V tem primeru opazimo, da enaka zmešnjava zaradi odgovorov da/ne kot v primeru (1) *ne* pripelje do dolgotrajne napačne interpretacije. Pri tem medkulturnem soočenju divergentnih diskurzov se nedomači govorci angleščine uspešno pogajajo o pomenu različnih sistemov odgovarjanja, zato konverzacija gladko teče naprej. V vrstici 05 korejski študent opazi, da ima flamska učiteljica težave s sklepanjem o pravilnem pomenu. Do vrstice 07 pa sta obe strani že uspešno razrešili nesoglasje in se sporazumeli.

Eksplisitno pogajanje o pomenu in popravek sta pogosti strategiji v interakcijah NDG-NDG. Ta komunikacijski fenomen ponazarjata tudi primera (3) in (4). Tudi pri teh interakcijah je do obojestranskega prizadevanja za soglasje prišlo po začetnem nesporazumu, ki so ga povzročile medkulturne pragmatične razlike.

(3)

- 01 FU: **the SSM has different procedures/which *types of**
01 SSM ima drugačne postopke/kakšne *vrste
02 **procedures? ... remember?**
02 postopkov? ... se spomniš?
03 KŠ: **yes/**
03 ja/
04 FU: **yeah? ... you tell me?**
04 ja? ... mi poveš?
05 KŠ: [pove odgovor]

(4)

- 01 FU: **init is {[dc] urgent}/ do you know the meaning of**
that?
01 init je {[dc] nujno}/ a vesta kaj to pomeni?
02 KŠ1: **yeah/**
02 a/

- 03 KŠ2: **yeah/**
 03 ja/
 04 FU: **you tell me?** ...
 04 mi povesta? ...
 05 **you know what the meaning is?**
 05 vesta kaj pomeni?
 06 KŠ1: **yes/**
 06 ja/
 07 FU: **yes?**
 07 ja?
 08 KŠ2: [pove odgovor]

V primeru (3) je učiteljičino vprašanje v vrsticah 01–02 mišljeno kot prikazano vprašanje (display question), s katerim sprašujemo po popolni informaciji. Študent sprva ne rekonstruira tipa učiteljičinega govornega dejanja in ga interpretira kot vprašanje tipa da/ne (vrstica 03). Do tega očitno pride tudi v primeru (4), kjer se napačna interpretacija pojavi dvakrat (v vrsticah 02–03 in 06). Do teh (začetnih) komunikacijskih problemov pride tudi zato, ker učiteljica uporablja 'neobičajne' oblike prikazanih vprašanj, na primer "remember" v primeru (3) in "you tell me", "you know what the meaning is" v primeru (4). Druge razloge za to lahko poiščemo v divergentnih 'scenarijih poučevanja' ('scripts for schools') (Saville-Troike & Kleifgen 1996), t.j. različnih pričakovanjih o interaktivni praksi med učiteljem in študentom v razredu. Riley (1984), Tyler & Davies (1990) in Scarcella & Lee (1989) ugotavljajo, da v Južni Koreji pri pouku v šolah in na fakultetah navadno prevladuje profesorjev monolog. Pripomb in odgovorov študentov skoraj ni, saj večinoma niso zaželeni, profesorjeva vprašanja med predavanjem pa so v najboljšem primeru retorična. Zato lahko trdimo, da v zgoraj navedenih interakcijah Južnokorejci niso navajeni na flamski interaktivni način pouka, ki ima značilnosti workshopa, in tako ne prepoznajo takoj tipa učiteljičinega vprašanja.

Kot je razvidno iz interakcij (vrstica 05 primera (3) ter vrstica 08 primera (4)), govorci popravljajo napačne interpretacije z obojestranskim prizadevanjem, da bi se razumeli. K pogajanju o pomenu spadata tudi učiteljičina predstavitev alternativnih oblik vprašanj in njeno splošno vztrajanje. Učiteljica zazna napačno interpretacijo, vendar se nanjo ne odzove defenzivno, pač pa je pripravljena nesporazum rešiti tako, da preoblikuje govorno dejanje.

Popravek in pogajanje o pomenu nista izključno eksplicitni sredstvi, t.j. sredstvi na ravni jezikovne produkcije, saj pri tovrstnih procesih vedno delujejo tudi 'tihe' strategije. Kandiah (1991: 355–356) poudarja, da literatura o popravku obravnava

⁷ Pri obravnavi svojih podatkov se ne zadržujem ob možnih tipoloških klasifikacijah teh popravkov, se pravi znanih oznak, kot sta na primer: popravek, 's katerim začne govorec sam' ('self-initiated'), popravek, 'ki ga dokonča drugi govorec' ('other-completed') ipd. Pomembnejši se mi zdi vidik obojestranskega sodelovanja pri dokončanih popravkih.

⁸ Čeprav se Kandiah ne opira neposredno na ugotovitve M. M. Bahtina, nas njegovo stališče močno spominja na Bahtinovo kritiko klasične lingvistične teorije in njenega pasivnega pojmovanja poslušalca. Bahtin je zahtevo po upoštevanju aktivne vloge poslušalca povezal s pojmom "naslavljanje" ("addressivity"), t.j. usmerjenostjo komunikacije proti sprejemniku, ter uvedel pojma "razumevanje z aktivnim odzivom" ("actively responsive understanding") in "razumevanje s pasivnim odzivom" ("passively responsive understanding") (Bahtin 1986: 67 in sl.).

⁹ Kot je razvidno iz teh pripomb, je treba obrazce poučevanja interpretirati kot konkretne izkušnje v socialnih praksah, ki predstavljajo dinamična pričakovanja, o katerih se da pogajati, ne pa kot statično, konkretizirano kulturno bistvo.

predvsem to, kar *govorci* izvedejo, da začnejo ali zaključijo popravek⁷, se pravi z značilnostmi, ki so neposredno 'razvidne' iz analize govora interaktantov, zanemarija pa to, kar z dejanskimi izjavami napravijo *poslušalci* 'sami pri sebi' ('within themselves').⁸ Komunikacijski interaktanti opravičujejo, popravljajo, preoblikujejo, se pogajajo itd. tudi na povsem receptivni ravni. Prav to počnejo Korejci pri interakcijah (3) in (4). Učiteljčino vztrajanje samo po sebi še ni dovolj za uspešno nadaljevanje konverzacije, saj je potrebno tudi 'receptivno' pogajanje, ki so ga sodelujoči pripravljeni izvesti. Pogajajo se o svojih pričakovanih glede 'scenarijev poučevanja' in jih primerjajo z učiteljčinim vztrajanjem.⁹

'Tihi' popravek zasledimo tudi pri učiteljici (vrstica 03 primera (3), vrstice 02–03 in 06 primera (4)). Če bi na vprašanje 'Do you know what time it is?' ('Ali veste, koliko je ura?') podobno kot v teh vrsticah odgovorili s preprostim 'da', bi v kontekstu NG-NG ali NDG-NG to interpretirali kot posmehljivo ali celo žaljivo komunikacijsko obnašanje, medtem ko v naših primerih nikakor ne pride do tega. Učiteljica opraviči te izjave in se 'sama pri sebi' pogaja o njih.

Oglejmo si 'tihi popravek' v primerih (5) in (6).

(5)

- 01 KŠ1: **how can i change the color text?** [prekinitiv]
 01 kako lahko spremenim barvni tekst? [prekinitiv]
 02 **i mean this area/ only *this area/**
 02 mislim ta del/ samo *ta del/
 03 [tipka] ...
 04 **i mean this area/ i wanted to change the color**
 04 mislim ta del/ hotel sem spremeniti barvo
 05 FU: {[p] **hmm**}
 05 {[p] hmm}
 06 KŠ2: **only *this area**
 06 samo *ta del
 07 KŠ1: **only *this area**
 07 samo *ta del
 08 FU: **yes/ {[dc] i under*stand the *question}/**
 08 ja/ {[dc] ra*zumem *vprašanje}/

(6)

- 01 KŠ: **what kind of system is used?**
 01 kakšne vrste sistem se uporablja?
 02 FU: ***how do you mean? what kind of system/**
 02 *kako to misliš? kakšne vrste sistem/

Tannen (1981: 226) in Thomas (1984) ugotavljata, da se nedomači govorci pri oblikovanju metajezikovnih izjav pogosto ne zavedajo metapragmatične moči izražanja, kar pogosto povzroča komunikacijske frustracije pri komunikaciji NG-NDG (pa tudi NG-NG). V eni od svojih odličnih ponazoritev Thomas pove, kako je ruska govorka angleščine vprašala po pomenu predhodne izjave svojega britanskega sogovornika s stavkom 'What do you mean by saying that?' ('Kaj misliš s tem?') (1984: 232). To je britanski NG razumel kot izziv in kritiko svojih besed. Nasprotno pa metajezikovno nameravani vprašanci z metapragmatično močjo v primerih (5) in (6) nista povzročili trenja med sogovorniki. Izjava flamske učiteljice v vrstici 08 primera (5) ne izraža izziva ali užaljenosti, kar bi bilo možno pri interakciji NG-NG ali NG-NDG. Domači govorci angleščine bi verjetno tudi za vrstico 02 primera (6) mislil, da sogovornik z metapragmatično izjavo "how do you mean?" ("kako to misliš?") kritizira vrednost in primernost njegovega vprašanja.

Zato lahko takojšnje eksplicitno pogajanje in tihi popravek v primerih (2)-(6) razložimo s specifičnim statusom teh interakcij, saj gre za konverzacije, pri katerih sodelujejo samo nedomači govorci. Kot ugotavljata Varonis & Gass (1985: 84-85), sogovorniki pri tovrstnih komunikacijah ponavadi "prepoznajo 'obojestransko nekompetentnost'" oziroma "priznajo jezikovne težave". Tveganje, da bi izgubili dostojanstvo, je ponavadi dosti manjše, zato se lahko pogajajo o pomenu brez pretirane zadrege (glej tudi Gass & Varonis 1989; Schwartz 1980; Takahashi 1989). Ker se sogovorniki obojestransko prepoznajo za nedomače govorce, se lahko konverzacija gladko nadaljuje; to pa ne bi bilo mogoče pri kakršni koli konverzaciji, v kateri bi sodeloval domači govorci.

Do sedaj sem trdil, da je pri interakcijah, ki sem jih preučil, pogosto prišlo do eksplicitnega (produktivnega) in tihega (receptivnega) popravka. Menim, da sta ta dva popravljalna postopka izraz enotnega komunikacijskega obnašanja, ki ga imenujem 'komunikacijska strpnost'. V naslednjem poglavju bom skušal dokazati, da lahko na podlagi dihotomije Michaela Clyna med 'komunikacijskim zlomom' in 'komunikacijskim konfliktom' bolje razumemo, na kakšen način se pri interaktantih kaže komunikacijska strpnost. Preden začnem obravnavati to temo, pa bi glede specifičnosti komunikacije NDG-NDG kot 'strpne' komunikacije rad pripomnil še dvoje.

Prvič: iz rezultatov študije ne moremo sklepati, da je za komunikacijo NDG-NDG značilna strpnost na *vseh* ravneh jezikovnih struktur. Čeprav zgoraj navedeni primeri kažejo, da je pri komunikaciji NDG-NDG možna strpnost na osnovni ravni zmešnjav z odgovori da/ne in na ravni indirektnih

¹⁰ *Popravek komunikacijskega zloma ni edini način za preprečevanje komunikacijskega konflikta. Če je prisotna komunikacijska strpnost, celo nepopravljen komunikacijski zlom ne povzroči nujno konflikta, na primer v interakcijah (5) in (6).*

vprašanj, tega ne moremo posploševati za druge ravni. Drugič: ne trdim, da je za medkulturno komunikacijo NDG-NDG vedno značilna strpnost udeležencev. V 4. in 5. poglavju bom govoril o tem, da lahko pri konverzacijah NDG-NDG zunajsituacijski pogoji, na primer strukturalne razlike in zgodovinsko uveljavljeni predsodki, prevladajo nad strpnostjo. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da je pri interakciji NDG-NDG strpnost verjetnejša.

3. POPRAVEK IN "KOMUNIKACIJSKI ZLOM" PROTI "KOMUNIKACIJSKEMU KONFLIKTU"

V prejšnjem poglavju sem govoril o tem, kako interaktanti premagujejo komunikacijske nesporazume, in nakazal, da je odsotnost problemov pri medkulturni komunikaciji vredna posebne raziskave. S tem sem hotel odgovoriti na splošno usmeritev raziskovanja medkulturne komunikacije, ki zanemara skupno prizadevanje sogovornikov za uspešno komunikacijo.

V kakšnem smislu lahko govorimo o 'odsotnosti komunikacijskih problemov'? Pri interakcijah (1)-(4) opazimo, da sprva *res* pride do napačnega sklepanja o intenci (do zmešnjave z odgovori da/ne in napačne interpretacije tipa govornega dejanja). Clyne (1977: 130) zlasti v medkulturnih situacijah razlikuje med 'komunikacijskim zlomom', kjer sogovorniki napačno razumejo komunikacijsko intenco, in 'komunikacijskim konfliktom', kjer zaradi napačno razumljene intence pride do osebnostnega trenja. Na podlagi te dihotomije lahko rečemo, da je popravek v zgoraj navedenih primerih preprečil, da bi 'komunikacijski zlom' prerasel v 'komunikacijski konflikt'. 'Odsotnost komunikacijskih problemov' se torej nanaša na preprečitev komunikacijskih konfliktov.¹⁰

V zadnjih letih so nekateri jezikoslovci kritizirali Gumperzovo smer preučevanja medkulturne komunikacije in njene razlage problemov v medkulturni komunikaciji (na primer Kandiah 1991; Singh & Martohardjono 1985; Singh et al. 1988). Ovirgli so trditev, da so vzrok za konverzijske motnje, ki jih analizira interakcijska sociolingvistika, medkulturne razlike med diskurzivnimi konvencijami. Kot bo razvidno iz nadaljnje obravnave, menim, da so te alternativne razlage pomembne, vendar ne edino veljavne. Ti jezikoslovci večinoma upoštevajo strukturalne parametre na makroravni, na primer nesorazmerje moči, nadvlado in zgodovinsko uveljavljene predsodke, ki vplivajo na dojemanje. Po njihovem mnenju v primerih, ki jih obravnava Gumperzova smer, prihaja do medkulturnega 'konflikta' (komunikacijskega trenja), ne pa do medkulturnega 'zlo-

ma' (jezikovno-kulturnih težav). Na podlagi svojih podatkov kljub temu sklepam, da razlike med kulturno uveljavljenimi pragmatičnimi strategijami pri različicah istega jezika vendarle lahko povzročijo neuspešno komunikacijo. Čeprav ne pride do konflikta, zlom vseeno obstaja, ne glede na to, v kolikšni meri se da o njem pogajati.

Kaže, da težave povzroča preohlapna definicija 'komunikacijskih problemov'. Kritiki, ki sem jih omenil, večinoma posplošujejo vse komunikacijske interference pod oznako neuspešne komunikacije. Sem naj bi spadalo vse, od manjših in trenutnih napačnih sklepanj na ravni izmeničnega govorjenja, pa do napačnega razumevanja celotnih odstavkov, komunikacijske frustracije in celotnega propada konverzacijske hišice iz kart, skupaj s hudo medsebojno zamero in grenkobo. Tako posplošujejo na primer Singh et al., ki pravijo, da "ni rečeno, da so te razlike [= retorične razlike med jeziki] vzrok za *nesporazum in posledično trenje* med etničnimi skupinami, kot zatrjuje večina interakcijskih sociolingvistov" (1988: 46, poudarek je dodan). Menim, da lahko z oceno neuspešne komunikacije na podlagi Clyнове dihotomije dobimo natančnejšo predstavo o kulturno uveljavljenih diskurzivnih strategijah kot možnih vzrokih za komunikacijske motnje. Moji podatki kažejo, da težave s sklepanjem o sogovornikovi intenci na ravni izmeničnega govorjenja pogosto res izvirajo iz medkulturnih razlik med diskurzivnimi strategijami. Iz podatkov pa je razvidno tudi to, da se lahko sogovorniki na podlagi strpnosti pogajajo o 'komunikacijskih zlomih' in tako preprečijo, da bi prerasli v 'komunikacijski konflikt' ter osebno trenje.

4. NESKLADJE MED KONVERZACIJSKIMI DOGODKI IN STEREOTIPI

Takoj po koncu programa usposabljanja smo januarja 1991 flamske učitelje povabili na ocenjevalni razgovor. Z zelo splošnimi vprašanji smo jih povabili, naj povedo svoje mnenje o programu in študentih. Odgovori so se na splošno razlikovali glede na to, ali je šlo za južnokorejsko ali tanzanijsko etnično skupino. Učitelji so ti dve etnični skupini ocenili popolnoma različno. Ocenili so, da so Korejci pokazali več zanimanja in bili bolj zavzeti, motivirani in inteligentnejši. Tanzanijci pa po njihovem mnenju niso hoteli sodelovati, bili so neolikani in brezbrizni. Nekaterim učiteljem so se zdeli celo neumni. Ocenili so, da so Tanzanijci bolj trpeli zaradi 'kulturnega šoka' kot Korejci, ti pa so se lažje prilagodili.

¹¹ V Tanzaniji se angleški jezik uporablja v visokem šolstvu. Lahko rečemo, da je za tiste Tanzanijce, ki so hodili v visoko šolo (mednje spadajo študenti v moji študiji), angleščina prej drugi kot tuji jezik. Uvrstiti jo je treba vsaj na prehodno fazo med tema dvema tipoma jezika (Blommaert 1992). Južnokorejci in Flamci angleščine nikoli ne uporabljajo v šolstvu, zato je to zanje tuji jezik v strogem pomenu besede.

Obnašanje in sposobnosti Tanzanijcev so povezovali z njihovim načinom oblačenja, ki se jim je zdel malomaren.

Kot sem že dejal, so se Tanzanijci, Južnokorejci in Flamci v mojih primerih konverzacij pogosto izognili komunikacijskemu konfliktu oziroma osebnostnemu trenju preko popravka ali pogajanja. Podatki so pokazali, da so si bili tipi komunikacijskega zloma v južnokorejski in tanzanijski skupini izredno podobni. Vsi tipi zloma, ki so se pojavljali pri komunikaciji med Flamci in Korejci, so se pojavljali tudi pri komunikaciji s Tanzanijci, ne pa obratno. Zmešnjava z odgovori da/ne in napačna interpretacija tipa govornega dejanja na podlagi različnih 'scenarijev poučevanja' – o katerih pa so se govorci lahko pogajali – sta se pojavili pri interakcijah s Korejci, napačno razumevanje intence pa sta povzročili tudi pri interakcijah s Tanzanijci (za podrobnejše empirične podatke glej Meeuwis 1994). Za dodatne komunikacijske zlome in tehnične neuspehe pri korejsko-flamskih interakcijah so bile krive nekatere sintaktične in pragmatične značilnosti korejščine, v kateri izstopa topika. Na splošno se iz posnetkov jasno vidi, da je bila angleščini, ki jo imajo Flamci za standardno, dosti bližja tanzanijska kot korejska angleščina.¹¹ V korejski angleščini sem odkril dosti več virov za možne zlome in razvoj le-teh v konflikte.

V primerih (2)-(4) je bil zlom odpravljen s popravkom, v primerih (5)-(6) pa sta bila zlom in konflikt preprečena istočasno. V ozadju je bilo pomembno to, da so se interaktanti zavedali, da gre za komunikacijo NDG-NDG. Sogovorniki so torej ocenili prevladujoči kontekst in na podlagi tega oblikovali svoje interpretacije in obnašanje na ravni neposrednih konverzacijskih izmenjav. To lahko razložimo s pojavom procesiranja od zgoraj navzdol (top-down processing), pri čemer so 'zgoraj' kontekstualni vidiki, splošna prepričanja in mnenja itd., 'spodaj' pa sistemski elementi koda. Procesiranje od zgoraj navzdol je dalo podlago za komunikacijsko strpnost, ki se je pokazala preko produktivnega in tihega popravka in je vplivala na sistemsko-lingvistične procese.

Komunikacijska strpnost pri tanzanijski in južnokorejski skupini ni bila prisotna v enaki meri. Čeprav je pri interakcijah med Flamci in Tanzanijci nedomači diskurz ponujal manj možnih vzrokov za komunikacijske probleme, je bila stopnja komunikacijske strpnosti Flamcev precej nižja. Učitelji so v svojih ocenah selektivno poudarili občasne pragmatične razlike in zlome. Menili so, da so bili v tanzanijskem diskurzu signali oziroma vprašanja o povratnih informacijah o situaciji občasno popolnoma odsotni, kar lahko razložimo z razlikami v uveljavljenem načinu pouka (prim. 'scenarije poučevanja'). Divergentno obnašanje Tanzanijcev so flamski učitelji ocenili

za 'nezanimanje'. Dejali so, da jih je njihovo interaktivno obnašanje razdražilo, kar kaže na komunikacijski 'konflikt'. Pri teh interakcijah je komunikacijska 'nestrpnost' očitno prevladala nad strpnostjo. Učitelji so v svojih ocenah poudarili pragmatične razlike, pozitivni znaki pa se jim niso zdeli pomembni. Zaradi nestrpnosti so prezrli številne metakomunikacijske pripombe Tanzanijcev o učnih urah, ki bi jih lahko spodbudile k razmisleku o tem, ali so Tanzanijci res brezbrizni. Oglejmo si tovrstne pripombe v primerih (7) in (8):

(7)

- 01 TŠ: **y' see we were *never? *told these things/**
 01 veš *nikoli? nam niso *povedali teh stvari/
 02 FU: [nobenega odziva, po 12 sekundah nadaljuje z naslednjo temo]

(8)

- 01 TŠ: **sometimes to make a ... a mistake it's good because you ... you**
 01 včasih je narediti ... napako dobro ker ti ... ti

Kako lahko razložimo razliko med 'uporabo' komunikacijske strpnosti pri teh etničnih skupinah ter neskladje med ocenami učiteljev in dejstvom, da so se v obeh pojavljali podobni tipi komunikacijskih zlomov? V belgijskem in zahodnoevropskem javnem mnenju je večinoma še vedno zakoreninjeno prepričanje, da so Afričani intelektualno zaostali, nerazviti, da se necivilizirano socialno obnašajo in da imajo revno kulturno zgodovino in dosežke. Daljnega vzhoda pa se drži sloves, da ima staro kulturno, intelektualno in umetnostno tradicijo. Na sodobnem Daljnem vzhodu se rojevajo pametni matematiki, računalniški strokovnjaki in naravoslovni teoretiki.¹² Kot industrijska in gospodarska moč spada v razviti svet, medtem ko Afriko prištevamo k tretjemu svetu. Zato lahko sklepamo, da so bile predstave o teh dveh etničnih skupinah še toliko bolj nasprotni, ker so ju primerjalno ocenjevali v istem kontekstu. Sklepamo lahko tudi, da je ta kombinacija zgodovinsko uveljavljenih etničnih predsodkov in stereotipov v konverzacijski situaciji imela vlogo zunaj- ali predkonverzacijskih dejavnikov, ki jih Hinnenkamp (1991: 92) imenuje "pre(d)teksti" ("pretexts"). Zaradi svojega pozitivnega pristopa in pozitivnih vnaprejšnjih mnenj o južnokorejski skupini so Flamci tolerirali in opravičili napake in odstopanja v njihovi angleščini. Na njihovo komunikacijsko strpnost pa so negativno vplivali predsodki o črnih Tanzanijcih, čeprav je bilo v njihovi angleščini manj možnih vzrokov za

¹² To tipično pozitivno mnenje verjetno ne velja za Severno Ameriko, kjer morda prevladuje diskurz z negativnim odnosom do Azijcev (prim. slabšalni izraz 'ekonomske živali' – 'economic animals').

komunikacijski zlom, kaj šele za konflikt. Z besedami terminologije procesiranja od zgoraj navzdol lahko rečemo, da pri neposrednih interaktivnih procesih informacije prihajajo *od zgoraj navzdol*.

Moje ugotovitve potrjujejo študije drugih raziskovalcev na področju medkulturne komunikacije. Lalljee (1987) opozarja, da se pri različnih ciljnih skupinah komunikacijski dogodki in dejanja ne pripisujejo osebnim ali etničnim značilnostim na enak način. Apitzsch & Dittmar (1987) sta ugotovila, da pred-sodki Nemcev o Turčiji in njenih prebivalcih močno vplivajo na medkulturne interakcije s turškimi priseljenci v Nemčiji. Vse te ugotovitve nas opozarjajo, da moramo svarila Murraya & Sondhija (1987) vzeti zelo resno. Murray & Sondhi trdita, da medkulturna srečanja ne potekajo na 'nevtralnem teritoriju': zakoreninjene ideologije in stališča, ki jih napaja stoletna tradicija, nujno določajo kontekst teh srečanj, "v katerem ni nobene možnosti za enakopravno izmenjavo med črnci in belci" (1987: 23).

5. "PRE(D)TEKST", KONTEKST IN IDEOLOGIJA INTERAKCIJSKE SOCIOLINGVISTIKE PRI PREUČEVANJU MEDKULTURNE KOMUNIKACIJE

5.1. "PRE(D)TEKST" V INTERAKCIJSKI SOCIOLINGVISTIKI

Interakcijska sociolingvistika pre(d)tekste priznava. Študije Gumperzove smeri ne predpostavljajo, da se medkulturna srečanja odvijajo v vakuumu. Kljub temu pa se večinoma omejujejo na nove, nastajajoče pre(d)tekste ali pa na že obstoječe stereotipe, ki lahko rastejo, se potrjujejo, krepijo in oblikujejo (na primer Gumperz & Roberts 1991: 47; Chick 1985: 300). Sko-raj nikoli ne obravnavajo pre(d)tekstov samih po sebi in *aktivne* vloge, ki jo ti lahko imajo v interakciji. Pri povezavi med kon-verzacijo ter nastajanjem in potrjevanjem etničnih stereotipov (od spodaj navzgor) popolnoma zanemarljajo mehanizme, preko katerih se lahko stereotipi pojavijo v konverzaciji v določeni situaciji (od zgoraj navzdol). Njihova enostranska dokumentacija skoraj daje vtis, da pre(d)teksti ne počnejo nič drugega, kot da pasivno čakajo na potrditev. Zato se v pristopu Gumperzove smeri k nastajanju in potrjevanju stereotipov kaže splošna težnja interakcijske sociolingvistike, da se pri svojih razlagah in vzrokih omejuje na značilnosti, ki se pojavljajo na površinskih ravneh neposredne interaktivne strukture.

Čeprav interakcijska sociolingvistika poudarja dejavnike, ki so neposredno razvidni iz površine diskurzivne strukture, pa teoretično ne trdi, da so pre(d)teksti brez moči. V svojih teoretičnih formulacijah včasih celo priznava aktivno vlogo pre(d)tekstov, čeprav ne vedno v izdelani obliki. Gumperz je v enem od svojih zgodnjih prispevkov k temu področju zapisal:

“Ker pri stiku med manjšino in večino prevladujejo elementi moči in gospodarske neenakopravnosti, ponavadi sodimo in ocenjujemo člana manjšinske skupine, ki zato največ tvega, če v tako pomembnih situacijah pride do komunikacijskega zloma. (...) Medetnične situacije (...) potekajo v kontekstu obojestranskega sumničenja oziroma brez predpostavljanja, da druga oseba sodeluje. Nenazadnje do interakcij med manjšinskimi in večinskimi skupinami najpogosteje prihaja v situacijah, kjer nesporazumov zaradi razmerij moči ne prepoznamo.” (Gumperz 1978: 29–30)

Gumperz v zaključku svojega dela *Discourse Strategies* pravi: “Vsi problemi pri medetničnem stiku niso komunikacijski. Izvirajo lahko iz gospodarskih dejavnikov, različnih ciljev in želj ter drugih zgodovinskih in kulturnih dejavnikov.” (Gumperz 1982: 210) Keith Chick (1985: 317) je raziskoval razmerje med komunikacijskimi vzorci ter rasizmom in predsodki v Južni Afriki, pri čemer se je zelo jasno oprl na Gumperzovo smer. V eni od svojih zgodnejših študij je zapisal, da kulturne razlike “predisponirajo ljudi, da selektivno zaznajo vse, kar krepi stereotipe, in prezrejo tisto, kar jih ne krepi” – točno to pa so pokazali tudi moji podatki. Celia Roberts, Evelyn Davies in Tom Jupp (Roberts et al. 1992) so v svojem prispevku prepričljivo dokazali, da se pri preučevanju na mikroravni lahko upoštevajo objektivna razmerja moči, prevlada in socialna neenakopravnost. V etnografski študiji rasne diskriminacije v večjezikovnem in večetničnem delovnem okolju so uspešno združili preučevanje na mikro- in makroravni.

Glede na te ugotovitve kaže, da so številni kritiki interakcijske sociolingvistike, na primer Singh & Martohardjono (1985) in Singh et al. (1988), v svojih trditvah zgrešili cilj. Singh & Martohardjono (1985: 196) v svoji kritiki dela *Discourse Strategies* trdita, da se Gumperz pri preučevanju medkulturnih nesporazumov “namenoma izogiba tako osnovnim vprašanjem, kot je institucionalni rasizem”, in “ne priznava vloge nesorazmerja moči in socialne hierarhije”. Dejstvo, da Gumperz poudarja empirično razvidne diskurzivne značilnosti, po njunem mnenju kaže na to, “kako resno jemlje svojo vlogo predstavnika sistema”, in da so “njegove predpostavke v najboljšem primeru

predpostavke psevdoliberalca, pa še to je zanj predobra oznaka" (1985: 196). Kritike Singha in njegovih kolegov glede *teorije* in *intenc* v interakcijski sociolingvistiki bi bile dosti primernejše in pravičnejše, če bi bile usmerjene v možne nevarne *posledice* omejevanja na eno raziskovalno *prakso*.

Poudarek na konverzacijski situaciji in neupoštevanje posredovalne vloge pre(d)tekstualnih dejavnikov lahko bolje razložimo tako, da situiramo interakcijsko sociolingvistiko v njenih lastnih 'znanstvenih pre(d)tekstih'. Interakcijska sociolingvistika se je odzvala na skupinsko usmerjene, kvantitativne sociolingvistične paradigme, ki so se opirale na obsežne prikaze. Hotela je postaviti trdno osnovo za "predpostavke o razmerjih med statistično analiziranimi sociolingvističnimi kazalci in obnašanjem posameznikov" (Gumperz 1982: 32). Zato je oblikovala svojo metodologijo po krepki različici konverzacijske analize, ki se opira na 'trdna dejstva' oziroma na to, kar je materialno 'razvidno' iz površinskih diskurzivnih fenomenov (prim. Auer 1991). Ta težnja v raziskovalni praksi se ukvarja z raziskovalnimi vprašanji in ciljnim predmeti, s katerimi so se analitiki ukvarjali na določeni točki razvoja sociolingvističnih disciplin. Prispevek Celie Robberts in njenih kolegov ter zgoraj citirane Gumperzove in Chickove ugotovitve dokazujejo, da obstaja v interakcijski sociolingvistiki dovolj ideološke pripravljenosti in teoretične kompatibilnosti in da pri analizi medkulturne komunikacije lahko vključi pre(d)tekst kot odločilni dejavnik.

Glede na rezultate moje študije primera ter iz razlogov, ki jih bom navedel kasneje, je treba to možno kompatibilnost uporabiti v natančnejše izdelani praksi; se pravi, da je treba ustrezno izkoristiti možnost interakcijsko-sociolingvistične teorije, da združi preučevanje na mikro- in makroravni.

5.2. IDEOLOGIJA IN "KONTEKST" V INTERAKCIJSKI SOCIOLINGVISTIKI

Glede na to, kako interakcijska sociolingvistika pojmuje konverzacijsko nastajanje skupinskih zaznav, naj bi negativni stereotipi nastajali in se potrjevali popolnoma neodvisno od govorčeve volje. Objektivne, tehnične značilnosti nedomačega diskurza ter neuspešna komunikacija, ki je povezana z njimi, so situirane na zelo subtilnih, implicitnih in težko opredeljivih ravneh jezikovne produkcije. Zato so osebnostna trenja in stereotipi, ki izhajajo iz njih, avtomatičen in običajen rezultat nezavednih procesov. Vprašati se torej moramo, ali s tem, ko prenosu iz maternega jezika in kulturnega ozadja pripisujemo

analitično objektivnost in poudarjamo, da je proces nezaveden, morda ne opravičujemo obnašanja nestrpnosti. Od Gregoryja Batesona (1972, 1979) dalje vemo, da uspeh komunikacije ni toliko odvisen od odsotnosti (socio-) lingvističnih razlik na kateri koli ravni kolikor od medsebojnega prepoznavanja razlik. Na podlagi svoje analize medkulturne komunikacije NDG-NDG sklepam, da pojav 'komunikacijskega zloma' kot napačno razumljene intence ni problematičen sam po sebi, saj se lahko sogovorniki o njem pogajajo. (Trdim tudi, da lahko nekatere zlome dejansko pripišemo medkulturnim razlikam v diskurzivnih strategijah.) Treba pa je razložiti, kako interaktanti uporabljajo zlome (in njihove diskurzivne strategije), da dosežejo socialno izključitev. Selektivna uporaba komunikacijske strpnosti, s katero opravičujemo pragmatična odstopanja govorcev iz nekaterih skupnosti, iz drugih pa ne, nas mora spodbuditi k ponovnemu razmisleku o obnašanju močnih, privilegiranih in nestrpnih ljudi v medkulturni komunikaciji – ne kot posameznikov, pač pa v smislu socialno potrjene ideologije in obnašanja. Težnja interakcijske sociolingvistike, da preučuje materialno dosegljive površinske značilnosti in v njih išče vzroke in determinante tega, kar se dogaja v interakciji, nam ne daje možnosti za takšen razmislek; zato moramo natančneje raziskati, na kakšen način pre(d)teksti posredujejo komunikacijske procese.

Potreba po tem, da natančneje preučimo komunikacijsko vlogo pre(d)tekstov, je povezana tudi z elementi oblikovanja sociolingvistične teorije. Kot pravi Auer (1991: 185), je očitno, da "obstajajo fenomeni in kategorije, za katere ve vsak kompetenten član neke družbe, čeprav se ne kažejo na površini dejanskega diskurza". Auer opozarja, da so ti fenomeni in kategorije prav tako socialno resnični in da zaradi metodološke omejitve na to, kar se materializira v interakciji, ostajajo velika območja znanja nedostopna (Auer 1991: 186).

Po drugi strani pa interakcijska sociolingvistika s tem, ko vztraja na površinskih diskurzivnih značilnostih, omejuje pojem 'kontekst' na neposredno strukturo konverzijske situacije. Primer tega omejenega pojmovanja konteksta je zgoraj omenjena težnja v interakcijski sociolingvistiki, da obravnava pre(d)tekstualne značilnosti v najboljšem primeru kot zunaj-kontekstualne, pasivne 'opazovalce' (prim. 'potrjevanje' ali 'krepitev' stereotipov). Po mnenju interakcijskih sociolingvistov naj bi mikrokontekst imel avtonomno moč, značilnosti znotraj diskurza pa naj bi na škodo pre(d)teksta imele več odgovornosti za to, kar se dogaja v situaciji, kot pa jo dejansko imajo. 'Kontekst' je tako izenačen z 'mikrokontekstom'. Interakcijska sociolingvistika torej ne tvega samo tega, da njeno pojmovanje 'konteksta' narobe razumemo; lahko se celo zgodi,

da bo prevladujoča težnja mikroraziskav v tej vplivni smeri privedla v napačno konstrukcijo predmeta pri oblikovanju sociolingvistične teorije nasploh. Zato menim, da je na sedanji stopnji razvoja te discipline treba konkretnije in natančneje preučiti aktivno vlogo zunajkonverzijskih značilnosti situacije v (medkulturni) interakciji. S pričujočim člankom sem skušal prispevati k maloštevilnim pobudam v tej smeri.

MICHAEL MEEUWIS je študiral afriško zgodovino in lingvistiko na univerzi v Gentu ter lingvistiko na univerzah v Antwerpnu in Amsterdamu. Zdaj je raziskovalni član Belgijske državne znanstvene fundacije in sodelavec univerze v Antwerpnu. Ukvarja se s historično in kontaktno lingvistiko, z analizo novinarskega poročanja, medkulturno komunikacijo, antropološko lingvistiko in ideologijami jezika. Naslov: IPRA Research Center, University of Antwerp, Linguistics (GER), Universiteitsplein 1, B-2610 Wilrijk, Belgija. E-mail: meeuwis@reks.uia.ac.be ali ipra@reks.uia.ac.be.

LITERATURA:

- APITZSCH, G. in N. DITTMAR (1987): *Contact between German and Turkish adolescents: A case study*, V: K. Knapp, W. Enningerin A. Knapp-Potthoff (ur.), **Analyzing intercultural communication**. Berlin, Mouton de Gruyter, 51–72.
- AUER, P. (1991): Review of P. Drew and A. Wootton (ur.), 1988, Erving Goffman: **Exploring the interaction order**. *Linguistics* 29/1: 177–189.
- BAHTIN, M. M. (1986): *The problem of speech genres*, V: M. M. Bahtin, **Speech genres and other late essays** (Uredila in uvod napisala C. Emerson in M. Holquist). Austin: University of Texas Press, 60–102.
- BATESON, G. (1972): **Steps to an ecology of mind**. New York, Ballantine.
- BATESON, G. (1979): **Mind and nature**. New York, Bantam Books.
- BLOMMAERT, J. (1992): Codeswitching and the exclusivity of social identities: Some data from Campus Kiswahili, V: C. Eastman (ur.), **Codeswitching** (=Journal of Multilingual and Multicultural Development 13/1–2): 57–70.
- CHICK, K. (1985): **The interactional accomplishment of discrimination in South Africa**. *Language in Society* 14: 299–326.
- CHICK, K. (1991): Sources and consequences of miscommunication in Afrikaans English – South African English encounters, V: J. Cheshire (ur.), **English around the world: Sociolinguistic perspectives**. Cambridge, Cambridge University Press, 446–461.
- CLYNE, M. G. (1977): Intercultural communication breakdown and communication conflict: towards a linguistic model and its exemplification. V: C. Molony, H. Zoblin, W. Stölting (ur.), **Deutsch im Kontakt mit anderen Sprachen**: German in contact with other languages, Kronberg: Scriptor, 129–146.

- GASS, S. M. in E. M. VARONIS (1989): *Incorporated repairs in nonnative discourse*. V: M. R. Eisenstein (ur.), **The dynamic interlanguage: Empirical studies in second language variation**. New York: Plenum, 71–86.
- GUMPERZ, J. J. (1978): *The conversational analysis of interethnic communication*. V: E. L. Ross (ur.), **Interethnic communication**. Athens, GA: The University of Georgia Press, 13–31.
- GUMPERZ, J. J. (1982): **Discourse strategies**. Cambridge University Press.
- GUMPERZ, J. J. (1983): *The communicative bases of social inequality*. V: C. Fried (ur.), **Minorities: Community and identity**. Berlin: Springer, 109–118.
- GUMPERZ, J. J. (1984): **Ethnography in urban communication**, J.C.P. Auerin A. di Luzio (ur.), **Interpretive sociolinguistics: Migrants-children-migrant children**, Tübingen: Gunter Narr, 1–12.
- GUMPERZ, J. J. (1992): *Contextualization and understanding*. V: A. Duranti in C. Goodwin (ur.), **Rethinking context: Language as an interactive phenomenon**. Cambridge: Cambridge University Press, 229–252.
- GUMPERZ, J. J. (ur.) (1982): **Language and social identity**. Cambridge: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, J. J. in C. ROBERTS (1991): *Understanding in intercultural encounters*. V: J. Blommaert in J. Verschueren (ur.), **The pragmatics of intercultural and international communication**. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins, 51–90.
- GUMPERZ, J. J., H. KALTMAN in M. C. O'CONNOR (1984): *Cohesion in spoken and written discourse: ethnic style and the transition to literacy*. V: D. Tannen (ur.), **Coherence in spoken and written discourse**. Norwood, NJ: Ablex, 3–19.
- HINNENKAMP, V. (1991): *Talking a person into interethnic distinction: A discourse analytic case study*. V: J. Blommaert in J. Verschueren (ur.), **The pragmatics of intercultural and international communication**. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins, 91–110.
- KANDIAH, T. (1991): *Extenuatory sociolinguistics: diverting attention from issues to symptoms in cross-cultural communication studies*. **Multilingua** 10/4: 345–379.
- LALLJEE, M. (1987): *Attribution theory and intercultural communication*. V: K. Knapp, W. Enninger in A. Knapp-Potthoff (ur.), **Analyzing intercultural communication**. Berlin: Mouton de Gruyter, 37–50.
- MEEUWIS, M. (1993): *Interculturele derde-taalcommunicatie: Interacties tussen Tanzaniaanse, Zuidkoreaanse en Vlaamse ingenieurs in een professionele context*, **Gramma/TTT** 2/1: 15–29.
- MEEUWIS, M. (1994): *Nonnative-nonnative intercultural communication: An analysis of instruction sessions for foreign engineers in a Belgian company*. V: A. Pauwels (ur.), **Cross-cultural communication in the professions** (=Multilingua 13/1–2): 59–82.
- MURRAY, A. in R. SONDHI (1987): *Socio-political influences on cross-cultural encounters: notes towards a framework for the analysis of context*. V: K. Knapp, W. Enninger in A. Knapp-Potthoff (ur.), **Analyzing intercultural communication**. Berlin: Mouton de Gruyter, 17–33.
- POPE, E. N. (1973): **Question-answering systems, Papers from the ninth regional meeting**, Chicago Linguistic Society, 482–492.
- RAITH, J. (1985): *Intercultural (mis-, non-) understanding, ethnography of communication, language teaching*. V: R. J. Brunt in W. Enninger (ur.), **Interdisciplinary perspectives at cross-cultural communication**. Aachen: Rader, 173–188.
- RILEY, P. (1984): *Understanding misunderstanding: Cross-cultural pragmatic failure in the language classroom*, **European Journal of Teacher Education** 7: 127–144.
- ROBERTS, C., E. DAVIES in T. JUPP (1992): **Language and discrimination: A study of communication in multi-ethnic workplaces**. London: Longman.

- ROBERTS, C. in P. SAYERS (1987): Keeping the gate: How judgements are made in interethnic interviews. V: K. Knapp, W. Enninger in A. Knapp-Potthoff (ur.), **Analyzing intercultural communication**. Berlin: Mouton de Gruyter, 111–135.
- SAVILLE-TROIKE, M. in J. A. KLEIFGEN (1986): Scripts for schools: Cross-cultural communication in elementary classrooms, **Text** 6/2: 207–221.
- SCARCELLA, R. C. in C. LEE (1989): Different paths to writing proficiency in a second language: a preliminary investigation of ESL writers of short-term and long-term residence in the United States. V: M. R. Eisenstein (ur.), **The dynamic interlanguage: Empirical studies in second language variation**. New York: Plenum, 137–153.
- SCHEGLOFF, E. A. (1987): Between macro and micro: Context and other connections. V: J. C. Alexander, B. Giesen, R. Münch in N. Smelser (ur.), **The micro-macro link**. Berkeley, University of California Press, 207–234.
- SCHWARTZ, J. (1980): The negotiation for meaning: Repair in conversations between second language learners of English. V: D. Larsen-Freeman (ur.), **Discourse analysis in second language research**. Rowley, MA: Newbury House, 138–153.
- SCOLLON, R. in S. B. K. SCOLLON (1981): **Narrative, literacy and face in interethnic communication**. Norwood, NJ: Ablex.
- SCOLLON, R. in S. B. K. SCOLLON (1983): Face in interethnic communication. V: J. C. Richards in R. W. Schmidt (ur.), **Language and communication**. London: Longman, 156–188.
- SINGH, R. in G. MARTOHARDJONO (1985): Review of J. J. Gumperz, 1982, *Discourse strategies*, **Journal of Multilingual and Multicultural Development** 6/2: 193–199.
- SINGH, R., J. LELE in G. MARTOHARDJONO (1988): Communication in a multilingual society: some missed opportunities. **Language in Society** 17: 43–59.
- TAKAHASHI, T. (1989): The influence of the listener on L2 speech. V: S. M. Gass, C. Madden, D. Preston in L. Selinker (ur.), **Variation in second language acquisition, zv. 1: Discourse and pragmatics**. Clevedon and Philadelphia: Multilingual Matters, 245–279.
- TANNEN, D. (1981): Indirectness in discourse: Ethnicity as conversational style. **Discourse Processes** 4: 221–238.
- THOMAS, J. (1984): Cross-cultural discourse as 'unequal encounter': Towards a pragmatic analysis. **Applied Linguistics** 5: 226–235.
- TRIM, J. L. M. (1961): English standard pronunciation. **English Language Teaching** 5: 28–37.
- TYLER, A. E. in C. DAVIES (1990): Cross-linguistic communication missteps. **Text** 10: 385–411.
- VALENTINE, T. M. (1988): Developing discourse types in non-native English: Strategies of gender in Hindi and Indian English. **Word Englishes** 7: 143–158.
- VARONIS, E. M. in S. M. GASS (1985): Non-native/non-native conversations: A model for negotiation of meaning. **Applied Linguistics** 6: 71–90.

Perspektiva in produkcija: Strukturiranje sodelovanja v medkulturni konverzaciji¹

1. UVOD

Številne analize medkulturne komunikacije sledijo Gumperzovemu modelu nesporazuma. Po tem modelu naj bi bila konverzacija med govorci z različnimi kulturnimi ozadji pogosto neuspešna zaradi kontrastivnih diskurzivnih stilov in neuspešne interpretacije kontekstualizacijskih signalov (contextualization cues) oziroma konvencij za strukturiranje govora. To, kar za govorca iz enega kulturnega ozadja implicira na primer jezo, je lahko za govorca iz drugega kulturnega ozadja zgolj močan poudarek. Zato lahko oba govorca napačno interpretirata metakomunikacijske signale, ki nakazujejo, kako je treba strukturirati površinske jezikovne konverzacijske signale. Če se nesporazumi množijo, lahko govorca padata v čedalje bolj neskladen in potencialno prepirljiv vrtinec nenamerno neuspešne komunikacije, s tem pa se krepijo negativni stereotipi o kulturnih skupinah in rasna diskriminacija manjšin.

Ta pristop k medkulturni in medetnični komunikaciji je v veliki meri vplival na pragmatične analize konverzacije med domačim govorcem – DG (native speaker – NS) in nedomačim govorcem – NDG (nonnative speaker – NNS), zlasti v institucionalnih kontekstih. Model je po eni strani pomemben zato, ker se specifično ukvarja s problemi diskriminacije v jezikovni rabi in skuša ustvariti strpnejšo zavest o različnih kulturnih govorčnih stilih, po drugi strani pa zato, ker upošteva sociolingvistično osnovo jezika in vpliv, ki ga ima vedenje govorcev o ozadju v kulturni situaciji na njihov način govora. Čeprav je ta pristop k interakciji DG-NDG teoretično splošno sprejet in

¹ V moji študiji so kot informatorji sodelovali Kazuko, Fumiko in Jiro, ki so s svojim širokosrčnim sodelovanjem omogočili to analizo in se jim lepo zahvaljujem. Zahvaljujem se tudi Michaelu Meeuwisu in Dennisu Dayu, ki sta mi pomagala s kritičnimi pripombami k zgodnejšim verzijam članka, ki sem ga prvič predstavil na četrti Mednarodni konferenci Mednarodne zveze za pragmatiko v japonskem mestu Kobe.

privlačen za zdravi razum, pa povzroča resne težave, saj predpostavlja, da nesporazume povzročajo diskurzivne konvencije, ki so specifične za neko kulturo (ter interpretativni procesi, ki jih neka kultura določa). Če pretirano poudarjamo to vrsto analize, ne zanemarimo le posredovanega značaja interakcije, pač pa zasenčimo tudi diskriminacijske socialne odnose in prakse, ki nepravilno potiskajo nedomače govorce na obrobje družbe.

V tem članku kritično obravnavam Gumperzovo analizo nesporazuma in neuspešne komunikacije v medkulturni konverzaciji, zlasti glede kontekstualizacije in signaliziranja konteksta na mikroravni. Ne opiram se na kontrastivni pristop h "kulturno različnim" komunikacijskim stilom, pač pa razlagam metakomunikacijsko strukturiranje izjavnih signalov (metacommunicative framing of utterance cues) preko socialnega značaja interakcij, ki ga govorci skupaj strukturirajo. Trdim, da interpretacijo posreduje značaj socialne dejavnosti, v kateri je situirana, in da diskurz nedomačega govorca delno konstruira tudi domači govorec, tako da širi ali omejuje svoj odgovor. To trditev ponazarjam z analizo štirih odlomkov iz naravno pojavljajočih se konverzacij med japonskimi in domačimi govorci angleščine v ZDA. Pri obravnavi se osredotočam predvsem na sredstva, s katerimi se konverzijsko sodelovanje strukturira vzdolž interakcijskih osi perspektive in produkcije glede na to, ali govorci upoštevajo primerno ali neprimerno referenčno stališče (referential point of view) oziroma dodelijo simetrično ali nesimetrično interakcijsko avtoriteto (interactional authority). Trdim, da "uspešna" interpretacija ni odvisna predvsem od naključnega sporazuma (match) ali nesporazuma (mismatch), pač pa od diskurzivne prakse, ki omogoča vzajemno, uravnovešeno sodelovanje, ki lahko zaobjame različne kulturne "stile". Po drugi strani pa lahko govorci strukturirajo tudi ločeno in nesimetrično sodelovanje, pri katerem je nedomači govorec označen kot drugačen in neprimeren. V zadnjem poglavju primerjam ta pristop z Gumperzovim pristopom k medkulturnemu diskurzu in opozarjam, da lahko analiza nesporazuma poslabša položaj nedomačih govorcev, saj nenamerano podpira politični in ekonomski status quo v družbi, ki je nepravilno uperjena proti manjšinskim kulturnim skupinam.

2. KONTEKSTUALIZACIJA V MEDKULTURNI KONVERZACIJI

2.1. KULTURNO NEUSPEŠNE STRATEGIJE SIGNALIZIRANJA

Gumperzove (1982, 1992a, 1992b) obravnave kontekstualizacije so prispevale k razumevanju dejstva, da se sogovorniki dinamično in interaktivno pogajajo o kontekstu in omogočajo njegovo razumevanje v konverzacijski interakciji (Auer 1992; Goodwin & Duranti 1992). Gumperz se je postavil po robu strukturalnim teorijam, po katerih naj bi jezikovna raba statično odsevala vnaprej določene socialne kategorije, in predlagal, naj kontekstualizacijo uporabimo kot sredstvo za situirano kategorizacijo socialne identitete v vsakdanjem govoru (Gumperz 1992b).

Kontekstualizacija odseva dinamičen, konstruktivističen premik od strukturalne analize konteksta kot "predhodno obstajajočega" socialnega ali fizičnega okolja do situirane interpretacije, pri kateri je socialna identiteta predstavljena in aktivno kategorizirana (Gumperz 1992b). Kontekstualizacijska teorija govora ne pojmuje kot odseva omejitev iz okolja, pač pa ustvari prožno in dinamično pojmovanje konteksta, v katerem si udeleženci priključijo v spomin strukture, v katere so situirane izjave, in preko njih usmerjajo interpretacijo. Socialne vloge in kategorije niso dane *a priori*, pač pa jih govorci prilagajajo, zavračajo in povratno udejanjajo v interakciji (Auer 1992).

Gumperzova analiza medkulturne interakcije, ki temelji na kontekstualizaciji, ima dve pglavitni značilnosti. Prva značilnost je lokalno udejanjena interpretacija (locally instantiated interpretation), pri kateri govorci strukturirajo sporočila glede na metajezikovne signale, ki jih spremljajo. Gumperz (1982) sledi pojmu metajezikovne strukture (ki ga je Bateson (1972) obravnaval pri opicah, ki razumejo isti denotativni signal – grizenje – kot igro, ne pa kot napad) in določi široko vrsto diskurzivnih značilnosti "kontekstualizacije", ki se uporabljajo za primerno interpretacijo govorčevega nameravanega sporočila in nakazujejo, kako je treba razumeti eksplicitna jezikovna sporočila. K tem metajezikovnim kontekstualizacijskim signalom spadajo tudi prozodični in parajezikovni signali, na primer intonacija, ritem, poudarek ter izbira koda in registra (Gumperz 1992a). S številnimi metakomunikacijskimi sredstvi, ki jih imajo na razpolago, interaktanti signalizirajo metajezikovne strukture, ki nakazujejo pomembne (ali nepomembne) značilnosti go-

vora, poudarjajo nove informacije, ki so s tem povezane, ter kažejo na odnose koherence, pričakovanja itd. Te strategije signaliziranja so prožne in reflektivne in omogočajo udeležencem, da “med trenutnim govorom hitro prikličejo v spomin alternativne kontekstualne strukture” (Goodwin & Duranti 1992: 5), zato je védenje o ozadju pomembno za uspešno interpretacijo.

Druga značilnost analize nesporazuma je ta, da upošteva kulturni značaj interpretacije in povezuje možnost interpretacije s pripadnostjo tesno povezani skupini. Kulturno “drugačni” posamezniki so “pri interakciji pogosto manj uspešni” kot govorci, ki imajo enake kontekstualne predpostavke in konvencije signaliziranja (Gumperz & Roberts 1991: 52). Po tej teoriji sociokulturno znanje oblikuje govorne prakse, ker preko kulturno uveljavljenih predpostavk o “naravi situacije, o tem, kar je treba izvesti in kako je treba izvesti ššicj” (Gumperz 1992b: 43–44) vpliva na interpretacijo jezikovnih sporočil v konverzaciji. Kontekstualizacija se tako opira na sklepanja, ki so socialno in kulturno “določena”, na “funkcijo skupne interaktivne zgodovine”, ki jo govorci nezavedno pridobijo med procesom socializacije v “mrežah odnosov” jezikovnih skupnosti (Gumperz 1992b: 49–51). Zato se pri interakciji med govorci z različnimi kulturnimi ozadji pogosto zatakne, saj se njihove kontekstualizacijske konvencije in predstave o primernem komunikacijskem obnašanju ne ujemajo. Gumperz pri indijskih priseljencih v Angliji opisuje samoumevni proces sklepanja, ki se ga govorci v indijski jezikovni skupnosti implicitno naučijo, za govorce “britanske angleščine” pa je nenavađen, saj so navajeni na drugačne konverzacijske konvencije:

“Ker uporabljamo kontekstualizacijske konvencije avtomatično in nezavedno, imajo govorci britanske angleščine, ki se opirajo na interpretativne konvencije v svojem maternem jeziku, pogosto težave pri ugotavljanju koherentnosti neke teme” (Gumperz 1992a: 240).

Zato se udeleženci ne strinjajo o tem, kakšni sta narava in smer komunikacije. Ker so metakomunikacijski interpretativni procesi skriti pod ravniyo običajnega zavedanja, govorci ne ugotovijo, da s prenosom procesov sklepanja iz svojega prvega jezika nenamerno napačno interpretirajo intenco sogovornika. Komunikacijske težave, s katerimi se srečujejo, udeleženci radi brez razmisleka pripišejo negativnim osebnim (ali kulturnim) potezam sogovornikov.

Nenameravana posledica tega je, da govorci napačno interpretacijo jemljejo osebno, zato so užaljeni in sogovornikom

pripisujejo negativne lastnosti. Če skušajo situacijo popraviti (z istimi kontekstualizacijskimi signali, ki so povzročili ne-razumevanje), se problem še poslabša in prehaja v vedno bolj "shizmogenetično" ("schismogenetic") (Bateson 1972) spiralo obojestranskega obtoževanja in v komunikacijski zlom. Zato naj bi se rasni predsodki krepili in ponovno nastajali v vsakdanji interakciji.

2.2. POSREDOVANA INTERPRETACIJA IN RAZNO- LIKOST KULTURNEGA GLASU

Kontekstualizacijsko teorijo in njeno vrednost lahko kot edino razlago interakcijske dinamike konverzacije (ter uspešnosti ali neuspešnosti komunikacije) v medkulturnih in medetničnih kontekstih kritiziramo iz dveh razlogov. Prvič, kontekstualizacijska teorija zanemara posredovani značaj interpretacije. Če se osredotočimo na signalizacijsko funkcijo meta-jezikovnih signalov in trdimo, da sklepanja "konec koncev temeljijo na empirično izsledljivih znakih" (Gumperz 1992a: 234), našo analitično lečo preozko usmerimo na značilnosti sporočil, ki delujejo "od spodaj navzgor" ("bottom-up") (Kleifgen & Saville-Troike 1992), pri tem pa spregledamo dejstvo, da interpretacijo jezikovnih in metajezikovnih signalov posredujejo "od zgoraj navzdol" delujoče ("top-down") zunaj-kontekstualne ali "pre(d)tekstualne" ("pretextual") predpostavke (Hinnenkamp 1987) o socialni identiteti, ki jih govori prinesejo v interakcijo in ki izkrivljajo "pravilno" (in "name-ravano") interpretacijo.

Drugače povedano, Gumperzova analiza kontekstualizacije ne ponuja ustrezne razlage za ideološke predpostavke, kot so rasni predsodki. Čeprav Gumperz (1990: 237) in drugi zagovorniki kontekstualizacije priznavajo, da manjšinam v stiku z večino grozi "neenakopravnost moči in ekonomskega položaja", pa se ne ukvarjajo z dejstvom, da ideološka pristranskost temeljito prežema vsakdanjo zavest kot "doživet sistem pomenov in vrednot" (Williams 1989: 57) in neizogibno oblikuje strukturiranje jezikovnih izjav. V tem pogledu je vsaka interpretacija pristranska, zato ne obstaja "pravična" ali "nevtralna" interpretacija govora, ki bi usmerjala kontekstualizacijo. To velja še zlasti, če je nedomači govorec član skupine na družbenem obrobju brez socialnega ugleda in kulturnega kapitala (Bourdieu 1977; Hinnenkamp 1991). Takšni predsodki pa niso omejeni le na skrajne primere eksplisitne razredne pristranosti ali rasizma, kot je na primer obnašanje skinheadov do azijskih priseljencev. Kako daleč seže neizražena,

pre(d)tekstualna diskriminacija, kaže na primer Rubinova (1992) študija ujemanja interpretacije z zunanjim videzom (matched-guise), v kateri dokazuje, da "beli" ameriški univerzitetni študenti že zaradi same povezave azijskega obraza s standardnim angleškim govorom ne razumejo sogovornika. To ugotovitev odseva tudi Meeuwisova kontrastivna študija (v tej številki), v kateri med drugim prikazuje, da flamski učitelji različno dojemajo osebnost in poklicno kompetentnost afriških in korejskih inženirjev na usposabljanju zaradi negativnih stereotipov o eni in drugi kulturni skupini.

Vse razumevanje prežemajo implicitne predstave o svetu in o tem, kaj je prav, res, potrebno, primerno itd. (Fish 1989). Pomen poljubnega diskurzivnega signala je torej vedno relativen in se oblikuje na podlagi perspektive, iz katere ga slišimo. Zato je interpretacija vedno dvoumna in je lahko protislovna, obenem pa manjvredna samo zato, ker njen zagovornik nima politične avtoritete (v najširšem smislu besede), s katero bi jo uveljavil. Prav zato kontekstualizacija sama ne zadostuje za teorijo neustrezne interpretacije jezikovnih signalov v medkulturnih kontekstih, saj predpostavlja, da v jezikovni skupnosti obstaja neposredovan proces sklepanja (ki ga nedomači govorci ne obvladajo), ki omogoča pravilno, uspešno interpretacijo. Te trditve so popolnoma neosnovane. Jezikovni kontekstualizacijski signali ne temeljijo na kulturno specifičnih jezikovnih sistemih, pač pa na socialnem kontekstu konverzijskega sodelovanja, ki je odvisen od pogajanja o perspektivi in z njim povezane udejanjene (ali uveljavljene) avtoritete, ki ju oba oblikujejo ideološke predpostavke ali diskurzi (Foucault 1972) o svetu.

Druga kritika govori o tem, da Gumperzova analiza nespo- razuma preko "kulturno določenih" in "kulturno pogojenih" diskurzivnih konvencij zanemara heteroglotsko in "polifono" ("polyphonic") (Quantz & O'Connor 1988) raznolikost kulturnih glasov. Trditev, da "lahko poslušalcem, ki se opirajo na kontekstualizacijske konvencije v rodnem angleškem jeziku, razlike med prozodičnimi konvencijami povzročijo težave s procesiranjem" (Gumperz 1992a), ustvarja zgolj lažno enotnost jezikovne skupnosti "domačih angleških govorcev". Ne izogiba se le različnim in protislovnim oblikam diskurzivnih praks, ki jih "domači" angleški govorci uporabljajo v različnih situacijah in v različne namene, pač pa namenoma spregleda tudi ustvarjalno prožnost govorcev pri prilagajanju in celo privzemanju drugačnih govornih konvencij. Izogiba pa se tudi zgodovinskemu in ideološkemu vprašanju o tem, kdo je domači govorec in kdo, kdaj in zakaj je član neke "etnične" skupine (Moerman, 1974).

Kulturno "specifični" komunikacijski stili so prisotni le v grobem, kontrastivnem obrisu, ki ne upošteva raznolikosti in

protislovnosti medkulturne konverzacijske prakse. O "angleških" konvencijah lahko govorimo le v primerjavi z neangleško govorečimi "outsiderji", ki so drugačni – ali pa *označeni* kot drugačni. Tovrstno dihotomično nasprotje omejuje "angleško-angleške" (Gumperz & Roberts 1991: 69) interakcije v "gostiteljski družbi" (Gumperz 1992b: 51) na esencialistično oblikovanje kulturnega soglasja. Če trdimo, da je razumevanje odvisno od podobnosti diskurzivnih konvencij, določimo angleščino za monolitno enoto; običajna prizadevanja, da bi se prilagodili (in uspešno razumeli) nedomačim govorcem angleščine, pa označimo kot naključna ali netipična. Namesto neusmerjene trditve, da "kulturne razlike vplivajo na interakcijo" (Gumperz 1990: 225), bi potrebovali dinamičnejšo formulacijo o tem, kako govorci *uporabljajo* kulturne razlike, zato da vplivajo na interakcijo; ali še bolje, kako govorci *ustvarjajo* nove mikrokulturne kontekste, zato da premagajo (ali sprejmejo) kulturne razlike, pri tem pa širijo in znova določajo nejasno začrtane konvencije diskurzivne prakse v kulturni situaciji.

Kontekstualizacijska teorija je s svojim pojmovanjem meta-jezikovnih struktur sicer veliko prispevala k našemu razumevanju medkulturne konverzacije, saj je uvedla ključne pojme, kot sta na primer povratna udejanitev konteksta (reflexive instantiation of context) in lokalna konstrukcija socialne identitete (local construction of social identity), vendar pa si moramo prizadevati za širšo analizo medkulturne konverzacije, pri kateri bomo upoštevali interaktivno konstrukcijo diskurza v interakcijski socialni dejavnosti. To, kar lahko nedomači govorci pove v konverzaciji – in kako naj bi to kontekstualiziral – se spreminja glede na naravo sodelovanja v komunikacijski dejavnosti. Če sledimo Voloshinovu (1986: 37) in gledamo na pogajanje o pomenu izjave kot na proces, ki je neizogibno povezan s socialno situacijo, v kateri se dogaja, moramo poleg kulturno kontrastivnih signalov o jezikovnih sistemih upoštevati tudi značaj diskurzivne dejavnosti, s katero govorci konstruirajo pomen. Pri obsežnejši analizi bomo torej upoštevali naravo udejstvovanja ali sodelovanja v konverzacijah DG-NDG ter vrsto govorcev, ki se konstruirajo v interakciji.

3. DOLOČANJE POLOŽAJA GOVORCEV

O oblikah konverzacijskega sodelovanja pogosto govorimo kot o strukturah sodelovanja (participation frameworks). Te strukture definiramo kot določanje položaja govorcev glede na udejanjene vzorce govora, h katerim spadajo na primer

izmenično govorjenje, dolžina replike, prekrivanje itd. Erickson in njegovi kolegi (Erickson 1989, Erickson & Schultz 1981, Schultz *et al.* 1982) so analizirali različne strukture sodelovanja, ki se pojavljajo v pripovedovanju članov velike družine v konverzaciji pri večerji. Spremenljivo razvrščanje govorcev in poslušalcev (ki določa, kdo govori in kdo posluša ter s kakšno stopnjo narativnega nadzora to počne) je povezano z avtoritetnimi položaji, ki veljajo med člani družine. Spremembe v strukturah sodelovanja odsevajo interaktivno konstrukcijo družinske strukture, v kateri se ustvarjajo in poustvarjajo lokalne konstelacije socialnih vlog (Erickson 1989).

V medkulturnih kontekstih se strukture sodelovanja pogosto uporabljajo za razlikovanje kulturno "izomorfni" (Tharp & Gallimore 1988) konvencij govorstva glede na kontrastivni pristop, ki dopolnjuje analizo nesporazuma. Philips (1972) na primer opisuje različne govorne vzorce med govorcem in poslušalcem v šolah v indijanskih rezervatih. Philips razčlenjuje kontrastivna pričakovanja belih ameriških učiteljev in indijanskih otrok glede posamičnega in avtoritativnega govorjenja pred razredom in ugotavlja, da je obvezna struktura sodelovanja v šolski praksi belih Američanov nekompatibilna z manj individualističnimi in bolj molčečimi načini govora Indijancev. Podobno tudi Au (1980; Au & Mason 1981) analizira ure branja havajskih otrok iz revnejših slojev glede na kulturno specifične strukture sodelovanja pri "pripovedovanju zgodbe" ("talk-story") (Watson 1976), kjer govorci skupaj razvijejo konverzacijske teme preko vzorcev kontrapunktnega odgovarjanja. Au ugotavlja, da je poučevanje uspešnejše, če se strukture sodelovanja pri urah branja skladajo z vzorci interakcijskega sodelovanja v domačem jeziku.

Če pri konverzacijskem sodelovanju upoštevamo le strukturo razvrščanja govorca in poslušalca, pa spregledamo interaktivno konstrukcijo, preko katere takšna struktura nastane. Tako kot Bauman (1992) analizo folklorne tradicije prestavi v "tradicionaliziranje" (traditionalizing"), pri čemer pojmuje udejanitev tradicije kot prakso, ki potrjuje pristnost govorcevega pripovedovanja (in njegovo pooblaščenost za pripovedovanje), je koristno, če prestavimo pojmovanje strukture sodelovanja z analize *položajev* govorcev na bolj dinamično in interaktivno razumevanje *določanja položajev* govorcev, z analize *strukture* na razumevanje *strukturiranja*. Interakcijo lahko analiziramo kot značaj ali naravo udejstvovanja, znotraj katerega govorci posredujejo sodelovanje svojih sogovornikov in ustvarjajo "lokalizirane kolektive" ("localized collectives /skupne dejavnosti/") (Wertsch *et al.* 1984), v katerih se govorčev diskurz oblikuje preko interaktivnega odgovora njegovega sogovornika.

Goodwin & Goodwin (1992) upoštevata vpliv poslušalčevega sodelovanja na produkcijo konverzacijskih tekstov in s tem razširjata pojmovanje strukture sodelovanja preko meja razvrščanja govorcev glede na njihovo obravnavo ocen. Pokažeta tudi, kako ocenjevalne trditve interaktantov delujejo pri razvrščanju drugih udeležencev: "Sprejemniki ne poslušajo le govora, pač pa se z njim ukvarjajo glede na to, kakšen položaj jim določa" (Goodwin & Goodwin 1992: 181). Ocene poskrbijo za različice dogodkov, ki jih poslušalci zavračajo ali sprejemajo in ki sestavljajo "polje relevantnosti" ("field of relevance"), v katerega so vključeni govorci, prisotni pri lokalnem organiziranju sodelovanja.

Analizo sodelovanja lahko poglobimo, če upoštevamo, da je ves govor implicitno ocenjevalen in potrjuje določeno različico dogodkov, ki določa položaj drugih govorcev in oblikuje vsebino ter moč diskurza. V simbiotični socialni konverzacijski dejavnosti se govor enega govorca vedno posreduje preko odgovora, ki ga dobi od drugega govorca. Ta vzajemni značaj diskurza je pomemben zlasti v razvojnem kontekstu rabe drugega jezika, kjer se znanje nedomačih govorcev (celotistih, ki precej dobro obvladajo jezik) oblikuje preko odgovora domačega govorca, v katerem ta ponudi "ogrodje" zanj. To interaktivno strukturiranje govorcev bom sedaj obravnaval glede na perspektivo in produkcijo.

4. INTERSUBJEKTIVNOST IN INTERAKCIJSKI NADZOR

Rommetveitove (1985, 1987) izvirne analize intersubjektivnosti kažejo, da se pod pogojem, da pragmatično zavrnamo nekontekstualni dobesedni pomen, komunikacijska sporočila interpretirajo preko vzajemno sprejete in predlagane referenčne perspektive. Ista beseda ali stavek imata lahko popolnoma drugačen pomen, če ju govorec izjavi z drugačnega stališča ali če v dejavnosti sodeluje na drugačen način. V takšnem pluralističnem svetu možnih pomenov postane uspešna komunikacija odvisna od usmeritve, ki sta jo govorca skupaj predlagala in sprejela (Rommetveit 1987).

Upoštevanje neločljivosti jezikovnega znaka in socialne situacije kritično poudarja predvsem koordinacijo perspektivne relativnosti:

"Interakcijske značilnosti verbalne komunikacije, na primer stanja intersubjektivnosti, socialna resničnost in vzorci diadičnega komunikacijskega nadzora morajo biti v

središču prenovljene teoretične analize” (Rommetveit 1985: 184).

Ker lahko vsi govorci sprejmejo vrsto perspektiv, postane njihovo udejstvovanje v tej vzajemni usmeritvi odločilni dejavnik diskurzivne analize. Interpretacija, ki jo dosežejo znotraj skupno sprejete razvrstitve, je bistveno drugačna od interpretacije izven takšnega koordiniranega udejstvovanja. Zato ne bi bilo pravično, če bi zgolj na osnovi kategorizacije podobnih “kulturnih” ozadij primerjali govor nedomačih govorcev v konverzaciji z visoko stopnjo vzajemnega udejstvovanja v skupni socialni resničnosti in v konverzaciji z nizko stopnjo intersubjektivnosti in sodelovanja. Dosti pomembneje je, da opazujemo naravo sodelovanja, saj bomo tako razumeli, kako govorci sprejemajo perspektivo svojih konverzacijskih partnerjev.

Pragmatično sprejeta referenčna perspektiva je predpogoj za uspešno komunikacijo, toda takšna intersubjektivnost ni dana *a priori*. Govorci se morajo o njej pogajati, kar je neizogibno povezano, kot opozarja Rommetveit (1987: 97–98), z vprašanjem enakega nadzora nad komunikacijo. Prevlada ene perspektive nad drugo je odvisna od interakcijske avtoritete, ki je lahko svobodno dodeljena ali pa enostransko vsiljena. Pravica, da definiramo svet, da poudarimo določen vidik pojma, da eksplicitno interpretiramo “resničnost” in govorimo o njej, je odvisna od moči (Skutnabb-Kangas 1994) in je zato “pravica” močnejšega (Lakoff 1993: 382). Na makroravni ideologija “interpelira” subjekte in vzpostavlja oziroma podpira hegemonistična razmerja prevlade (Fairclough 1992). Na mikroravni interakcije lahko interakcijsko avtoriteto zasledimo kot udejanjeni nadzor nad produkcijo diskurza: koga sogovorniki poslušajo, čigavo stališče sprejmejo, čigavo interpretacijo upoštevajo, čigava definicija situacije prevlada. To interakcijsko avtoriteto lahko ocenimo glede na več pokazateljev splošnega ravnovesja in enakopravnosti v diadični konverzaciji. Na primer, ali imajo govorci enakopraven dostop na konverzacijski podij (conversational floor) ali pa en govorec v konverzaciji prevladuje preko strategij prekinjanja in prekrivanja ostalih? Ali se vzorci trditev in vprašanj o sogovornikovem mnenju vzajemno izmenjujejo ali pa ima en govorec nesorazmerno pravico do trditev, ki ni izenačena z avtentičnimi vprašanji o sogovornikovem mnenju? Ali diskurz enega govorca spodbuja sogovornika k odgovoru, ali ga razume in vključi v konverzacijo ali pa sogovornikov govor ignorira, odslovi in izključi?

Na podlagi tega pragmatičnega, konstruktivističnega pojmovanja konverzacije predlagam, da analiziramo gradivo iz konverzacij DG-NDG glede na merili intersubjektivnosti in interakcijskega nadzora, ki ju hevristično označujem kot osi

perspektive in produkcije. Namesto da bi se ukvarjali s kontrastivnimi stili kulturnega diskurza in sredstvi komunikacijskega signaliziranja, predlagam, da se posvetimo naravi socialne aktivnosti in temu, kako govorci interaktivno strukturirajo sodelovanje v pogovoru.

Z odlomki iz konverzacij, ki jih predstavljam v naslednjih poglavjih, ilustriram štiri različne vzorce interakcije, ki se razlikujejo po perspektivi – stopnji intersubjektivnosti, o kateri se govorci pogajajo, in po produkciji – interakcijskem nadzoru nad govorom. Za dva odlomka lahko rečemo, da se govorci pogajajo o skupni referenčni perspektivi, v drugih dveh odlomkih pa udeležajo različna in neskladna stališča. Za dve konverzaciji so značilni tudi neenakopravni vzorci interakcijske avtoritete, ki jo ugotavljamo glede na eksplicitni nadzor nad podijem in nesimetrične vzorce vprašanj in razumevanja, medtem ko sta za drugi dve konverzaciji značilna interakcijska simetrija in diadični nadzor. Tako so štirje splošni vzorci tile: (1) odsotnost skupne perspektive in neuravnovešena produkcija govora; (2) divergentna perspektiva in enakopraven nadzor nad produkcijo diskurza; (3) skupna perspektiva in nesimetričen nadzor nad produkcijo; (4) skupna perspektiva in uravnovešena produkcija govora.

² *Transkripcijske konvencije, ki jih uporabljam v odlomkih, navajam v dodatku članka.*

Metodološke postopke natančneje obravnavam v Shea (1993a). Vsa imena, ki jih uporabljam v svoji študiji (in v tem članku), so psevdonimi, ki kažejo narodnost, spol in starost informantov, zakrivajo pa njihovo dejansko identiteto.

5. KVALITATIVNA ANALIZA KONVERZACIJE DG-NDG

Pri raziskavi socialne dinamike medkulturne konverzacije sem za zbiranje in analiziranje gradiva uporabil metodološke postopke kvalitativne raziskave (Glaser & Strauss 1967; Patton 1990; Strauss 1987). Ko sem snemal in opazoval tri informatorje, japonske nedomače govorce v interakciji s prijatelji, kolegi in učitelji, sem konverzacijsko interakcijo trianguliral z ocenjevalnimi razgovori in opazovanjem udeležencev, da bi dobil teoretično utemeljen primer gradiva. V šestmesečnem obdobju sem posnel in analiziral trideset ur neformalne konverzacije in dodatnih trideset ur razgovorov. Vse interakcije so potekale v ameriškem univerzitetnem okolju, po institucionalnih postopkih odbora za raziskave na ljudeh².

Štiri izbore iz gradiva, ki jih obravnavam v tem članku, sem vzel iz konverzacij, ki so jih informanti sami posneli na mikrokasetofone, ki so jih držali v roki in ki sem jim jih posodil za toliko časa, kolikor je trajala moja študija. O konverzacijah smo razpravljali v ocenjevalnih razgovorih, zato da bi bila analiza čim bolj utemeljena. Po končani transkripciji sem analiziral vsako konverzacijo in na podlagi intenzivne

analize vsake posamezne vrstice izdelal "odprte" in "osne" interakcijske kategorije ("open" and "axial" categories) (Strauss 1987), kot sta na primer "privzet glas" ("adopted voice") in "skupna konstrukcija" (shared construction). Te kategorije sem primerjal s podatki iz razgovorov in opazovanja udeležencev, ki sem jih uporabil za teoretično utemeljitev kasnejšega zbiranja podatkov in nadaljne analize. Interpretativne kategorije sem skozi ves potek študije primerjal znotraj posameznih konverzacijskih primerov in med primeri in jih tako izboljšal. Osrednja kategorija je bilo strukturiranje, ki ga predstavljam v tej obravnavi.

Kot govorci, ki precej dobro obvladajo jezik (lahko jih označimo približno tako, da imajo dovolj znanja, da opravijo redne akademske izpite na ameriški univerzi), imajo trije informatorji, japonski nedomači govorci (Kazuko, Fumiko in Jiro), približno enako znanje angleščine, čeprav med njimi obstajajo precejšnje razlike v makrosocioloških pokazateljih, na primer v starosti, spolu, stopnji izobrazbe in dolžini bivanja v ZDA. Tako spadajo informatorji v kategorijo nedomačih govorcev, ki verjetno

"podobno kot domači govorci tekoče govorijo večinski jezik, vendar pa nimajo skupnega znanja o načinih mišljenja, delovanja in govorjenja, ki sodelujejo v interakciji in jih imamo ponavadi za samoumevne" (Knapp & Knapp-Potthoff 1987: 1).

Ta pristop sem uporabil zato, da bi dobil čimbolj tipičen primer interakcije DG-NDG, ki bi mi omogočil primerjave s preohlapno in nerazdeljeno kategorijo "japonskega govorca".

V naslednjih poglavjih predstavljam štiri odlomke iz konverzacij DG-NDG in njihove analize. Pri vsakem odlomku obravnavam značaj sodelovanja pri odgovarjanju, s katerim sogovorniki strukturirajo diskurz nedomačega govorca in tako olajšujejo (ali ovirajo) uspešno medkulturno komunikacijo.

5.1. JIRO IN NJEGOVA SVETOVALKA: NESKLADNA PERSPEKTIVA IN NESIMETRIČNA PRODUKCIJA

Naslednji odlomek sem vzel iz Jirovega obiska v pisarni njegove akademske svetovalke, kamor je prišel po uradno soglasje, ki ga potrebuje za vpis v naslednji semester. Jiro je študent tretjega letnika dodiplomskega študija mednarodnega poslovanja in mu do diplome ostajata še dva semestra. Njegova svetovalka (pomočnica na oddelku, ki s polnim delovnim časom svetuje dodiplomskim študentom) skuša oceniti, ali je

Jiro uspešno izpolnil zahteve univerzitetnega študija, da bo lahko diplomiral:

(1) Jiro in njegova svetovalka

- 1 S: **Okay I need to get that and your phone number. Have you changed your phone number also?**
- 1 V redu dobiti moram to in vašo telefonsko številko. Ali ste spremenili tudi vašo telefonsko številko?
- 2 J: **Yes, er,** [uh
2 Ja, e, [eh
- 3 S: [I have that you are Town Apartment # 897
- 3 [Napisano imam da ste Town Apartment številka 897
- 4 J: **Yes that's right** [uh but uh
4 Ja to je res [eh ampak eh
- 5 S: [That's correct`
5 [To je pravilno`
- <...>
- 6 S: **What else did you take?**
- 6 Kaj ste še imeli?
- 7 J: **I took Chemistry 2-, er, Chemistry/**
- 7 Imel sem Kemijo 2-, e, Kemijo/
- 8 S: **215?**
- 8 215?
- 9 J: [215
9 [215
- 10 S: [Okay that showed up.` What else` Anything else/
10 [V redu to se je pokazalo.` Kaj še` Še kaj drugega/
- 11 J: [a::nd uh-
11 [i::n eh-
- 12 S: [at your other College?
12 [na vašem drugem collegeu?
- 13 J: **I took the tennis/**
- 13 Imel sem tenis/
- 14 S: **Okay, the PE, that's fine. Okay! good, we're okay, , o:kay, let's se::e, , , Okay, I have that you ha:ve, two major required courses left, to take, , {unhun/} And your choices for those are PS 571 and Business 663. You must` [get==**
- 14 V redu, športna vzgoja, to je v redu. V redu! dobro, v redu sva, , v: redu, no da vi::dimo, , , V

- redu, napisano imam da mo:rate, imeti še dve glavni obvezni predavanji, , {mhm/} In za ti dve ste izbrali PŠ 571 in Poslovanje 663.
- Morate ` [imeti==
- 15 J: [yes
- 15 [ja
- 16 S: ==these classes because see PS 571's only offered, once a year,`
- 16 ==ti predavanji zato ker veste PŠ 571 je samo, enkrat na leto,`
- 17 J: Oh really?
- 17 A res?
- 18 S: So if you don't get it, you will have to wait till next Spring. And if you don't get it when you register,` you need to go to the PS department and tell them that you must have this class because you` won't be` here` next Spring, and you have to get it to graduate
- 18 In če ga ne dobite, boste morali čakati do naslednje pomladi. In če ga ne dobite ko se vpišete,` morate iti na oddelek za PŠ in jim povedati da morate imeti to predavanje ker vas` ne` bo` tukaj` naslednjo pomlad, vi pa ga morate dobiti da boste diplomirali
- 19 J: [I see
- 19 [Razumem
- 20 S: [Because see, <...> that, department must, grant you permission to take that class, so if you don't get it during registration, , you need to go to the department directly and tell them, that you have to have it to graduate, u::m,
- 20 [Ker veste, <...> ta, oddelek vam mora, dati dovoljenje, da vzamete to predavanje, in če ga ne dobite med vpisom, , morate takoj iti na oddelek in jim povedati, da ga morate imeti, da boste diplomirali, a::m,
- 21 J: You mean [Political Studies?
- 21 Mislite [Politične študije?
- 22 S: [In fact I'll write it on your sheet, "Must, have, to, graduate"
- 22 [Vam bom kar napisala na vaš list, "Mora, imeti, da, diplomira"
- <...>
- 23 S: Do you still have your check-sheet? This thing that I gave you?

- 23 Ali še imate vaš vpisni list? Tisto stvar ki sem vam jo dala?
- 24 J: **Yes, I [have**
- 24 Ja, [imam
- 25 S: **[Okay let me go and update it, and make sure everything's-, see! you keep all these old ones and I want you to throw` them` aw::ay!**
- 25 [V redu naj ga zdaj popravim, in se prepričam da je vse-, glejte! obdržali ste vse ta stare jaz pa hočem da jih` vržete` stra::n!
- 26 J: **Yeah hhh I er, [I uh-**
- 26 Ja hihi jaz e, [jaz eh-
- 27 S: **[This is the one I want you to keep, this is the only one I want you to have {yeah} I want you to throw every, this-, I want you to throw this one awa::y!**
- 27 [Tega hočem da obdržite, tole je edini ki hočem da ga imate šja} hočem da vržete vse, tega-, hočem da vržete tega stra::n!

Svetovalka najprej preveri administrativne podatke v Jirovi osebni kartoteki (replike 1–5), potem pa potrdi ure kemije in športne vzgoje, ki jih je Jiro obiskoval med poletnim semestrom na drugem collegeu (replike 5–14). Ugotovi, katera predavanja mora Jiro še obiskovati, da bo diplomiral, in pozitivno oceni situacijo (“that’s fine” – “to je v redu”), nato pa natančno razloži, katera predavanja potrebuje in katere vpisne postopke mora opraviti (replike 14–20). Ko opazi, da je Jiro obdržal stare vpisne obrazce iz prejšnjih svetovanj, mu kljub njegovim ugovorom naroči, naj jih vrže stran (replike 25–27).

Svetovalka v vsej izmenjavi skoraj ne upošteva Jirove referenčne perspektive v zadevi. Prav tako njegovega stališča ne poskuša vključiti v svoj govor. Kaže minimalno zanimanje za Jirove prejšnje izkušnje in ga ne vpraša, kaj misli o postopku. Ne trudi se, da bi vključila Jirovo oceno predavanj, ki jih je obiskoval, ali da bi upoštevala njegove cilje. Jirove definicije vpisnega postopka, njegovih vtisov, mnenj in idej skorajda ne upošteva.

Neskladna referenčna struktura konverzacije se kaže v deiktičnem markiranju jasne pronominalne identifikacije, pomanjkanju ritmične sinhronije in drugih pokazateljev prilaganja, odsotnosti prijaznega sklicevanja na skupne izkušnje in omejenem upoštevanju (in razumevanju) informacij, ki jih da Jiro.

Na začetku izmenjave (replike 1–5) svetovalka vpraša Jira po njegovem naslovu, vendar mu da čas le za enobeseden odgovor, preden začne svojo naslednjo repliko. Jiro skuša pojasniti, da se je pravkar preselil (replika 2), a svetovalka ga prekine in preveri naslov, ki ga že ima v svoji kartoteki. Jiro ga potrdi (“Yes that’s right” – “Ja to je res”) in znova skuša nekaj pojasniti, vendar ga svetovalka prekine s ponovno pojasnjevalno izjavo (“That’s correct” – “To je pravilno”). K jedrnatosti njene izjave prispeva padajoča intonacija, saj svetovalka uveljavlja svojo interakcijsko avtoriteto za odločanje o tem, kakšne informacije se lahko vključijo v konverzacijo in postanejo relevantne. Ta nesimetričnost se ponavlja skozi vso konverzacijo, poudarja pa jo padajoča intonacija številnih prekinitev sogovornika (replike 5, 10, 16, 18, 25). Svetovalkine izjave dajejo močan vtis, da želi, naj Jiro odgovarja le z da ali ne in tiho sledi navodilom.

V nekem trenutku pa svetovalka kljub temu pokaže nominalno identifikacijo in pripravljenost na sodelovanje z Jirom, namreč s pronominalno deiktično izjavo (replika 14, “we’re okay” – “v redu sva”), ki lahko kaže na skupno usmeritev v pogovoru. Toda ta ocena spada v referenčno strukturo njene lastne odgovornosti do uveljavljanja zahtev univerze in ni nekaj, kar naj bi koristilo Jiru, zato da pozitivno oceno le takrat, ko je z njenega stališča vse v redu. Povrhu tega ta skladnost izgine takoj, ko svetovalka pove Jiru, kaj “mora” storiti, in njegovo odgovornost določi z izrazi, ki so eksplicitno drugačni od njene lastne situacije in njenih obveznosti. Njena kontrastivna identifikacija, ki je razvidna iz trditve “I have that you have” (“napisano imam da morate”), kaže divergentno usmeritev interesov, ki v teku svetovanja postaja čedalje očitnejša.

Različne strukture referenčne identifikacije poudarjajo nesimetrični nadzor nad produkcijo diskurza. Ta neenakopravni dostop do produkcije diskurza se kaže v številnih prekinitvah, eksplicitnih ukazih, negativnih ocenah in dejstvu, da svetovalka ne odgovarja na Jirove trditve. Med njuno kratko, petnajstminutno konverzacijo ga neprestano prekinja in s tem omejuje njegovo sodelovanje na komaj kaj več kot potrjevanje informacij, ki mu jih predstavi ona in ki jih kot svetovalka potrebuje. Ko na primer vpraša Jira po vpisnem listu (replika 23), prekine njegov odgovor in prekrije ostanek njegove izjave s svojo naslednjo pripombo (replika 25). Ko opazi (“see!” – “glejte!”), da je Jiro obdržal svoje stare vpisne obrazce, se odzove kritično in mu eksplicitno ukaže, naj jih vrže stran, njen ukaz pa je ostrejši tudi zaradi emfatične, padajoče intonacije. Jiro skuša to pojasniti (replika 26), toda svetovalka

ga ponovno prekine in znova izrazi svoj ukaz, ki ga zaradi večjega poudarka ponovi še enkrat.

Jiro med svetovanjem izve, katera predavanja mora obiskovati, da bo lahko diplomiral (ugotovi pa tudi, kako strah zbujačo je lahko akademska svetovalka), in je v tem pogledu interakcija sicer uspešna, vendar ne moremo reči, da je zanj konverzacija uspešna. Omejen je na vlogo pasivnega poslušalca, ki preprosto potrjuje govor bolj "poučenega" govorca, in ima zelo malo možnosti, da bi izrazil svoje ideje in mnenja. Preko izredno neenakopravnega dostopa na konverzacijski podij, nesimetrične dolžine replik, vzorcev prekinjanja, eksplicitnih ukazov in negativnih ocen kaže svetovalka trden nadzor nad konverzacijo in nad njenim topičnim razvojem. Kot je razvidno iz jasne deiktčne pronominalne identifikacije in pomanjkanja perspektivne skladnosti, kaže svetovalka tudi neskladno stališče in definicijsko strukturo dejavnosti. Interakcijo definira v smislu določenih zahtev, ki jih uveljavlja in ki jih kot predstavnica univerze interpretira kot odgovornost, da zagotovi, da jih bo Jiro upošteval. Ta institucionalna referenčna struktura, ki jo svetovalka uveljavlja, še ne pomeni, da ne sme Jiro imeti nobene avtoritete. Kot poudarja Freire (1993), lahko institucionalna avtoriteta šolstva sestoji iz izvajanja prevlade ali pa "kointencionalnega" ("co-intentional") sodelovanja v dialogu. V tej interakciji je odločilno to, da s strani svetovalke skorajda ne pride do prilagoditvenega premika, ki bi pomagal uskladiti obe perspektivi ali pa Jiru omogočil aktivnejši nadzor nad interakcijo.

5.2. FUMIKO IN NJEN PROFESOR: NESKLADNA PERSPEKTIVA IN SIMETRIČNA PRODUKCIJA

V drugem odlomku iz gradiva se Fumiko, študentka prvega letnika podiplomskega študija, sreča z dr. Hughesom, profesorjem na njenem oddelku. To je njuno prvo srečanje. Fumiko se je za to srečanje domenila po priporočilu nekega drugega predavatelja in upa, da bo dobila nekaj idej za svojo bližajočo se magistrsko nalogo. S Hughesom hoče govoriti o njegovi raziskavi o lokalnih podjetjih in zastavi mu številna vprašanja o metodoloških postopkih, ki jih je uporabil (z vprašalniki je raziskoval obnašanje potrošnikov in nakupovalne vzorce).

V odlomku je Fumiko pravkar izrazila svoje presenečenje nad tem, da je telefonski pogovor manj priročen in dražji od pisnega vprašalnika. Nato predlaga, da bi Hughes lahko zastavil svoja vprašanja po telefonu, in profesor odgovori:

(2) Fumiko in dr. Hughes

- 1 H: **Yeah I don't think we could use the same survey, over the phone because, {hhh} people won't be able to, it would be harder to, you know, {sunhun} elicit responses**
- 1 Ja mislim da ne bi mogla uporabljati iste raziskave, po telefonu ker, {hihi} ljudje ne bodo mogli, težje bi bilo, a veste, {mhm} dobiti odgovore
- 2 F: **You have to keep them for an hour hhh, you just say, "yes yes yes"**
- 2 Morate jih zadržati eno uro hihi, govorite samo, "ja ja ja"
- 3 H: **So, (7 sekund odmora)**
- 3 No, (7 sekund odmora)

Hughes v odgovor na Fumikin predlog (replika 1) pripomi, da bi bila uporaba telefona nepraktična in da bi bilo težko dobiti mnenja informantov. Fumiko odgovori na njegovo pripombo tako, da se postavi v vlogo profesorja, ki mora zadrževati informante na telefonu eno uro, zato da mu odgovorijo na nepraktičen in dolg seznam vprašanj. Fumiko dobesedno ilustrira to, kar ji je Hughes pravkar razložil, in privzame njegov glas, zato da bi dramatizirala njegovo trditev. Njen odgovor zaobjame natančno to, kar je Hughes rekel o pomanjkljivostih telefonskega pogovora v raziskovalni metodologiji.

Ironično pa je to, da se Hughes sploh ne odzove na njen humorističen poskus, da bi se postavila v njegov položaj (replika 3). Po enobesedni pripombi ("so" – "no") zadevo opusti, ne da bi izrazil razumevanje njene konstrukcije. Fumikina identifikacija s perspektivo Hughesa ni vzajemna, to neravnovesje pa se kaže tudi v nadaljevanju konverzacije.

Potem ko Fumiko zastavi profesorju nekaj informativnih vprašanj o raziskavi, ne ve več, kaj naj reče, in prizna "I can't think of a good question" ("Ne morem se spomniti dobrega vprašanja"). Prvič med njunim srečanjem Hughes vpraša Fumiko po informaciji. Zdi se, da to stori precej nezainteresirano:

(3) Fumiko in dr. Hughes

- 4 H: **Uh, wh-, what's your, objective?**
- 4 Eh, k-, kaj je vaš, cilj?
- 5 F: **Um, I'm, , I'm interested in any movement that's, like against for, against the, the regular flow of, of**

- maybe capitalist system of this society movement, {um} so like-, ,**
- 5 Em, jaz, , jaz se zanimam za vsa gibanja ki so, recimo proti za, proti, rednemu toku, mogoče kapitalističnega sistema tega gibanja družbe, {em} in recimo-, ,
- 6 H: **I would say this um, , , , this is really, the intent of this study is to influence the attitude of the consumer, {unhun} but it's not to impose, , uh, rules, in other words, it allows free markets to work, but try to influence the attitude of the consumer so that he realizes, the benefits and costs, associated with his purchases and purchase decisions**
- 6 Rekel bi tole em, , , , to je v bistvu, namen te študije je da vpliva na potrošnikov odnos {mhm} ne pa da vsiljuje, , eh, pravila, z drugimi besedami povedano, dopušča da delujejo prosti trgi, ampak poskusite vplivati na potrošnikov odnos tako da se bo zavedel, prednosti in cen, ki so povezane z njegovimi nakupi in odločitvami o nakupih

Fumiko (v repliki 5) obotavljivo opiše svoje zanimanje za protikapitalističen družbeni razvoj. V mučno počasnem odgovoru na Fumikino razlago njenih ciljev, po katerih jo je vprašal sam, Hughes ne upošteva tega, kar je povedala, in znova začne govoriti o svoji lastni raziskavi iz svoje lastne perspektive. Ta premik ilustrira deiktični "this" ("to"), ki sledi precej dolgemu premoru (replika 6) in s katerim se Hughes sklicuje na svojo študijo. Ta marker izgovori z ravno intonacijo in ga ne izrazi kontrastivno. Hughes ne reče Fumiko "This study" ("Ta študija") (v nasprotju z vašo študijo). Nepoudarjena intonacija kaže na to, da se Hughes vrača k raznim vidikom svoje študije in se ne sklicuje na to, kar je povedala Fumiko, s tem pa ustvarja razdaljo in nepovezanost med replikami.

Po drugi strani pa Hughes ne skuša zanikati Fumikine pravice do govora. Čeprav ji nadzora nad govorom ne daje aktivno, ji ga tudi ne poskuša vzeti. Hughes za razliko od Jirove svetovalke Fumiko ne prekinja oblastno in ji ne jemlje njene interakcijske avtoritete do govora. Da ji priložnost, da izrazi svoja mnenja in ji ne skuša eksplicitno vzeti podija. Da ji več kot dovolj časa za odgovor in ne prevladuje nad tokom konverzacije preko vzorcev prekinjanja in prekrivanja.

Hughes je preprosto pasiven, zato ignorira Fumikin govor. Ne potrudi se, da bi razumel genezo njenega govora, zato je

Fumiko frustrirana, saj je ne jemlje resno in ji ne odgovarja. Resda se minimalno potrudi, da jo vpraša po njenem mnenju, vendar ga ne upošteva. Ta perspektivna neskladnost je še toliko bolj presenetljiva, če pomislimo, kako Fumiko sprejme njegovo stališče (in dobesedno privzame njegov glas), ko govori o telefonski raziskavi. Hughesov odgovor je nedvomno defenzivna zavrnitev njenega mnenja, v kateri skorajda ne upošteva njene perspektive. Ker se osredotoči samo na svoje lastne zadeve, potrjuje svoje stališče, na katerega ne vplivajo Fumikini interesi.

5.3. KAZUKO IN NJENI KOLEGICI: SKLADNA PERSPEKTIVA IN NESIMETRIČNA PRODUKCIJA

Kazukini akademski kolegici Sandy in Valerie sta prišli v njeno mesto na poslovno konferenco in večerjata pri njej doma. Vse tri delajo podoktorske raziskave iz kemije in so približno enako stare. Kazuko je pred dvema letoma gostila Sandy, ko je ta v okviru raziskovalne izmenjave obiskala Japonsko, Valerie pa sedaj vidi prvič. Sandy in Valerie sta dobri prijateljici, ki sta skupaj hodili na univerzo. Konverzacija pri večerji večinoma poteka v pozitivnem in brezskrbnem tonu z obilico humorja in skupnega smeha.

V tem odlomku, ki sem ga vzel iz zgodnje stopnje konverzacije, Sandy in Valerie sprašujeta Kazuko o njenem trenutnem mestu raziskovalke na univerzi in o njenih splošnih vtisih o življenju v ZDA:

(4) Kazuko, Sandy in Valerie

- 1 V: **Do you feel accustomed to it yet?**
 1 Ali si se že navadila?
 2 K: **Yeah, , after, we-, you know we spent a three nights, four nights at the conference, we feel this our home hhh {hhh}**
 2 Ja, , potem ko, smo-, a veš bili tri noči, štiri noči na konferenci, se počutimo tukaj doma hihi {hihi}
 3 S: **Oh so its good to go away**
 3 Oh potem je dobro iti zdoma
 4 K: **[Yeah, right**
 4 [Ja, res je
 5 S: **[So you can do that**
 5 [In to lahko narediš
 6 V: **And this is your first time to be, in the United States?** [or have been-

- 6 In to je zate prvič da si, v Združenih državah?
[ali si bila-
- 7 K: [For her but,
7 [Zanjo ja ampak,
- 8 V: not for you
8 ne zate
- 9 K: not for me, yeah
9 ne zame, ja
- 10 V: Where were you before?
10 Kje si bila prej?
- 11 K: In the North/ [University of-
11 Na severu/ [Univerza v-
- 12 V: [And were you working there?
12 [A si tam delala?
- 13 K: Yeah with Dr. Mary Brown/ um,
13 Ja z dr. Mary Brown/ em,
- 14 V: Was that the same woman you're working with
here?
14 A je bila to ista ženska s katero delaš tukaj?
- 15 K: Yeah
15 Ja
- 16 S: Valerie asked, how did you get this post doc, I
couldn't remember, Now, {K: oh} did she write
you?
16 Valerie je vprašala, kako si dobila ta podoktorat,
nisem se mogla spomniti, No, {K: oh} a ti je pisala?
- 17 K: Yeah, when, she decided to come here, from the
North to here, she-, I think she sent letters to
many people to announce about it and <...> so I
was, I was unhappy with my position hhh, I was,
sort of looking for, {S: unhun} looking for a
chance
[to-
- 17 Ja, ko, se je odločila da pride sem, s severa sem,
je-, mislim da je poslala pisma mnogim ljudem da
bi jim to sporočila in <...> no jaz sem bila, jaz
sem bila nezadovoljna s svojim položajem hihi, jaz
sem, recimo iskala, {S: mhm} iskala priložnost
[da-
- 18 S: [Which boss was this?
[hhh
- 18 [Kateri šef je to bil?
[hihi
- 19 K: [Well, well hhh {S: hhh} You know that hhh, so I
wonder, if I could be uh, her post doc then, ,
19 [No, no hihi {S: hihi} Saj veš hihi, in mislim, ali bi
potem lahko bila eh, njena podoktorantka, ,

- 20 S: **This is delicious. Prize winning food**
 20 To je slatno. Ta hrana si zasluži nagrado
 21 K: **Okay hhh yeah**
 21 V redu hihi ja
 22 V: **And this is a, a one year/ or a two year post doc?**
 22 In to je, enoleten/ ali dvoleten podoktorat?
 23 K: **Uh, Mary says two years, and,**
 23 Eh, Mary pravi dve leti, in,
 24 S: **Kikuchi-san/ Japan said one year** [hhh
 24 Kikuči-san/ Japonska je rekel eno leto [hihi
 25 K: [Yeah
 25 [ja
 26 S: **So who knows,**
 26 No kdo ve,

Sandy in Valerie obe uporabljata strategije prilagajanja in vključevanja, ki poudarjajo njuno solidarnost (t.j. perspektivno skladnost) s Kazuko. Ko Valerie sprašuje Kazuko o njenih vtisih o ZDA, univerzi itd. (replike 1, 6, 10, 12 in 14), spoznava, kakšna oseba je, in obenem vljudno izraža zanimanje za svojo novo znanko. Preko vprašanj domači govorki konstruirata večjo socialno bližino, ki je osnova za skupno identifikacijo in skupno stališče znotraj tesno povezane skupine. Sandy ponazori svoje razumevanje Kazukine referenčne perspektive tako, da ponovno oblikuje in ponavlja njene trditve (repliki 5 in 26), dopolnjuje njene stavke (replika 8) in svoje pripombe daje skoraj v sinhronem ritmu s Kazukinimi izjavami.

Vidne so tudi številne druge pragmatične strategije, ki udejanjajo interakcijsko kohezijo: spraševanje po informaciji o ozadju, sklicevanje na podobne izkušnje in skupne vrednote (ki jih ilustrira pripomba "I feel the same way too!" – "Tudi jaz tako mislim!"), prilagajanja govoru s tujci (foreigner-talk) in prijateljsko, prijazno nagajanje. V kontekstu te diskurzivne strategije vzpostavljajo občutek o skupni perspektivi in skupni identifikaciji. Nanašajo se na pozitivna čustva in na rastoč občutek solidarnosti, s katerim govorke dosežejo zelo sinhrono referenčno perspektivo. To skupno razumevanje se kaže tudi v dejstvu, da Sandy in Valerie dopolnjujeta izjave, ki jih začne Kazuko (repliki 8 in 24), privzameta njeno stališče, spregovorita z njenim glasom in s tem kažeta na njihovo skupno usmeritev.

Ta skupna referenčna struktura pa se ne razvija povsem v prid Kazuko. Sandy in Valerie s svojimi strategijami odgovarjanja sicer vključita Kazuko v vzajemno konstrukcijo perspektivne referenčne strukture, obenem pa omejita njeno sodelo-

vanje znotraj te strukture in udejanjita nesimetrično interakcijsko avtoriteto, pri kateri sta Kazukin diskurz in sodelovanje kritično omejena.

Eno vprašanje na primer takoj sledi drugemu, pri tem pa ima Kazuko premalo časa, da bi odgovorila tako obširno, kot bi lahko, če bi imela več časa. Potrdilno podporo v Sandyjinem preoblikovanju Kazukine pripombe (replika 3) o tem, da se počuti kot doma, potem ko se je vrnila s konference, izniči njena ponovitev (replika 5), ki prekine in prekrije Kazukin odgovor. Valerie ji s svojim naslednjim vprašanjem (ali je to Kazukino prvo potovanje v ZDA) ne da časa, da bi razširila odgovor, in hitro preskoči na novo temo. Ko Sandy odgovori namesto Kazuko ("not for you" – "ne zate") in prevzame njen glas, pokaže, da razume, kaj hoče povedati Kazuko, obenem pa ji vzame pravico, da bi to dejansko povedala. Kazuko sogovornici znova prekineta (replika 12), ko skuša odgovoriti na Valeriejino vprašanje o svoji prejšnji univerzi. Pripoved, ki bi jo lahko razširila ("University of-" – "Univerza v-"), prekine Valeriejino naslednje vprašanje ("Were you working there?" – "Si tam delala?").

Valerie in Sandy v svojih vprašanjih sicer izražata zavzetost, da bi razumeli Kazukino stališče, vendar ji obenem nenamerno preprečita dostop na podij in polno sodelovanje v konverzaciji. Kazuko jima sicer lahko odgovarja, vendar le omejeno in v skladu s tihimi pričakovanji in standardi domačih govork glede tega, kdaj, kje in v kakšni meri morajo biti predstavljene informacije. Vse to na koncu določa, koga sogovornice poslušajo in čigav interakcijski seznam zadev oblikuje konverzacijo.

Posebne pomena je Sandyjin poskus, da se sklicuje na podobno izkušnjo s Kazuko (replika 18), ko omeni (na humoristično ironičen način) Kazukinega šefa, ker ve, da se Kazuko z njim ni razumela. Ko se Sandy prvič sklicuje na Kikučija ("Which boss was this?" – "Kateri šef je to bil?"), prekine Kazukino razlago o tem, kako je dobila svoje sedanje mesto na univerzi, ki jo je začela v odgovor na Sandyjino vprašanje. Po Sandyjini prekinitvi skuša Kazuko nadaljevati, a jo ta znova prekine. Tokrat pripomni nekaj o hrani, kar je še bolj nenaden in neskladen preskok na novo temo in dokončno ustavi Kazukino pripoved. Ko Valerie nadaljuje z vprašanjem (replika 22) in vpraša Kazuko, ali je njeno mesto za eno leto ali za dve leti, začne Kazuko novo razlago, toda Sandy jo spet prekine, odgovori namesto nje in pove, kaj ji je po njenih predstavah rekel Kikuči.

Dejstvo, da se Sandy in Valerie sklicujeta na skupno ozadje, kaže na sproščeno zaupnost znotraj tesno povezane

skupine in humoristično označuje trenutno situacijo, obenem pa jemlje Kazuko besede z jezika in ji s tem odvzema interakcijsko avtoriteto za oblikovanje konverzacije. Ko domači govorci privzemata Kazukino stališče, hkrati omejujeta njeno pravico, da bi prevladala nad podijem z isto stopnjo avtoritete in diskurzivnega nadzora, kot jo implicitno uveljavljata sami. Čeprav si Kazukini prijateljici njeno interakcijsko pravico do govora nedvomno lastita nenamerno in brez slabih namenov, pa to kaže na mikropolitično nabito vzdušje, v katerem je situiran diskurz in v katerem ima Kazuko položaj mlajše partnerke, ne pa povsem enakopravne udeleženke. Domači govorci v imenu solidarnosti vsiljujeta nadzor nad skupno intersubjektivnostjo znotraj tesno povezane skupine, ki jo ilustrira njen govor.

5.4. KAZUKO IN LILLY: SKLADNA PERSPEKTIVA IN SIMETRIČNA PRODUKCIJA

Četrty in zadnji odlomek sem vzel iz konverzacije pri kosilu med Kazuko in Lilly. Lilly je tehnica v laboratoriju, kjer Kazuko dela svojo raziskavo. V času, ko je bila konverzacija posneta, sta Kazuko in Lilly delali v laboratoriju že približno šest mesecev. V razgovorih sta se opisali kot prijateljici, ki sta se pogosto skupaj spoprijemali s težavami, ki sta jih imeli s svojim šefom, občasno prepirljivim predstojnikom oddelka, ki je nadzoroval laboratorijske dejavnosti.

V tem odlomku je Kazuko pravkar prižgala kasetofon in spregovorila o tem, da je predmet moje raziskave:

(5) Kazuko in Lilly

- 1 K: But it's, rather strange to see my conversation on a neat typed written, {hhh} he even, he even, he pointed out what does this mean and, {unhun} that's rather embarrassing hhh {hhh} , , , ,
- 1 Ampak je, precej čudno videti mojo konverzacijo na lepo natipkanem, {hihi} on je celo, on je celo, on je celo povedal kaj to pomeni in, {mhm} to me spravi kar malo v zadrego hihi {hihi} , , , ,
- 2 L: Yeah, I can't imagine what, , what it would be like to record your, everyday/ {unhun}/ for the whole day what it would be like, {right} you know after

- you recorded it, {unhun/} and run it out, it's like,
 "I said that? Boy, I sound stupid!"
 [hhh]
- 2 Ja, ne morem si predstavljati kako, , kako bi bilo
 če bi posnela tvoj, vsakdanji/ {mhm/} ves dan
 kako bi bilo, {res je} a veš ko bi to posnela,
 {mhm/} in bi to zavrtela, bi rekla, "To sem rekla?
 Joj, kako neumno zvenim!"
 [hihi]
- 3 K: [hhh right yeah, , I hate to hear my speak-
 ing in-, from a you know a tape recorder
 or a videotape, it's always very-, sounds
 stupid hhh {hhh} "Am I that stupid?" [hhh]
- 3 [hihi res je ja, , ne maram se slišati govoriti
 v-, a veš na kasetofonu ali videu, to je vedno
 zelo-, zveni neumno hihi {hihi} "A sem tako
 neumna?" [hihi]
- 4 L: [hhh well, I don't know if you noticed this
 or not but, when you hear yourself talking
 inside your head, {right} you sound like
 one tone, {right} and then when you hear
 it on a recording {unhun} it's like you're in
 a different {right} tone and it's like,
 {unhun} "I don't sound like that do I?"
 {unhun} you know, {right} cause there's,
- 4 [hihi no, ne vem če si to opazila ali ne
 ampak, kadar se slišiš govoriti v svoji glavi,
 {ja} zveniš kot en ton, {ja} in potem ko to
 slišiš na posnetku {mhm} je kakor če si v
 drugačnem {ja} tonu in rečeš, {mhm}
 "Menda ja ne zvenim tako!?" {mhm} a veš,
 {ja} zato ker je,
- 5 K: Yeah maybe we, hear from, inside of you know
 {unhun} head or something,
- 5 Ja mogoče mi, slišimo od, znotraj a veš {mhm}
 glave ali nekaj takega,
- 6 L: unhun, cause-, cause-, you know to me, I think I
 have somewhat of a low voice/ {oh} and in reali-
 ty, I have a quite high voice, {hhh} and it's like,
 hhh {hhh} well how come it sounds low here
 {ah} and it, sounds high there
- 6 mhm, ker-, ker-, a veš meni, jaz mislim da imam
 kar nizek glas/ {o} v resnici, pa imam precej visok
 glas, {hihi} in si rečem, hihi šhihi no kako to da
 tukaj zveni nizko {ah} in, tam zveni visoko

- 7 K: **Unhun, yeah, , but it's not only a matter of, you know, sound difference, šunhun/} but also a sound stupid hhh**
- 7 Mhm, ja, , ampak to ni samo stvar, a veš, razlike v zvoku, {mhm/} ampak tudi zveneti neumno hihi
- 8 L: **Yeah cause you actually end up completing what you're trying to say in your head {unhun} and you don't actually say it {unhun} completely, šunhun} I do that all the time,**
- 8 Ja ker konec koncev dopolniš to kar skušaš povedati v svoji glavi {mhm} in tega v resnici ne rečeš {mhm} popolnoma, {mhm} jaz to kar naprej delam,
- 9 K: **So maybe everybody must think themselves {unhun} little bit cleaver than every other people think**
- [hhh
- 9 In mogoče vsak zase gotovo misli {mhm} da je malo pametnejši kot pa mislijo vsak drugi ljudje
- [hihi
- 10 L: **[hhh "What do you mean you don't understand? {unhun/} I understood myself completely!" {unhun/} hhh**
- 10 [hihi "Kaj hočeš reči s tem da ne razumeš? {mhm/} Jaz sem se čisto dobro razumela!" {mhm/} hihi
- 11 K: **"You should know what I mean" {hhh} hhh**
- 11 "Morala bi vedeti kaj mislim" {hihi} hihi

Ta izmenjava ponazarja vzorec, ki ga imenujem "skupna konstrukcija" ("shared construction"): diskurz je zelo sinhron, govorki ga konstruirata skupaj, zanj sta značilni tako uravnovešena produkcija kot referenčna skladnost, govorki gledata na interakcijo z enotne, skupne perspektive.

Ko Kazuko pove, da je v zadregi, kadar posluša svojo posneto konverzacijo, se Lilly strinja z njenim občutkom (replika 2) in si predstavlja, kako to je, ter v svojem odgovoru hipotetično predpostavlja, da se sama znajde v enaki situaciji. Svoje občutke ilustrira tako, kot če bi bila v položaju, ki ga je Kazuko pravkar opisala ("I said that?" – "To sem rekla?"). Po drugi strani pa Kazuko razširi Lillyjino izjavo tako, da uporabi podoben hipotetičen primer in privzame isti glas ("Am I that stupid?" – "A sem tako neumna?"). Lilly nato razširi temo (replika 4) in govori o tonu svojega posnetega glasu, pri tem pa

ohranja isto hipotetično osebo, ki govori na podlagi Kazukine izkušnje. Kazuko v svojem odgovoru prispeva nadaljnji opis, na katerega Lilly odgovori, in tako naprej. Vsaka govorka doda Kazukini prvotni pripombi o snemanju svojega glasu novo opisno variacijo. Zato se perspektivi, iz katerih se generira govor, začeta zlivati v eno, saj govorki potrjujeta diskurz druga druge preko večplastne, sestavljene strukture. To doseže višek (repliki 10 in 11), ko vsaka govorka doda komplementaren del isti ilustrativni pripombi, ki naj bi jo dala namišljena govorka v hipotetičnem odgovoru drugi namišljeni govorki, ki je ne bi razumela.³

Eden od najbolj presenetljivih vidikov pri tej izmenjavi je Lillyjino sodelovanje pri odgovarjanju Kazuko. Medtem ko Sandy in Valerie pogosto spreminjata temo in hitita z zastavljanjem novih vprašanj, je Lilly dojemljiva za Kazukine ideje in mnenja in jih vključuje v svoj lastni govor, tako da ponavlja, razširja in ilustrira temo, o kateri govorita. Lilly pravzaprav oblikuje svoj diskurz glede na Kazukinega. Pri prilagajanju se ne omejuje na to, da preprosto spreminja obseg Kazukinega govora in ponavlja leksikalne in parajezikovne značilnosti.⁴ Če bi Lillyjine odgovore omejili zgolj na prilagajanje (Beebe & Giles 1984), bi se pri analizi omejili na govorce, ki so v osnovi avtonomni in prilagajajo svoje individualne načine govora. Do tega nedvomno pride, vendar pa to še ne razloži medsebojne odvisnosti govork, njunega govora in Lillyjinega vključevanja Kazukinega govora v svoj odgovor: tega, kar pove in tega, kar je dejansko zmožna povedati. Lilly zavzeto vključuje to, kar pove Kazuko, v svoj govor, obenem pa ji daje interakcijsko avtoriteto za oblikovanje usmeritve in načina konverzacije. S sodelovanjem pri odgovarjanju razširi Kazukino sodelovanje in omogoča dosti bolj tekoč in jasen diskurz od tistega, ki je razviden (in možen) med konverzacijo pri večerji. Na zelo socialen način je Lilly del Kazukinega diskurza kot nedomače govorkke.

Za konverzacijo pri kosilu je značilna tudi uporaba indirektnega govora. Kazuko in Lilly privzameta hipotetično perspektivo na podlagi tega, kar pove sogovornica, in govorita s privzetim glasom, kot če bi se dejansko znašli v takšnem položaju in se odzivali na njegove možnosti. Pri svojih odgovorih se postavita v kožo namišljene tretje osebe in izražata njene hipotetične občutke na podlagi tega, kar pove sogovornica. Ko Kazuko omeni svojo zadrego (replika 1), ji Lilly odgovori s stališča te zadrege in izrazi enak občutek nelagodnosti ter samoočitajoče nejevolje: "Boy I sound stupid" ("Joj kako neumno zvenim"). Ko Kazuko omeni, da verjetno vsi mislimo, da smo pametnejši kot v resnici (replika

³ *Sposobnost govork, da ohranjata kompleksno strukturo te namišljene igre, v kateri se postavljata v različne vloge, spominja na Goffmanov (1974) opis strukturiranja in njegovih ponavljajočih se možnosti za mnogotere reinterpretacije. Ta opis dokazuje koordinacijo med Kazuko in Lilly ter teksturo perspektivne strukture, ki jo konstruirata.*

⁴ *Zanimivo je to, da v Lillyjinem govoru skorajda ni sintaktičnega poenostavljanja, ki je značilno za govor s tujci (foreigner-talk).*

⁵ To pa ni omejeno na priznavanje pravilnosti sogovornikovega mnenja. Ni nujno, da se sogovorniki strinjajo z njim, nujno pa je, da mu dajo pravico do govora in ga poslušajo kot veljavnega, priznanega udeleženca. To mnenje je eksplicitno "demokratično", saj se opira na osnovno predpostavko o enaki pravici do sodelovanja na konverzijski mikroravni ter na makroravni socialnih skupin.

9), ji Lilly odgovori iz perspektive, ki jo predpostavlja njena pripomba: "What do you mean you don't understand?" – "Kaj hočeš reči s tem da ne razumeš?", kot če bi odgovarjala sogovornici, ki je ne bi razumela, medtem ko bi sama mislila, da se je dobro izrazila; prav tako, kot je prej rekla Kazuko. Kazuko nato dogradi to sestavljeno predstavitev (replika 11) in z istega, enotnega stališča doda podobno pripombo: "You should know what I mean" – "Morala bi vedeti kaj mislim". V teh medsebojno privzetih odgovorih je referenčna razdalja med govorkama zelo majhna. Pri udejanjanju vzajemne konstrukcije razumevanja ter skupnega stališča, s katerega tvorita svoj diskurz, imata podoben pogled na svet, ki ga opisujeta. Ta vzajemna perspektiva, ki jo konstruirata med konverzacijo, odločilno vpliva na sodelovanje in na pogajanje o pomenu.

Preko rabe indirektnega govora lahko Kazuko in Lilly postaneta ena oseba in gledata na temo s privzete perspektive, ki je drugačna od njunih posamičnih stališč. Tako dosežeta resnično kolektivno definicijo situacije in skupaj strukturirata kontekst.

6. STRUKTURIRANJE SODELOVANJA VZDOLŽ DVEH INTERAKCIJSKIH OSI

Naši štirje konverzijski odlomki ponazarjajo interakcijski model, pri katerem vidiki mikrosocialne organizacije sodelovanja, ki jih skupno (čeprav ne vedno pravično) strukturirajo govorci, posredujejo komunikacijo in njeno uspešnost (oziroma neuspešnost). Iz odlomkov lahko sklepamo, da se sodelovanje strukturira v štirih smereh, vzdolž osi perspektive in produkcije. Na osi perspektive se interaktanti referenčno razvrščajo glede na relativno razdaljo med svojimi središči pozornosti in na to, ali upoštevajo sogovornikovo perspektivo sveta ali pa kažejo različne usmeritve in delovanje. Na osi produkcije se govorci medsebojno razvrščajo glede na interakcijsko avtoriteto in nadzor nad govorom, ki ju določajo pokazatelji, kot so dostop na podij, vzorci trditev in vprašanj o sogovornikovem mnenju ter narava razumevanja in delovanja pri širjenju sogovornikovega govora. Govorci si lahko kooperativno delijo podij in upoštevajo sogovornikovo pravico do govora in veljavnost⁵ njegovih idej, lahko pa sogovornika prekinjajo in izključujejo in si lastijo pravico, da enostransko oblikujejo smer govora.

Jirova svetovalka na primer med svetovanjem ne privzame referenčnega stališča svojega študenta. To perspektivno neskladnost ponazarjata vzporedni valovni dolžini, ki se ne srečata (glej 1. sliko v dodatku). Svetovalka ohrani interakcijsko razdaljo, pri kateri se njeno stališče razlikuje od stališča njenega nedomačega študenta, to pomanjkanje intersubjektivnosti pa nakazuje različne in neenakopravne odgovornosti, institucionalne identifikacije in osebne obveznosti, ki oblikujejo interakcijo. Nesimetrični vzorec produktivnega nadzora nad konverzacijo, ki določa, koga sogovorniki poslušajo in čigava definicija situacije prevlada (predstavlja ga poševna črta, ki se nagiba v prid enega govorca), izključuje Jiro in mu daje položaj dokaj nemočnega govorca, ki nima veliko avtoritete pri oblikovanju konverzacije. Svetovalka uporablja svoj institucionalni status⁶ zato, da preko strategij prekinjanja in prekrievanja vsiljuje svoj interakcijski nadzor nad govorom, ter eksplicitno pove Jiro, kaj, kako in kdaj mora narediti. Zato je v tej izmenjavi perspektiva neskladna, dostop do produkcije diskurza pa zelo nesimetričen.

Primer podobne situacije je Fumikino srečanje s profesorjem, pri katerem imata govorca različni perspektivi, ki se ne križata. Profesor Hughes ne more (ali noče) upoštevati Fumikinega pojmovanja raziskave (in celo njenih vprašanj o tem), saj si ne prizadeva, da bi na zadeve gledal iz njene smeri govora. Za razliko od Jirove svetovalke ji Hughes dostopa na podij ne prepreči aktivno, ne prekinja njenih izjav in ne omejuje njenega sodelovanja z eksplicitnim omejevanjem interakcijske avtoritete, ki jo ima Fumiko pri usmerjanju konverzacije. Čeprav sta njuni stališči zelo različni, je produkcija diskurza precej simetrična, vsaj kar se tiče količine govora in vzorcev prekinjanja⁷. Zato sta pri tej konverzaciji referenčni valovni dolžini različni, os produkcije diskurza pa je relativno uravnovešena.

Pri konverzaciji med Kazuko in njenima kolegicama se Sandy in Valerie precej potrudita, da bi vključili Kazukino perspektivo v svojo lastno, zato prilagodita vsebino in ritem svojega govora njenemu. Domači govorki na podlagi solidarnosti med članicami tesno povezane skupine uspešno sledita skupni referenčni usmeritvi, toda ta povezanost omeji Kazukine priložnosti za govor, s tem pa tudi njeno avtoriteto pri oblikovanju konverzacije. Čeprav je zaznavna določena stopnja intersubjektivnosti (predstavljajo jo prekrivajoče se valovne dolžine), so interakcijske pravice v diskurzu neuravnovešene (predstavlja jih neuravnovešena os produkcije).

Pri konverzaciji med Kazuko in Lilly gre za uravnovešeno in kooperativno interakcijo. Lilly in Kazuko konstruirata izjemno skladno referenčno perspektivo, saj ustvarita skupno

⁶ Ko Jirova svetovalka uporablja to avtoriteto, jo udejanja v interakciji. Tega pa ne počne avtomatično, saj ni nujno, da avtoriteto uveljavlja samo zato, ker ji to konvencionalno dopušča njen institucionalni položaj. Način, kako se udejanja ta strukturalna avtoriteta, se spreminja glede na kontekst. Pri Jirovem srečanju z drugo svetovalko govorca konstruirata dosti bolj prožno in vzajemno strukturo sodelovanja.

⁷ Res je, da Hughes Fumiko ne da prave avtoritete, ker ne povzame tega, kar je rekla. Ne sprašuje je po njenem mnenju in ne vključi njenih idej v svoj govor, s čimer bi ji dal pravi interakcijski nadzor nad diskurzom. Odlomek sem predstavil predvsem zato, da bi pokazal os perspektive, vendar pa ne bi bil na koncu osi, kar zadeva simetrični nadzor. Seveda ne moremo jasno ločevati med perspektivo in produkcijo, saj sta obe osi medsebojno povezani. Model je heurističen in ponazarja splošne težnje v interakciji. Dokazuje tudi, da se močna solidarnost lahko pokaže istočasno z visokimi pokazatelji nadzora.

usmeritev. Simetrična je tudi konstrukcija, saj si delita nadzor nad govorom in interakcijsko avtoriteto pri določanju njegovega pomena. Glasova obeh govork se mešata in ustvarjata skupno, povsem enotno stališče. Zato je os perspektive skladna, os produkcije pa uravnovešena.

V mnogih modelih solidarnosti in statusa (oziroma moči), ki jih uporabljajo v interakcijski sociolingvistiki (na primer Tannen 1984, 1986), sta interakcijski osi postavljeni ena nasproti druge. Govorec naj bi kazal solidarnost na škodo avtoritete oziroma uveljavljal statusni ugled na škodo povezanosti skupnosti. Tannen trdi, da napačna interpretacija teh dveh strategij metakomunikacijskega strukturiranja (na primer "pragmatična sinonimija" – "pragmatic synonymy" – pri kateri lahko poslušalec govorcev nameravani marker velike solidarnosti razume kot marker velike avtoritete) povzroča neuspešno medkulturno komunikacijo (vključno s komunikacijo med govorcami iz različnih "subkultur").

Nasprotno pa si osi solidarnosti in statusa, ki ju v interakcijskem smislu imenujem osi perspektive in produkcije, nista nasprotni, pač pa sta komplementarna vidika socialne dejavnosti govora. Dinamika konverzacijskega delovanja na mikroravni ne obsega le tega, kje (referenčno), pač pa tudi kako (avtoritativno) se govornici razvrščajo drug do drugega in strukturirajo naravo sogovornika.

7. OBLIKOVANJE TEKOČEGA GOVORJENJA NEDOMAČEGA GOVORCA

Narava sodelovanja odločilno vpliva na naravo (in uspešnost) govora nedomačega govornika in oblikuje koherenco, moč in celo njegovo sposobnost tekočega govorjenja. Analize nesporazuma, ki enostavno kontrastirajo pragmatične značilnosti kulturno specifičnih komunikacijskih stilov in ne upoštevajo tega, kako govornici strukturirajo pragmatične značilnosti v dejavnosti, zanemarjajo to pomembno dejstvo.

Nedomači govornici v naših štirih konverzacijskih odlomkih v interakcijo vsekakor prinesejo diskurzivne konvencije, ki so specifične za njihovo kulturo. Toda te ne vplivajo neposredno na diskurz in ne ovirajo pravilne interpretacije nameravanih sporočil zgolj zato, ker posamezni govornici prihajajo iz kulturnega ozadja, za katerega so v povprečju značilne takšne konvencije. Interpretacijo in komunikacijske rezultate govora oblikuje predvsem narava govorcev, ki jo ti interaktivno konstruirajo.

V konverzaciji med Kazuko in Lilly se na primer razvije skupno, simetrično in uravnovešeno sodelovanje, znotraj

katerega Lilly s svojimi odgovori pozitivno strukturira Kazukino sodelovanje, saj podpira in širi njen diskurz. S svojim delovanjem pri odgovorih spodbuja, podpira in razvija Kazukine ideje. Njene ideje se v vrsti replik interaktivno konstruirajo preko zaporednih pripomb, ki dodajajo podrobnosti in širijo implikacije preko Lillyjinih vprašanj. Ker Lilly upošteva Kazukina mnenja in jih jemlje resno, dobijo ta večji pomen. Kazukin govor oblikuje nadaljnji pogovor. Preko sodelovanja se Kazukino znanje jezika kot nedomače govorce razširi onkraj njene "individualne" kompetentnosti. Lillyjino delovanje je okvir, ki podpira in širi Kazukin govor. Pomembno je, da Kazukin diskurz ni le njen, pač pa ga govorki skupaj konstruirata v tem dialogičnem odnosu.

Preostale konverzacije, zlasti konverzacija med Kazuko in njenima kolegicama, ponazarjajo isti odnos strukturiranja, vendar nimajo pozitivnega značaja sodelovanja. Jasno je, da lahko v skupni socialni dejavnosti domači govorec razširi kompetentnost nedomačega govorca ne le navzgor, s tem da razširi njegovo udejanitev, pač pa tudi navzdol, s tem da ovira njegov govor in omeji njegov diskurzivni položaj (Shea 1993b). V konverzaciji z Lilly govori Kazuko bolje kot v konverzaciji s svojima kolegicama, zaradi načina, kako njene sogovornice, domače govorce, strukturirajo njeno sodelovanje.

V konverzaciji s Sandy in Valerie je Kazukin diskurzivni položaj omejen. Njene možnosti za govor so omejene zaradi omejenega dostopa na podij in premajhnega razumevanja in širjenja njenega govora, ki bi Kazuko podpirala. Kazukini kolegi sta prijazni in se zanimata za to, vendar s svojo dejavnostjo nenamerno omejujeta moč in koherenco njenega govora in zanj strukturirata manj avtoritativen diskurzivni položaj, s katerega lahko govori. Ker s svojimi odgovori ne podpirata in ne širita Kazukinega govora, ji ne data prave priložnosti, da bi svoje ideje polno izrazila preko skupne konstrukcije razširjenega diskurza. Kot govorka, ki precej dobro obvlada jezik, Kazuko izgubi priložnost, da bi sodelovala v skupni konstrukciji, ki ima odločilen razvojni pomen za izboljšanje njenega znanja jezika.

Divergentna perspektiva, ki jo uveljavi profesor Hughes, ki noče upoštevati stališča svoje študentke, omeji resonanco in zanimivost Fumikine angleščine. Fumiko s svojim govorom ne komunicira, vendar ne zato, ker ne bi bil "primeren" ali ker se ne bi "znala izražati", pač pa zato, ker ji oddaljeni in nezavzeti Hughes ne odgovarja in ignorira njene ideje. Situacija ni popolnoma nekomunikativna, ker se Fumiko rade volje prilagodi profesorjevemu stališču, ta premik pa podpira tradicionalni model pedagogike kot prenosa (transmission) (Freire 1993), pri katerem se učitelj postavi v položaj strokovnjaka, ki

določi naravo strokovnega znanja tudi tako, da označi razpon (t.j. perspektivo) dovoljenega govora; to situacijo mora študent pogosto sprejeti, saj nima druge izbire. Odgovori profesorja Hughesa, ki strukturirajo Fumikin diskurz, so del ideološke reprodukcije socialnih vlog in odnosov, v katerih so študenti in "outsiderji" tisti, ki niso informirani in nimajo potrebnega znanja.

Med srečanjem s svetovalko je Jiro kot govorec resno omejen. Svetovalka mu prepreči, da bi izrazil svoje ideje, saj ga omeji na pasivno potrjevanje tega, kar sama pove namesto njega. Jiro nima veliko priložnosti, da bi povedal svoje mnenje, prevladal nad podijem ali govoril avtoritativno. Njegov govor ima zelo malo teže, saj je deležen minimalnega upoštevanja in odgovora.

Študije, ki po tradiciji Vygotskega obravnavajo strukturiranje (Cazden 1989; Donato 1994; Griffin & Cole 1984; Moll 1992; Wood *et al.* 1976) in vodeno sodelovanje (Rogoff 1990), kažejo, da je dejavnost sodelovanja, pri kateri učitelj (ali bolj izkušen vrstnik) podpira učenčevo dejavnost v "območju proksimalnega razvoja" ("zone of proximal development") (Vygotsky 1978; Griffin & Cole 1984), odločilno sredstvo pri kognitivnem razvoju. Pomoč odraslega "podpira in širi" otrokovo razumevanje in spretnost pri uporabi posredovanih kulturnih sredstev (Rogoff 1990), kamor spada tudi jezik. Glede na socialno osnovo duševnega razvoja se razumevanje najprej pojavi na nadduševni ravni dejavnosti, potem pa je ponotranjeno (oziroma prilagojeno) na znotrajduševni (intra-mental) ravni individualnega spoznavanja (Wertsch 1991). Z razvojnega stališča imamo torej naravo konverzacijskega sodelovanja lahko za odločilni lokus pri razvoju znanja drugega jezika (celo za govorce, ki precej dobro obvladajo jezik), saj imajo odgovori domačega govorca odločilen pomen pri konstrukciji diskurza nedomačega govorca.

Zaradi možnih variacij značaja konverzacijskega sodelovanja, ki se pojavljajo v naših konverzacijskih odlomkih, ne moremo kontrastivno govoriti o "kulturnih razlikah", saj tako omejujemo medkulturno komunikacijo na lažno dihotomijo komunikacijskih stilov, ki "bi lahko" povzročali neuspešno komunikacijo. Implikature in interpretativna sklepanja, ki jih po Gumperzovem (1992a: 240) mnenju uporabljajo govorci, ki se pri tem "opirajo na interpretativne konvencije v svojem maternem jeziku", se prav tako strukturirajo v konverzacijski dejavnosti. Kako se interpretirajo izjave, je odvisno od tega, kakšen položaj ima govorec in kako sogovorniki strukturirajo njegov diskurz: ali mu dajo interakcijsko avtoriteto in upoštevajo njegovo referenčno perspektivo ali omejujejo in zanemarijo njegovo sodelovanje. Pri določanju oblike in uspešnosti medkulturne interakcije niso

odločilne kulturne razlike same po sebi, pač pa način, kako jih govorci razumejo in se o njih pogajajo.

Specifičen primer posredovanega značaja kontekstualizacije je smeh v zadregi, ki ga japonski govorci angleščine uporabljajo pogosteje od domačih govorcev. Japonski govorci se v nerodnih situacijah, na primer kadar ga polomi, smeji zato, ker ga situacija spravi v zadrego⁸. Po analizi nesporazuma lahko sogovorniki ta smeh nenamerno napačno interpretirajo zaradi kontrastivnih interpretacijskih konvencij. To, kar za japonskega govornika v eksegetični prizmi japonske kulture pomeni neškodljivo, čeprav nerodno zadrego, lahko za ameriškega govornika pomeni neprimerno zabavo s konotacijami neresnosti ali sarkastičnega posmeha, ki se mu zdita nevljudna. Medtem ko japonski govorci angleščine s svojim smehom ne misli biti nespoštljiv, lahko nenamerno prekrši pragmatična pravila tega, kar je primerno v angleščini, kar povzroči nesporazum, neuspešno komunikacijo in morda tudi negativno napačno pripisovanje intence (glej 2. sliko v dodatku).

Kot sem že omenil, s takšnim razmišljanjem omalovažujemo posredovano naravo sodelovanja, v katerem se signal pojavi. Če si ogledamo specifične primere v našem gradivu, opazimo, da ima Kazukin tesnoba smeh v konverzaciji z Lilly, za katero je značilna skupna in simetrična produkcija, zelo drugačen pomen kot Jirov smeh v konverzaciji s svetovalko, kjer je perspektiva dosti bolj neskladna, interakcijska avtoriteta pa neuravnovešena.

Na začetku konverzacije med Kazuko in Lilly se Kazuko smeji ("hihi") zaradi zadrege, ker snema svoj glas (in verjetno tudi zato, ker mora snemanje vsiliti tudi Lilly):

(6) Kazuko in Lilly

1 K: **She even, he even, he pointed out what does this mean and, {unhun} that's rather embarrassing hhh {hhh} , , , ,**

1 ona je celo, on je celo, on je celo povedal kaj to pomeni in, {mhm} to me spravi malo v zadrego hihi {hihi} , , , ,

2 L: **Yeah, I can't imagine what, , what it would be like**

2 Ja, ne morem si predstavljati kako, , kako bi bilo

Kazukin smeh pa odmeva dosti bolj pozitivno kot Jirov smeh, ki se pojavi, ko mu svetovalka naroči, naj vrže stran svoje stare vpisne liste:

⁸ Seveda se moramo izogniti esencialističnim stereotipom, ki temeljijo na "redkem/ničnem diferencialu" ("rare/zero differential") (Morsbach 1988). To, kar je odsotno v eni kulturi, naj bi bilo tipično za drugo kulturo, čeprav je določeno obnašanje ali prepričanje precej netipično za to kulturo. V angleščini prav gotovo obstajajo netipične situacije, kjer je značilen smeh v zadregi, tako kot obstajajo tipične situacije v japonščini, kjer tega smeha ni.

(7) Jiro in svetovalka

- 1 S: **see! you keep all these old ones and I want you to throw` them` aw::ay!**
 1 glejte! obdržali ste vse ta stare jaz pa hočem da jih` vržete` stra::n!
 2 J: **Yeah hhh I er,** [I uh-
 2 Ja hihi jaz e, [jaz eh-
 3 S: **[This is the one I want you to keep, this is the only one I want you to have**
 3 [Tega hočem da obdržite, tole je edini ki hočem da ga imate

V obeh primerih se nedomači govorec smeji iz zadrege, vendar ima izjava "hihi" kot kontekstualizacijski signal, ki je drugače situiran in strukturiran znotraj socialne dejavnosti, zelo različne pomene, ker jo govorci razumejo iz različnih usmeritev govora.

Preoblikovati moramo model kontekstualizacije, da bomo lahko razložili metapragmatično strukturiranje izjav znotraj dejavnosti motiviranih akterjev, ki ne interpretirajo le jezikovnih signalov, pač pa si nasprotujejo, sodelujejo in delajo kompromise v drugačnih socialnih svetovih. Upoštevati moramo (glej 3. sliko v dodatku), da so po eni strani govorci lahko motivirani, da strukturirajo skupno, uravnovešeno sodelovanje, v katerega pozitivno vključijo kulturne razlike med diskurzivnimi konvencijami in kontekstualizacijo, po drugi strani pa lahko strukturirajo ločeno in nesimetrično sodelovanje, v katerem nedomače govorce negativno označijo kot drugačne in neprimerne. Jezikovni kontekstualizacijski signali so pragmatična sredstva, ki jih govorci uporabljajo. Včasih jih skujejo v meče obtoževanja, včasih pa v lemež vzajemne identifikacije. Razlike med komunikacijskimi stili, najsi bodo etnične ali kulturne, ne povzročajo neuspešne komunikacije, pač pa jo odsevajo. Če ne obstaja dovolj razlogov, da bi te razlike ohranili, se govorci z različnimi stili navadno prilagodijo drug drugemu (McDermott & Tylbor 1988).

8. IMPLIKACIJE INTERPRETACIJ NESPORAZUMA IN STRUKTURIRANJA

Čeprav štirje odlomki, ki jih predstavljam v svoji analizi, ponazarjajo zelo različne konverzacije, jim je skupno to, da v vsaki sodeluje japonski nedomači govorec, ki precej dobro obvlada jezik. Različni interakcijski vzorci, ki se pojavijo v

konverzacijah, in različni komunikacijski rezultati, ki jih govorci dosežejo, kažejo na izjemno raznolikost diskurzivnih stilov, ki obstajajo med govorci iz istega "kulturnega" ozadja. Gradivo nas opozarja na to, da kultura ni esencialističen konstrukt, čigar člani bi privzemali enake vrednote, gojili enaka prepričanja in upoštevali iste interpretacijske konvencije. Kulturni stil ni niti sporazumen niti izomorfen z ideološko konstruiranimi jezikovnimi skupnostmi, ki so odvisne od "namišljenih" nacionalnih identitet (Anderson 1983).⁹ V kateri koli "kulturi" in v kateri koli "jezikovni skupnosti" obstaja veliko raznolikosti in konfliktov (Pratt 1987). Heteroglotska in dinamična večkulturnost, ki je značilna za vse skupnosti, ponazarja dejstvo, da so se v medkulturnih kontekstih govorci iz ene kulture vsekakor sposobni prilagoditi drugačnim komunikacijskim konvencijam in jih lahko celo privzamejo, če imajo zadostno motivacijo za to.

Poudarjanje kulturnih razlik ima pomembne posledice. Ker kontekstualizacijska teorija razlaga medkulturno in medetnično neuspešno komunikacijo kot nenamerno neuspešno interpretacijo kontrastivnih diskurzivnih značilnosti, omalovažuje vzajemno strukturiranje konverzijskega sodelovanja in zanamari osnovne vzroke za medkulturno trenje. Praktični rezultat analize nesporazuma je ta, da poziva k večji zavesti in senzibilnosti o različnih govornih stilih, ki pa je blede in v osnovi neučinkovito nadomestilo za to, kar je dejansko treba storiti: spremeniti komunikacijsko prakso, tako da bomo vzajemno upoštevali referenčne perspektive nedomačih govorcev in jim dali pravi nadzor nad konverzijskim sodelovanjem tako na mikroravni konverzacije DG-NDG kot na makroravni manjšinskih jezikovnih in socialnih skupin, ki so vpletene v politične razprave o socialni in ekonomski politiki. Če se osredotočimo na različne značilnosti diskurza, se v obeh primerih odmaknemo od same narave sodelovanja in od tega, ali sogovorci upoštevajo in poslušajo sogovorca in mu odgovarjajo.

Ta retorični učinek je viden zlasti takrat, ko se pri razlagi razdelitev med kulturnimi skupinami uporablja kontrastivna lingvistika. Gumperz (1992b: 51) na primer trdi naslednje:

"Priseljske skupine, ki vstopijo v novo jezikovno okolje, lahko precej tekoče obvladajo osnovno slovnico, čeprav lahko prenesejo kontekstualizacijske konvencije iz domače družbe v konverzijsko prakso v gostiteljskem jeziku. Dokler se to dogaja, imajo ti posamezniki lahko težave pri vzpostavljanju pravih prijateljstev in odnosov z vrstniki v gostiteljski družbi."

Nedomačim govorcem torej naprtimo krivdo za to, da si ne morejo najti prijateljev in da se ne znajdejo v gostiteljski

⁹ Model komunikacijskega zloma, ki se opira na nesporazum, ima pravzaprav kritično ideološko vlogo, saj legitimizira politični diskurz zlasti med ZDA in Japonsko. Kadar ti dve vladi konfliktne interpretacije pripisujeta jezikovnim konvencijam (kot je nedavno tega storil ameriški predsednik Clinton, ki je sledil dobro uveljavljeni praksi in obtožil Japonce, da rečejo da, kadar mislijo ne), premakneta pozornost na površinske značilnosti procesa pogajanja, medtem ko prikrita tekmovalne ekonomske cilje obeh vlad, ki sta usmerjeni v posel in si obupno prizadevata, da bi prevladali nad čedalje manjšim globalnim trgov.

družbi, saj kažejo nesprejemljive sledi tujega obnašanja. S to logiko dejansko krivimo nedomače govorce za to, da so žrtve marginalizacije. To implicitno pomeni, da so za neuspešno komunikacijo odgovorni outsiderji, saj ne govorijo dovolj dobro, da bi jih domači govorci razumeli, pri tem pa zanemarimo značaj sodelovanja in naravo odgovorov domačega govorca. "Gostiteljsko" družbo nepravilno definiramo kot nekaj, kar ne pripada priseljencem kot nedomačim govorcem (ti so v položaju outsiderjev), in kot enojezikovno entiteto, kjer uporaba drugega jezika povzroči socialno izključitev.

Če analizo interakcije DG-NDG omejimo na kontrastivne razlike med kulturnimi komunikacijskimi stili, jo postavimo v apolitičen vakuum, ki ni povezan z zgodovinsko uveljavljeno neenakopravnostjo, ki oblikuje diskurz. Rasno diskriminacijo in dejstvo, da "gostiteljska družba" nedomačim govorcem, tako posameznikom kot priseljenkim skupinam z manjšinskim jezikom, ne prizna ekonomskih, političnih in človeških pravic, da jih marginalizira in izključi, tako pojmuje kot značilnosti zunaj interakcije. Če rečemo, da uspešno komunikacijo ovirajo kontrastivne značilnosti kulturnega stila, s tem trdimo, da privilegiran dostop do politične in ekonomske avtoritete ne vpliva na sposobnost priseljencev, da si poiščejo prijatelje, da so primerni in da govorijo s prepričljivim, avtoritativnim glasom. Neenake učinke neuspešne komunikacije, pri kateri domači govorci zgolj ne uspejo prenesti svojega sporočila, medtem ko se morajo nedomači govorci soočiti z nepravilno diskriminacijo, imamo tako za nesrečno naključje in so v interakciji sekundarnega pomena.

Če odgovornost za neuspešno komunikacijo v medkulturnih in medetničnih kontekstih enostransko pripišemo nedomačemu govorcu, upoštevamo dvojna merila (Kandiah 1991; Singh *et al.* 1988), čeprav govorci v praksi skupno konstruirajo interpretacijo in je tekoče govorjenje nedomačih govorcev odvisno tudi od odgovora domačega govorca, kot sem skušal pokazati. Kadar je interpretacija različna in se pri konverzaciji zatakne, ponavadi krivdo zvalimo na nedomačega govorca, ki nezadostno ali "neprimerno" obvlada angleščino. To dokazuje ta Gumperz & Roberts (1991: 68), ki na kratko ocenita interakcijske vzorce "azijskih" Šsic govorcev v britanskih institucionalnih kontekstih: "pri identificiranju tega, kar hočejo, so stranke bodisi preveč splošne bodisi preveč specifične za zahodna Šsic pričakovanja". Po tej logiki ne morejo nedomači govorci ničesar narediti pravilno. Naj govorijo specifično ali splošno, v nobenem primeru ne morejo ustrezati pričakovanjem angleških domačih govorcev.

Odločilnega pomena je, da zavrnamo prevladujoče družbeno pojmovanje nedomačih govorcev kot neprimernih

outsiderjev, zlasti kadar so ti člani socialnih skupin, ki niso ne bogate ne bele. Čeprav lahko posamezni nedomači govorci v konverzaciji prevladujejo in ne odgovarjajo sogovorniku, prav tako kot skrajno tiranski domači govorec, spada h kulturnemu okolju v ZDA in drugih družbah iz "skupine A" ("A Team") (Skutnabb-Kangas 1994) to, da rutinsko marginalizirajo pravice in možnosti nedomačih govorcev in skupin, ki govorijo manjšinski jezik, na podlagi prevladujočega "hegemoničnega svetovnega nazora", ki zanika vse, kar je tujega, in zavrača "humanistično" potrditev kulturne raznolikosti in popolne rasne in jezikovne enakopravnosti (Kjolseth 1991). Zdravi razum tega anglocentričnega sveta preveva medkulturno interakcijo, v kateri se nedomači govorci redno soočajo z domačimi govorci, ki implicitno in brez razmišljanja prevzemajo nadzor nad konverzacijami in ne sodelujejo pri odgovorih, v katerih bi upoštevali perspektivo in interakcijsko avtoriteto svojih nedomačih sogovornikov. V takšnem socialnem ozračju so nedomači govorci, tako priseljenci, ki redno bivajo v tuji deželi, kot obiskovalci, ki se nameravajo vrniti v svojo deželo, že pred začetkom interakcije označeni kot neprimerni outsiderji, zato domači govorci v konverzacijah rutinsko omejuje njihov govor, jim odvzamejo interakcijsko avtoriteto in jih potisnejo na obrobje. V analizo interakcije je zato nujno treba uvesti vprašanje pravičnosti in ravnovesja.

Harder (1980) obravnava omejitve nedomačega govorca in opisuje njegovo nesposobnost, da bi izrazil vso razsežnost svoje identitete v drugem jeziku, vendar pri tem ne zajame celotnega obsega omejitve, do katere pride v medkulturni komunikaciji in ki je razvidna iz gradiva, ki sem ga predstavil v svoji analizi. Nedomači govorci so v interakciji z domačimi govorci, ki jih nočejo poslušati, jim ne odgovarjajo in ne sodelujejo v njihovem govoru, kot govorci aktivno *omejeni*. Če upoštevamo aktivno strukturiranje diskurza, opazimo, da lahko naravo odgovorov domačega govorca dinamično ovira tekoče govorjenje drugega jezika. Opazimo pa tudi, da lahko domači sogovornik s svojimi odgovori pomaga in razširi govor nedomačega govorca, podpira pravičnejše sodelovanje v konverzaciji in širi moč in koherenco diskurza.

9. SKLEP

V tem članku sem poskušal kritično obravnavati prevladujoče pojmovanje neuspešne kontekstualizacije kot interpretativne leče, skozi katero naj bi analizirali konverzacijo NG-NDG. Obravnaval sem pojmovanje medkulturnosti, po katerem

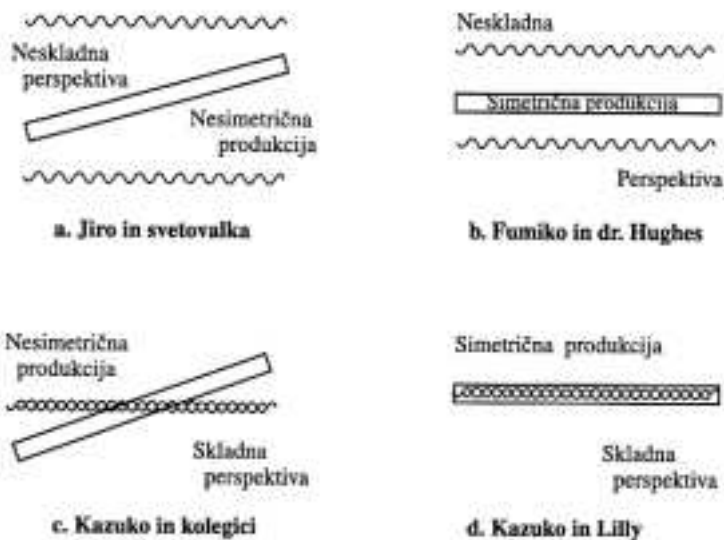
naj bi nesporazum povzročale razlike med kulturno specifičnimi komunikacijskimi stili in pragmatičnimi značilnostmi diskurza. Trdim, da pri razlagi neuspešne medkulturne komunikacije to stališče ne zaobjame kontroverzne, večkulturne raznolikosti kulturnih glasov. Omalovažuje pa tudi to, kako skupna socialna dejavnost posreduje interpretacijo.

Kot alternativo analizi nesporazuma sem predstavil analizo spreminjajoče se narave sogovornikovih odgovorov in opisal, kako implicitni socialni značaj interakcije oblikuje moč in tekoče govorjenje nedomačih govorcev. Naravo konverzacijskega sodelovanja sem analiziral zlasti na hevristični osi intersubjektivne perspektive in interakcijske avtoritete (produkcije). Trdim, da narava govorčevega sodelovanja pri odgovorih strukturira diskurzivni položaj nedomačega govorca, širi oziroma omejuje pomen njegovega govora in tako posreduje obliko in uspešnost interakcije. Razlike v štirih odlomkih iz gradiva kažejo, da pri analizi konverzacije DG-NDG niso pomembne preproste "kulturne" razlike med komunikacijskimi "stili", pač pa način, kako govorci te razlike razumejo in kako nanje delujejo v socialnem značaju dejavnosti.

V analizo medkulturne interakcije sem skušal uvesti pojem vzajemnosti. Kritična in politično prilagojena interakcijska sociolingvistika mora upoštevati razširjeno in splošno sprejeto diskriminacijsko obnašanje do tujcev ter članov jezikovnih in etničnih manjšin, ki preveva medkulturne stike. Upoštevati pa mora tudi to, kako govorci to zdravorazumsko pojmovanje oziroma diskurze o svetu udejanjajo na mikroravni konverzacijske interakcije, pri tem pa v neizogibnem ideološkem imenu primernosti ne upoštevajo govora nedomačega govorca, ga ne podpirajo in ne sodelujejo z odgovori.

Upoštevanje bistvenega pomena vzajemnosti v konverzaciji pomeni, da mora biti komunikacija med domačimi in nedomačimi govorci demokratično udejanjena in da morajo interaktanti v svojem dvogovoru "*skupno* postaviti pogoje o znanju in bodočnosti" (Aronowitz 1993: 21). Takšen uravnovešen pristop je pomemben s pedagoškega stališča, saj se znanje drugega jezika razvija preko skupnega sodelovanja. Zelo pomembno je tudi to, da razumemo dinamiko medkulturnega diskurza, saj živimo v svetu, v katerem moramo nujno rešiti pereči problem socialne, politične in ekonomske neenakopravnosti.

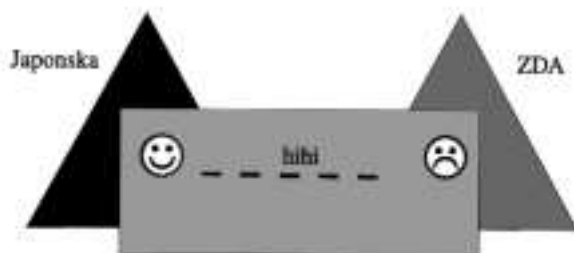
DODATKI

1. slika: Interakcijski osi perspektive in sodelovanja

2. slika: Kontekstualizacija glede na kontrastivne interpretativne strukture

3. slika: Posredovana kontekstualizacija

TRANSKRIPCijske KONVENCIJE

„	premor, ki traja približno pol sekunde na vejico
[	istočasen ali prekrivajoč govor
=	neprekinjen ali povezan govor
{ }	prekrivajoč govor v obliki povratnih informacij o situaciji, npr. “unhun” (“mhm”) in “right” (“res je”)
-	ustavljen ali prekinjen govor
::	podaljšan zvok
]	izrazito padajoča intonacija
/	izrazito rastoča intonacija
.	zaključni ton, podoben stavku
hihi	smeh
<...>	izpuščena konverzacija znotraj ene replike ali med replikami
“ ”	verbalni citat: govorec privzame izrazito drugačen glas
???	govor, ki je v transkripciji nerazumljiv
!	izrazito vznemirjeno čustvo
()	vključena analitikova pripomba ali opis
<u>Podčrtano</u>	beseda, ki jo je govorec poudaril

DAVID P. SHEA je diplomiral iz pedagogike jezika na univerzi v Georgii. Sedaj je gostujoči predavatelj na japonski univerzi Keio University SFC. Raziskuje pragmatiko medkulturne komunikacije, kvalitativno raziskovalno metodologijo in kritično pedagogiko jezika. Naslov: Keio University SFC, Endoh 5322, Fujisawa 252, Japonska. E-mail: shea@sfc.keio.ac.jp.

LITERATURA:

- ANDERSON, B. (1983): *Imagined communities, Reflections on the origin and spread of nationalism*, Verso, London.
- AROWONITZ, S. (1993): *Paulo Freire's radical democratic humanism*, v: P. McLaren in P. Leonard (ur.), *Paulo Freire, A critical encounter*, Routledge, London, str. 8–24.
- AU, K. (1980): *Participation structures in a reading lesson with Hawaiian children, Analysis of a culturally appropriate instruction event*, *Anthropology and Education Quarterly* 11(2): 91–115.
- AU, K. in MASON, J. (1981): *Social organizational factors in learning to read, The balance of rights hypothesis*, *Reading Research Quarterly* 17: 115–152.
- AUER, P. (1992): *Introduction, John Gumperz' approach to contextualization*, v: P. Auer in A. Di Luzio (ur.), *The contextualization of language, John Benjamins*, Amsterdam, str. 1–37.
- BATESON, G. (1972): *Steps to an ecology of mind*, Ballantine Books, New York.

- BAUMAN, R. (1992): *Contextualization, tradition, and the dialogue of genres*, v: A. Duranti in C. Goodwin (ur.), *Rethinking context, Language as an interactive phenomenon*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 125–146.
- BEEBE, L. in GILES, H. (1984): *Speech accommodation theories, A discussion in terms of second-language acquisition*, *International Journal of the Sociology of Language* 46: 5–32.
- BOURDIEU, P. (1977): *The economics of linguistic exchanges*, *Social science information* 16(6): 645–668.
- CAZDEN, C. (1989): *Classroom discourse*, Heinemann, Portsmouth, NH.
- DONATO, R. (1994): *Collective scaffolding in second language learning*, v: J. Lantolf in G. Appel (ur.), *Vygotskian approaches to second language research*, Ablex, Norwood, NJ, str. 33–56.
- ERICKSON, F. (1989): *The social construction of discourse coherence in a family dinner table conversation*, v: B. Dorval (ur.), *The talk of children and adolescents*, Ablex, Norwood, NJ, str. 207–238.
- ERICKSON, F. in Schultz, J. (1981): *When is a context? Some issues and methods in the analysis of social competence*, v: J. Green in C. Wallat (ur.), *Ethnography and language in educational settings*, Ablex, Norwood, NJ, str. 147–160.
- FAIRCLOUGH, N. (1992): *Discourse and social change*, Polity, Cambridge.
- FISH, S. (1989): *Doing what comes naturally*, Duke University Press, Durham, NC.
- FOUCAULT, M. (1972): *The discourse on language*, v: *The archeology of knowledge and the discourse on language*, Pantheon, New York, str. 215–237.
- FREIRE, P. (1993): *Pedagogy of the oppressed*, Continuum, New York.
- GLASER, B., in STRAUSS, A. (1967): *The discovery of grounded theory*, Aldine de Gruyter, New York.
- GOFFMAN, E. (1974): *Frame analysis*, Northeastern University Press, Boston.
- GOODWIN, C. in DURANTI A. (1992): *Rethinking context, An introduction*, v: A. Duranti in C. Goodwin (ur.), *Rethinking context, Language as an interactive phenomenon*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 1–42.
- GOODWIN, C. in GOODWIN, M. (1992): *Assessments and the construction of context*, v: A. Duranti in C. Goodwin (ur.), *Rethinking context, Language as an interactive phenomenon*, Cambridge University Press, New York, str. 151–189.
- GRIFFIN, P. in COLE, M. (1984): *Current activity for the future*, *The ZOPED*, v: B. Rogoff in J. Wertsch (ur.), *Children's learning in the zone of proximal development*, Jossey Bass, San Francisco, str. 45–63.
- GUMPERZ, J. J. (1982): *Discourse strategies*, Cambridge University Press, Cambridge.
- GUMPERZ, J. J. (1990): *The conversational analysis of interethnic communication*, v: R. Scarcella, E. Anderson in S. Krashen (ur.), *Developing communicative competence in a second language*, Newbury, New York, str. 55–73.
- GUMPERZ, J. J. (1992a): *Contextualization and understanding*, v: A. Duranti in C. Goodwin (ur.), *Rethinking context, Language as an interactive phenomenon*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 229–252.
- GUMPERZ, J. J. (1992b): *Contextualization revisited*, v: P. Auer in A. Di Luzio (ur.), *The contextualization of language*, John Benjamins, Amsterdam, str. 39–53.
- GUMPERZ, J. J. & ROBERTS, C. (1991): *Understanding in intercultural encounters*, v: J. Blommaert in J. Verschueren (ur.), *The pragmatics of intercultural and international communication*, John Benjamins, Amsterdam, str. 51–89.
- HARDER, P. (1981): *Discourse as self-expression, On the reduced personality of the second-language learner*, *Applied Linguistics* 1(3): 262–270.

- HINNENKAMP, V. (1987): *Foreigner talk, code switching and the concept of trouble*, v: K. Knapp, W. Enninger in A. Knapp-Potthoff (ur.), *Analyzing intercultural communication*, Mouton de Gruyter, Berlin, str. 137–180.
- HINNENKAMP, V. (1991): *Talking a person into interethnic distinction, A discourse analytic case study*, v: J. Blommaert in J. Verschueren (ur.), *The pragmatics of intercultural and international communication*, John Benjamins, Amsterdam, str. 91–109.
- KANDIAH, T. (1991): *Extenuatory sociolinguistics, Diverting attention from issues to symptoms in cross-cultural communication studies*, *Multilingua* 10(4): 345–379.
- KJOLSETH, R. (1991): *W(h)ither ethnic languages and bilingual education in the US? Crisis & the struggle between hegemony & humanism*, v: J. Dow (ur.), *Language and ethnicity*, zv. 2. John Benjamins, Philadelphia, str. 201–223.
- KLEIFGEN, J. in SAVILLE-TROIKE, M. (1992): *Achieving coherence in multilingual interaction*, *Discourse Processes* 15: 183–206.
- KNAPP, K. in KNAPP-POTTHOFF, A. (1987): *Conceptual issues in analyzing intercultural communication*, v: K. Knapp, W. Enninger in A. Knapp-Potthoff (ur.), *Analyzing intercultural communication*, Mouton de Gruyter, Berlin, str. 1–13.
- LAKOFF, R. (1993): *Lewis Carroll, Subversive pragmatist*, *Pragmatics* 3(4): 367–385.
- Mc DERMOTT, R. in TYLBOR, H. (1988): *On the necessity of collusion in conversation*, v: S. Fisher in A. Todd (ur.), *Discourse and institutional authority*, Ablex, Norwood, NJ, str. 123–139.
- MOERMAN, M. (1966): *Accomplishing ethnicity*, v: R. Turner (ur.), *Ethnomethodology*, Penguin, Middlesex, str. 54–68.
- MOLL, L. (1992): *Introduction*, v: L. Moll (ur.), *Vygotsky and education*, Cambridge University Press, New York, str. 1–27.
- MORSBACH, H. (1988): *The importance of silence and stillness in Japanese nonverbal communication, A cross-cultural approach*, v: F. Poyatos, *Cross-cultural perspectives in nonverbal communication*, Hogrefe, Toronto.
- PATTON, M. (1990): *Qualitative evaluation and research methods, second edition*, Sage, Newbury Park.
- PHILIPS, S. (1972): *Participant structure and communicative competence*, v: C. Cazden, V. John in D. Hymes (ur.), *Functions of language in the classroom*, Teachers College Press, New York, str. 371–393.
- PRATT, M. (1987): *Linguistic utopias*, v: N. Fabb, D. Attridge, A. Duranti in C. MacCabe (ur.), *The linguistics of writing*, Methuen, New York, str. 48–66.
- QUANTZ, R. in O'CONNOR, T. (1988): *Writing critical ethnography, Multi-voicedness, and carnival in cultural texts*, *Educational Theory* 38: 95–109.
- ROGOFF, B. (1990): *Apprenticeship in thinking, Cognitive development in social context*, Oxford University Press, New York.
- ROMMETVEIT, R. (1985): *Language acquisition as increasing linguistic structuring of experience and symbolic behavior control*, v: J. Wertsch (ur.), *Culture, communication, and cognition, Vygotskian perspectives*, Cambridge University Press, New York, str. 183–204.
- ROMMETVEIT, R. (1987): *Meaning, context, and control*, *Inquiry* 30: 77–99.
- RUBIN, D. (1992): *Nonlanguage factors affecting undergraduates' judgments of nonnative English-speaking teaching assistants*, *Research in Higher Education* 33(4): 511–531.
- SCHULTZ, J., FLORIO, S. in ERICKSON, F. (1982): *Where's the floor?, Aspects of the cultural organization of social relationships in communication at home and at school*, v: P. Gilmore in A. Glatthorn (ur.), *Ethnography*

- and education, Children in and out of school, Center for Applied Linguistics, Washington, DC, str. 88–123.*
- SHEA, D. (1993a): *Structuring discourse in cross cultural interaction, Neobjavljena doktorska disertacija, The University of Georgia.*
- SHEA, D. (1993b): *Ex-scaffolding, The double edged sword of cross cultural discourse*, Članek je bil predstavljen na TESOL Conference, Atlanta, GA.
- SINGH, R., LELE, J. in MARTOHARDJONO, G. (1988): *Communication in a multilingual society, Some missed opportunities, Language in Society* 17: 43–59.
- SKUTNABB-KANGAS, T. (1994): *The politics of language standards, Članek je bil predstavljen na TESOL Conference, Baltimore, MD.*
- STRAUSS, A. (1987): *Qualitative analysis for social scientists, Cambridge University Press, New York.*
- TANNEN, D. (1984): *Conversational style, Ablex, Norwood, NJ.*
- TANNEN, D. (1986): *That's not what I meant!, Ballantine, New York.*
- THARP, R. in GALLIMORE, R. (1989): *Rousing minds to life, Teaching, learning, and schooling in social context, Cambridge University Press, New York.*
- VOLOSHINOV, V. (1973): *Marxism and the philosophy of language, Harvard University Press, Cambridge, MA.*
- WATSON, K. (1976): *Transferable communicative routines, Strategies and group identity in two speech events, Language in Society* 4: 53–72.
- WERTSCH, J. (1991): *Voices of the mind, A sociocultural approach to mediated action, Harvard University Press, Cambridge, Mass.*
- WERTSCH, J., MINICK, N. in ARNS, F. (1984): *The creation of context in joint problem-solving, v: B. Rogoff in J. Wertsch (ur.), Children's learning in the zone of proximal development, Jossey Bass, San Francisco.*
- WILLIAMS, R. (1989): *Hegemony and the selective tradition, v: S. deCastell, A. Luke in C. Luke (ur.), Language, authority and criticism, Readings on the school textbook, Falmer, London, str. 56–60.*
- WOOD, D., BRUNER, J. in ROSS, G. (1976): *The role of tutoring in problem solving, Journal of Child Psychology and Psychiatry* 17: 89–100.

Medkulturno ali ne?

Onkraj povelečevanja kulturnih razlik pri analizi neuspešne komunikacije¹

1. UVOD

Osnovno vprašanje, ki ga obravnava pričujoči članek, je: Kaj naj bi bil temeljni namen medkulturne analize? Ali je njen namen ta, da na abstrahiran način razlaga konverzacijske nesporazume na podlagi kulturnih razlik? Ali pa naj poskuša razumeti kompleksne institucionalne procese, ki določajo spremenljivo naravo 'kulture'? Kot nakazuje glavni naslov, se bom pri obravnavi teh vprašanj osredotočil predvsem na to, kar določa medkulturno komunikacijo kot '(ne)medkulturno' ('(not)intercultural'). Podnaslov – 'povelečevanje kulturnih razlik pri analizi neuspešne komunikacije' – se nanaša na dva vidika medkulturne analize: (i) kako se 'kultura' uporablja pri preučevanju neuspešne komunikacije kot analitičen konstrukt in (ii) kako se nekateri raziskovalci zatekajo k 'analitičnemu stereotipiziranju' ('analytic stereotyping') medkulturnih stikov, ki naj bi jih določale predvsem prisotne kulturne razlike².

V prvem delu članka (2. poglavje) bom na kratko kritično opisal dva specifična tipa analize medkulturne komunikacije, od katerih lahko prvega uvrstimo v kulturno antropologijo, drugi pa je bolj sociolingvistično in pragmatično usmerjen. Poudaril bom prevladujočo težnjo po 'tematizaciji kulturnih razlik' ('the-

¹ Članek sem v zgoščenih obliki prvič predstavil na četrti Mednarodni konferenci Mednarodne zveze za pragmatiko v mestu Kobe julija 1993 pod naslovom 'Onkraj povelečevanja neuspešne komunikacije: kritičen pogled na medkulturno komunikacijo'. Zelo sem hvaležen Janu Blommaertu, Michaelu Meeuwisu in Stefu Slembroucku, ki so mi s svojimi predlogi pomagali pri zgodnejšem osnutku članka.

² Na drugem mestu (Sarangi 1992) sem razvil pojem 'analitičnega stereotipiziranja' za preučevanje domačega-nedomačega diskurza (native-nonnative discourse), kjer se nespo-razumi razlagajo z jezikovno pomanjkljivostjo nedomačih govorcev.

matisation of cultural differences') in s tem kritično ocenil esen-
cialistično pojmovanje 'kulture' v teh dveh tipih medkulturne
analize. Tako bom razširil svoje prejšnje stališče (Roberts &
Sarangi 1993). V drugem delu članka (3., 4. in 5. poglavje) bom
najprej pozval k temu, da je treba diskurz usmeriti v analitično
pojmovanje 'kulture', čemur bo sledila analiza medkulturnega
gradiiva v varovalni situaciji (gatekeeping situation) izbirnih raz-
govorov. To me bo privedlo k ponovnemu razmisleku o pojmu
'medkulturnosti' ('interculturality') s kulturno-teoretičnega
stališča in s posebnim poudarkom na izkušnjah priseljencev v
sodobnih večkulturnih družbah.

2. NEUSPEŠNA KOMUNIKACIJA IN KULTURA, KOT JU POJMUJETA DVE USMERITVI

2.1. MEDKULTURNA ANALIZA S KULTURNO- ANTROPOLOŠKEGA STALIŠČA

'Medkulturna komunikacija' je izraz, s katerim nekateri kul-
turni antropologi opisujejo preučevanje interakcije – večinoma
v neposrednih in neformalnih situacijah – med posamezniki,
ki predstavljajo različne 'kulture' (na primer Asante &
Gudykunst 1989; Brislin 1981; Casmir 1978; Condon & Yousef
1975; Gudykunst 1983, 1991; Gudykunst & Kim 1984, 1988;
Prosser 1978a, 1978b; Samovar & Porter 1991; Samovar *et al.*
1981). Asante *et al.* (1979) delijo raziskovalce te usmeritve na
dve kategoriji glede na njihove glavne cilje. Raziskovalci prve
skupine, ki jih imenujejo 'kulturni dialogisti' ('cultural dialo-
gists'), poudarjajo, da je treba razviti humanističen vidik
komunikacijske teorije in prakse, ki bo spodbujal složnost na
svetu. Druga šola, ki jo imenujejo 'kulturna kritika' ('cultural
criticism'), pa poudarja načelo konflikta in skuša identificirati
konfliktne točke med posameznimi kulturami kot teme,
primerne za raziskavo. Po mojem mnenju se ti dve šoli ne
izključujeta, saj se obe ukvarjata z 'razlikami med kulturami'
(*'differences across cultures'*). Čeprav priznavata vlogo jezika
pri pojavu kulturnih razlik, so zanj kulturni problemi v
osnovi pomembnejši od jezikovnih. Prosser (1978a: 102)
pravi:

"Čeprav sta posamezni jezik in kultura tesno povezana in
zato povzročata velike ovire medkulturni komunikaciji in
kulturnim predstavnikom, so lahko jezikovni problemi
pravzaprav manj resni od drugih kulturnih ovir; na primer

zaznav, odnosov, stereotipov, predsodkov, prepričanj, vrednot in samih mišljenjskih vzorcev.”

Prosser s tem nakazuje, da sicer obstaja povezava med kulturo in jezikom v Whorfovem smislu, vendar pa je treba ‘jezik’ analitično ločevati od ‘kulture’. Iz teh dveh predpostavk sledi, da je jezik zaobsežen v kulturi in da ga lahko omejimo nanjo, zato naj ne bi imel vloge pri ustvarjanju resničnosti (to bom razložil tudi v poglavju 3.1).

Kulturni antropologi pojmujejo posamezne ‘kulture’ kot enotne in homogene entitete, zato komunikacijske težave vedno razlagajo z medkulturnimi razlikami. ‘Kulturo’ enačijo z mislimi, čustvi, vrednotami in prepričanji posameznikov ter predpostavljajo, da obstaja v glavah posameznikov, s tem pa zanemarjajo dinamiko socialnega življenja. Po mnenju Wuthnowa *et al.* (1984: 4), ki sledijo tej analitični usmeritvi, je ‘kulturo’ treba obravnavati kot tisto kategorijo ne-obnašanja (non-behaviour), ki je najmanj primerna za opazovanje:

“Kultura je tisto področje, ki nam ostane, potem ko odstranimo vse oblike človeškega obnašanja, ki jih lahko opazujemo. Sestoji iz notranjega, nevidnega miselnega življenja človeških bitij kot posameznikov ali pa v nekem težko predstavljam kolektivnem pomenu, na primer v pojmih ‘kolektiven namen’, ‘skupne vrednote’ in ‘intersubjektivne resničnosti’. To, kar ljudje dejansko počnejo, kako se obnašajo, institucije, ki jih gradijo, [...] pa niso del kulture.”

Lahko torej rečemo, da ta usmeritev zanemara kompleksno in večplastno ‘kulturno’ stališče posameznih udeležencev v interakciji. Ker se večinoma opira na primere v hipotetičnih kontaktnih situacijah, daje zelo omejen vpogled v to, kar se resnično dogaja v kontekstu situiranega diskurza (situated discourse). Čeprav naj bi se tovrstne študije ukvarjale z interakcijami na situacijski ravni, pa tvegajo, da tudi same ustvarjajo kulturne stereotipe, saj zanemarjajo individualne razlike in druge situacijske spremenljivke, ki spremljajo medkulturni komunikacijski dogodek. Drugače povedano, v teh študijah posamezni udeleženci predstavljajo vsak svojo ‘kulturo’ in s tem nehajo biti posamezniki sami po sebi³. Če medkulturni dogodek analiziramo v kolektivnem merilu, lahko s pomočjo tvorbe hipotetičnega posameznika posplošujemo značilnosti ‘kultur’.

³ Zato je paradoksalno, da se zaradi teh študij množi literatura o ‘načinu’ (‘how to’), ki poudarja ‘medkulturno prilagajanje’ (‘intercultural adjustment’), ‘prilagajanje preko zavedanja’ (‘adaptation through awareness’) itd. pri posameznikih v resničnem življenju.

⁴ Singh et al. (1988) in Kandiah (1990) trdijo, da je interakcijsko-sociolingvistična smer izrazito etnocentrično usmerjena. Sam pa imam vtis, da alternativne razlage teh kritikov z vidika 'kulturnega drugega' ('cultural other') ohranjajo splošno 'kulturno načelo' ('cultural principle') (za podrobnejšo obravnavo glej Sarangi 1994).

2.2. MEDKULTURNA ANALIZA S SOCIO-LINGVISTIČNEGA IN PRAGMATIČNEGA STALIŠČA

2.2.1. INTERAKCIJSKO-SOCIOLINGVISTIČNO STALIŠČE

Dela, kot so: Gumperz (1978, 1982); Gumperz & Tannen (1979); Scollon & Scollon (1980, 1983), lahko imamo za odziv na zgoraj omenjeno kulturno-antropološko usmeritev, ki skorajda ne upošteva jezikovnega in interakcijskega gradiva. Ključni predpostavki, na kateri se opira interakcijska usmeritev raziskav, sta: (i) etničnost in različna kulturna ozadja določajo diskurzivne strategije govorcev (različne načine govorjenja, različne načine strukturiranja podatkov itd.); (ii) različne diskurzivne strategije in komunikacijski stili so lahko glavni vzrok za medetnične nesporazume.

Te ključne predpostavke kažejo na veliko podobnost s kulturno-antropološko usmeritvijo, ki sem jo obravnaval v poglavju 2.1, saj sta obe usmeritvi prepričani, da lahko komunikacijske probleme razlagamo s kulturnimi razlikami. Medtem ko kulturno-antropološka usmeritev dela hipoteze o možnih problemih na podlagi medkulturnih razlik, pa interakcijsko-sociolingvistična usmeritev išče komunikacijske probleme v jezikovnem gradivu, ki ga opazuje. Zato ji lahko pripišemo zaslugo, da je izdelala natančne analize naravno pojavljajočih se medkulturnih stikov.

V tem članku ne bom obravnaval obtožb, da se Gumperzova analiza neuspešne komunikacije nagiba k etnocentrični usmeritvi.⁴ Bolj me zanima, na kakšen način Gumperzova usmeritev pretirano poudarja 'kontekstualizacijske signale' ('contextualisation cues') pri razumevanju in razlaganju 'kulture'. Oglejmo si, kaj je Gumperz (1992: 51–52) zapisal v svojem članku z naslovom 'Contextualisation revisited' ('Povratek h kontekstualizaciji'):

"Pojem kontekstualizacije je zelo pomemben za naše razumevanje kulture. Antropologi tradicionalno govorijo o kulturi kot o skupnem pomenu ali skupnih interpretativnih praksah ali skupnih kognitivnih strukturah. V svoji obravnavi poudarjam pomen skupnih tipizacij, ki spadajo k signaliziranju in uporabi tipov dejavnosti v interakciji, pa tudi pomen sistemov kontekstualizacijskih konvencij. V nasprotju z uveljavljenimi, splošno sprejetimi idealizacijami lahko te interaktivno določene pojme kulture preučujemo z empiričnimi sredstvi [...]."

Gumperzovo stališče nedvoumno poudarja, da je treba stike določiti glede na 'kontekstualizacijske signale', poudarja pa tudi spremenljivo naravo socialno-kulturne identitete v diskurzivnih situacijah. Čeprav ne zanikam, da imajo kontekstualizacijski signali pomembno vlogo pri ustvarjanju interakcijskega konteksta, menim, da pride do nepremostljivih težav, če kontekstualizacijskim signalom pripišemo preveliko vlogo pri interpretiranju kulturnih identitet udeležencev pri interakcijskem stiku. Težava je v tem, da se 'kontekstualizacijski signali' ne nanašajo le na 'kulturo'. Kot pravi Shea (v tej številki), se sklepanja in kontekstualizacijske strategije posredujejo tudi preko situacijskih in socialnih struktur, zato je zelo težko izolirati 'kulturno' v kontekstualizacijah.

⁵ Vredno je poudariti, da beseda 'cross' ('med') pogosto kaže na nasprotno težnjo. Sprašuje po tem, kako se x spreminja v različnih kulturah, t.j. kako se x kaže v številnih ločenih kulturah z n številom razlik in n' številom podobnosti.

2.2.2. MEDKULTURNO (CROSS-CULTURAL) PRAGMATIČNO STALIŠČE

Študije, kot so Blum-Kulka & Olshtain (1984); Brown & Levinson (1987); Blum-Kulka *et al.* (1989), ostajajo blizu kontrastivno-lingvistične tradicije in obravnavajo medkulturne razlike v normativnih vzorcih jezikovnih dejavnosti. Te medkulturne primerjave lahko razdelimo na dve skupini. Nekateri avtorji raziskujejo, na kakšen način se določena jezikovna dejavnost izvaja v kulturno različnih govornih skupnostih. Študija, v kateri Brownova & Levinson (1987) primerjalno obravnavata različne realizacije vljudnostnih strategij v različnih jezikih, je klasičen primer tovrstne medkulturne (cross-cultural) raziskave.⁵ Drugi avtorji pa se ukvarjajo s tem, da učenci z različnimi maternimi jeziki realizirajo določeno govorno dejanje v drugem jeziku na različne načine. Projekt Medkulturna študija realizacijskih vzorcev govornih dejanj, o katerem poročata Blum-Kulka & Olshtain (1984), je značilen primer takšne študije in skuša določiti podobnosti in razlike med domačimi (native) in nedomačimi (nonnative) realizacijskimi vzorci 'prošenj' in 'opravičil'. Težava je v tem, da nas preučevanje kulturnih razlik pri medkulturnih primerjavah ne pripelje nič bližje 'medkulturnemu kontaktu'. Povrh tega nam tovrstna komparativna analiza ne pomaga pri razlagi možnih virov 'neuspešne medkulturne komunikacije'.

Študija, ki jo je objavil Thomas (1983), se oddaljuje od kontrastivne pragmatike. Thomas predlaga, naj nesporazume v medkulturnih situacijah označimo kot 'pragmajezikovne' ('pragmalinguistic') (neustrezen prenos strategij govornih dejanj iz prvega jezika v ciljni jezik) oziroma 'sociopragmatične' ('sociopragmatic') (vpliv medkulturno

⁶ Možna je tudi alternativa, ki sem jo predlagal sam (Sarangi 1994) in pri kateri poudarjam Levinsonovo (1979) pojmovanje 'tipa dejavnosti' ('activity type'), zato da prikažem, da obstoj plasti normativnih pravil v varovalnih situacijah omogoča komunikacijske zlome ne glede na to, ali sodelujoči upoštevajo iste 'kulturne' norme. Pri tem pride do premika od 'kulturno določenih' diskurzivnih strategij (v glavih ljudi) k 'socio-kulturno' ('socio-culturally') vodenim 'tipom dejavnosti'.

⁷ Za natančno obravnavo več interpretacij pojma 'neuspešna komunikacija' in njegovih številnih variant glej Coupland et al. 1991.

⁸ Na tem mestu opozarjam na analitično osnovo za medkulturne študije v delovnem okolju (na primer Moran & Harris 1991 in Moran & Riesenberg 1994). Te študije v nasprotju z zgoraj omenjenimi antropološko usmerjenimi raziskavami v osnovi zanikajo problem, saj trdijo, da kulturne razlike ne pomenijo nujno ovir, pač pa lahko pripomorejo k razumevanju in obogatitju življenja. Izraz 'povečevanje kulturnih razlik' v svojem članku uporabljam v prenesenem pomenu, nasprotno pa ga avtorji študij delovnega okolja uporabljajo v dobesednem pomenu.

različnih ocen socialnih parametrov na jezikovno izbiro). Te kategorije so sicer jasne in koristne, toda pragmatična analiza te vrste ima podobno kot interakcijsko-sociolingvistične analize 'kulturo' za nekaj samo po sebi umevnega in močno povezuje 'uporabo jezika' in 'kulturo', s tem pa zanemarija individualne variacije.⁶

2.3. BREME "KULTURNIH RAZLIK" PRI ANALIZI NEUSPEŠNE KOMUNIKACIJE

Wittgenstein je nekoč dejal, da filozofija zboli zaradi pomanjkanja, če jo podvržemo neuravnovešeni dieti z dajanjem primerov. To medicinsko metaforo lahko razširimo in z njo dokaj primerno opišemo sindrom pomanjkanja pri zgoraj opisanih tipih medkulturnih raziskav. Do pomanjkanja, o katerem govorim, pride zato, ker ti analitiki diagnosticirajo in obravnavajo neuspešno komunikacijo med posamezniki v 'kulturnem' smislu. V preostanku članka bom večinoma obravnaval cilje tovrstne analize neuspešne komunikacije, predlagal pa bom tudi možne alternative.

Zdi se, da se v raziskavi komunikacije na sploh raziskovalci večinoma strinjajo, da preko preučevanja komunikacijskega zloma razumemo, kako pride do uspešne komunikacije (Gumpež & Tannen 1979; Stubbs 1983). Coupland et al. (1991: 2) v delu z naslovom 'Miscommunication and problematic talk' (Neuspešna komunikacija in problematično govorjenje) skušajo "rešiti 'neuspešno komunikacijo' iz njenega teoretičnega in empiričnega pregnanstva in raziskati bogate možnosti njenih razlag v zelo različnih kontekstih".⁷ V kontekstu neuspešne medkulturne komunikacije pa dobi ta hevristična vrednota, ki jo pripišejo neuspešni komunikaciji, posebno obliko. V študijah, ki sem jih opisal v prejšnjih podpoglavjih, se raziskovalci ne ukvarjajo z neuspešno komunikacijo samo po sebi oziroma z namenom, da bi razložili komunikacijski uspeh, kar bi nedvomno bilo zelo koristno. Namesto tega uporabljajo 'neuspešno komunikacijo' zato, da konkretizirajo kulturne razlike. V grobem pomenu kulturne razlike postanejo resnične in zaživijo lastno življenje takrat, ko pride do neuspešne komunikacije. To pa privede do pojma, ki ga imenujem 'analitično stereotipiziranje' medkulturnih dogodkov. Analitiki operirajo z vnaprejšnjo (med)kulturno definicijo situacije in njenih udeležencev, zato se pri razlaganju primerov neuspešne komunikacije opirajo na načelo kulturnih razlik.⁸ Pri takšni analitični praksi seveda tvegajo, da bodo njihovi sklepi brez prave osnove: če pred analizo določijo medkulturni kontekst, se

pravi 'kulturne' lastnosti udeležencev, potem kakršno koli neuspešno komunikacijo, ki se pojavi v diskurzu, identificirajo in kasneje razlagajo na podlagi 'kulturnih razlik'.⁹ Pri tem nasilno ločujejo jezik in kulturo in predpostavljajo, da obstaja jasno začrtane meje med homogenimi kulturnimi skupinami. Takšno poenoteno, monolitno pojmovanje 'kulture' gre z roko v roki s tematizacijo kulturnih razlik.

3. PONOVI RAZMISLEK O "KULTURI" V VEČKULTURNIH DRUŽBAH

3.1. DISKURZIVNA USMERITEV V ANALITIČNO POJMOVANJE "KULTURE"

Iz obravnave v prejšnjih poglavjih je razvidno, da potrebujemo usmeritev, ki lahko premaga analitično ločenost jezika in kulture. Zato je Sherzerjev (1987) pristop do jezika in kulture, pri katerem je v središču diskurz, zelo privlačna alternativa. Po njegovem mnenju je treba diskurz obravnavati kot konkretno izkušnjo odnosa med jezikom in kulturo, saj je diskurz tisti, ki "ustvarja, znova ustvarja, osredotoča, spreminja in prenaša tako kulturo kot jezik in njuno interakcijo" (1987: 295). Sherzerjevo stališče ima velike prednosti pri analizi medkulturnih stikov. Omogoča nam, da se oddaljimo od tradicije, ki 'identificira' neuspešno komunikacijo na 'jezikovni' ravni, potem pa 'razlaga' fenomen neuspešne komunikacije na 'kulturni' ravni.

Kaže, da lahko kritična diskurzivna analiza (Fairclough 1985, 1988) zlahka ponudi orodje za uvajanje diskurzivno usmerjenega pristopa v kontekst medkulturnih študij. Kritična diskurzivna analiza v zadostni meri upošteva dialektične odnose med socialnimi strukturami in jezikovnimi praksami. Predpostavlja, da diskurz vpliva na socialne strukture, ki ga hkrati določajo. To je pomembno za preučevanje stikov v večkulturnih situacijah, saj se v njih tipično sekata mikro- in makroraven. Kritična diskurzivna analiza opozarja tudi na to, da dejanski diskurz določajo 'redi diskurza' (Foucault 1984), ki jih ideološko oblikujejo razmerja moči v socialnih institucijah in v družbi kot celoti. Kot primer vzemite katero koli sodobno zahodno družbo z enkratno zgodovino priseljskega fenomena ter diskurza 'rasizma' in 'diskriminacije', ki ga spremljata, pa boste videli, kako se socialni odnosi med člani manjšinskih in večinskih skupin spreminjajo. Šele potem bomo v kontekstu medkulturne analize lahko odgovorili na vprašanje, kako

⁹ Ta kritična usmeritev, ki ji sledi tudi Blommaert (1991), je podobna temu, kar Henley & Kramarae (1991) imenujeta 'dvokulturni' ('two cultures') pristop do študija jezika in spolov. Henley & Kramarae menita, da se s tem pristopom boj za premoč, ki je neločljivo povezan s komunikacijo med spoloma, opravičuje kot 'zgolj' komunikacijska razlika.

¹⁰ Gramsci (1981: 193) opozorja na nevarnost, ki je neločljivo povezana s pojmovanjem 'kulture' kot 'spomina': "Znebiti se moramo navade, da pojmu-jemo kulturo kot enciklo-pedično znanje, ljudi (men) [sic] pa zgolj kot posode, v katere natlačimo empirične podatke in kup nepovezanih golih dejstev, ki se v možganih raz-poredijo kot stolpci v slo-varju in omogočajo nji-hovemu lastniku, da se odziva na razne dražljaje iz zunanjega sveta."

lahko 'rasizem' in 'diskriminacija', ki sta povezana s takšnimi institucionaliziranimi redi diskurza, postaneta konverzijski temi v situiranem pogovoru med člani manjšinskih in večinskih skupin. Pri analizi medkulturnega gradiva v institu-cionalni situaciji (glej 4. poglavje) bom uporabil enoten okvir, v katerem sta združeni mikro- in makroraven kritične diskurzivne analize ter Sherzerjevo stališče o odnosu med jezikom in kulturo.

3.2. OD TEGA, "KAJ JE KULTURA", DO TEGA, "KAJ NAREDIMO S KULTURO"

Poleg tega, da moramo premagati analitično ločenost kul-ture in jezika in se zavedati pomena odnosov med strukturo in delovanjem (structure-agency relationships), se moramo zdaj lotiti esencialističnega pojmovanja 'kulture'. Na poj-movanje kulture kot ljudi, ki utelešajo enoten sistem prepričanj ali vrednot, čedalje bolj gledamo kot na mit, saj zavajajoče predstavlja socialne skupine kot 'predstavne otoke' ('ideational islands'). Delno po zaslugi sociološke kritike so nekateri sodobni antropologi negotovi glede tega, 'kaj je kul-tura', s čimer je povezano vprašanje, "ali ta pojem sploh ima kakšno analitično vrednost in kako prepoznati obstoj različnih kultur in meje med njimi" (Drummond 1986: 215). Clifford & Marcus (1986: 19) na primer poudarjata, da 'kul-ture' ne moremo predstavljati kot "enotnega korpusa sim-bolov in pomenov, ki jih lahko dokončno interpretiramo".¹⁰ S tem posredno kritizirata tradicionalno težnjo v antropologi-ji, ki išče skupne elemente v kulturi, zanemarja pa razno-likost in protislovja v dani družbi. Barth (1989: 122) v svoji študiji 'kulture' na Baliju poudarja 'mnogovrstnost delnih in prekrivajočih se vzorcev' ('multiplicity of partial and interfer-ing patterns') in postavlja osnovna vprašanja o naravi kul-turne koherence:

"Namesto da bi z našimi teorijami skušali zaobjeti to, kar obstaja, si iz te zmedene scene raje izberemo majhen, značilen vzorec in porabimo naš um zato, da rešujemo (funkcionalistični) holizem s tem, da gradimo (strukturalne) izomorfije in inverzije tega naključno izbranega vzorca, tako kot če bi bila v njem vkodirana globlja povezanost."

Barth s tem trdi, da mora antropologija preoblikovati svoje predpostavke o 'kulturi', zlasti v odgovor novejšim refleksiv-nim in dekonstruktivističnim kritikam.

Obetavno alternativno usmeritev predlaga tudi Thornton (1988: 26), ki prav tako zavrača pojem trdno določene dediščine skupnih pomenov in predlaga, naj se ne sprašujemo, 'kaj je kultura', pač pa, 'kaj kultura naredi':

"Težava, ki nas sedaj pesti v prizadevanjih, da bi razumeli kulturo, delno izvira iz želje, da bi jo definirali, da bi jasno povedali, kaj je. Če hočemo definirati nek pojem, moramo dovolj točno določiti njegov pomen, da lahko stvari, ki so mu podobne, jasno ločimo od njega."

Street (1993: 25), ki gre v tej smeri še dlje, obravnava 'kulturo' kot 'glagol' in poudarja, da ljudje uporabljajo 'kulturo' na različne načine:

"Že sam termin 'kultura' ... ima različne pomena in se v različnih trenutkih uporablja v različne, pogosto nasprotujoče si namene. Kultura je aktiven proces ustvarjanja pomena in tekmovanja v postavljanju definicij, vključno s svojo lastno definicijo".

Tudi Eisenstadt (1989) na podoben način razmišlja o medsebojnem določanju 'kulture', 'socialne strukture' in 'socialnega obnašanja'. Ne strinja se s trditvijo, da ima kultura funkcijo 'vzdrževanja reda' ('order-maintaining') in 'spreminjanja reda' ('order-transforming'). Eisenstadt navaja Petersona (1979: 159):

"Medtem ko smo jo [škulturo] včasih pojmovali kot zemljevid *obnašanja*, jo sedaj pojmuje kot zemljevid *za* obnašanje. V tem smislu ljudje uporabljajo kulturo tako, kot znanstveniki uporabljajo paradigme [...], da organizirajo in normalizirajo svojo dejavnost. Tako kot znanstvene paradigme tudi kulturne elemente uporabljajo, spreminjajo in izločajo glede na njihovo uporabnost pri organiziranju resničnosti [...] skorajda kot ustrezno izrazu ideologija, vendar brez njenih slabšalnih konotacij [...] Sociologi danes ugotavljajo, da ljudje neprestano izbirajo med raznovrstnimi definicijami situacij ali pa ustvarjajo nove definicije glede na svoje potrebe." (Besedilo je poudarjeno v izvirniku.)

Z neesencialističnim in akcijsko usmerjenim pojmovanjem 'kulture' lahko analitiki pri raziskovanju neuspešne medkulturne komunikacije upoštevajo kompleksne rabe in funkcije 'kulture' v sodobnih družbah (prim. obravnave v: Hall 1981, 1900). Pojem 'kultura' je jabolko spora v mnogih sodobnih družbah, saj ga pogosto uporabljajo tako vladajoče kot podrejene skupine, ki hočejo obdržati oziroma pridobiti moč.

¹¹ V predstavljenem gradivu uporabljam naslednje transkripcijske konvencije: () neslišen govor [] zunajjezikovne podrobnosti, na primer 'smeh', 'premor' itd. ξ prekrivanje

Pri analiziranju stikov med vladajočimi in podrejenimi skupinami v večkulturni družbi se moramo zato nasloniti na dinamično pojmovanje 'kulture'. Namesto da komunikacijski zlom nekritično pripisujemo kulturnim razlikam, moramo pri analizi medkulturnih stikov raziskati delovanje 'kulture' v diskurzivnih praksah posameznikov, kot bom skušal storiti pri analizah gradiva v naslednjem poglavju.

4. ANALIZA NEUSPEŠNE MEDKULTURNE KOMUNIKACIJE: PRISPEVEK K DINAMIČNEMU MODELU

V tem poglavju bom ponazoril svojo obravnavo v 2. in 3. poglavju, tako da bom predstavil situirano gradivo in ocenil alternativne razlage. Gradivo, ki ga bom analiziral, zadeva varovalne situacije v izbirnih razgovorih. Izprašance lahko označim kot mlajše azijske priseljence, ki se tipično razlikujejo od 'prve' ali 'druge' generacije priseljenecv po svojem socialnem in izobrazbenem ozadju, poklicnih ambicijah itd. Prvi primer sem vzel iz izbirnega razgovora za tečaj za usposabljanje avtomehanikov. Izpraševalec (I) je Britanec, izprašanec (R) pa je azijskega porekla. To, kar sem ravnokar opisal, je identifikacija konteksta glede na njegovo medkulturno razsežnost, s poudarkom na različnih kulturnih značilnostih udeležencev. Takšna označba diskurzivne situacije pa je varovalna, saj imajo identitete udeležencev v osnovi več plati. Izprašanec ni le član manjšinske kulture, pač pa ima v 'razgovorni igri' tudi manjšo situacijsko moč, poleg tega pa ima kot nedomači govorec angleščine tudi pomanjkljivo jezikovno znanje. Nasprotno pa izpraševalec ni le domači govorec angleščine, pač pa tudi član večinske kulture in ima v razgovornem kontekstu situacijsko moč. Zato lahko medkulturni označbi te diskurzivne situacije ponudimo alternativno označbo, pri kateri so v ospredju jezikovne in situacijske asimetrije. Oglejmo si 1. primer in ocenimo različne razlage, ki so možne pri teh alternativnih označbah situacije.¹¹

1. primer gradiva

- 01 I: **right mhm hm what kind of driving have you been doing in England**
 01 dobro mhm hm s kakšno vrsto vožnje ste se ukvarjali v Angliji
 02 R: **uhm [dolg premor] it's very good**
 02 ahm [dolg premor] zelo dobra je

- 03 I: **what kind of what kind of driving though big truck or small |truck in factories**
- 03 ampak kakšne vrste kakšne vrste vožnje velike tovornjake ali majhne |tovornjake v tovarnah
- 04 R: **eh no no no I have licence only car**
- 04 |eh ne ne ne imam vozniško samo avto
- 05 I: **you have a car licence**
- 05 imate vozniško za avto
- 06 R: **licence right**
- 06 vozniško ja

Kakšna bi bila 'kulturna' razlaga za R-ov minimalni odgovor v 2. repliki? Če bi v ospredje postavili R-ovo etnično in kulturno poreklo, bi nas to privedlo do kulturnega stereotipa, da so Azijci podložni in se izogibajo konfliktom. To razlago pa je težko upravičiti, saj samo vprašanje, na katero odgovarja 2. replika, ne izziva konflikta. Druga možna razlaga, pri kateri upoštevamo jezikovne in situacijske asimetrije, je vsekakor natančnejša. Dejstvo, da 'R' ne razume moč I-jevega 1. vprašanja, lahko pripišemo njegovemu pomanjkljivemu jezikovnemu znanju. To se zdi prepričljivo, saj da 'R' v 2. repliki minimalen odgovor, ki ga prekine z dolgotrajno tišino. Izpraševalcu se ta odgovor ne zdi zadovoljiv, saj ga v 3. repliki parafrizira, zato da bi ga 'R' razumel. Iz tega lahko sklepamo, da 'I' ugotovi, da je R-ov problem jezikovne narave. To se potrdi kasneje, ko 'R' sprejemljivo odgovori na preoblikovano vprašanje.

Če našo analizo 'neuspešne komunikacije' malce poglobimo, lahko trdimo, da komunikacijski problem ne obstaja le pri R-u. Tudi 'I' je lahko delno odgovoren zanj zaradi načina, kako oblikuje vprašanje. Njegovo vprašanje je dvoumno zaradi izraza 'driving' ('vožnja'), ki zavzema mesto osebk. Zato lahko pomeni tako 'kakovost vožnje' kot 'vožnjo določenih tipov vozil' – pri čemer je druga možnost najpogostejša interpretacija v teh razmerah. Ali tudi to, da izpraševalec ne uspe postaviti vprašanja z nedvoumno močjo, izvira iz jezikovne nekompetentnosti? Morda bi bilo vprašanje razumljivo, če bi izpraševalec namesto izraza 'kind' ('vrsta') izbral izraz 'type' ('tip'). Morda bi bilo alternativno oblikovano vprašanje, na primer 'what kind/type of vehicle have you been driving?' ('kakšno vrsto/tip vozil ste vozili?'), jasnejše.

Vemo, da imajo v kontekstu izbirnih razgovorov vprašanja pogosto skriti namen, ki ga mora kandidat odkriti sam. Zato lahko izpraševalčevo 'neposredno' vedenje pri postavljanju vprašanj upravičimo ali pa vsaj razumemo. Ampak če ima 'R' probleme z dekodiranjem jezikovne strukture, zakaj odgovori

na vprašanje, namesto da bi prosil za razlago? To lahko razložimo na več načinov. S situacijskega vidika je za vse tovrstne razgovore značilna razlika med sogovorniki glede tega, kdo vodi postopek (procedural power), zato se lahko izprašanec boji, da bo z vprašanji močnejšemu sogovorniku poslabšal svoj položaj. Poleg tega je 'R' v tej situaciji nedomači govorec angleščine, in če pokaže, da ne razume, ga lahko izpraševalec negativno oceni.

Na drugi ravni je teoretično možno predpostavljati, da izprašanec v resnici razume vprašanje, a se odloči, da 'prekrši' ('flout'; v smislu Gricea) konvencije razgovorne igre. Ta razlaga v našem primeru ne more biti veljavna, saj dve repliki naprej (v 4. repliki) 'R' 'sprejemljivo' odgovori. Poudariti želim naslednje: če bi član večinske skupine odgovoril na podoben način kot 'R', bi to verjetno interpretirali kot 'kršenje' ('flouting'), ne pa kot dokaz jezikovne nekompetentnosti ali nepoznavanja razgovornih pravil. S tem pa bi se izognili vprašanju, zakaj naj bi primer neuspešne komunikacije, pri kateri sodelujejo udeleženci iz različnih etničnih/kulturnih ozadij, obravnavali kot posledico kulturno pogojenega obnašanja, medtem ko taisti primer nesporazuma, pri katerem sodelujejo pripadniki iste 'kulture', obravnavamo kot izziv? Po mojem mnenju ta problem ne izhaja le iz tega, da enemu okviru dajemo prednost pred drugim, ampak tudi iz vrste razlagalnih predpostavk, ki jih raziskovalci upoštevajo pri obravnavanju enokulturnih in medkulturnih komunikacijskih situacij.

To vprašanje bom poglobil tako, da bom reinterpreteral znano študijo primera (2. primer) iz dela Gumperz *et al.* (1979), ki jo bom primerjal z vzporedno situacijo iz svojega lastnega gradiva (3. in 4. primer). V 2. primeru sodeluje Sandhu (SN), ki je prišel v Veliko Britanijo v začetku 60. let in je opravljal razna fizična dela v tovarnah, delal je kot voznik avtobusa, v času razgovora pa dela v centru za usposabljanje. Prijavil se je za mesto pomožnega knjižničarja in v razgovoru ga vprašajo, kakšno je njegovo trenutno delo. V odlomku, ki ga predstavljam, poleg izprašanca Sandhuja sodelujeta še dva izpraševalca, I2 in I3.

2. primer gradiva

- 01 I2: **You say you're very busy eh in your present job**
[premor] **what exactly do you do** [premor] **I mean**
what are your duties day by day
- 01 Pravite, da ste zelo zaposleni eh v svoji sedanj
službi [premor] kaj točno delate [premor] mislim
kaj so vaše vsakdanje dolžnosti

- 02 SN: **Well we've to eh receive the visitors [premor] show them around and then we have to go out eh to the factories you know [premor] eh sometimes to attend the classes [premor] eh how to do erm cataloguing classification**
- 02 No moramo eh sprejemati obiskovalce [premor] jih peljati naokrog in potem moramo iti ven eh v tovarne a veste [premor] eh včasih obiskovati tečaje [premor] eh kako narediti em katalogizacijo klasifikacijo
- 03 I2: **Em what are you familiar within the field of cataloguing and classification**
- 03 Em kaj vam je znano na področju katalogizacije in klasifikacije
- 04 SN: **Well it it depends on what sort of eh classification college is using and [premor] I'm sure erm this Middleton College will be using the decimal classification uhm which I've done you know in the college**
- 04 No odvisno kakšno vrsto eh klasifikacije uporablja college in [premor] prepričan sem em da bo ta Middleton College uporabljal decimalno klasifikacijo ahm ki sem jo delal a veste v collegeu
- 05 I3: **Can I move on to the question of handling er library users [premor] this is mentioned little bit in the job description erm [premor] how well do you get on with people mister Sandhu [premor] I mean how much experience have you got of getting on with people generally**
- 05 Ali lahko preidem na vprašanje dela e z uporabniki knjižnice [premor] to je malo omenjeno v opisu dela em [premor] kako dobro shajate z ljudmi gospod Sandhu [premor] mislim koliko izkušenj imate pri shajanju z ljudmi na splošno
- 06 SN: **Well I I think I'm very good so far as getting with the other people I'm very very good particularly with the students [...]**
- 06 No jaz jaz mislim da zelo dobro shajam z drugimi ljudmi zelo zelo dober sem zlasti s študenti [...]

Po mnenju Gumperza *et al.* lahko neuspešno komunikacijo v 2. repliki razložimo s kulturno pogojenimi načini strukturiranja informacij. Sam pa predlagam, naj jo obravnavamo kot primer 'dejavnostno pogojenega' ('activity-specific') nesporazuma, saj se lahko pogovor v razgovoru zasuče narobe ne glede na to, ali so udeleženci kulturno različni ali ne. S tem ne

zanikam dejstva, da kulturno pogojene preference oblikujejo razgovore in vplivajo nanje, vendar pa trdim, da imata lahko izprašanec in izpraševalec celo v primerih, kjer imata isto kulturno ozadje, različne predstave o tem, kaj je (ali ni) 'sprejemljivo' v razgovornem kontekstu. Menim, da Sandhu sledi pravilom razgovorne igre, saj ugodno predstavi svoje znanje o katalogizaciji in klasifikaciji ter svoje odnose z ljudmi.

Tako kot v 1. primeru tudi v 2. primeru ugotovimo, da sogovorniki nesporazum ustvarjajo skupaj. Opozorimo lahko na to, da izpraševalec združi dve različni vprašanji (1. in 5. replika) na nejasen način, zato mu Sandhu nepopolno odgovori. Prvo vprašanje (1. replika) ima dvojno funkcijo, toda Sandhu se osredotoči na en sam vidik – 'what exactly do you do' ('kaj točno delate') – medtem ko na drugi vidik vprašanja – 'what are your duties day by day' ('kaj so vaše vsakdanje dolžnosti') – odgovori le mimogrede. V 3. repliki hoče izpraševalec z vprašanjem o katalogizaciji in klasifikaciji Sandhuja spodbuditi k temu, da bi prikazal svoje tehnično znanje o knjižničarskem delu. Glede na ta skriti namen je vprašanje – 'what are you familiar with' ('kaj vam je znano') – precej splošno in dopušča več interpretacij. Sandhu tudi na to vprašanje odgovori le mimogrede in ni jasno, zakaj začne svoj odgovor z 'it depends' ('odvisno'). V 5. repliki ima vprašanje glede dela z uporabniki knjižnice spet dva vidika: 'kako dober je' in 'koliko izkušenj ima'. Sandhujev odgovor je delen, saj odgovori le na to, 'kako dober' je, drugi vidik vprašanja pa popolnoma prezre. V odgovoru na prvi del ne omeni svojih dejanskih izkušenj.

Oglejmo si odlomek iz mojega gradiva, v katerem je situacija vzporedna s situacijo v 2. primeru. Samal (SL) bi se rad zaposlil na Britanskem uradu za socialno varstvo (British Social Security Department) kot pisarniški uslužbenec. Preden je prišel v Veliko Britanijo, je delal v Bangladešu kot šolski učitelj in kot pisarniški uslužbenec pri zavarovalniški družbi. V Veliki Britaniji je dvanajst let delal pri Bradfordskem mestnem prometu (Bradford City Transport Company), nato pa kot strojnik. Na začetku odlomka izpraševalec (I1) postavi kandidatu vprašanje o njegovem trenutnem delu.

3. primer gradiva

01 I1: **Erm you worked as an assistant clerk for a few months in an insurance**

| company

01 Em nekaj mesecev ste delali kot pisarniški uslužbenec pri zavarovalniški

| družbi

- 02 SL: | **Yeah yes I did**
02 | Ja ja sem
- 03 I1: **What did that job entail**
03 Kaj je vključevalo to delo
- 04 SL: **Erm [premor] I had to copy sometimes er eh the letters sending somewhere [premor] and also quite a bit er eh records and so on [premor] sometimes I work in wages department**
04 Em [premor] včasih sem moral kopirati e eh pošiljanje pisem nekam [premor] in tudi kar precej e eh knjiženja in tako naprej [premor] včasih delam na plačilnem oddelku
- 05 I1: **Yes I see [premor] did you do that job after the school teaching**
05 Ja razumem [premor] ali ste to delo opravljali po učenju v šoli
- 06 SL: **Eh yes | after teaching**
06 Eh ja | po učenju
- 07 I1: | **Yes erm did you find anything in about the job particularly interesting**
07 | Ja em ali se vam je zdelo v pri delu kaj posebej zanimivega
- 08 SL: **Erm in my that job**
08 Em v mojem tistem delu
- 09 I1: **Mhm hm**
09 Mhm hm
- 10 SL: **Well eh job yes [premor] the clerical job was very interesting [smeh] but in education department [premor] eh is is also inte interesting [premor] but clerical job was more interesting than the teaching**
10 No eh delo ja [premor] pisarniško delo je bilo zelo zanimivo [smeh] ampak na šolskem oddelku [premor] eh je je tudi zani zanimivo [premor] ampak pisarniško delo je bilo bolj zanimivo od učenja
- 11 I1: **What was it about the clerical job that you found interesting**
11 Kaj se vam je zdelo zanimivo pri pisarniškem delu
- 12 SL: **Erm to [premor] eh almost everything I did er interesting**
12 Em [premor] eh skoraj vse kar sem počel e zanimivo
- 13 I1: **You found the whole job interesting itself**
13 Vse delo se vam je zdelo zanimivo
- 14 SL: **Yeah**
14 Ja

- 15 11: **Right then I would like to introduce you [...]**
 15 Dobro potem bi vam rad predstavil [...]

Razgovor je v sproščenem konverzacijskem stilu, ki se kaže v sistemu izmeničnega govorjenja, prekinitvah, s katerimi začne SL, in dajanju povratnih informacij o situaciji (back-channelling). Ta konverzacijski stil sovпада z vsebino Samalovega odgovora. Ko izpraševalec vpraša Samala, katero od svojih dveh prejšnjih služb je imel raje in zakaj, mu ta v odgovoru ne da specifične ocene, pač pa se osredotoči na dejstva, ki ne dajo primerjalne ocene obeh služb. Samal pravi, da je imel obe službi enako rad, in tako da vtis, da svoje kariere ni spremenil zato, ker ne bi bil zadovoljen z učenjem. V 11. in 13. repliki se izpraševalec skuša poglobiti v dejansko naravo pisarniškega dela, toda SL da v obeh primerih minimalen odgovor. Tako v 2. kot 3. primeru izpraševalci postavljajo vprašanja o kandidatovem trenutnem delu. Izpraševalec pričakuje v kontekstu izbirnih razgovorov na sploh, da bo kandidat v svoj odgovor izmed množice drugih stvari vključil tista opravila, ki so ne le 'zanimiva', pač pa tudi 'relevantna' za službo, za katero se poteguje. Izpraševalec konkretnije pričakuje, da bo kandidat govoril o znanju, ki ga lahko prenese v novo službo. SN in SL na ta pričakovanja ne odgovorita 'zadostno', kar se kaže tudi v dejstvu, da se izpraševalci v obeh primerih nekaj časa zadržijo ob tej temi in jasno izrazijo svoja implicitna pričakovanja.

Oglejmo si še en osrednji vidik razgovorov za službo, t.j. kako se lahko ustvarijo negativni profili kandidatov. V 4. primeru, v katerem spet sodeluje Samal (SL), postavi izpraševalec (I2) vprašanje naslednjega tipa: "Zakaj ste prej naredili 'x' in zakaj hočete zdaj narediti 'y'?"

4. primer gradiva

- 01 I2: **Well mister Dixon started talking to you about jobs [premor] what I would like to ask you is some questions relating particularly to this job that you've applied for [premor] so the first question I would like to ask you is [premor] why have you applied for this job when previously as I understand (nejasno) you've been doing manual work for the last well for few years**
- 01 No gospod Dixon se je začel z vami pogovarjati o službah [premor] jaz pa bi vam rad postavil nekaj vprašanj prav v zvezi s to službo za katero ste

- zaposili [premor] prvo vprašanje ki bi vam ga rad postavil je [premor] zakaj ste zaposili za to službo če če ste prej kot sem razumel (nejasno) opravljali fizično delo zadnjih no nekaj let
- 02 SL: **Yeah er [premor] I came to almost it's not particularly myself I have seen some of my friends also in in similar situation [premor] erm I did try myself so so many places to get similar job in clerical or in office job or anything like that [premor] but could not succeed in [premor] and you know after all I applied in Bradford city transport and got a job and I was there about eleven twelve years I think [premor] and in sixty nine I had to go to Bangladesh and I left the job [premor] erm when I came back erm I registered myself in the job centre and they erm send me a letter to go to (nejasno) because I had a bit experience about the machine operating so I went there and I had a job you know and it was a very good job**
- 02 Ja e [premor] prišel sem skoraj ampak ne samo jaz videl sem nekaj mojih prijateljev tudi v v podobnem položaju [premor] em tudi sam sem poskušal tako tako veliko mest da bi dobil podobno službo v pisarniški ali uradniški službi ali kaj takšnega [premor] ampak mi ni uspelo [premor] in veste na koncu sem zaprosil pri Bradfordskem mestnem prometu in dobil službo in tam sem bil približno enajst dvanajst let se mi zdi [premor] in leta devetinšestdeset sem moral iti v Bangladeš in sem pustil službo [premor] em ko sem prišel nazaj em sem se prijavil na centru za delo in oni em mi pošljejo pismo naj grem v (nejasno) ker sem imel malo izkušnje z upravljanjem strojev tako sem šel tja in imel službo a veste in bila je zelo dobra služba
- 03 I2: **Oh yes but**
- 03 I2: Ja ja ampak
- 04 SL: **In er somethnig else beside is [premor] while there applied and the the factory you know international factory is closed at eighty two**
- 04 E nekaj drugega je še [premor] ko tam prijavil in tovarno a veste mednarodno tovarno zaprejo ob letu dvainosemdeset
- 05 I2: **Mhm**
- 05 I2: Mhm

- 06 SL: **Close down so I had no job so this in eh** (nejasno) **there is community college and they are running the course** [premor] **A B L E course access to bilingual employment** [premor] **which means already you know no eh eh two languages they will improve ehm your skill** [premor] **and I applied there and I was eh er I almost almost finish** [premor] **the course is almost finished** [premor] **so I have got some weeks more extra experience to getting a new job you know**
- 06 Zaprejo tako sem bil brez službe in ta v eh (nejasno) je skupnostni college in tam dajejo tečaj [premor] A B L E tečaj pristop k dvojezičnemu zaposlovanju [premor] kar pomeni že veste ne eh eh dva jezika izboljšali bodo ehm vaše sposobnosti [premor] in jaz sem se prijavil tja in bil sem eh e jaz skoraj skoraj končam [premor] tečaj je skoraj končan [premor] tako imam nekaj tednov več dodatnih izkušenj za dobiti novo službo a veste
- 07 12: **Having been to** (nejasno) **you say you're bilingual erm is there a particular skill that you feel would help you in the job and if so how**
- 07 Ker ste bili v (nejasno) pravite da ste dvojezični em ali mislite da imate kakšno posebno sposobnost ki bi vam pomagala pri delu in če jo imate, kako
- 08 SL: **Ehm** [premor] **they they teach there er about about various organisation** [premor] **how does it run and so on you know** (nejasno) [premor] **and also er teach English** [premor] **I think my English has erm improve a lot than I have before** [premor] **and also how to do the er from English to Bengali** [premor] **Bengali to English** [premor] **and how to er translate and everything** [premor] **they do try to develop** [kašlja]
- 08 Ehm [premor] oni oni tam učijo o o razni organizaciji [premor] kako deluje in tako naprej a veste (nejasno) [premor] in tudi e učijo angleščino [premor] mislim da je moja angleščina em zelo napreduje kot pa sem prej [premor] in tudi kako narediti e iz angleščine v bengalščino [premor] bengalščine v angleščino [premor] in kako e prevajati in tako naprej [premor] oni poskušajo razviti [kašlja]

Namesto da bi opisal svoj profil in prepričljivo pokazal, da bi bil primeren za službo, za katero prosi, SL pripoveduje o svojih preteklih izkušnjah. Odloči se, da 'pove' – ne pa 'proda'

– zgodbo svojega delovnega življenja in pri tem celo prekine izpraševalca (replike 3–4). Izpraševalec prevzame vlogo pasivnega poslušalca do 7. replike, v kateri prekine pripovedovanje zgodbe in ponovno potrdi svojo avtoriteto s postavljanjem vprašanj, ki so ‘relevantna za razgovorno situacijo’. SL pa se v 8. repliki še enkrat zateče k načinu pripovedovanja zgodbe in dokaj natančno opiše vsebino tečaja, namesto da bi natančno naštel, kaj se je ‘naučil’ in kaj lahko prenese v novo službo.

Zgornja analiza kaže, da te razgovorne situacije z enega analitičnega vidika sicer lahko jasno označimo in interpretiramo kot medkulturne, vendar pa številnih komunikacijskih težav, ki se pojavljajo v teh situacijah, ne moremo razložiti zgolj na podlagi kulturnih razlik. Zdi se, da lahko s situacijsko razlago gradiva bolje zaobjamemo kompleksne institucionalne in drugačne značilnosti teh kontaktnih situacij.

5. PRISELJENSKA “KULTURA” V VEČKULTURNIH DRUŽBAH: OD PROBLEMA “TEŽAVE” DO POLITIKE “RAZLIKE”

Institucionalne in druge kompleksne značilnosti kontaktnih situacij, ki sem jih analiziral v prejšnjem poglavju, lahko na družbeni ravni zasledimo v diskurzivnih udejanjenjih mlajših priseljencev prve generacije, na primer tistih, ki so sodelovali v naših primerih. Videti je, da so zunanje sile, na primer nizka zaposlenost v manjšinskih skupinah, občutene in resnične diskriminacijske težnje na trgu dela itd., delno izoblikovale življenjske izkušnje priseljencev v večkulturnih družbah. Zato nesporazumov ne smemo obravnavati tako, kot če bi izhajali izključno iz ‘kulturnih razlik’ ali ‘jezikovnih pomanjkljivosti’, pač pa moramo upoštevati, na kakšen način odsevajo, kot pravi Bourdieu (1991), nekakšen ‘habitus’, ki je na sploh zakoninjen v teh življenjskih izkušnjah. To se kaže v tem, da izprašanci v mojem korpusu pripovedujejo verjetne zgodbe, namesto da bi upoštevali pravila, ki veljajo za obliko razgovora za službo. Bourdieu (1976: 654) pravi:

“Govorčevih jezikovnih strategij (napetosti ali sprostitve, opreznosti ali vzvišenosti itd.) ne usmerjajo (razen v redkih primerih) toliko možnosti, da ga sogovorniki pravilno ali napačno razumejo (komunikacijska učinkovitost ali možnosti komuniciranja), pač pa možnosti, da ga poslušajo, mu verjamejo in ga ubogajo celo za ceno nesporazuma (politična učinkovitost ali možnosti komuniciranja).”

Če imajo nekateri priseljenci enake življenjske zgodbe in so bili njihovi vzorci zaposlitve podobno prekinjeni, je povsem mogoče, da bodo v takšnih varovalnih situacijah uporabili svoje življenjske zgodbe. Kadar v njihovem govorjenju zasledimo vzorec, ne gre nujno le za strukturiranje informacij na podlagi kulturno pogojenih pravil, pač pa za to, kar Raymond Williams (1981) imenuje 'čustvene strukture' ('structures of feeling') – kako ljudje pripovedujejo doživete izkušnje. V svoji analizi pri tovrstni razlagi upoštevam možno strukturo podobnih izkušenj med posamezniki, obenem pa ponovno potrjujem razlike med njimi.

Ta analiza nam omogoči, da se oddaljimo od homogeniziranja priseljskih skupnosti v smislu pomembnega 'drugega'. Nekatere pripovedi priseljencev res dajejo predstavo o priseljskih skupnostih kot o homogenih entitetah, a le hipotetično. Cicourel (1982) na primer meni, da je za položaj priseljskih delavcev splošno značilno to, da morajo živeti v dveh kulturah. To povzroča napetost med 'starim jazom' in 'novim jazom', ki naj bi se odražala v problemih z identiteto, socialno ambivalenco, odtujitvijo in odklonitvijo. Cicourel opisuje priseljski položaj kot 'nikogaršnje deželo', ki ne pripada niti državi, iz katere so prišli, niti državi, v kateri delajo ali živijo. Tudi Parris (1982: 4) podobno povzema položaj priseljskih delavcev:

"Večinoma je njegovo (sic) življenje organizirano okrog dveh polov: njegove družine in sorojakov v kulturnem okolju, ki je podobno kot v njegovi izvorni deželi; ter njegovega dela in javnega življenja v kulturi, ki mu (ji) je tuja."

Po mojem mnenju je ta opis priseljenčevega sveta pomanjkljiv. Dejanska dihotomija med tema dvema kulturnima okoljema je veliko bolj kompleksna, kot pa se zdi Parrisu. Ta dva 'svetova' lahko za določeno skupino priseljskih delavcev ločimo le z esencialističnega stališča. Razmerje med tema dvema 'svetovoma' se povrhu tega spreminja od skupine do skupine. Probleme z identiteto, socialno ambivalenco, odtujitvijo in odklonitvijo pa ima tudi nepriseljska populacija. Zato je analitično pojmovanje homogene 'kulture' prav tako nevarno za nepriseljsko populacijo, ki se v medkulturnih študijah večinoma pojavlja kot 'kulturno integrirani posamezniki', zato pogosto ostane neopažena.

Pripomniti velja, da razni pojmi, ki jih je razvila obstoječa literatura o priseljskih skupnostih, na dokaj podoben način pomanjkljivo opisujejo položaj številnih različnih kategorij priseljencev. Ekstrand *et al.* (1981) na primer predlagajo pojem

‘medkultura’ (‘interculture’), ki naj bi označeval vmesno kulturo z značilnostmi tako izvirne kot gostiteljske kulture, ne glede na to, ali so te značilnosti skupne kulturama, ki sta v stiku. Pojem ‘medkultura’ je zelo podoben lingvističnemu pojmu ‘medjezik’ (‘interlanguage’), ki ga je predlagal Selinker (1972) in zadeva skupne značilnosti v govorčevem rodnom in ciljnem jeziku. Kot opozarjata Skutnabb-Kangas & Phillipson (1983: 71), pa lahko ‘medjezik’ tipično pojmujeemo kot prehodno stanje, katerega cilj je ciljni jezik, medtem ko se pojem ‘medkultura’ nanaša na dokaj stabilno stanje, katerega cilj ni nobena od kultur, ki sta v stiku.

Nobeden od teh konstruktov – ‘življenje v dveh kulturah’ ali ‘medkultura’ – ni dovolj širok, da bi zaobjel spremenljive identitete priseljencev. Upam, da so moje analize pokazale, da je kljub temu mogoče ponovno določiti pojem ‘medkultura’, toda ne vzporedno s pojmom ‘medjezik’, pač pa tako, da bomo zajeli večplastne identitete in različne izkušnje specifičnih priseljenjskih skupin. Da se ne bi ulovili v past binarnih teženj in homogenizacije ‘kulturnih’ praks določene skupine, moramo upoštevati podrobnejše razdelitve znotraj ‘medkultur’, kot so na primer ‘urbana mlada kultura’, ‘mlajša priseljenjska kultura’ itd. V gradivu, ki sem ga predstavil v tem članku, imajo izprašanci skupno ‘priseljenjsko stališče’, vendar tega stališča (vrednot, interaktivnih stilov itd.) ne moremo zaobjeti niti s pojmom ‘izvirna kultura’ (‘culture of origin’) niti ‘kultura nepriseljencev’ (‘culture of non-migrants’).

6. SKLEP

V članku sem postavil vprašanja o ‘kulturnem’ poudarku v medkulturni analizi neuspešne komunikacije. Z analizami medkulturnega gradiva sem pokazal, da lahko selektivna karakterizacija komunikacijske situacije na osnovi različnih kulturnih značilnosti udeležencev služi le za esencialistično konkretizacijo kulturnih razlik. Kot alternativo sem predlagal diskurzivno-analitičen pristop k preučevanju neuspešne medkulturne komunikacije, s katerim lahko interpretiramo specifične diskurzivne prakse posameznih interaktantov tako glede njihovih kulturnih značilnosti kot v kontekstu njihovih družbenih in inštitucijskih odnosov med vlogami. Ena izmed posledic tega je, da namen medkulturne analize ne sme biti le ta, da razlaga vlogo, ki jo imajo kulturne razlike pri neuspešni medkulturni komunikaciji, pač pa se mora ukvarjati tudi s spremenljivo naravo ‘kulture’ v sodobnih družbah ter s tem, kar ljudje dejansko naredijo s kulturnimi razlikami v resničnih stikih. Zaključimo torej, da na

podlagi enotnega pojmovanja 'kulture' in z njim povezane tematizacije kulturnih razlik pri razlagi primerov 'neuspešne medkulturne komunikacije' tvegamo, da področje raziskovanja medkulturne komunikacije stereotipiziramo.

SRIKANT SARANGI trenutno predava na Waleški univerzi v Cardiffu, pred tem pa je kot predavatelj in raziskovalec delal v Indiji, v Singapurju in na londonski univerzi Thames Valley University. Na Univerzi v Lancastru je doktoriral iz lingvistike. V svojih raziskavah in publikacijah večinoma obravnava medkulturno pragmatiko, kritično lingvistiko, uporabo jezika v kontekstih birokratskega in drugega poslovnega diskurza ter etnografijo pouka. Je soavtor knjige *Language, Bureaucracy and Social Control (Jezik, birokracija in socialna kontrola)*, ki naj bi izšla leta 1995 pri založbi Longman. Naslov: Centre for Language and Communication Research, University of Wales, P.O. Box 94, Cardiff, CF1 3XB, UK. E-mail: sarangi@cardiff.ac.uk.

LITERATURA

- ASANTE, M. K., E. Newmark in C. A. Blake (ur.) (1979): **Handbook of inter-cultural communication**. Beverly Hills, Sage.
- ASANTE, M. K. in W. B. Gudykunst (ur.) (1989): **Handbook of international and intercultural communication**. London, Sage.
- BARTH, FREDRIK (1989): **The analysis of culture in complex societies**. *Ethnos* 54(3/4), 120–142.
- BENNETT, GRAHAM, COLIN in WOOLLACOTT (ur.) (1981): **Culture, ideology and social processes**. London, Batsford (v sodelovanju s The Open University Press).
- BLOMMAERT (1991): How much culture is there in intercultural communication? V: J. Blommaert in J. Verschueren (ur.), **The pragmatics of inter-cultural and international communication**. Amsterdam: John Benjamins.
- BLUM-KULKA, S. in E. OLSHTAIN (1984): Requests and apologies: A cross cultural study of speech act realisation patterns (CCSARP). **Applied Linguistics** 5(3): 196–213.
- BLUM-KULKA, S., J. HOUSE in G. KASPER (ur.) (1989): **Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies**. Norwood, NJ: Ablex.
- BOURDIEU (1976): The economics of linguistic exchanges. **Social Science Information** 16(6): 645–668.
- BOURDIEU (1991): **Language and symbolic power**. Uredil in uvod napisal B. Thompson; prevedla Raymond in Adamson. Cambridge, Mass: Polity Press.
- BRISLIN, R. (1981): **Cross-cultural encounters**, New York: Pergamon.
- BROWN in LEVINSON (1987): **Politeness: Some universals in language use**. Cambridge: Cambridge University Press.
- CASPIR, F. L. (ur.) (1978): **Intercultural and international communication**. Washington D.C.: University Press of America.
- CICOUREL, A. C. (1982): Living in two cultures: The everyday world of immigrant workers. V: UNESCO: **Living in two cultures: The socio-cultural situation of migrant workers and their families**. Pariz: The Unesco Press, 17–66.

- CLIFFORD, J. in G. E. MARCUS (1986): **Writing culture**. Berkeley: University of California Press.
- CONDON, J. C. in F. YOUSEF (1975): **An introduction to intercultural communication**. Indianapolis, Indiana: The Bobbs-Merill Company.
- COUPLAND, HOWARD GILES in WIEMANN (ur.) (1991): **"Miscommunication" and problematic talk**. Newbury Park: Sage.
- DRUMMOND (1986): Are there cultures to communicate across? An appraisal of the 'culture' concept from the perspective of anthropological semiotics. V: P. X. Battestini (ur.), **Georgetown University Roundtable on Languages and Linguistics**. Washington, D. C.: Georgetown University Press, 215–225.
- EISENSTADT, S. N. (1989): Introduction: Culture and social structure in recent sociological analysis. V: H. Haferkamp (ur.), **Social structure and culture**. Berlin: Walter de Gruyter, 5–11.
- EKSTRAND, Foster, Olkiewicz, Stankovski (1981): Interculture: Some concepts for describing the situations of Immigrants. **Journal of Multilingual and Multicultural Development** 2(4): 269–293.
- FAIRCLOUGH (1985): Critical and descriptive goals in discourse analysis.. **Journal of Pragmatics** 9: 739–793.
- FAIRCLOUGH, (1988): Michel Foucault and the analysis of discourse. **CLSL Research Paper**, št. 10, Lancaster University.
- FOUCAULT, (1984): The order of discourse. V: M. Shapiro (ur.), **Language and politics**. London: Basil Blackwell.
- GRAMSCI, (1981): Culture. V: Tony Bennett et al. (ur.), 193–197.
- GUDYKUNST, W. B. (ur.) (1983): **Intercultural communication theory**. Beverly Hills, CA: Sage.
- GUDYKUNST, W. B. (1991): **Bridging differences: Effective intergroup communication**. Newbury Park, CA: Sage.
- GUDYKUNST, W. B. in Y. Y. aKim (1984): **Communicating with strangers: An approach to intercultural communication**. New York: Random House.
- GUDYKUNST, W. B. in Y. Y. KIM (ur.) (1988): **Theories in intercultural communication**. Newbury Park, Ca: Sage.
- GUMPERZ, (1978): The conversational analysis of interethnic communication. V: E. Lamar Ross (ur.), **Interethnic communication**. Southern Anthropological Society, 13–31.
- GUMPERZ, (1982): **Discourse strategies**. Cambridge: Cambridge University Press.
- GUMPERZ, (1992): Contextualisation revisit ur. V: Peter in Di Luzio (ur.), **The contextualization of language**. Amsterdam: John Benjamins, 39–54.
- GUMPERZ in TANNEN (1979): Individual and social differences in language use. V: C. Fillmore, D. Kempler in W. Wang (ur.), **Individual differences in language ability and language behaviour**. London: Academic Press.
- GUMPERZ, JUPP in ROBERTS (1979): **Crosstalk**. Southall: National Council for Industrial Language Training.
- HALL (1981): Cultural studies: Two paradigms. V: Bennett et. al. (ur.), 19–38.
- HALL (1990): **Cultural identity and diaspora**. V: Rutherford (ur.), 222–237.
- HENLEY in KRAMARAE (1991): Gender, power and miscommunication. V: N. Coupland et al. (ur.), 18–43.
- KANDIAH (1991): Extenuatory sociolinguistics: Diverting attention from issues to symptoms in cross-cultural communication studies. **Multilingua** 10(4): 345–379.
- LEVINSON (1979): Activity type and language. **Linguistics** 17: 365–399.
- MORAN T. in P. HARRIS (1991): **Managing cultural differences**. Houston: Gulf Publishing Co.
- MORAN T. in R. RIESENBERGER (1994): **Making globalization work**. London: McGraw Hill.
- PARRIS, R. G. (1982): General Introduction. V: UNESCO: **Living in two cultures: The sociocultural situation of migrant workers and their families**. Paris: The Unesco Press, 1–14.

- PETERSON, R. (1979): Revitalising the culture concept. *Annual Review of Sociology* 5: 137–166.
- PROSSER, M. H. (1978a): Intercultural communication theory and research: An overview of major constructs. V: B. D. Ruben (ur.), **Communication yearbook volume II**. New Jersey: ICA-Transaction Books.
- PROSSER, M. H. (1978b): **The cultural dialogue: An introduction to intercultural communication**. Washington: Houghton Mifflin Company.
- ROBERTS in SARANGI (1993): 'Culture' revisited in intercultural communication. V: T. Boswood, R. Hoffman in P. Tung (ur.), **Perspectives on English for professional communication**. Hong Kong: City Polytechnic.
- RUTHERFORD (1990): **Identity: Community, culture, difference**. London: Lawrence and Wishart.
- SAMOVAR, L. A. in R. E. Porter (ur.) (1991): **Intercultural communication: A reader**. Belmont, Ca: Wadsworth.
- SAMOVAR, L. A., R. E. Porter in N. Jain (1981): **Understanding intercultural communication**. Belmont, Ca: Wadsworth.
- SARANGI (1992): Power asymmetries in the study of NS-NNS discourse. Članek je bil predstavljen na **PALA Conference**, University of Gent, Belgija.
- SARANGI (1994): Accounting for mismatches in intercultural selection interviews. *Multilingua* 13(1/2): 163–194.
- SCOLLON in B. K. SCOLLON (1980): **Linguistic convergence: An ethnography of speaking at Fort Chipewyan**. New York: Academic Press.
- SCOLLON in B.K. SCOLLON (1983): Face in interethnic communication. V: C. Richards in W. Schmidt (ur.), **Language and communication**. London: Longman, 157–188.
- SELINKER (1972): Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10: 209–231.
- SHERZER (1987): A discourse-centered approach to language and culture. *American Anthropologist* 89: 295–309.
- SINGH, JAYANT in MARTOHARDJONO (1988): Communication in a multilingual society: Some missed opportunities. *Language in Society* 17: 43–59.
- SKUTNABB-KANGAS, T. in R. PHILLIPSON (1983): Intercommunicative and intercultural competence. *Rolig-Papir* 28. Roskilde Universitets Center.
- STREET, V. (1993): Culture is a Verb: Anthropological aspects of language and cultural process. V: Graddol, Thompson in Byram (ur.), **Language and culture**. Clevedon: BAAL and Multilingua Matters, 23–43.
- STUBBS (1983): **Discourse analysis: The sociolinguistic analysis of natural language**. Oxford: Basil Blackwell.
- THOMAS, A. (1983): Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4(2): 91–112.
- THORNTON, R. (1988): Culture: A contemporary definition. E. Boonzaeir in J. Sharp (ur.), **Keywords**. Cape Town: David Philip.
- WILLIAMS (1981): The analysis of culture. V: Bennett et al. (ur.), 43–52.
- WUTHNOW, R., J. D. Hunter, Bergesen in Kurzweil (1984): **Cultural analysis: The work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michel Foucault and Jürgen Habermas**. London: Routledge and Kegan Paul.

(De)konstrukcija (de)konstruiranega: Antropološka in socialna konstrukcija identitete

RAZVOJ KONCEPTA IDENTITETE V ANTROPOLOGIJI

Čeprav je koncept identitete prišel v antropologijo iz številnih disciplin, lahko rečemo, da so na večino del vplivale študije odnosov med kulturo in osebnostjo, zlasti *stališče osebnost je kultura* (*personality-is-culture view*), ki sta ga razvili Margaret Mead (1928) in Ruth Benedict (1934). Ta dva koncepta sta povezali s konfiguracijami obnašanja, ki ga kažejo in nosijo posamezniki, vendar so kljub temu značilne za skupino. Konfiguracije opisujeta kot enotno, stalno značilnost, ki je neločljivo povezana z obnašanjem ljudi iz določene kulturne skupine. Posameznika oblikuje kultura, kar pomeni, da osebne značilnosti temeljijo na "kulturnem značaju", ki ga pridobi s socializacijo, na primer tako, da ponotranji sporočila, ki prihajajo skozi različne komunikacijske kanale, in prenaša stalne in prevladujoče konfiguracije svoje kulture (Levine, 1982).

Te predpostavke so se kasneje razvile v dve smeri glede na definicijo odnosa med kulturo in osebnostjo. Anthony F. C. Wallace (1963) trdi, da je psihološka tradicija v antropologiji sprejela *replikacijsko teorijo* (*replication theory*), ki predpostavlja, da je razlika med kulturo in osebnostjo zgolj "lažna dihotomija". Za zagovornike tega stališča je kultura "zgolj sub-

jektivni mikrokozmos osebnosti". Osebnost enačijo s ponotranjenjem kulture, kulturo pa pojmujejo kot projekcijo vseh članov družbe. Da bi razumeli enkratnost določene kulture, je treba določiti samo to, kako so porazdeljene osebne značilnosti njenih članov. Na ravni posameznika sta se uveljavila dva modela. Prvi je *model identiteta-zdravje* (*identity-health model*) (Erikson, 1959), ki pojmuje identiteto kot koherenten občutek o sebi, subjektiven občutek o enakosti in povezanosti. Drugi je *model identiteta-interakcija* (*identity-interaction model*) (Mead, 1934; Goffman, 1959), ki poudarja osebno predstavo o sebi v povezavi z drugimi in enači identiteto s socialnim položajem.

Razumevanje posameznikove identitete kot dinamične psihične kategorije, ki se ustvarja, ohranja in spreminja v interakciji z drugimi posamezniki in je odvisna od pozitivnih socialnih odnosov, je privedlo do splošno sprejetega mnenja o tem, kaj sestavlja identiteto. Richard H. Robbins (1973) piše, da individualno identiteto sestavljajo: 1) *individualna samoidentiteta* (*individual self-identity*) ali *koncept sebe* (*self-concept*), ki zadeva posameznikovo pojmovanje svoje identitete ali sebe; 2) *individualna socialna identiteta* (*individual social identity*), ki zadeva posameznikovo pojmovanje tega, kako drugi gledajo na njegovo identiteto oziroma kako misli, da gledajo nanj; 3) *individualna javna identiteta* (*individual public identity*), ki zadeva dejanske predstave, ki jih imajo drugi o določeni osebi, in 4) *individualna osebna identiteta* (*individual personal identity*), ki zadeva posameznikovo mnenje o tem, zakaj je enkratni.

Replikacijski pristop je to konceptualizacijo razširil na področje kulturne identitete, kar je dalo osnovo za sinhrono distribucijske študije osebnosti razredov ljudi, ki so po eni strani znane kot študije *narodnega značaja* ali *osnovne osebnosti*, po drugi strani (Mandelbaum, 1953) pa kot študije *modalne osebnosti* (*modal personality*). Za Wallacea (1963: 105–111) je osnovna osebnost "struktura artikuliranih osebnostnih značilnosti in procesov, ki jih lahko nestatistično pripišemo skoraj vsem članom neke kulturno omejene populacije". Razlika med konceptoma osnovne osebnosti in narodnega značaja je v tem, da je zadnji "omejen na državljane modernih, politično organiziranih držav". Modalna osebnost pa je "osebnost, ki je tipična za kulturno omejeno populacijo" in zadeva na primer osebne poteze, ki so najpogostejše porazdeljene.

S tem v zvezi je treba omeniti, da so skoraj vse konceptualizacije osebnosti, pa naj zadevajo posameznika, skupino ljudi ali medkulturne situacije, povezane z uporabo različnih projekcijskih tehnik, zlasti Rorschachovega testa (Rorschach Test), testa

tematske apercipcije (Thematic Apperception Test) in Stewartovega testa emocionalnega odziva (Stewart Emotional Response). Te tehnike sledijo *etičnemu pristopu*, ki zadeva pozitivistično paradigmo in njene sestavine, na primer *a priori* teorije in kategorizacije, manipulacije in omejevanje dejstev, posplošitve na osnovi selekcije resničnosti itd. Pomen te paradigme za pravilno razumevanje posameznikove identitete bom obravnavala kasneje v tem članku.

Alternativa psihološko usmerjeni replikacijski teoriji, ki pojmuje kulturo kot vsoto osebnosti njenih članov, je *organizacijska teorija* (*organization theory*) (Wallace, 1963), ki definira kulturo kot vzorce obnašanja, ki jih oblikuje oziroma ustvarja skupina kot celota. Ta pristop sledi "stari etnografski" in kulturalistični tradiciji v antropologiji in je povezan z *modelom identiteta-svetovni nazor* (*identity-world view model*) (Redfield, 1952; Hallowell, 1955), ki zadeva antropološki koncept *etosa*, ki je ohlapno definiran kot "kulturno standardiziran sistem organizacije instinktov in emocij" (Bateson, 1936: 118). Ta tradicija pojmuje svetovni nazor kot vseobsegajoč pogled na življenje, kot kulturno znanje, ki sestavlja vrsto kognitivnih usmeritev članov neke družbe (Parsons & Shils, 1952; Geertz, 1973). Model identiteta-svetovni nazor predpostavlja, da je posameznikov koncept sebe neločljiv od koncepta sebe, ki je značilen za njegovo družbo in kulturo.

V zadnjih letih so kognitivni antropologi v svojih delih ta pristop preoblikovali v *kulturni ali ljudski model* (*cultural or folk model*) (Holland & Quinn, 1991; Ward, 1985) ali *ljudski sistem* (*folk system*) (Ogbu, 1974), ki so ga definirali kot način, kako ljudje pojmujejo svet, kot vrsto duševnih predstav, pojmovanj ali prepričanj, ki vodijo njihove misli, obnašanje in dejanja.

Poudarjanje kulturnih modelov označuje korenito spremembo v antropologiji. Čeprav antropologi trdijo, da se njihova raziskovalna tradicija opira na *emičen pristop* (*emic approach*), v resnici večina antropologov uporablja neteoretično stališče in kvalitativne raziskovalne metode, na primer terenske študije, opazovanje udeležencev, etnografije in življenjske zgodbe kot sredstva opazovalca zunaj skupine, ki naj bi mu pomagala izpolniti kulturne kategorije in mu omogočila, da interpretira kulturo člana znotraj skupine (Headland et al., 1990), čeprav so dosti bližje stališču člana, kot pa je značilno za *etične študije*.

To velja za vse raziskave v družbenih in humanističnih vedah, saj so rezultat socialnih študij opisi, interpretacije in razlage "drugega" preko procesa teoretične konstrukcije, pri katerem podatke izberejo, omejijo, manipulirajo z njihovim medsebojnim odnosom in jih ločijo od njihovega pravega kon-

teksta. Raziskovalec hoče postaviti predvsem oder za *svoje podatke po svojih pravilih*. Ko resničnost spremeni v gradivo, jo loči od njenih pravil, zato jo lahko prilagaja kakršni koli teoretični manipulaciji. Tega se moramo zavedati zlasti pri zahodni interpretaciji nezahodnih kultur.

Nedavna kritika na račun objektivnosti in veljavnosti položaja "zunanjega opazovalca" pri komuniciranju značilnosti "drugega" na osnovi *teorije o socialni konstrukciji resničnosti* (Berger & Luckmann, 1966) in Kuhnova razdelitev med formalno in pravo snovjo preučevanja v znanosti sta privedli do produkcije antropoloških tekstov, v katerih se svet "drugega" interpretira "skozi njegove lastne oči". Barbara Ward (1985) ugotavlja, da so zgodnejše študije neveljavne abstrakcije, saj obravnavajo idealne kulturne vzorce in pravila, medtem ko so dejanski vzorci kompleksni in imajo več razsežnosti. Ni enotnega kulturnega modela, ki bi bil značilen za določeno skupino. V resničnosti obstajajo razni zavedni modeli iste skupine, ki v različnih situacijah služijo različnim namenom in vplivajo drug na drugega na različne načine. Njena klasifikacija se deli na štiri skupine: 1) *neposreden (immediate)* ali *doma narejen model (home-made model)* kulturnega sistema skupine, kot si ga ta predstavlja; 2) *idealni model (ideal model)*, ki določa, kaj "bi moralo" biti; 3) *model notranjega opazovalca (internal observer's model)*, ki določa subkulturne sisteme skupin, ki spadajo pod isti "kulturni dežnik" ("cultural umbrella"), in 4) *model zunanjega opazovalca (external observer's model)*, ki določa mnenja skupine o kulturnih sistemih skupin, ki ne spadajo pod isti "kulturni dežnik". Katero od teh kategorij raziskovalec opazi, je odvisno od tega, kako gleda "nanje", in od tega, kako "oni" gledajo nanj. Pri tej igri skrivalnice obe strani sodelujeta pri neposrednih (re)konstrukcijah sebe, ki so posledica njihovega "gledanja skozi oči 'drugega'". Na koncu je pomemben legitimni položaj njihovih konstrukcij, ki da podlago za "dokončno" resnico o resničnosti "drugega". Do tega pride zato, ker znanstvenik ni navaden človek ali turist, ki opazuje kulturo "drugega", temveč zunanji opazovalec, čigar konstrukcije bodo zelo verjetno vplivale na samo socialno konstrukcijo resničnosti "drugega". Sodobno zaupanje v znanost skoraj brez razmisleka spreminja znanstvene rezultate v "avtorizirane verzije resničnosti" (Erikson, 1993).

Veliko dokazov obstaja o tem, da je znanstveni rasizem prevladal v znanstveni dejavnosti in vplival na upravičevanje rasnih razdelitev v družbi s splošno sprejetim mitom o nevtralnih vrednotah znanosti in znanstvenikov. Halford Fairchild (1991: 110) trdi, da na znanstveno znanje vpliva ideologija, saj "izhaja iz perspektive osebe ali skupine, ki generira znanje", in

dodaja, da raziskovalčeva "(i)deološka pristranost poskrbi za 'spremenljivke o okolju' pri kateri koli znanstveni raziskavi", se pravi pri vprašanjih, ki jih zastavi, predpostavkah, ki jih postavi, dvomljivih konstruktih, na katere se opira, dokazih, ki jih zbere, in interpretacijah, ki jih izdela. Podobno tudi Richard H. Thompson (1989: 4) ugotavlja naslednje:

"Različne teoretične strukture so zelo podobne 'svetovnim nazorom' v tradicionalnem antropološkem pomenu izraza. Socialne dejavnike interpretirajo skozi različne vizije in verzije socialnega sveta, ki so zakoreninjene v nekaterih osnovnih predpostavkah o človeški naravi in družbi. Teh teoretičnih predpostavk se podobno kot osnovnih kulturnih predpostavk zelo trdno držijo, zelo podobno kot osnovnih kulturnih predpostavk, zato jih je nemogoče ovreči z 'dejstvi', temveč spreminjajo naravo in pomen teh 'dejstev' samih."

Kako lahko konstruiramo in na koncu vodimo te "svetovne nazore", dobro razloži Thomas H. Eriksen (1993: 5):

"Če bi vplivni ljudje v družbi razvili podobno rasno teorijo o dednih osebnostnih potezah rdečelasih ljudi in če bi ta teorija dobila socialni in kulturni pomen, bi 'študije rdečelascev' iz podobnih razlogov postale področje akademskih raziskav, čeprav se raziskovalci sami ne bi strinjali, da se rdečelasci relevantno razlikujejo od preostalih."

Če "teoretični svetovni nazori" po eni strani odsevajo določene socialne in ideološke resničnosti raziskovalcev in znanosti kot celote in če po drugi strani vplivajo na socialno (samo)konstrukcijo resničnosti tistih, ki so predmet raziskave, in torej "nazori" postanejo možni načrti ne le za socialne reinterpretacije, temveč tudi za socialna dejanja, kot zagovarja Thompson, je pomembno, da si ogledamo, kako se v teh "teoretičnih svetovnih nazorih" konceptualizirajo oziroma konstruirajo sodobno socialno razvrščanje in identitete.

OD PLEMEN DO ETNIČNOSTI

Do sedemdesetih let so bile glavne kategorije, ki jih je antropologija uporabljala za socialno razvrščanje po skupinah, "pleme", "rasa" in "narod". Večina študij je pri holističnem opisovanju kultur skupin uporabljala dvojno strategijo

“mi”/“oni”. Izraz “narod” je bil rezerviran za zahodna ljudstva in je izražal področje “nas”, medtem ko je izraz “pleme” označeval človeške skupine izven ozemlja “nas” in obsegal področje “onih”. “Rasa” je bil vmesni izraz, ki je veljal za “one izven nas” (podobno kot “pleme”) ali pa za “one znotraj nas”, kar so kmalu rekonstruirali in prenesli na prvi pomen.

Plemena opisujejo kot majhne, izolirane in kulturno homogene enote z enostavno socialno organizacijo, za katero so značilni izvirni miti, pomanjkanje zgodovinske zavesti in prvobitna čustva. Medtem ko naj bi zahodna ljudstva živela v narodih z velikimi tradicijami, ki so jih imenovali tudi civilizacije, so plemena pojmovali kot socialne kategorije s skromno tradicijo, ki so jih vodili iracionalni običaji.

Ko so v sedemdesetih letih natančno pregledali stanje družbenih ved, so se pojavile kritike vloge, ki so jo antropološke teorije imele v kolonialni ideologiji. Kmalu so kritiki pokazali, da so bile “plemenske enote” bodisi kolonialna bodisi antropološka iznajdba. Thomas H. Eriksen (1993: 88) trdi, da mnoga opisana plemena “formalno niso obstajala izven mišljenja etnografa” oziroma kolonialnega upravitelja. Kritiki so poleg tega dejali, da so bila celo sama imena plemen pogosto oznake, ki so jih kolonialne vlade prilepile različnim ljudstvom in jih te skupine niso uporabljale, dokler jih kolonialna uprava ni o tem prepričala preko formalnega šolstva, ki je postalo najvplivnejše sredstvo za prenos kolonialne identitete. Nekateri avtorji so dokazali, da so kolonialne oznake redko ustrezale predkolonialnim imenom ljudstev. Včasih je dal etnograf ime skupini, ki jo je preučeval, če je bilo njeno upravno ime neprimerno za njegovo analizo homogenih kultur-enot (culture-units). Ronald Cohen (1978: 328) piše, da so “terenski raziskovalci na osnovi svoje izobrazbe, svojih teoretičnih problemov in razporeditve kulturnih potez na območju odločali, kdo so in kdo niso Dinka, Tiv, Dogrib, Nuer ali Kanuri”. Če se skupina ni ujemala z raziskovalčevim mnenjem, je ta to “popolnoma ignoriral”.

Te oznake so nedvomno vplivale na samoidentifikacijo članov plemena. Ko pleme sprejme konstrukcijo zunanjega opazovalca, njegovi člani (re)konstruirajo svojo resničnost tako, da ustreza vsiljeni identiteti. Susana B. C. Devalle (1992) ugotavlja, da vsiljevanje konstruirane identitete preko “dehistorizacije in dekulturnacije” (“dehistorization and deculturation”) nezahodnih ljudstev ni le kulturno vprašanje, saj je bila konstrukcija kolonialne identitete predpogoj za ekonomsko in politično prevlado:

“Znanstveni teksti niso vplivali le na poznavanje resničnosti, temveč so pogosto dobili tudi veljavnost v

resničnosti, ki so jo skušali opisati (...). Konstrukta 'pleme' in 'rasa' sta kot socialni kategoriji postala elementa, s katerima je Evropa tako intelektualno kot v upravni praksi rekonstruirala del resničnosti družb, ki so prišle pod njeno prevlado (...). Na koncu so taksonomije dobile moč resnice (...). Konstruirane kategorije so bile idealni modeli, ideologija, ki je izvirala iz tega stališča, pa je bila in je zelo konkretna in funkcionalna (...) pri podpiranju in reproduciranju vzorcev razmerij moči in pri upravičevanju širjenja kulturne hegemonije." (Str. 26–27.)

Tvorba in nadgrajevanje koncepta "pleme" v antropologiji izvira iz evrocentrizma, ki je v tistem obdobju prevladoval v družbenih vedah. Z etnocentrizmom lahko razložimo, zakaj se antropologija v prvi polovici tega stoletja kljub svoji odločenosti, da sledi relativizmu in holizmu, ni mogla odtrgati od premočrtne evolucijske sheme devetnajstega stoletja. Prepričanost o upravičenosti paradigem zahodnega sveta so okrepile družbene vede, ki so ustvarile univerzalne standarde človeškega razvoja s hierarhičnimi razvrstitvami človeških skupnosti: od "plemen" na najnižjem pa do "zahodne civilizacije" na najvišjem mestu. Zato so "tribalizem" racionalizirali in upravičevali po eni strani z evolucionizmom, po drugi pa z doktrinami modernizacije in napredka. Ta znanstvena ideologija v antropologiji je odsevala v prevladi funkcionalizma in asimilacionizma glede na to, katere kolonialno osnovane konstrukcije "drugega" naj bi bile "normalni produkti modernizacije" in naj bi dopuščale dobrohotne terminološke konstrukcije, kot so na primer "kulturna sprememba" in "kulturni stik".

Zaradi družbenih in političnih gibanj v šestdesetih letih so se antropologi začeli ukvarjati z urbanimi temami "razvitega sveta", za katere so bili njihovi tradicionalni izrazi, koncepti, kategorije, teoretični pristopi in raziskovalne metode neprimerne. Ko so se pojavile nove socialne konstrukcije identitete med "drugimi med nami", so jih najprej obravnavali kot prvobitne, rasne navezanosti in jih takoj ocenili za "socialne anomalije", ki so grozile fiktivnemu projektu modernizma. Pogosto so jih označili kot regres v tribalizem in iracionalna čustva krvi in skupnega izvora, ki bodo uničila velike tradicije in enotnost naroda, pa tudi racionalna načela zahodne civilizacije. Zato so se v tistih letih mnogi družboslovci in antropologi pridružili demokratičnim silam, pisali o obstoječih ovirah za popolno asimilacijo in poudarjali načelo enakopravnih možnosti kot predpogoj za kulturno in politično integracijo. Ker so asimilacijo še vedno pojmovali kot "naraven" proces socialnega razvoja, njene neuspešnosti niso povezovali z globoko strukturalno neenakopravnostjo in so namesto tega

govorili o “rasnih predsodkih” in “stereotipih” ali pa poudarjali vlogo “kulture revnih” in “kulturne inkapsulacije” (“cultural encapsulation”) skupin, ki se niso asimilirale. Ta strategija “pripisovanja krivde žrtvi” (Thompson, 1989) je bila skrajna stopnja absurdnosti asimilacionizma, kot so ga predstavljali v teoriji in socialni politiki, saj so predlagali družbene in kulturne spremembe, ne da bi se ukvarjali s strukturalnimi osnovami za vztrajno prvobitno kulturno raznolikost in prenovu v sodobnem svetu.

Kategorizacija in konceptualizacija socialnega razvrščanja ter identitete “nas” in “onih” v antropologiji sta se spremenili šele takrat, ko se je gibanje iskanja korenin (search-for-roots) bele nevladajoče populacije pridružilo “rasnim” gibanjem na zahodu. Kmalu so uvedli koncept *etničnosti* kot kategorije socialnega razvrščanja in identifikacije, ki je imel enak pomen kot zgodnejši koncepti rase, razreda, religije in naroda. Ko so izraz ustvarili v znanosti in ga prenesli na večkulturno in kompleksno organizirano družbo, je začel vplivati na nove socialne (re)konstrukcije identitet kot etničnih identitet. To je označilo začetek procesa inter(re)konstrukcije teorije in resničnosti etnične identitete. Če so na začetku socialni procesi spodbudili nastanek antropološke konstrukcije etničnosti, je sedaj antropologija dajala nov polet svojim socialnim (re)konstrukcijam. Čeprav so nekateri avtorji še vedno raje uporabljali koncept “plemena” in se pritoževali nad neenotnostjo sodobnih družb (Schlesinger, 1992), je etničnost tako nepričakovano hitro zmagovala v bitki, da se je kmalu pojavila kot pozitivno nabit koncept, ki je pomagal pri definiciji postmodernih socialnih procesov. S takšnim pomenom so “etničnost” kmalu izvozili v nezahodne družbe kot teoretično sredstvo za (re)konstrukcijo prejšnjih “plemenskih” identitet teh družb. Zato je kmalu prevladalo prepričanje, da zahodnega sveta prvotno niso naseljevali posamezniki oziroma narodi in da nezahodnega sveta prvotno niso naseljevala plemena, kot smo mislili prej, temveč etnične skupine oziroma etnične organizacije. Etničnost in etnična identiteta je postala tako močna prednostna socialna in kulturna tema, da “danes vidimo celotno ‘industrijo’, ki je v službi tega koncepta” (Devalle, 1992: 25).

Z antropološkim premikom od homogenih kulturnih enot k dinamičnim, interaktivnim in kulturno različnim socialnim situacijam, kjer etničnost označuje začetek, kulturni pluralizem pa konec znanstvenega udejstvovanja, se je začelo nepretrgano iskanje novih teoretičnih pristopov in nove kategorizacije. Etničnost obravnavajo na dva načina. Na ravni družbe obstajajo *pluralne socialne teorije*, zlasti *konfliktne teorije* ter *teorije akulturacije*, *mnogotere identitete* in *multikul-*

turalizma (Gordon, 1964; Novak, 1979; Spindler & Spindler, 1990). Teorije akulturacije poudarjajo dialog in pogajanje med prevladujočimi in manjšinskimi skupinami v večkulturni družbi, zato jih razumejo kot nasprotje asimilacionizmu, čeprav so nekateri pristopi, ki zastopajo postopno prilagoditev večinski kulturi, in ne obratno, še vedno globoko zakoreninjeni v tem, čemur bi lahko rekli "dobrohoten asimilacionizem". Medtem ko nekateri avtorji menijo, da lahko z "etničnostjo" reinterpretiramo svet, drugi obtožujejo "novo maškarado" in trdijo, da je teoretični in raziskovalni premik v družbenih vedah ter v vladni politiki od "rase" ali "plemena" do "etničnosti" in "multikulturalizma" (preko asimilacije) zgolj "vrsta ideoloških sprememb znotraj ponovne vzpostavitve hegemonije" (Lepervanche, 1980: 25).

Na ravni etnične skupine se analize ukvarjajo predvsem z vzroki za etnični fenomen in s strategijami, s katerimi skupine ohranjajo in spreminjajo etnično identiteto in se etnično revitalizirajo. Čeprav je antropologija pomagala pri razlagi mnogih vprašanj na tem področju, se raziskovalci še niso sporazumeli glede narave etničnosti in dejavnikov, ki vplivajo na kompleksne oblike etničnega preporoda (Thompson, 1989). *Postmoderni kritični pristopi* (Aronowitz & Giroux, 1991) poudarjajo, da sta vztrajna socialna neenakopravnost po eni strani in retorika enakopravnosti po drugi strani glavna vzroka za sodobni etnični preporod. *Teorije prvobitnega čustva* trdijo, da je "povratak" h globoko zakoreninjenim čustvenim vezem odziv na površne, odtujujoče identitete, ki nam jih vsiljujejo država, razred oziroma poklic; te vezi pojmujejo bodisi kot biološko določene (Isaacs, 1975) bodisi kot proizvod socio-zgodovinskega in političnega konteksta (Geertz, 1973). Biološke dejavnike poudarja tudi *socio-biološka teorija* (van den Berghe, 1981), ki trdi, da vsa živa bitja povečujejo samozanimanje in so zato nagnjena k vrstni selekciji ali k nepotizmu. *Wallersteinova teorija kapitalističnega svetovnega sistema* (Wallerstein, 1980) zagovarja stališče, da je etničnost del globalne socialne razslojenosti in rezultat kapitalistične svetovne ekonomije, ki je paralizirala razdelitve med središčem in obrobjem, zato da bi zagotovila dobiček. Nathan Glazer in Daniel P. Moynihan (1975) trdita, da je etničnost pomembna za manjšinske skupine zaradi strateške možnosti, da zaščiti njihove socialne, politične in ekonomske interese, in da je kulturna vsebina etničnosti zgolj sredstvo za doseganje teh ciljev. Ta model lahko primerjamo s primeri, ki poudarjajo *tek-movanje za pičila sredstva* (*competition over scarce resources*) (Despres, 1975) in s *teorijo racionalne izbire* (Banton, 1967).

Vse te modele so izoblikovali zahodni znanstveniki. Do nedavnega smo vedeli zelo malo o tem, kako so te teorije

spremenili nezahodni antropologi in drugi družboslovci "sveta v razvoju" ali "nerazvitega sveta", še manj pa o njihovih izvirnih prispevkih h konceptu etničnosti. Nismo vedeli, ali so njihovi modeli oziroma spremembe vplivali na zahodne teoretične (re)konceptualizacije etničnosti. Devallova (1992: 45) navaja nekatere "avtorje iz nerazvitega sveta", ki so oblikovali izzivalno *alternativno civilizacijsko teorijo* etničnosti "ljudstev, ki prihajajo v ospredje". Po mnenju tega pristopa so etnična gibanja v "nerazvitem svetu" v osnovi preporodna in narodnoosvobodilna postkolonialna gibanja, ki izražajo "civilizacijske alternative na osnovi zavesti, ki jo ima ljudstvo o zgodovinski globini svojega kolektivnega socio-kulturnega stila".

Dejstvo, da se raziskovalci ne strinjajo o naravi in izvoru etničnosti v sodobnem svetu, daje prosto pot razlagam, ki se opirajo na genetično naklonjenost k "novi ideološki maskaradi", ki naj bi si jo izmislili zato, da bi obdržali ekonomski, socialni in politični *status quo*. Kljub splošni zavesti o kontekstualni naravi etničnosti se večina analitikov ukvarja s kulturnimi simboli in kognitivnimi vidiki etničnosti kot s tipičnim antropološkim pristopom in preučuje subjektivne, kognitivne in vidne vidike fenomena, kot predlaga Fredrik Barth (1969).

Za Bartha so "etnične skupine kategorije pripisovanja in identifikacije akterjev samih in imajo zato značilnosti organiziranja interakcije med ljudmi" (str. 10). Etnično pripisovanje klasificira osebo glede na njeno "osnovno, najsplošnejšo identiteto, ki naj bi jo določala njen izvor in okolje" (str. 13). Pripisani status lahko damo skupni zgodovini, jeziku, religiji, ozemlju, življenjskemu stilu itd. O vsebini se da pogajati, saj je za vztrajnost etničnosti pomembno ohranjanje etnične meje, na primer dihotomizacija med "člani" in "zunanji opazovalci":

"Kulturne značilnosti, ki označujejo mejo, se lahko spremenijo, spremenijo pa se lahko tudi kulturne značilnosti članov in celo organizacijska oblika skupine – vendar pa nam povezana dihotomizacija med člani in zunanjimi opazovalci omogoča, da natančno določimo naravo te povezave..." (str. 14).

Na podlagi teze, da ohranjanje ni odvisno od "objektivnih razlik" med skupinami, temveč od samoidentifikacije članov skupine s pripisanimi kategorijami in od njihove zvestobe tem kategorijam, so mnogi antropologi sklepali, da je etničnost *emična* kategorija pripisovanja, ki ni povezana z vidnimi kulturnimi potezami ali mejami. "Nekdo je Lue," piše Michael Moerman (1965: 1219), "zato ker v to verjame in samega sebe imenuje Lue in deluje na način, ki potrjuje njegovo luevščino."

To stališče poudarja tudi George DeVos (1972: 442), ki trdi, da je "to, kar sestavlja etnično identiteto, subjektivna simbolična raba katerih koli vidikov kulture, ki razlikujejo neko skupino z enkratno kombinacijo razločevalnih značilnosti".

Pojmovanje etničnosti kot *etnične* kategorije pripisovanja na osnovi selekcije kulturnih diakritičnih znakov pomeni, da se morajo analize in razlage vztrajanja in sprememb etnične skupine, zlasti oblikovanja etnične identitete, osredotočiti na dinamične in inovativne vidike ohranjanja in rekonstrukcije kulturnih meja (Cohen, 1978). Analiza in razlaga morata pojasniti še dve temi: pripisovanje ter možnost spreminjanja kulturnih potez, ki kaže na selekcijo. Analiza skupinskih kulturnih simbolov in njihovih kognitivnih korelatov ne zadošča za razlago teh dveh tem. Potrebujemo obsežno analizo zgodovinskega, političnega in socio-kulturnega konteksta etničnosti določene skupine, pa naj gre za ohranjanje, spremembo ali obnovo etničnosti.

Kar zadeva pripisovanje, je pri subjektivnem pristopu samopripisovanje ali samoidentifikacija z etničnimi diakritičnimi znaki skupine odločilnega pomena za obstoj etnične skupine. Pred nekaj leti je Michael Novak (1979), na katerega je vplival Claude Levi-Strauss, napisal o razliki med posameznikovo identiteto v njegovih lastnih očeh in posameznikovo identiteto v očeh drugih naslednje:

"Občutek ločene identitete je deloma povzročen od zunaj. Tega, da sem katoličan in Slovak, se zavem zaradi dejanj drugega. Precej zadovoljen bi bil, če bi drugi imeli mojo identiteto za tako samo po sebi umevno, za tako normalno in resnično, da mi nikoli ne bi bilo treba biti nesproščen" (str. 22)

Še vedno vemo zelo malo o odnosih med tema dvema identitetama. Največkrat se slepimo, da je "etnogeneza" gladko potekajoč proces etničnega samooblikovanja, ki se začne in izvrši "od znotraj" kot proizvod nekakšnih bioloških potreb. V resnici pa se etnični procesi odvijajo v svetu, ki je globalno (samo)strukturiran glede na medsebojne odnose in odvisnost zaradi pretoka informacij, širjenja znanstvenih in kulturnih iznajdb, vpliva "duha našega časa", ki ga delno uveljavljajo mednarodna sredstva in organizacije, in zaradi kulturnih, ekonomskih in političnih omejitev, ki jih postavljajo prevladujoče države na svetu. Etnična identiteta ni bila spodbujena oziroma ustvarjena *ex nihilo*, izolirano od drugih skupin, kot pristen proizvod zgodovinskega "duha" skupine. "Gledanje skozi oči drugega" ni zgolj samozadostna metafora ali opisna znanstvena kategorija. Danes ima skoraj normativno vrednost

pri procesu oblikovanja posameznikove zunanje in notranje podobe. Zato je treba analizo razširiti in vanjo vključiti medsebojno delovanje vidikov skupinske identitete, na primer koncept sebe, socialno identiteto in javno identiteto, ki imajo pomembno vlogo pri procesih etničnega ohranjanja, spreminjanja in ustvarjanja. Tudi če ne sprejmemo teh izrazov, je lahko razlikovanje med vidiki pripisovanja etnične identitete, na primer "mi, kot se vidimo sami", "mi, kot mislimo, da nas vidijo drugi" in "mi, kot nas dejansko vidijo drugi", pomemben korak naprej pri kontekstualizaciji etničnosti.

Obravnavati moramo tudi subtilne strategije vsiljenega etničnega pripisovanja in manipulacije z etničnostjo, tako od "znotraj", iz skupine, ki sledi lastnim interesom, kot od "zunaj", kot sredstva (re)konstrukcije prevlade in asimilacije. Nekateri avtorji predlagajo, naj etnozgodovino raziskujemo kot ideologijo, ki je prilagojena zadovoljevanju sodobnih potreb (Eriksen, 1993). Ukvarjati se moramo tudi z etničnim pripisovanjem, ki ga skupini vsilijo od "zunaj" in ga ne odklonijo le posamezni člani, temveč skupina kot celota.

Koncept selekcije je povezan s konceptom pripisovanja etničnih diakritičnih znakov. Če je etnična skupina v svetu medsebojne odvisnosti odvisna od samopripisanih kategorij, je odločilnega pomena to, kdo naredi selekcijo, kako, za koga in s kakšnimi nameni. Ali obstaja razlika med selekcijami, ki jih naredijo za etnično ohranjanje, spremembo ali etnični preporod? "Ni enega samega, enotnega procesa etnogeneze," pravi Rosens (1991: 149) in to verjetno velja za vse etnične procese, ne le za ustvarjanje. Kakšna je na primer razlika med etnično revitalizacijo in iznajdbo procesov etničnosti? Zakaj določene skupine v določenih območjih raje izberejo določene vidike oblikovanja etničnosti, druge vidike pa odklanjajo? Ali so razlike med etničnimi procesi v zahodnih in nezahodnih družbah tako pomembne, da lahko govorimo o dveh različnih svetovih? Kateri od njiju smo "mi" in kateri so "oni"?

OD NACIONALIZMA DO DRŽAVLJANSTVA

To niso retorična vprašanja. Ko so "odkrili" etničnost, so jo mnogi sprejeli kot izraz, s katerim lahko definiramo tako "nas" kot "one", saj se vse socialne skupine na takšen ali drugačen način zavedajo svojega "izvora".

Nekateri antropologi trdijo, da se je s premikom od plemena k etnični skupini kot osnovi za socialno konstrukcijo identitete na zahodu relativizirala dihotomija "mi"/"oni", "ker etnične skupine za razliko od 'plemen' očitno obstajajo med

‘nami’ prav tako kot med ‘drugimi’” (Eriksen, 1993: 98). Eugene Rosens (1991: 14) trdi, da so etnične razdelitve horizontalne in da ustvarjajo socialno enakovrednost, ne pa hierarhije. Enakovrednost zadeva pravico do kulturne različnosti kot enega najvišjih humanističnih načel našega časa. Če je hegemonizem prilaščanja manjšin v osemnajstem in dvajsetem stoletju spremljal evrocentrizem v humanističnih in družbenih vedah, kot pravi Anouar Abdel-Malek (Devalle, 1992: 35), ali potem kulturni relativizem in poudarjanje etničnosti v sodobni znanosti odsevata demokratizem poznega dvajsetega stoletja?

Da lahko odgovorimo na to vprašanje, moramo razumeti, kako sta etnična skupina in etničnost povezani z glavnimi deli večjih in kulturno kompleksnih političnih enot, kot so narodne države (nation-states), saj “narod-nost [in ne etničnost] ‘velja za’ najbolj splošno veljavno vrednoto v političnem življenju našega časa” (Anderson, 1991: 3).

Do poznih osemdesetih let se antropologija skoraj ni ukvarjala s tem vprašanjem. Eriksen (1993: 97) govori v tem kontekstu o tem, da se je antropologija tradicionalno raje ukvarjala z “omejenimi” lokalnimi skupnostmi, v katerih so člani tesno povezani. V zgodnejših antropoloških analizah so velike politične enote upoštevali samo kot širši kontekst skupnosti, kot “zunanje gibalno, ki vpliva na lokalne pogoje”. Na to razlago se verjetno ne gre zanesti, saj večina etničnih skupin, ki jih antropologi opisujejo po “obdobju” “plemenskih skupnosti”, ne spada v kategorijo “omejenih skupin”. Težko imamo na primer Slovane, črnce, Italijane ali Špance v ZDA za “omejene skupnosti”, vendar mnoge študije etničnih skupin na ravni posplošitve uporabljajo prav ta pristop.

Izraz “narod” so v antropologiji uporabljali z dvema pomenoma. V zgodnejših delih so ga definirali kot večjo, pretežno enotno kulturno enoto, ki naj bi bila podobna etničnim skupinam in plemenom. Eriksen (1993: 98) navaja I. M. Lewisa, ki trdi, da ni razloga, da bi razlikovali med “plemeni”, “etničnimi skupinami” in “narodi”, saj se med seboj razlikujejo le po velikosti, ne pa po strukturalni sestavi ali delovanju. Ta pristop so pred nekaj desetletji najpogosteje uporabljali v študijah kulture in osebnosti narodnega značaja. Dokler je v teoriji in politiki prevladoval asimilacionizem in so narodno državo pojmovali kot neproblematično in nepogrešljivo sredstvo za kulturno homogenizacijo, je bil izraz “narod” brez vrednosti oziroma je imel prej pozitivno vrednost.

Ko so v sedemdesetih letih priznali kulturni pluralizem in etničnost, so začeli razlikovati med “narodom” in “nacionalizmom” na eni strani ter “etnično skupino” in “etničnostjo” na drugi strani na osnovi notranje kompleksnosti in političnih zahtev:

“Izraza ‘narodnosti’ v njegovem ozkem pomenu ne moremo razlikovati od etničnosti. V širšem pomenu pa besedi ‘narod’ in ‘narodnost’ zelo pogosto zaobjemata skupine različnega izvora, ki so dosegle neko obliko politične enotnosti.” (DeVos, 1972: 439.)

Na te spremembe je vplival še neki drug dejavnik. V začetku osemdesetih let so se družboslovci in antropologi začeli zanimati za novi koncept naroda kot ideološke konstrukcije in ga ločili od “etničnosti”. Benedict Anderson (1983) je objavil knjigo o narodu kot “namišljeni skupnosti” (“imagined community”), Ernest Gellner (1983) je skoval izraz “izmišljena skupnost” (“invented community”), medtem ko je Hobsbawm (Hobsbawm & Ranger, 1983) obravnaval “psevdo skupnost” (“pseudo-community”). Vsi trije so narod pojmovali kot moderno postdinastično politično konstrukcijo, ki ne temelji več na sorodnosti, temveč na pravkar uvedeni legitimnosti državnostne etničnosti. Avtorji, ki pravijo, da je treba razlikovati med “narodom” in “etnično skupino” (Eriksen 1993: 99), imajo pri tem v mislih prav odnos do države.

Kot pri etničnosti se večina novejših antropoloških študij narodov ukvarja s procesi geneze naroda (nation-genesis) (nekateri avtorji imajo raje izraz “etnogeneza naroda”) ali tvorbe narodne države preko nacionalizma (Forsythe, 1985; Hobsbawm, 1994; Eriksen, 1993; Rosens, 1991). Gellner (1983: 1), ki je eden od najvidnejših zagovornikov tega pristopa, pravi: “(N)acionalizem je v prvi vrsti politično načelo, po katerem se morajo politične in narodne enote ujemati.” Proces tvorbe naroda v določenem ljudstvu je odvisen od socialne konstrukcije in prenosa homogene državnostne identitete, ki je podobna etnični, ter od upravičenosti državnostnega načela, kar je prvi pogoj za narodno mobilizacijo. Do homogenizacije državnostne identitete ljudstva pride preko uporabe strategij kulturne oziroma politične vključitve in izključitve, na kateri vpliva kombinacija značilnosti ustvarjanja etničnosti in asimilacionizmov glavne skupine. To dvojnost poudarja Anthony D. Smith (1990: 13), ki piše: “Mnogi moderni narodi (...) so nastali okrog prevladujočega ‘etničnega jedra’, čigar vrednote, tradicije, miti in simboli so dali razločevalne oblike in gonilne sile za kasnejše izpopolnitve naroda.”

Enotno “etnično jedro” se ustvari bodisi iz obstoječih bodisi iz izmišljenih kulturnih oblik, odvisno od tega, kako dojemamo tvorbo naroda, zgodovine ljudstva in dejanskih spremenjivk v njegovi kulturi. V obeh primerih so neizogibne selekcija, (re)konstrukcija in (re)interpretacija resničnega in izmišljenega. Te omogočijo homogenizacijo kulture in njeno

povezavo s preteklostjo, kar je osnova za politično enotnost, poleg tega pa potrdijo njeno enkratnost v odnosu s kulturami drugih ljudstev. Konstrukcija "nas" gre z roko v roki s konstrukcijo "onih skozi naše oči". Dihotomija obsega selekcijo, (re)interpretacijo oziroma iznajdbo "izvirnega" jezika, svetovnih nazorov in religije, običajev in državnostnih simbolov.

Kakšne posledice ima ta "izmišljenost nacionalizma" za kulturno raznolikost ljudstva, pa naj bo ta lokalna ali regionalna, jezikovna ali religiozna, etnična itd., obširno prikaže Devallova (1992: 20–21):

"Pri državnostnem pojmovanju naroda država in narod na koncu postaneta eno, 'namišljena skupnost', ki ne upošteva raznih narodov, identitet in zgodovin, ki jih morda zaobjema. Da ohranimo to pojmovanje narodne države, moramo neprestano poudarjati, da obstaja le en možen kulturni model, ena zgodovina, en jezik, en socialni projekt. Država lahko raznolikost kvečjemu 'tolerira', vendar je ne sprejme popolnoma. Pri prizadevanju, da bi vsilila konstruirano narodno identiteto, uporablja dve na videz protislovni strategiji. Po eni strani podcenjuje kulturno pluralnost v imenu 'narodne integracije'. Po drugi strani pa poudarja razlike na 'rasni', etnični ali kulturni osnovi in z njimi krije protislovja, ki nastajajo zaradi prevlade, razrednih odnosov in konfliktov ter resnične narave socialnih bojev, in ohranja specifične načine izkoriščanja... V tem kontekstu ohrani kulturno raznolikost kot muzejski eksponat (...), ki je izoliran od socialne resničnosti in zato neškodljiv. Država si prisvaja izraze kulture nadzorovanih delov in jih skuša v spremenjeni obliki vključiti v svoj diskurz narodne enotnosti."

"Izmišljenost" poudarja možnosti za manipulacijo dejstev in fikcije. Boyd C. Shafer (1955: 7) trdi, da je nacionalizem "spremenljiva kombinacija prepričanj in pogojev", od katerih so nekateri miti, ki "se lahko ohranjajo in postanejo ne res, temveč resnični". Miti lahko zadevajo ozemlje, nekatere skupne izvirne kulturne značilnosti, suvereno vlado, zgodovino, sosednja ljudstva itd. V antropološki in podobni literaturi o nacionalizmu je mit najpogostejša tema (Hobsbawm & Ranger, 1983; Hobsbawm, 1994; O'Neil, 1990; Eriksen, 1993; Anderson, 1983; Colls & Dodd, 1986; Vaziri, 1993), verjetno zaradi svoje bogate simbolike. Daniel O'Neil (1990) opisuje tri sestavne mite irskega nacionalizma, ki so imeli vlogo v gibanju za irsko neodvisnost na prelomu stoletja: mit o zlati dobi, ki izraža idejo o irski prvotni kulturi; mit o samožrtvovanju, ki so ga izdelali zato, da bi legitimizirali pripravljenost Ircev, da umrejo za svoj narod, in mit junaka, ki so ga konstruirali zato, da bi

izrazili kult irskega velikega moža. Veličina, plemenitost, junaštvo, slavna preteklost in samožrtvovanje za skupno stvar so motivi, ki so skupni narodnim mitologijam.

Toda miti niso to, kar je nacionalizmu omogočilo ustvariti narod. So le del uporabe kompleksne konstrukcije, ki je globoko zakoreninjena v dejstvih. Ta dejstva so nekoč zadevala potrebo vzpenjajočega se razreda po skupnem (narodnem) trgu in po ukinitvi kraljevske moči. Novejši modeli razlage ponavadi poudarjajo problem prevlade in zatiranja. Liesbet Hooghe (1990) piše o sodobnih modelih, ki so se razvili na tem področju. *Neenak model (uneven model)* definira nacionalizem kot obliko boja ljudstva, ki se hoče osvoboditi širših zatiralskih struktur. *Model središče-obrobje (center-periphery model)* razlaga, da neenaka razporeditev politične moči med središčem in obrobjem povzroča nacionalizem na strani obrobja. Nekateri avtorji trdijo, da je pojav nacionalizma lahko odziv na izolacijo (kot pri modelu središče-obrobje) ali pa na preveliko integracijo (kot v primerih centralizacije moči).

S tem bi lahko razložili izvor nacionalizma v bivših večnarodnih komunističnih državah, v katerih so bili centralistični in ideološko konstruirani nadnarodni državni projekti "resničnih skupnosti bratstva in enotnosti" desetletja močno odvisni od zatiranja nasprotujočih narodnih, religioznih in individualnih glasov. Mnoge od teh držav so na zahodu imeli za "narodne" države, sestavljene iz kulturno različnih "etničnih skupin". Zato so jih sprejemali ne kot politične iznajdbe na osnovi kulturne in narodne nepovezanosti ljudstva, temveč kot dejstva, ki so jih racionalizirali in upravičili do takšne mere, da so popolnoma konstruirali raven resničnosti.

Preko te nepovezanosti lahko bolje razumemo naravo postkomunističnih nacionalizmov. V zadnjih letih so nekateri avtorji predlagali, naj bi obravnave o "namišljenih" oziroma "izmišljenih skupnostih" odsevale zgodovino in tradicijo ljudstva in razlikovale med "izmišljenimi" in "resničnimi" tradicijami (Hobsbawm & Ranger, 1983). Devallova (1992: 19–20) trdi, da je Andersonova definicija neprimerna za "tiste vidike kolektivne identitete, ki niso namišljeni, temveč so nastali v teku časa", saj je povezanost "osnova za izoblikovanje kolektivne identitete, kot jo ljudje doživljajo". Pogosto zaobjema kombinacijo ozemlja z državnostno tradicijo, jezikom, običaji itd. Nepovezanost teh tradicij zaradi komunizma, ki je na primer potlačil osnovne pravice ljudstev in posameznikov, ter njihove zahteve po demokraciji so notranji dejavniki, zaradi katerih so postkomunistični nacionalizmi tako kompleksni in specifični.

Ti orisi kažejo, da je nacionalizem, odkar se je prvič pojavil v zahodni Evropi, dobil več obrazov ne le na osnovi mitov, fikcij in prepričanj, temveč tudi na osnovi zgodovine politične

samoidentifikacije ljudstva ter zatiranja in bolj ali manj zavestnega in organiziranega upora proti zatiranju. Ker so antropologi poudarjali le en model nacionalizma in izkoriščali le enega od njegovih sestavnih elementov, namreč mitologijo, so (ponovno) ustvarili meje med zahodom in drugimi deli sveta v skladu s povojnim *statusom quo* svetovnega reda. Ta nova dihotomija "mi"/"oni" odseva v dejstvu, da zahodni nacionalizem redno obravnavamo glede na njegovo preteklost, medtem ko nezahodni nacionalizem obravnavamo glede na sedanji položaj postkolonialnih in postkomunističnih držav. Razlika v znanstveni obravnavi teh "dveh vrst nacionalizma" ni le v odsotnosti zgodovinske distance, "zaradi katere so stvari videti manjše in privlačne" na zahodu, na nezahodnem območju pa so "moteče" in "prevratniške", temveč tudi v izkušnji druge svetovne vojne ter vplivu povojnega svetovnega reda in njegovih trdnih meja držav in interesnih področij, ki so nas jih naučili videti.

Prepričanje, da nacionalizmi v zahodnih državah pripadajo preteklosti, je zakoreninjeno v ideološki pristranosti, ki izvira iz konceptov civilne države in civilne družbe ter najnovejšega koncepta socialne države, ki definirajo ljudstvo(a), ki živi(jo) znotraj državne meje, kot državljane z enakimi pravicami in dolžnostmi, ne glede na njihov narodni oziroma etnični izvor, raso, religijo itd. (Turner, 1990). Kar zadeva naravo državljanstva, lahko opazimo, da nekateri državljani niso le državljani, temveč tudi etnije ali člani (narodnih) manjšin. "Polnopravni" državljani so samo tisti, po katerih se imenuje država, oblikuje šolstvo, načrtuje kultura, interpretira državna zgodovina, uporabljajo kulturni simboli itd. Spadajo h glavni skupini, katere samoidentifikacija ni povezana z etničnimi pojmi. Gordon (1964: 5) to vprašanje povezuje s pojavom "ribe, ki nikoli ne odkrije vode":

"Beli protestantski Američan se redkokdaj zave dejstva, da sploh živi v skupini. On živi v Ameriki. Preostali živijo v skupinah."

Če upoštevamo to dejstvo, se lahko vprašamo, kaj prava-prav pomeni, da so državljani zvesti državi na osnovi politično in pravno "nevidnih razlik" ter na osnovi narodnih simbolov, kot so narodni jezik, kultura, zgodovina, šolstvo in celo mitologija. DeVos (1972: 443) trdi, da so državljanstva zahodnih držav "asimilativni koncepti, ki določajo narodno identiteto". Dokazi za rasizem, etnocentrizem (ki ni prava beseda, saj se izraz "etničen" uporablja za manjšine ali za drugotne dele družbe), nasprotujoče identitete (Fordham & Ogbu, 1986), socialno razslojenost in neenakopravnost na osnovi etničnosti,

ki je povzročila nastanek "etnorazredov" (Smith, 1983), dodatno zapletajo debato o nacionalizmu proti državljanstvu.

SKLEP

Če družbene vede in antropologija teh vprašanj še ne upoštevajo popolnoma, ali lahko predpostavljamo, da zahodne države nimajo nacionalističnega naboja, medtem ko ga nezahtodne države imajo? In nasprotno, ali lahko predpostavljamo, da se je nacionalizem na zahodu (re)konstruiral preko subtilnih strategij narodnega ohranjanja in narodne samozaščite, povezanih z načeli civilne družbe, in da znanost še ni razvila analitičnih sredstev, ki bi jih lahko uporabili v teh politično in socialno restrukturiranih resničnostih?

Cohen (1978) pravilno ugotavlja, da se je zahod razvil tako, da je upošteval odnos med pravicami in svoboščinami posameznika ter avtoriteto. Družbene vede in antropologija so razložile načine upoštevanja tega odnosa in strategije socialnih sprememb na zahodu, niso pa razložile koncepta "drugih". Dokaze za to lahko najdemo v njihovi razlagi "drugih" preko konceptov "plemena", "etničnosti" in "nacionalizma", medtem ko ne problematizirajo (narodnih) identitet zahoda, verjetno zaradi prepričanja, da so zahodni politični projekti enaki njihovi socialni resničnosti.

VEDRANA SPAJIC-VRKAŠ je izredna profesorica pedagoške antropologije, interkulturalizma in pedagogike na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu. Študirala je v Veliki Britaniji, na Švedskem, v Avstriji in v ZDA. Je avtorica treh knjig: *Ocena umetniških del: pristop k pedagogiki umetnosti*, *Hrvaška odkriva Janusa* in *Odraščanje v hrvaški tradicionalni kulturi* ter več kritičnih člankov s področja antropologije.

LITERATURA:

- ANDERSON, B. (1983): *Imagined Communities, Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, Verso, London.
- ARONOWITZ, S. in GIROUX, H. A. (1991): *Postmodern Education, Politics, Culture, and Social Criticism*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- BANTON, M. (1967): *Race Relations*, Tavistock, London.
- BARTH, F. (ur.) (1969): *Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Difference*, Little Brown, Boston.
- BATESON, G. (1936): *Naven*, Stanford University Press, Stanford.
- BENEDICT, R. (1934): *Patterns of Culture*, Houghton Mifflin, Boston.

- BERGER, P. L. in. LUCKMANN, Th. (1966): *The Social Construction of Reality*, **A Treatise in the Sociology of Knowledge**, Doubleday, Garden City, NY.
- COHEN, R. (1978): "Ethnicity: Problem and focus in anthropology", *Annual Review of Anthropology*: 7, str. 379–403.
- COLLS, R. in DODD, Ph. (1986): Englishness, *Politics and Culture 1880–1920*, Croon Helm, London.
- DESPRES, L. A. (1975): *Ethnicity and Resource Competition in Plural Societies*, Mouton, The Hague.
- DEVALLE, S. B. C. (1992): Discourses of Ethnicity, *Culture and Protest in Jharkhand*, Sage, New Delhi and Newbury Park.
- DE VOS, G. (1972): "Social stratification and ethnic pluralism: an overview from the perspective of psychological anthropology." *Race*: 13, 4, str. 435–460.
- ERIKSEN, Th. H. (1993): Ethnicity and Nationalism, *Anthropological Perspectives*, Pluto Press, London and Boulder.
- ERIKSON, E. H. (1959): "The problem of ego identity." *Psychological Issues*: 1, str. 101–164.
- FAIRCHILD, H. H. (1991): "Scientific racism: The cloak of objectivity." *Journal of Social Issues*: 47, 3, 101–115.
- FORDHAM, S. in OGBU, J. U. (1986): "Black students' school success: Coping with the burden of 'acting white'." *The Urban Review*: 18, 3, str. 176–206.
- FORSYTHE, D. (1989): "German identity and the problem of history", v: E. Tonkin, et. al. (ur.), *History of Ethnicity*, Routledge, London, str. 137–156.
- GEERTZ, C. (1973): *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York.
- GELLNER, E. (1983): *Nations and Nationalism*, Blackwell, London.
- GLAZER, N. in MOYNIHAN, D. P. (ur.) (1975): Ethnicity, *Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge.
- GOFFMAN, E. (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*, Doubleday, New York.
- GORDON, M. M. (1964): Assimilation in American Life, *The Role of Race, Religion, and National Origin*, Oxford University Press, New York.
- HALLOWELL, I. A. (1955): *Culture and Experience*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- HEADLAND, T. N., PIKE, K. L. in HARRIS, M. (ur.) (1990): Emics and Etics, *The Insider/Outsider Debate*, Sage, Newbury Park.
- HOBBSAWM, E. J. (1994): Nations and Nationalism since 1780, *Programme, Myth, Reality*, Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge.
- HOBBSAWM, E. J. in RANGER, T. O. (ur.) (1983): *The Invention of Traditions*, Cambridge University Press, Cambridge.
- HOLLAND, D. in QUINN, N. (ur.) (1991): *Cultural Models in Language and Thoughts* (3. izdaja), Cambridge University Press, Cambridge.
- HOOOGHE, L. (1990): "Nationalist movements and social factors: A theoretical overview." *Plural Societies*: 20, 1, str. 36–55.
- ISAACS, H. R. (1975): "Basic group identity: The idols of the tribe", v: N. Glazer, in D. P. Moynihan (ur.) *Ethnicity: Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge, str. 29–52.
- De LEPERVANCHE, M. (1980): "From race to ethnicity." *The Australia and New Zealand Journal of Sociology*: 16, 1, str. 24–37.
- LEVINE, R. A. (1982): Culture, Behavior and Personality, *An Introduction to the Comparative Study of Psychosocial Adaptation*, Aldine, New York.
- MANDELBAUM, D. G. (1953): "On the study of national character", *American Anthropologist*: 55, 2, str. 174–187.
- MEAD, G. H. (1934): *Mind, Self, and Society*, University of Chicago Press, Chicago.
- MEAD, M. (1928): *Coming of Age in Samoa*, William Morrow, New York.

- MOERMAN, M. (1965): "Who are the Lue: Ethnic identification in a complex civilization", **American Anthropologist**: 67, 2, str. 1215–1229.
- NOVAK, M. (1979): "The new ethnicity", v: D. R. Colburn, in G. E. Pozzetta, **America and the New Ethnicity**, Kennikat Press, Port Washington, NY, str. 15–28.
- OGBU J. U. (1974): *The Next Generation, An Ethnography of Education in an Urban Neighborhood*, Academic Press, New York.
- O'NEIL, D. J. (1990): "Ethnic nation-building and mythology: The Irish experience." **Plural Societies**: 20, 2, str. 1–19.
- PARSONS, T. in Shils, E. (ur.) (1952): **Towards a General Theory of Action**, Harvard University Press, Cambridge.
- REDFIELD, R. (1952): "The primitive world view", **Proceedings of the American Philosophical Society**: 96, str. 30–36.
- ROBBINS, R. (1973): "Identity, culture, and behavior", v: J. J. Honigsmann (ur.), **Handbook of Social and Cultural Anthropology**, Rand McNally, Chicago.
- ROSENS, E. C. (1991): *Creating Ethnicity, The Process of Ethnogenesis*, Sage, Newbury Park.
- SCHLESINGER, A. M. Jr. (1992): **The Disuniting of America**, Norton, New York.
- SHAFFER, B. C. (1955): *Nationalism, Myth and Reality*, Harcourt, Brace and World, New York.
- SMITH, A. D. (1983): **The Ethnic Revival in the Modern World**, Cambridge University Press, Cambridge.
- SMITH, A. D. (1990): "The Suppression of Nationalism?", **International Journal of Comparative Sociology**: 31, 1–2, str. 1–31.
- SPINDLER, G. D. in Spindler, L. (1990): **The American Cultural Dialogue and its Transmission**, Falmer Press, London in New York.
- THOMPSON, R. H. (1989): *Theories of Ethnicity, A Critical Appraisal*, Greenwood Press, New York.
- TURNER, B. S. (1990): "Outline of a theory of citizenship." **Sociology**: 24, 2, str. 189–217.
- VAZIRI, M. (1993): *Iran as Imagined Nation, The Construction of National Identity*, Marlowe.
- WALLERSTEIN, I. (1980): **The Capitalist World-Economy**, Cambridge University Press, Cambridge.
- WALLACE, A. F. C. (1963): **Culture and Personality**, Random House, New York.
- VAN DEN BERGHE, P. L. (1981): **The Ethnic Phenomenon**, Elsevier, New York.
- WARD, B. (1985): **Through Other Eyes**, Westview Press, Boulder.

Begunska politika v Sloveniji (od marca 1992 do konca leta 1993)

ELEMENTI PRAGMATIČNE ANALIZE

Od časov tako imenovane slovenske pomladi do slovenske osamosvojitve poleti 1991 je bilo v Sloveniji občutiti željo po vzpostavitvi demokracije, spoštovanju človekovih pravic, željo po pravni državi. Slovenska javnost, mediji in politiki so obsodili kršitve človekovih pravic na Kosovu, ravnanje italijanskih oblasti z albanskimi begunci v Bariju poleti leta 1990, dogajanje na Trgu nebeškega miru. Z osamosvojitvijo so se v pravnem in publicističnem jeziku stvari "zgodile": imamo demokracijo in pravno državo, spoštujemo človekove pravice. Tako so se eksplicitno izražali politiki in (pogosto) mediji. Ljudje so od nove države veliko pričakovali in so bili pripravljeni marsikaj oprostiti in žrtvovati, niso pa se še povsem zavedali, koliko in kakšno odgovornost s seboj prinaša samostojna država.

Z osamosvojitvijo Slovenije se je na prostoru bivše Jugoslavije pričela vojna, ki je (tudi) v Slovenijo prignala veliko število beguncev. Najprej so prišli begunci s Hrvaške (poleti 91), ki so ostali samo kratek čas (večinoma le nekaj mesecev) in odšli relativno neopaženo. Nato so prišli begunci iz Bosne in Hercegovine, ki so tu še danes. Kot posamezniki so neopaženi (večina ljudi še ni srečala begunca), kot skupina pa ne, saj ima o tem, kako je država poskrbela zanje, skoraj vsakdo svoje

¹ Ne samo, da se je Rdeči križ vedel kot državna institucija, celo država ga je kot takega priznala. Trinajstega maja je vlada Republike Slovenije izdala Informacijo o beguncih v Republiki Sloveniji, kjer lahko na 13. strani preberemo: "Vsak begunec dobi identifikacijski karton Rdečega križa in njegovi podatki se hranijo v centralni bazi Rdečega križa Slovenije." Torej so begunci preko Rdečega križa lahko uveljavljali pravice, ki bi jih na podlagi mednarodnih dogovorov in domače zakonodaje morala zagotoviti država. Mirko Jelenič, generalni sekretar Rdečega križa, je tudi izjavil: "Mislim, da smo to mejo že presegli in skrajni čas je, da nam kdo pomaga. Vsekakor menim, da ne bi bila nobena katastrofa, če bi Slovenija mejo zaprla. Smo samostojna država in tega se za zaščito svojih državljanov poslužujejo vse vlade." (Slovenec, 29. 4. 1992 in Delo, 30. 4. 1992) To je evidentno politična izjava, ki bi jo le težka pripisali predstavniku humanitarne organizacije.

stališče, ki se večinoma nagiba k temu, da "smo zanje dobro poskrbeli", in to skušajo poudarjati tako politiki kot mediji. Žal je t. i. "dobra skrb" večinoma daleč od resnice, kar se da razbrati že iz pazljivega branja izjav politikov, novinarskih poročil in komentarjev. Govorci so se posluževali oguljene retorike – ki pa je bila očitno še vedno dovolj učinkovita.

Kljub temu, da so se bosenski begunci v Sloveniji v javnosti skušali prikazati kot velik problem, je težko priti do tiskanege materiala, ki bi vseboval kaj več kot tehnična navodila ljudem, ki so poklicno v stiku z begunci; izjema so časopisi. Politične stranke očitno menijo, da begunci niso tema, ki bi lahko prispevala k nabiranju političnih točk. Tako se zdi, da je država begunsko politiko prepustila tistim, ki bi jo morali samo izvajati, to pa je bilo v začetku *Ministrstvo za obrambo* oziroma pod njenim okriljem *Uprava za zaščito in reševanje*, kasneje pa na novo ustanovljeni vladni *Urad za priseljevanje in begunce*. Še celo parlamentarna podkomisija, imenovana *Delovna skupina za begunsko problematiko*, ki je delovala znotraj *Komisije za mednarodne odnose*, je po novem konstituiranju parlamenta po decembrskih volitvah leta 1992 prenehala obstajati.

Kmalu po prvem množičnem prihodu bosanskih beguncev je oblast začela opozarjati(!), da se bliža zgornja meja števila beguncev, ki jih Slovenija še lahko sprejme. Takrat je bilo v t. i. zbirnih centrih okoli 10.000 ljudi, skupna ocena o številu beguncev pa se je gibala okrog 40.000. Celo predstavniki *Rdečega križa* so izjavljali, da "smo prišli do točke, ko ne moremo več pomagati". Tudi mirovniki so se strinjali.

Danes se z begunci poleg omenjenega urada ukvarjajo na nacionalni ravni samo še *Ministrstvo za šolstvo in šport*, *Ministrstvo za zdravstvo, družino in socialne zadeve*, *Rdeči križ* (evidentno paradržavna organizacija¹) ter mediji.

Od nastanka članka pa do njegove objave se je položaj beguncev v nekaterih segmentih, ki so v tem članku izpostavljeni (šolanje otrok, pravica do dela...), bistveno spremenil, vendar pa je to dejstvo za relevantnost pričujočega teksta povsem nepomembno, saj jemljemo pod drobnogled argumentacijo, ki je skušala takratno stanje ne samo legitimirati, ampak ga je tudi pomagala vzpostaviti.

Kot skušam prikazati v nadaljevanju, obstaja med načelnim zavzemanjem za demokracijo in dejansko pripravljenostjo na demokratično obnašanje, kot se (iz)kaže skozi implicitni pomen v tekstih, ki se nanašajo na begunce, protislovje. Za predstavitev sem izbrala nekaj primerov, ki so dovolj transparentni, da to protislovje ponazarjajo.

Pregledala sem redna poročila o beguncih, ki jih izdaja *Urad za priseljevanje in begunce*, govore predstavnikov tega

urada, besedila govorov sekretarja *Rdečega križa*, nekaj poročil *Ministrstva za šolstvo in šport* (ki skrbi za izobraževanje beguncev) ter časopise. Prebrala sem članke slovenskih dnevnikov (in sicer 5 največjih), ki se nanašajo na begunce, iz časa med 15. aprilom 1992 in 1. junijem 1992, saj se je 6. aprila pravzaprav začela vojna v BiH (Sarajevo), 1. junija pa je število beguncev v Sloveniji že nekajkrat preseglo številko, ki jo je slovenska vlada že približno mesec in pol prej deklarirala kot kritično. Dva meseca zatem (avgusta 1992) so bile slovenske meje za begunce iz Bosne in Hercegovine že zaprte. V tem času je bila tudi gostota člankov, ki so pisali o beguncih, daleč največja. Pomagala sem si tudi s klipngom člankov o beguncih *Ministrstva za šolstvo in šport*, ki pa je vseboval v glavnem članke o izobraževanju beguncev. Čeprav je večkrat sestankoval tudi omenjeni parlamentarni odbor za begunce, žal niso ohranjeni nikakršni magnetogrami ali zvočni zapisi teh debat. Od jeseni 1993 napovedane parlamentarne razprave o zakonu o začasnih beguncih pa do oktobra 1994 (ko je ta članek nastajal) še ni bilo.

OBLIKOVANJE JAVNEGA MNENJA SPOMLADI 1992

Prva tema, o kateri so se sukala novinarska peresa in zaradi katere so se sklicevale tiskovne konference, je bila število beguncev, ki naj bi jih oziroma naj bi jih ne sprejela naša država. Ob tem se je ustalila besedna zveza "zgornja meja beguncev" (uporabljali so jo tako oblastniki kot novinarji), ki naj bi pomenila maksimalno število beguncev, ki jih Slovenija *lahko* sprejme. Pričakovali bi, da bodo mediji (glede na to, da je ena od njihovih funkcij tudi nadzor oblasti) zahtevali obrazložitev, kaj je to zgornja meja, kdo jo je izračunal in podobno, saj so bile trditve podane brez argumentov. Pomembno je namreč, kaj mediji pišejo in kako pišejo, kajti kot je ugotovil že McQuail (1987) je očitno, da ljudje razmišljajo o tem, kar jim je bilo povedano. Ni sicer nujno, da se s tem tudi strinjajo, vendar obstaja korelacija med pomembnostjo, ki jo kakšni temi ali dogodku namenijo mediji, ter pomembnostjo, ki jo isti stvari pripišejo politiki in javnost. Upravičeno bi torej lahko sklepali, da bodo premišljevanja ljudi (publike) o beguncih vezana na medijsko obravnavo te tematike. Toda mediji niso reagirali tako, kot bi (teoretično) od njih pričakovali.

Časopisi so takrat pisali:

² Vsa pojasnila in vsi poudarki v članku so avtoričini.

³ Že 16. aprila 1992, ko je bilo v Sloveniji po grobih ocenah vsega 6.000 bosenskih beguncev, so v Delu citirali komandirja mejne postaje Obrežje (se pravi policista!), ki je dejal, da bodo "od danes begunce zavračali in v Slovenijo dovolili le tistim, ki imajo pri nas sorodnike, kajti naši zbirni centri so že polni".

- (1) "...begunski val, ki je preplaval tako moralne dolžnosti kot zmožnosti ekonomsko izčrpane Slovenije, to kljub neizmerni pripravljenosti, da stori vse, kar je v njeni moči, sili k novim ukrepom." (Delo, 28. 4. 1992)
- (2) "Drugi val beguncev, tokrat iz BiH, pa že zastavlja resna vprašanja. Do kod lahko sega naša humanitarnost in koliko ter kako smo dolžni kot suverena država pomagati svojim sosedom.(...) Bati se je, da bomo takoj po končanih balkanskih vojnah priče romunske-mu ali albanskemu sindromu, novim valom beguncev, vsega tega pa Slovenija več ne bo mogla prenesti. Zato moramo že zdaj razmisliti, kolikšna je cena naše neodvisnosti." (Slovenec, 29. 4. 1992)
- (3) "...morda se bo odločitev [glede zapiranja meja]² komu zdela nehumana, toda..." (Dnevnik, 18. 4. 1992)
- (4) "...begunci, ki so lahko potencialno storilci kaznivih dejanj... bodo vplivali na nezaupanje tujcev do varnosti v Sloveniji;" (Dnevnik, 29. 4. 1992)

in to niso bili citati politikov, ampak razmišljanja novinarjev.

Mediji so se strinjali z vlado, da bo, če bo "maksimalno število" beguncev preseženo, Sloveniji grozil kolaps (številk je bila kasneje presežena, Slovenija pa kolapsa ni doživela). Da so begunska taborišča (oz. t. i. begunski centri) polna, je lahko vedno res. Pravo vprašanje je seveda, koliko je takih taborišč in koliko jih država še lahko odpre. Ko je bila namreč številka, ki naj bi označevala zgornjo mejo, trikrat presežena, je obrambno ministrstvo (ki je bilo takrat še pristojno, da ureja nastanitev beguncev) izdalo odločbo, po kateri so morale občine odpreti nove centre, predvsem tam, kjer jih do tedaj še ni bilo³. Očitno je torej, da je bilo govorjenje o maksimalnem številu beguncev (t. i. zgornji meji) zgolj politična retorika, ne pa rezultat kakršnih koli resnih ekonomskih izračunov, kajti vsi centri – z izjemo enega v Kamniku, kjer so begunce nastanili v prikolice – so bili odprti v stavbah, ki so obstajale že pred prihodom beguncev (bivše vojašnice, nedelujoče šole, barake, v katerih so bili nekdanji nastanjeni sezonski oz. gradbeni delavci itd.). Seveda ekonomski položaj Slovenije ni bil zavirljiv in slovenska vlada gotovo ni želela skrbeti še za nekaj tisoč ljudi, toda to nikoli ni bilo izrečeno naravnost. Namesto tega je vlada junija 1992 pripravila *Poročilo o begunski problematiki v Republiki Sloveniji*, kjer lahko preberemo:

- (5) *“Število beguncev je že preseglo zgornjo mejo oseb, ki jih Slovenija lahko sprejme in hkrati še zagotavlja organizacijski in ozemeljski nadzor. Ta zgornja meja je 10.000 oseb. Za Slovenijo je problem ogromen, kajti begunci že predstavljajo 3% glede na celotno populacijo, kar lahko primerjamo v primeru Nemčije z dvema milijonoma beguncev. Nov val beguncev bi ogrozil življenjske standarde v Sloveniji kakor tudi sposobnost zagotavljanja varnosti države. Poleg tega že imamo 13% nezaposlenost. Dve povprečni plači ne pokrivata minimalnih življenjskih stroškov štiričlanske družine.”* (Report on the situation regarding the refugee problem in the Republic of Slovenia, junij 1992, originalno besedilo v angleščini)

Ne da bi se ukvarjali z obrazložitvijo izračuna zgornje meje in podatkom, da je 10.000 oseb zgornja meja števila beguncev, se je treba vprašati, kaj v tem kontekstu počneta dve povprečni plači in štiričlanska družina. Verjetno gre za ponazoritev, kako slaba je ekonomska situacija v Sloveniji. Toda nikoli prej ni bilo rečeno, da dve povprečni plači ne zadostujeta za preživetje štiričlanske družine. Morda pa bi nas ta podatek moral napeljati k sklepu, da za štiričlansko družino z dvema povprečnima plačama dodatno poskrbi država in da **zato** v državnem budžetu primanjkuje sredstev za begunce. Vendar za štiričlansko družino z dvema povprečnima dohodkoma država nikakor ne poskrbi še kako posebej. Torej gre pri ilustraciji slabega ekonomskega stanja države s pomočjo štiričlanske družine z dvema povprečnima dohodkoma le za poceni demagogijo.

Kaže da so bila tarnanja politikov, da je beguncev preveč, na državljane Slovenije naslovljena z namenom, da bi si politiki pri oblikovanju prihodnjih (restriktivnih) političnih prijemov, ki bi zadevali begunce, zagotovili dovolj maneverskega prostora: saj bolj ko bo domača javnost prepričana, da begunci tu nimajo kaj početi, manj bo spraševala glede zmanjševanja pravic, ki gredo beguncem. Očitno pa je bila Slovenija v svojem prepričevanju uspešna samo navznoter, ne pa tudi navzven, saj bi se sicer zdravila proti malariji le stežka znašla med tujo humanitarno pomočjo Sloveniji.

Da je beguncev preveč, je bilo slišati kar kmalu po tistem, ko so začeli prihajati v Slovenijo. Hkrati so se pojavljala tudi ugibanja, ali bomo pred njimi zaprli mejo. O teh vprašanjih je vlada razglabljala na vsaki tiskovni konferenci in komentiral jih je **dobesedno vsak** uvodnik in komentar, ki se je nanašal na begunce (oziroma begunsko problematiko, kar je bil v tistem času pogosto uporabljan termin) v Sloveniji. Realnost, kot

so jo skušali prikazati, naj bi bila, da je beguncev preveč, da nas ogrožajo, da tudi druge države ne pomagajo in da če ne bomo pomagali, nikar ne imejmo slabe vesti. To ponazarjajo tudi primeri od (1) do (4).

Še preden je minil prvi mesec vojne v Bosni in Hercegovini, se je takole burno odzval Delov komentator:

(6) Očitno se tako Evropa kot mi sami premalo zavedamo, da je Slovenija zdaj samostojna in mednarodno priznana država in se mora temu primerno tudi vesti. **Zakaj bi se do beguncev iz BiH obnašali drugače kot pa ostala Evropa?** Morda zato, ker smo nekoč živeli v skupni državi, ali pa, ker tako mislijo v sosednji Hrvaški? (...) Poleg tega na meji **zavračajo** tudi vojaške obveznike, ki **se skušajo pretihotapiti** čez našo mejo, da bi se tako **izognili obrambi** svoje države.

Skrbeti za približno 25 tisoč beguncev iz BiH in Hrvaške ni ravno lahko, saj prihajajo k nam ljudje iz nižjih socialnih slojev. **Ne gre za to, da bi jih podcenjevali**, treba pa je vedeti, da je zdravstveno stanje posameznih beguncev že tako hudo načeto, da bi utegnile izbruhniti manjše epidemije. Edina možna rešitev za nove begunce so šotori. **Teh pa ne primanjkuje niti tam, od koder so se begunci zatekli k nam. Čudno se zdi, da ljudje bežijo iz vasi zato, ker so menda v sosednji vasi nekoga ubili.** Kaže, da se nihče od njih ne zaveda, da močni propagandni aparat deluje v prid srbskim ekstremistom, ki pa se niso organizirali v takšni meri, da bi izseljena območja lahko naselili s svojimi prebivalci.

Čeprav se zdi takšno razmišljanje kruto, se mora naša država vendarle **zavedati stvarnih možnosti** in v njihovem okviru reševati problem begunstva. (Delo, 29. 4. 1992)

V članku *Rubikon begunskega vprašanja*, od koder je prepisan primer (6), kar mrgoli nelogičnosti, vsiljenih sklepov, posmehovanja človeškim tragedijam in novinarske naivnosti. Ne glede na to, ali se stavek "ne gre za to, da bi jih podcenjevali" nanaša na ljudi iz nižjih socialnih slojev ali na ljudi, katerih zdravstveno stanje je slabo (oz. načeto, kot piše avtor), avtor očitno sumi, da se bo bralcu ena od teh dveh stvari zdela neprimerna, zato poudari, da pri navajanju teh značilnosti ne gre za podcenjevanje, ampak za dejstva (k temu navaja stavek "treba je vedeti"). Iz premise, da je zdravstveno stanje ljudi načeto, izpelje sklep, da utegnijo izbruhniti manjše

epidemije, nič pa ne pove o tem, ali je zdravje ljudi načeto zaradi nalezljivih bolezni, ki se širijo med njimi – kar se utegne posledično razširiti v epidemijo – ali pa se bodo “ljudje z načetim zdravjem” okužili tukaj. Kljub temu pa sklep o možnih epidemijah služi kot nova premisa, iz katere sledi sklep (predlog), da so edina rešitev za begunce šotori. Kako je avtor prišel do zaključka, da so za ljudi s slabim zdravstvenim stanjem edina rešitev šotori, iz članka ne izvemo.

Vsekakor je avtor izbral rešitev, ki naj bi nam z navideznim protislovjem (prišli so sem, kjer bi lahko bivali samo v šotorih, ki jih je dovolj tudi tam, od koder so prišli) pokazala, da begunci tu nimajo kaj početi. Toda pri tem avtor zaide v cinizem, saj s pojasnilom, da šotorov ne primanjkuje niti tam, od koder so begunci prišli, predlaga univerzalno rešitev za begunce, ki naj se, namesto da bi bežali, selijo v šotore – kot da bi ljudje bežali zato, ker nimajo več stanovanja ali hiše. Avtor članka podvomi tudi o bosenski vojni in se čudi ljudem, da bežijo, ko pa so samo *menda*, in še to v sosednji vasi (se pravi, ne ravno v domači hiši), nekoga ubili. Njihov beg naj bi bil torej posledica propagande, ne pa vojne.

Takole pa je bilo stališče poslanca Stranke demokratične prenove (danes ZLSD) in univerzitetnega profesorja dr. Leva Krefta⁴ glede sprejemanja beguncev v Slovenijo predstavljeno v dnevnem časopisu, ko je vojna v Bosni in Hercegovini trajala že skoraj leto dni:

- (7) “Postavljeni smo pred **izbiro med človekoljubjem in odgovornostjo lastne dežele** (da ne bi postali “odlagališče ostankov etničnega čiščenja”), je razmišljal podpredsednik državnega zbora dr. Lev Kreft in opozoril na dilemo, pred katero smo postavljeni: ali bomo prva država **za** trdnjavskimi zidovi razvite Evrope, spravljena na toplem in varnem, ali pa nestabilna vojna krajina in sanitarni kordon tik **pred** trdnjavskimi zidovi Evrope.” (Delo, 30. 3. 1993)

Iz dane formulacije lahko sklepamo (ker smo postavljeni pred izbiro med dvema možnostima), da se človekoljubje in odgovornost do lastne dežele izključujeta, in da če torej izberemo človekoljubje, nismo odgovorni do lastne dežele. Ker je v tekstu ponujena še dodatna (simetrična) dilema, naj bi poslušalci⁵ sklepali, da s človekoljubjem izberemo tudi “nestabilno vojno krajino”. Vrstni red danih možnosti v drugi dilemi je sicer postavljen obratno, toda iz vsebine lahko sklepamo, da gre za simetrijo med človekoljubjem in odgovornostjo do lastne dežele ter med nevarno in varno državo, pri čemer sta

⁴ Na enem od sestankov Delovne skupina za problematiko beguncev se je dr. Kreft vprašal, ali bomo zgradili zid na Karavankah ali na Kolpi.

⁵ Lev Kreft je namreč svoje stališče predstavil med parlamentarno debato.

⁶ Po uradnih podatkih (ki jih je posredoval vladni Urad za priseljevanje in begunce) je bilo v tistem času v Sloveniji največ 50.000 beguncev.

človekoljubje in nevarnost na eni, odgovornost do lastne dežele in varnost pa na drugi strani dileme. Iz avtorjeve argumentacije naj bi poslušalec potegnil implicitni sklep: ergo, človekoljubja si ne moremo privoščiti.

PRIMER: NEVARNO ŠTEVILO BEGUNCE

Naj še nekoliko podrobneje predstavim dogajanje okrog namišljenega maksimalnega števila beguncev, ki jih lahko Slovenija sprejme (kot je bilo večkrat rečeno in zapisano). Takoj na začetku vojne v Bosni in Hercegovini je oblast predstavila javnosti "podatek" o zgornji meji števila beguncev, ki je, če hočemo preživeti, ne smemo preseči, potem pa je neprestano opozarjala na presežke te "meje". Zanimivo je, da je že pred tistim, ko je Slovenija zaprla meje za begunce s prostora nekdanje Jugoslavije, uradno navajanje števila beguncev za domačo javnost redno presegalo številko, s katero je Slovenija nastopala v tujini, za vsaj 30.000. Oblasti slovenski javnosti ni bilo treba pojasnjevati, zakaj naj bi begunci v Sloveniji za državljane Slovenije predstavljali nevarnost, ker tega od nje ni nihče zahteval. Med javnostjo, mediji in politiki je obstajal tihi konsenz glede trditve, da so begunci resnična nevarnost.

Pretiravanja so presegla vsa pričakovanja, ko so dejansko število beguncev v Sloveniji presegla za več kot 100.000⁶. Tako je (skoraj leto dni kasneje, januarja 1993) na mednarodnem seminarju v Trstu govoril tudi Mirko Jelenič, generalni sekretar *Rdečega križa Slovenije*:

(8) "*V času vojne na Hrvaškem in sedaj v Bosni in Hercegovini, je bilo v Sloveniji nad 170.000 beguncev. To predstavlja 8% glede na število prebivalcev v naši državi.*" (Prepis zvočnega zapisa s seminarja v Trstu, januarja 1993)

Tudi če bi držalo, da število beguncev s Hrvaške, sešteto s številom beguncev iz Bosne in Hercegovine, ki so v tem času bivali v Sloveniji, dosega številko 170.000 (česar se z uradnimi podatki ne da dokazati), je navajanje odstotka ceneno zavajanje. Res število 170.000 predstavlja približno 8 odstotkov od dveh milijonov, toda 170.000 beguncev nikoli ni bilo v Sloveniji istočasno. Takšno izračunavanje bi bilo podobno izračunu turistov v kaki zelo turistični deželi, kjer bi po nekajletnem seštevanju turističnih nočitev dejali, da število turistov presega število domačih prebivalcev.

Ocene niso bile niti pavšalne, ker ni bilo nikjer razloženo, kdo in kako je do njih prišel. Lahko bi bile tudi izmišljene, in na tak način so oblasti oblikovale zelo črne scenarije. Včasih se je skušalo prikazati, kot da je zaprtje meje tudi za begunce najboljša rešitev, kot je bilo zapisano v enem od vladnih poročil, za primer, da bi bilo beguncev preveč:

- (9) *“To bi povzročilo resnične motnje pri preskrbi beguncev, neugodno politično razpoloženje, dodaten pritisk na že tako premajhne možnosti države, kar pa bi imelo za posledico tudi zmanjšanje standarda pri zagotavljanju materialnih pogojev za nastanitev, prehrano, zdravstveno varstvo in izobraževanje beguncev.”*

Torej je lahko le v dobro beguncev, če jih ni preveč? Ali naj si torej mislimo, da je za Bosance bolje, če ostanejo, kjer so, kajti tukaj bi se lahko njihov standard poslabšal? Sploh pa ni jasno, kaj je mišljeno z “neugodnim političnim razpoloženjem”. Konec koncev ga je v dobršni meri kreirala kar oblast sama, ko je neprestano **opozarjala** državljane pred begunci. Tudi to, da naj bi predstavljali nevarnost, je bil v dobršni meri njen konstrukt⁷.

Da Slovenija beguncev ne more več sprejemati, je bilo pojasnjeno z “dejstvom”, da je beguncev že tako ali tako preveč⁸. Vir te trditve je bil neznan, vendar se nikomur ni zdel vprašljiv.

Dr. Ludvik Toplak, poslanec Slovenske ljudske stranke v parlamentu, danes rektor Univerze v Mariboru, se je vprašal:

- (10) *“...koliko beguncev Slovenija sploh še lahko sprejme, saj je bilo že pred časom rečeno, da jih je lahko za največ dva odstotka prebivalcev Slovenije. Zdaj jih je že več kot 70 tisoč, neuradno pa še več.”* (Delo, 19. 8. 1992)

PRIMER: MOTEČA PRISOTNOST BEGUNCEV

Vedno pa ni bilo kritično samo število beguncev, pač pa že begunci *per se*. Predstavniki enega od begunskih centrov je dejal:

- (11) *“...Naša posebna težava je že lokacija centrov – tisti v samskih domovih je tik ob cesti in je nadzor zelo otežen, drugi v kasarni pa je čisto blizu PTT centra in vse bolj moteč za okoliške stanovalce. Ob vsem tem*

⁷ Seveda so pomagali tudi novinarji. Primer iz Slovenca, 7. 5. 1992: “Slovensko vodstvo bo moralo poleg humanitarnosti in diplomacije upoštevati tudi svoje ljudstvo.”

⁸ Kot primer nam lahko služijo naslednje trditve: “V Republiki Sloveniji so izčrpane vse možnosti za nameščanje in oskrbo začasnih beguncev, zato jih Slovenija v prihodnje ne more več sprejemati.” (Information on needs...) “V Sloveniji so napolnjene vse razpoložljive nastanitvene zmognosti.” (Dnevnik, 21. 8. 1992) “Breme, ki ga veliko število začasnih beguncev predstavlja za našo državo, je že zdavnaj preseglo njene objektivne možnosti, zato že od 10. avgusta 1992 ne podeljujemo več statusa začasnega begunca, kljub temu, da še vedno pribeži določeno število prebivalcev z ogroženega območja na naše ozemlje.” (Iz govora direktorja Urada za priseljevanje in begunce na seminarju v Trstu, januarja 1993)

pa smo v Mariboru, kot kaže edini v Sloveniji, na izrednem udaru muslimanskih organizacij, ki bi rade tu naredile nekakšen islamski center kot povezavo med centroma v Zagrebu in na Dunaju.” (Plus, avgust 1992)

V Postojni so v eni od srednjih šol odprli poseben oddelek za bosenske dijake. Zakaj? V časopisu smo lahko prebrali:

- (12) *Begunski učenci niso mogli prisostvovati pouku v običajnih razredih, ker so razredi prepolni ali pa bi vključitev tolikšnega števila begunskih učencev preveč spremenila strukturo učencev. Zato so organizirali oddelek samo za begunske učence in v sredo pričeli s poukom. (Primorske novice, 22. 10. 1993)*

To lahko razumemo tako, da so nekateri razredi prepolni, v nekaterih pa bi vključitev tolikšnega števila beguncev preveč spremenila “strukturo učencev”. Nič ni rečeno o tem, kaj naj bi “struktura učencev” pomenila in v kakšnem smislu bi sprememba vplivala na učence (verjetno dosedanje in ne begunske) ter zakaj naj bi bila spremenjena “struktura” razlog, da begunski otroci ne morejo obiskovati običajnih razredov. Kajti “struktura učencev” se spremeni ob vsakem novem otroku, ki pride v razred, saj se, če nič drugega, nujno spremeni številčno razmerje med dečki in deklicami.

Da so begunci (v tej deželi) moteči že sami po sebi, nam pokaže tudi naslednji primer. Pozimi 1993 so zaprli enega od begunskih centrov (na Hrušici pri Jesenicah). V *Uradu za priseljevanje in begunce* so takole pojasnili vzroke po njihovem mnenju nujnega zaprtja centra in preselitve beguncev:

- (13) *“Center leži neprimerno blizu mejnega prehoda Karavanke, ogrevanje bi bilo možno samo z elektriko, kar bi bilo predrago, Jesenice z okolico so že močno obremenjene z begunci, ki prebivajo pri družinah, barake, v katerih zdaj prebivajo begunci, pa so bile že pred njihovo začasno naselitvijo določene za rušitev...” (Večer, 4. 11. 1992)*

Preverimo naslednje: če bi bili prostori resnično neprimerni – in v to, da so, nas navaja trditev, da so bili že pred tem določeni za rušenje – potem bi bilo navajanje drugih vzrokov povsem nepotrebno. Ker pa se navajajo tudi vzroki, ki se nanašajo na samo fizično prisotnost beguncev, lahko sklepamo dvojje: ali trditve o neprimernosti ne držijo (povsem) ali pa

držijo, vendar se govorcu zdi, da se naslovniku (bralcem) ne bodo *zdeli zadostni*, ker standard bivanja beguncev ni dejavnik, ki bi lahko odločal o tem, kje naj bodo begunci nastanjeni. V obeh primerih se je zdelo govorcu potrebno izreči o **neprimernosti same prisotnosti beguncev** na določenem kraju. Vendar, kaj naj bi pomenil argument "neprimerno blizu mejnega prehoda"? Da bi begunci lahko pobegnili? Tega bi bili očitno veseli (saj tekst nadalje pravi, da so Jesenice "močno obremenjene z begunci"). Povedano drugače: bližina meje pomeni bližino ceste, saj je bil ta center postavljen tik ob mednarodni cesti Beljak–Ljubljana, blizu vhoda v predor pod Karavankami. Vsiljeni sklep je torej očitno: begunci so bili (po mnenju predstavnika *Urada za priseljevanje in begunce*) preveč na očeh⁹.

⁹ Direktor Urada za priseljevanje in begunce je pojasnil, čigava je bila ideja o zaprtju centra: "Jesenice so nakazale na ta problem. Tudi od drugod so prišli namigi, da je situacija zelo neprimerna. Barake so bile predvidene za rušenje. Po drugi strani pa – res je, predor je tam. Na nek način je to naša glavna povezava z Zahodom in res se mi ne zdi najbolj primerno..." (Mladina, november 1992)

Kaj naj bi pomenila "močna obremenjenost z begunci", o kateri je bil govor v primeru (13), morda pojasnjuje tale časopisni članek:

(14) "...Ti begunci namreč povzročajo vse več nereda, motijo navade v mestu ter v posameznih šolskih in športnih objektih – **skratka** povzročajo naraščanje nacionalnih napetosti na Jesenicah, ki bi glede na veliko število prebivalcev iz drugih republik bivše Jugoslavije utegnile dobiti večje razsežnosti. Povsem racionalne razlage ti strahovi prebivalcev sicer nimajo, saj tudi doslej begunski center ni skrbel za druge begunce. **Res pa je**, da je na Jesenicah vse več **konfliktov z nacionalnimi razsežnostmi, grožnje z bombami** pa se že spreminjajo v resničnost. Tako so prejšnji teden **neznanci razdejali bife** Čedo in prodajalno, **nasilje v mestu se veča** in čas bi bil, da bi minister Bavčar skupaj z Uradom za begunce razmislil, **kako nadzirati tiste begunce**, ki živijo pri družinah. Preden bo prepozno." (Večer, 4. 11. 1992)

Zelo zanimiva je špekulacija, ki se v navedenem tekstu skuša prikazati kot dejstvo: vse več **konfliktov z nacionalnimi razsežnostmi – grožnje z bombami se spreminjajo v resničnost – neznanci razdejali bife – kako nadzirati begunce**. Ker neznanci nastopajo med "nacionalnimi razsežnostmi" in "begunci", bralca napeljujejo na domnevo, da so neznanci Bosanci, kar pa seveda ni nikjer eksplicitno zapisano. Iz članka tudi ni jasno, kakšne navade v mestu naj bi motili begunci in kakšen nered naj bi povzročali, a kljub temu si je pisec drznil povleči sklep – po njegovem mnenju pa le povzeti, k čemur nas navaja

besedica "skratka" – da begunci povzročajo naraščanje nacionalnih napetosti. Nejasen je tudi pomen naslednjega stavka. Pisec najprej razloži, da strahovi prebivalcev nimajo racionalne razlage (kateri strahovi? Pisec prej govori o "dejstvih"). Racionalne razlage pa naj ne bi imeli, "saj tudi doslej begunski center ni skrbel za druge begunce". Pričakujemo razlago, zastavi pa se nam le novo vprašanje: kakšno zvezo ima skrb begunskega centra za ostale begunce s strahovi prebivalcev? Odgovor nam dobesedno vsili kar članek sam, in sicer s podmeno, da so za nasilje krivi begunci, ki jo pisec podkrepi s pozivom ministru za notranje zadeve.

DELO

Odnos do beguncev je bil v določenih primerih popolnoma enak kot odnos do ljudi drugih narodnosti v Sloveniji na sploh. Trditve so izhajale iz tihe podmene, da smo vsi Slovenci enakega prepričanja, ki ga ni potrebno postavljati pod vprašaj: da so ljudje drugih narodnosti v večjem številu za nas *nevarni*.

Vendar pa so bili begunci, če jih primerjamo z ostalimi tujci, specifični v posebnem segmentu. Metaforično rečeno: domačinom niso "jemali" dela, ampak denar. T. i. začasni begunci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji namreč nimajo pravice delati za plačilo (kot vsi drugi ljudje, vključno s tujci), izjema so le tisti begunci, ki opravljajo takšna ali drugačna dela za druge begunce, npr. kot učitelji ali medicinske sestre. Naj kot razlago, zakaj begunci ne smejo delati, navedem citat iz govora direktorja *Urada za priseljevanje in begunce* na posvetu v Trstu, januarja 1993:

- (15) *"Čas bivanja začasnih beguncev v Republiki Sloveniji se podaljšuje, zato je vse bolj čutiti potrebo po zapolnitvi prostega časa. Znano je namreč, da začasni begunci po določenih mednarodnih konvencij ne morejo biti zaposleni, zato tudi pri nas nimajo te možnosti. Zaposleni so lahko le v okviru zbirnega centra, ne pa tudi zunaj. Organizacija življenja in dela v zbirnih centrih Urada za priseljevanje in begunce je zasnovana tako, da se poskušajo začasni begunci čimbolj zaposliti v smislu odgovorne skrbi zase in za druge ter razbremenitve psihosocialne napetosti."*

Cinično je govoriti o prostem času beguncev, saj je čas ena redkih stvari, ki je imajo begunci v izobilju. A pustimo to ob strani. Dobesedno je bilo rečeno: **znano je**, da začasni begunci po določenih mednarodnih konvencij ne morejo biti zaposleni.

To sicer je postalo *znano* državljanom Slovenije, vendar ne drži. Prvič nikoli ni bila navedena niti ena mednarodna konvencija, ki naj bi o tem govorila, drugič pa v mednarodnih aktih niti kakršnih koli slovenskih zakonskih aktih sploh ni opredeljen termin začasnega begunca.¹¹ Da so t.i. začasni begunci v Sloveniji brez pravnega statusa, je potrdil novi direktor Urada za priseljevanje in begunce: "Dokument, ki ga imajo begunci sedaj, nima značaja upravne odločbe, **ker nima temeljev v pravnih aktih**,..." (...) "Begunci so samo registrirani, nimajo pa statusa. Status so zgolj *de facto* pridobili s prestopom državne meje. S kartončkom so samo upravičeni do določenih ugodnosti, recimo do zdravstvenega zavarovanja." (Mladina, št. 16, 19. 4. 1994)

ČLOVEKOVE PRAVICE BEGUNCEV (SVOBODA GIBANJA)

Vlada Republike Slovenije je v enem od svojih poročil zapisala, da se je begunska politika v Sloveniji oblikovala in realizirala v skladu z načeli mednarodnega humanitarnega prava in s priporočili Visokega komisariata Združenih narodov za begunce. Drugi člen Četrtega protokola, ki se nanaša na Evropsko konvencijo (in je del mednarodnega humanitarnega prava), pravi, da ima vsakdo, ki je na določeno ozemlje prišel, pravico do svobode gibanja na tem ozemlju, to pa zahteva tudi Univerzalna deklaracija o človekovih pravicah. Tujcem lahko svobodo gibanja v Sloveniji omeji samo vladni odlok, vendar mora za izdajo takega odloka obstajati razlog. Skladno s predpostavko, da begunci povzročajo težavo že samo s tem, da obstajajo, je Slovenija omejila njihovo gibanje, in to brez kakršnega koli odloka. Predstavniki Urada za priseljevanje in begunce takole pojasnjuje omejitve gibanja:

- (16) "Vodstvom zbirnih centrov pa smo priporočili, naj **izhod beguncev le uskladijo z lokalnimi razmerami**. Na Blokah, denimo, je nastanjenih več beguncev, kot je domačinov, zato ne bi bilo primerno, **če bi se vsi tamkajšnji begunci naenkrat pojavili v kraju**." (Večer, 31. 7. 1993)

Kako naj razumemo tako argumentacijo? Kaj bi sploh lahko pomenila uskladitev izhoda *beguncev* in *lokalnih razmer*? Med lokalne razmere bi lahko šteli kulturne prireditve v nekem kraju. V majhnem kraju je, denimo, malo kulturnih prireditev, kar bi pomenilo, da bi bilo pri velikem zanimanju zanje težko uskladiti ponudbo in povpraševanje. Da ne gre za tovrstno

uskladitev, nam pojasnjuje drugi stavek v primeru (16), od koder izvemo, da gre zgolj za *številčno uskladitev* lokalnih prebivalcev in beguncev. Slednjih naj očitno ne bi bilo preveč; oziroma vsaj ne več kot domačinov. Zakaj ne, tega tudi iz nadaljevanja članka ne izvemo. Domnevamo lahko, da gre – podobno kot v primerih (11), (12), (13) – za to, da so begunci moteči že samo zato, ker pač so.

V enem od begunskih centrov so omejitve svobode gibanja skušali utemeljiti s pomočjo dokazljive identifikacije begunca:

- (17) *“Nihče jim ne brani, da bi zapuščali zidove vojašnice, potrebujejo pa – dovolilnico... In če jih kdo legitimira, je dovolilnica njihov edini dokaz, odkod so.”* (Večer, 29. 5. 1993)

Lahko bi rekli tudi preprosteje: beguncem sicer ni prepovedano zapuščati begunskega centra, vendar jim praviloma tudi dovoljeno ni. Pravilo se lahko spremeni samo v izjemnem primeru, ko beguncem s pomočjo dovolilnice izrecno omogočijo izhod iz centra. Trditev, da je dovolilnica za begunca iz begunskega centra identifikacijski dokument, seveda ne vzdrži. Šlo je namreč za dovolilnico za enkratni izhod. V mnogih begunskih centrih je bil tak izhod omejen na eno ali nekaj ur. Sploh pa so dovolilnice za izhode veljale izključno za begunce v begunskih centrih. Begunci, ki so bivali v zasebnih domovih, takih dovolilnic niso potrebovali, pa tudi dokumentov niso imeli nič drugačnih od beguncev v centrih – če so jih sploh imeli.

Tako imenovani "registrirani" begunci so imeli izkaznico *Rdečega križa*, toda begunci v zbirnih centrih je niso smeli imeti pri sebi, ampak so bile te izkaznice shranjene "na varnem", v prostorih uprave centrov. Če bi uprave teh centrov res želele, da bi begunci dokazali svojo istovetnost (če bi to, denimo, zahtevala policija), bi jim lahko izročile izkaznice, ki so bile izdane na njihovo ime – pa čeprav niso imele značaja javne listine (da niti ne omenjamo posebej, kakšna je pravna veljavnost dovolilnice za izhod iz begunskega centra – nična!).

Oglejmo si še en primer dovoljenih izhodov s pomočjo dovolilnic, tokrat iz Veržeja:

- (18) *“Ker ni z begunci nobenih težav in ni pritožb krajanov Veržeja, vodstvo centra nič kaj pretirano ne omejuje njihovega gibanja. Res se mora vsak, ki hoče v vas, prijaviti dežurnemu, vendar jih ti vedno pustijo iz centra. Begunci lahko potujejo tudi v Ljutomer, vendar za tja že morajo dobiti dovolilnico...”* (Delo, 15. 2. 1993)

Začuda je ne-svoboda gibanja beguncev zmotila le malokoga. V skladu z 22. členom *Zakona o tujcih* bi vlada gibanje tujcev lahko omejila z odlokom, in sicer zaradi varovanja javnega reda in miru, seveda če bi za to imela tehten razlog¹². Vendar pa vlada takega odloka ni niti pripravila. Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin je predsedniku vlade poleti leta 1992 poslal pismo, v katerem ga je pozval, naj uredi zadevo tako, da beguncem ne bo kratena osnovna človekova pravica – pravica do svobode gibanja. Po letu dni je predsednik vlade na (novinarsko) vprašanje, zakaj niso odgovorili, odvrnil: *“Da nismo odgovorili? Se bom pozanimal.”* In pri tem je tudi ostalo.

V nekaterih centrih so begunci torej za izhod potrebovali dovolilnice, v drugih pa ne. V Sloveniji, državi, kjer sta načelo enakosti pred zakonom in pravica do nediskriminacije zapisani v ustavi, je bila svoboda gibanja beguncev potemtakem odvisna od posameznega upravnika begunskega centra, ki je imel glede tega izključne kompetence¹³.

V Sloveniji se je zdelo tako zelo normalno, da begunci nimajo zagotovljene svobode gibanja, da je ponekod že občasen umik te prepovedi veljal za dejanje dobronamernosti:

- (19) *“Seveda pa si vsi skupaj žele izhod iz begunskega centra, v katerem so precej utesnjeni. Medtem so že uredili, da lahko gredo v mesto za **dve uri na teden**, vendar največ v skupini do deset oseb. Za vsak izhod seveda dobe dovolilnico.”* (Delo, 10. 2. 1993)

Naj še enkrat ponovim: v državi, kjer po splošnem prepričanju spoštovanje človekovih pravic ne bi smelo biti nikoli postavljeno pod vprašaj, so odrasle ljudi ponižali do te mere, da so jim **dovolili** vsak teden zapustiti zidove begunskega centra za dve uri! Kot da bi šlo za zapornike. Da so bili s tem (tisti, ki so to uredili, in očitno to niso bili begunci) zadovoljni, nam pove stavek: *“medtem so **že** uredili, da...”* Avtor zadovoljstvo omeji z veznikom *“vendar”*, ko prizna, da gre vendarle za dvojno omejitev, in sicer časovno (dve uri tedensko) in številčno (največ deset oseb hkrati).

ZAHTEVA PO HVALEŽNOSTI

Ves čas, odkar so bosenski begunci v Sloveniji, uradne inštitucije in mediji trdijo, da smo zanje dobro poskrbeli. *“Dobro poskrbeli”* naj bi po splošnem prepričanju (Slovencev)

pomenilo: Nudili smo streho nad glavo več kot 70.000 beguncem. Zagotovili smo jim tri (dva) obroke dnevno, otrokom pa tudi sadje in mleko. Enkrat mesečno (tedensko) jim delimo higienske pripomočke, njihov prosti čas poskušamo animirati s pomočjo skupin prostovoljcev, ki redno prihajajo v center. Stisko jim pomagajo premagovati skupine za psihosocialno pomoč. (Kdo ve, kaj si o tovrstni pomoči mislijo tisti, ki so jim te stvari in dejavnosti namenjene?)

Begunci so tako postali pojem za nemočno skupino ljudi, ki ni sposobna skrbeti sama zase, saj npr. beguncem v t. i. zbirnih centrih ni dovoljeno niti to, da bi si sami skuhalo kosi- lo. Kljub temu, da so Bosanci želeli kuhati sami, tega niso smeli, kajti v begunskih centrih so se (iz naslova javnih del) zaposlili slovenski državljani, ki so kuhali hrano po slovenskem okusu. V izjemnih primerih so v kuhinjah begun- skih centrov begunci enkrat tedensko lahko pripravljali burek! Seveda Bosanci s slovensko kuhinjo često niso bili najbolj zadovoljni, a vsako negodovanje beguncev glede prehranje- vanja je naletelo na silno neodobravanje, na očitanje nehvaležnosti, ki jo kažejo *ravno tistim*, ki bi jim radi poma- gali. Slovenci so pričakovali, da bodo Bosanci hvaležni dobresedno za vsako drobtinico kruha, ki jo bodo dobili v Sloveniji. Za ilustracijo si oglejmo naslednji primer:

(20) *“Zgodilo se je, da so tik pred kosilom delili čokolado, potem pa nihče ni hotel jesti...”* (Večer, 31. 7. 1993)

Očitno se avtorju članka zdi, da bi begunci morali pojesti kosilo, ker pa so jedli čokolado, meni, niso jedli kosila. Dana dejstva seveda lahko povežemo na različne načine. Zato da kdo – v tem primeru begunci – ne je kosila, ampak čokolado, je lahko več vzrokov, možno je, npr., da begunci niso bili lačni (novinar namreč samo sugerira, da so begunci pojedli čokolado, eksplicitno pa tega ne zapiše), da so dobili za kosi- lo hrano, ki je muslimanski begunci zaradi religioznih zapove- di ne smejo jesti, ali celo kaj tretjega. Avtor pa je izpeljal prav sklep, ki beguncem pripiše nehvaležnost, vendar je za kredi- bilnost svojega sklepanja zapisal premalo.

Naj navedem še nekaj primerov, kjer je beguncem očitano, da hrane, ki jo dobijo pri nas, nimajo radi, bodisi ker je preveč bodisi ker ni po njihovem okusu:

(21) *“Nekaj nediscipline jim [upravniki begunskega centra] očita pri prehrani, saj ne jedo vsega, včasih obroke puščajo, denimo polento z golažem, ali pa odnesejo jedi v barako, kjer si na skrivaj tudi skuhamo kakšne priboljške po svojem okusu...”* (Delo, 10. 2. 1993)

Ker je nedisciplina iz primera (21) neposredna posledica dejstev, da beguncem ni všeč slovenska hrana (saj je kot primer hrane, ki je ne jedo, navedena ravno polenta z golažem) in da si hrano po svojem okusu kuhajo na skrivaj, lahko sklepamo, da bi bil upravnik zadovoljen z disciplino beguncev, če le-ti ne bi jedli hrane po svojem okusu. Zakaj je disciplina višje vrednotena od dobrega počutja beguncev, tega iz članka ne izvemo.

- (22) *“Dejal je [vodja begunskega centra], da so bili domačini večkrat ogorčeni zaradi dejstva, da je na dvorišču ob teharskem begunskem centru ležal kruh, tudi jogurti.”* (Delo, 15. 2. 1993)

Ker nezadovoljstvo ob centru živečih domačinov iz primera (22) navaja vodja begunskega centra, nam avtor članka s tem vsiljuje sklep, da za omenjeno nezadovoljstvo zaradi neprimerne ravnanja s hrano, ki je ležala na tleh, niso odgovorni upravniki ali kuhinjsko osebje, ki bi odvečno hrano zavrglo, pač pa begunci. Povsem enako lahko trdimo za primer (23):

- (23) *“Po besedah vodje Darka Blažiča so zmanjšali količino kruha, da ga ne mečejo več v smeti...”* (Delo, 16. 2. 1993)

Pravi biser pa je naslednji primer:

- (24) *“Glede na to, kako se do hrane vedejo pribežniki, ki so v begunskem centru v Stari Fužini v Bohinju, bi lahko rekli, da le redko pomislijo na svoje rojake, ujete v mrazu in lakoti... Ob zahtevi neke italijanske zdravnice, **naj bi bilo pri obrokih tudi dovolj sadja, pa le težko ostanejo pri določenem znesku 500 tolarjev na dan.** S hrano so veliki problemi. Begunci imajo tri obroke dnevno, **sleherni dan meso in vsak otrok dobi po dva litra mleka na dan.** Zato ni čudno, da **veliko hrane ostaja, kruh leži tudi po hodnikih, prav tako švicarski sir.** Vsaj delno je to povezano tudi z dejstvom, da imajo 15 družin, katerih možje oziroma očetje so zaposleni v Sloveniji. Center je predlagal, naj bi tem delavcem trgali pri plači denar za stroške njihovih svojcev, vendar ni predloga nihče upošteval. Tako imajo nekateri razmeroma dovolj denarja, hrana pa roma v pomije. Bistvo problema je verjetno v splošnem odnosu do pomoči, pa tudi do dela.”* (Delo, 13. 2. 1993)

Glede hrane oziroma količine hrane, ki jo begunci dobivajo, se v članku pojavita dve nasprotujoči si trditvi: avtor najprej trdi, da za sadje ni dovolj denarja (če bi ga kupili, bi presegli znesek 500 tolarjev), nato pa navaja, da je hrane preveč in da ostaja. Namesto da bi iz tega sklepal, da gre očitno za slabo organizacijo prehrane (ker nečesa kupijo preveč, drugega pa premalo), sklepa, da je dejstvu, da hrana ostaja, vzrok neprimeren odnos beguncev do hrane (čeprav je težko reči, kaj naj bi pomenil neprimeren ali slab odnos do hrane, ki je pač življenjskega pomena za vsakogar; avtor je verjetno tudi na začetku odlomka (24) mislil na po njegovem mnenju neprimeren odnos do pomoči, ki so je begunci deležni v Sloveniji – kar omeni tudi na koncu), ne pa za preprosto dejstvo, da hrana ostaja, ker je je preveč in je begunci ne morejo pojesti. Ker avtor iz podatka, da hrana ostaja, sklepa, da se begunci v Sloveniji ne zmenijo za rojake, ki so ostali v vojni (oziroma, kot pravi novinar, “ujeti v mrazu in lakoti”), lahko iz tega sklenemo samo eno: po piščevem mnenju bi morali bosenski begunci v Sloveniji pojesti odvečno hrano namesto svojih rojakov, ki so ostali v Bosni!

ŠOLA – GETO

Slovenija je ratificirala različne mednarodne sporazume, od Deklaracije o človekovih pravicah do Konvencije o otrokovih pravicah, in zatorej tudi v Sloveniji načeloma velja, da je vsak begunski otrok najprej otrok in šele nato begunec. To seveda dalje implicira, da se ima vsak otrok pravico izobraževati, celo več, šoloobvezen je vsak otrok med sedmim in petnajstim letom oziroma do zaključka osnovnošolskega izobraževanja.

Tudi bosenski begunci se šolajo, vendar z določenimi omejitvami.

Takole so povedali na *Ministrstvu za šolstvo in šport*:

- (25) “Vendar za uresničevanje omenjenega Šrealizacijo osnovnošolskega programa za bosenske begunce] naša država nima potrebnih sredstev, zato bo ministrstvo predlagalo vladi, da sprejme odločitev o skrajšanem izobraževalnem programu zgolj ob zagotovljeni finančni pomoči iz tujine.” (Večer, 21. 8. 1992)

Po *Dokumentu Združenih narodov o beguncih* iz leta 1961 je vlada, ki nudi zatočišče, dolžna zagotoviti šolanje otrok. Seveda je tudi *Združenim narodom* jasno, da slaba ekonomska

situacija lahko prepreči izvajanje tega načela – toda kot piše v *Priročniku za delo z begunci*, ki ga je izdal *Visoki komisariat Združenih narodov za begunce* leta 1988, velja to predvsem za dežele v razvoju, kamor Slovenija same sebe ne prišteva.

Šestindvajseti člen *Deklaracije o človekovih pravicah* navaja, da ima vsakdo pravico do izobraževanja, da mora biti to izobraževanje brezplačno vsaj na osnovni stopnji in da mora biti osnovno šolanje obvezno. Leta 1966 je *Izvršni odbor UNHCR* uporabil ta člen pri pojasnilu, da je **izobraževanje pravica, ki jo imajo tudi begunci**. *Visoki komisariat* mora zagotoviti, da vsi begunci obiskujejo osnovno šolo ustrezne kakovosti, ki spoštuje in upošteva njihovo kulturno identiteto. Priporočila Unesca tudi pravijo, da mora biti otrok v osnovni šoli v času prvega leta bivanja v tujejezičnem okolju deležen pouka v materinščini, sicer ne pridobiva znanja. To priporočilo je Slovenija spoštovala – a žal ne samo prvo leto bivanja begunskih otrok v Sloveniji, pač pa tudi kasneje. Še več: bosenski otroci niso obiskovali pouka samo v posebnih razredih, ampak v nekaterih primerih tudi v **čisto posebnih poslopih**.

- (26) “*Kmalu spomladi bo 157 otrok od šestega do štirinajstega leta začelo obiskovati šolo v čisto novem poslopiju v krogu zbirnega centra.*” (Republika, 10. 2. 1993)

Sto sedeminpetdeset otrok bo torej obiskovalo pouk, ki bo potekal v njihovem maternem jeziku. Vendar so (oziroma so bili) begunski otroci od slovenskih tudi fizično ločeni. Pri iskanju trajne rešitve za begunce v Sloveniji sta se od treh možnosti: vrnitve v deželo, od koder so pribežali, odhoda v tretjo deželo in trajnega bivanja v deželi, v katero so pribežali, kot možnost omenjali samo prvi dve. Razlaga sicer ni vzdržala, bila pa je takale: Begunci v Sloveniji so začasni, zato ker bodo odšli, in odšli bodo zato, ker so samo začasni. Če naj bi se zares vrnili ali odšli kam drugam, je bila graditev posebnih šolskih poslopij povsem neracionalna, kajti če bi šlo za resničnočasne begunce, potem se ne bi splačalo hkrati trošiti denarja za povsem novo šolo in obenem zatrjevati, da primanjkuje denarja za izobraževanje beguncev. Če pa begunci ostanejo, jih nima nobenega smisla zapirati v posebne šole, kjer se otroci ne morejo naučiti niti jezika (širšega) okolja, v katerem bivajo, saj pouk poteka v bosenskem jeziku. Bosenski otroci pa so se v begunskih šolah slovenščine učili le kot drugega tujega jezika.

Na podlagi dejstva, da so bosenske otroke fizično ločevali od slovenskih, lahko sklepamo, da je bilo šolanje bosenskih

beguncev neka vrsta tihe getoizacije, ki je potekala pod krinko nasprotovanja lokalnega prebivalstva beguncem v slovenskih šolah. To se je v resnici zgodilo samo v enem primeru, za katerega velja, da je izjemen, in kjer so starši otrok iz lokalne šole nasprotovali temu, da bi v istih prostorih, kjer sedijo njihovi otroci dopoldan, popoldan sedeli bosenski otroci. Njihov argument je bil naslednji:

- (27) *“Otroci [begunski] so bili morda zdravstveno pregledani, vendar pa je znano, da ne po slovenskih standardih in ne tako, kot naši otroci. Dokler ni izvidov, da je njihovo zdravstveno stanje b.p., prav tako kot zdravstveno stanje njihovih učiteljev, se o tovrstnih možnostih sploh ne nameravamo resno pogovarjati. Vemo, v kakšnem zdravstvenem stanju, žal, begunci so...
...Naša šola ima slabšo opremo, manj in slabša učila kot druge v občini. Je to vzrok, da nam hočete strpati v objekt begunce? Ker šole ni tako škoda? Torej se zavedate, da gre za drugačno civilizacijsko in kulturno raven ter vedenjski vzorec. Ne dovolimo, da bi bili naši otroci pod isto streho kot begunski, če so v drugih krajih lahko ločeni...”* (Iz pisma staršev Ministrstvu za izobraževanje in šport, objavljenega tudi v Dnevniku, 4. 1. 1992)

Avtorji pisma ministrstvu zastavljajo vprašanje, ali je slabša oprema šole vzrok, zaradi katerega naj bi begunci obiskovali pouk ravno v tej šoli. Nanj si tudi kar sami pritrdilno odgovorijo in izpeljejo implicitni sklep o drugačni (nižji!) civilizacijski in kulturni ravni bosenskih begunskih otrok.

Še en primer razlage, čemu getoizacija:

- (28) *“Za pouk v centru so se odločili predvsem **zato, ker sta obe črnomaljski šoli oddaljeni od begunskega centra** in bi za begunce morali organizirati dodaten prevoz.”* (Dnevnik, 26. 11. 1992)

Otroci iz begunskega centra bi morali hoditi v šolo izven begunskega centra, v Črnomlju, ki je v resnici majhen kraj. Toda nekateri otroci so vseeno morali hoditi v šolo na drug konec mesta: vendar ne otroci, ki so bili nastanjeni v begunskem centru, ampak otroci begunci, ki so živeli pri sorodnikih ali prijateljih v mestu. Ti so namreč morali prihajati v begunsko šolo v zbirni center – in ne v katero od lokalnih šol. Vendar zanje niso organizirali nobenega posebnega prevoza! Zanimivo je, da se piscu zdi razlog, da bi otroci iz

begunskega centra morali hoditi v "oddaljeno" lokalno šolo, zadosten, medtem ko dejstvo, da bodo v oddaljeni center pešačili begunci, ki niso nastanjeni v begunskem centru (morda stanujoči ravno poleg lokalne šole), nima nobene teže, čeprav gre za simetričen položaj.

Iz poročila *Ministrstva za šolstvo in šport* o izobraževanju begunskih otrok lahko izvemo, zakaj naj bi po njihovem (po mnenju pristojnega ministrstva) bosenski otroci begunci ne obiskovali lokalnih osnovnih šol:

- (29) "*Otroci niso integrirani v naše osnovnošolske programe, kajti takšna integracija bi pomenila prvi korak k asimilaciji teh otrok. S poukom, ki poteka v njihovem materinem jeziku, se ohranjata nacionalna in kulturna identiteta otrok in psihični stres, ki bi ga nanje imel prihod v tuje okolje, je zmanjšan na minimum. Poleg tega se bodo otroci po vrnitvi v domovini na ta način lahko vključili v normalno življenje.*"

Integracija v nasprotju z asimilacijo navadno pomeni ohranjanje kulturne identitete in hkrati adaptiranje posameznika na realno vsakodnevno življenje v drugem okolju. V konkretnem tekstu (29) ni mišljena tovrstna integracija, ampak zgolj vključevanje otrok v slovenske osnovnošolske programe. In zakaj naj bi tovrstna integracija pogojevala asimilacijo? Asimilacija je dolg proces, v katerem posamezniki ali skupine popolnoma prevzamejo navade, vrednote, obnašanje, skratka način življenja družbe, v kateri živijo. Navadno gre za proces, ki traja dolgo. Verjetno je, da se otroci ne bi asimilirali v letu ali dveh. Če zares verjamemo, da begunci tukaj ne bodo ostali prav dolgo, potem je ravno zaradi dolžine procesa asimilacije argumentacija nesprejemljiva. Zaradi načina argumentacije v prvi povedi lahko tudi sklepamo, da asimilacija za avtorja sestavka ni zaželjena (sicer bi bil prvi korak storjen, se pravi, otroci bi bili vključeni v "naše osnovnošolske programe"). In ker asimilacija ni zaželjena, lahko sklepamo, da otroci (po mnenju avtorja teksta) tukaj ne bodo ostali dolgo. Toda kako dolgo bodo ostali? Iz naziva "začasni begunec" ne moremo ničesar sklepati. (Kajti begunci so začasni, ker tukaj ne bodo ostali dolgo, in tukaj ne bodo ostali dolgo, ker so začasni.) Zato si moramo postaviti vprašanje: kaj pomeni začasnost? Gotovo pomeni *ne za vedno*. Toda kaj še? Kako dolga je lahko začasnost? Videti je, da je odločitev politična. Začasnost je relativen pojem in se vedno uporablja v odnosu do nekega drugega termina opredelitve časa. Mogoče bi v primeru bosenskih beguncev lahko rekli, da začasnost pomeni: "dokler traja

vojna v Bosni in Hercegovini". Toda to nam ne bi pomagalo, ker sploh ni nemogoče, da bi ta začasnost pomenila časovno pomemben del življenja bosenskega begunca. Glede otrok to že lahko trdimo.

Če pa bodo otroci ostali tukaj več kot le začasno, potem jim ostanejo le tri možnosti: ali se integrirajo ali asimilirajo oziroma delno integrirajo in delno asimilirajo (se pravi, da nekatere vrednote, navade ipd. obdržijo, druge pa zamenjajo z novimi iz okolja). Četrta možnost je samo še – geto.

Integracija in asimilacija namreč nista niti enaka niti izključujoča se pojma. Medtem ko integracija vključuje ohranitev kulturne identitete, asimilacija obsega pridobitev nove kulturne identitete. Ne moremo torej sklepati, da asimilacija v vsakem primeru sledi integraciji. Lahko, toda ne nujno.

Trditev iz drugega stavka primera (29) (o minimalnem stresu zaradi prihoda v drugo okolje) pa bi vzdržala edinole v primeru, da bi otroci živeli kolikor toliko normalno življenje, da bi hodili v šolo kot vsi drugi otroci. Kajti šola v begunskem centru pomeni, da je otrokov svet omejen z mejami begunskega centra, recimo kar pošteno – begunskega taborišča, kljub temu, da je bila uporaba tega izraza pri ljudeh, ki so se po dolžnosti ukvarjali z begunci, nezaželena. V priročniku *Delo z begunci in iskalci azila* lahko na strani 44 preberemo: "Izgleda, da begunci, ki so bili dolgo časa v taboriščih – pet, šest, včasih celo sedem let – znotraj umrejo. Izgubili so vse – družino, deželo, kulturo... nenadoma spoznajo, da niso nihče... da zanje ni prihodnosti – da jih nihče ne želi." Nekateri bosenski begunci živijo v begunskih centrih že od leta 1992, od začetka vojne v Bosni in Hercegovini. Njihova vrnitev domov pa se kar naprej približuje in odmika.

MARJETA DOUPONA HORVAT je diplomirana novinarka. Od jeseni leta 1993 je zaposlena kot mlada raziskovalka na Centru za diskurzivne študije Inštituta Studia Humanitatis. Ukvarja se z logiko in argumentacijo v jeziku, še posebej v interkulturnem komuniciranju.

LITERATURA:

- BLOMMAERT, J. in VERSCHUEREN, J.: *The Role of Language in European Nationalist Ideologies*, *Pragmatics*, zv. 2, št. 3.
BLOMMAERT, J. in VERSCHUEREN, J.: *The Pragmatics of Minority Politics in Belgium*, *Language in society*, 20, Cambridge University Press.
FISHMAN, JOSHUA A. (1989): *Language and ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*, Multilingual Matters LTD, Clevedon.

- GIDDENS, Anthony (1985): **The Nation state and Violence**, University of California Press, Berkley, Los Angeles.
- GREENFELD, Liah (1993): **Nationalism – Five Roads to Modernity**, Harvard University Press, Cambridge, London.
- McQUAIL, Dennis (1987): **Mass Communication Theory**, Sage Publications, London.
- RIZMAN, Rudi (1979): **Študije o etnonacionalizmu**, zbornik, Krt 79, Ljubljana.
- SCHAESSINGER, Philip (1985): **Media, Nation and State**, Sage Publications, London.
- SEARLE, John R. (1979): **Expression and Meaning**, Cambridge University Press, Cambridge.
- VERSCHUEREN, Jef (1985): **International News Reporting**, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.
- WILSON, John (1990): **Politically speaking**, Basil Blackwell, Oxford.
- Collection of international instruments concerning refugees**, Office of UNHCR in Geneva, Geneva, 1990.
- Working with refugees and asylum seekers**, League of Red Cross nad Red Crescent Society, Geneva, 1991.
- Slovenia and the European convention on human rights**, Colloquy, Ljubljana June 1992, Council of human rights and Fundamental Freedoms, Ljubljana, 1992.

Argumentativna moč diskurza zgodnjega učenja tujega jezika

1 UVOD

Zgodnje učenje tujega (angleškega) jezika – odslej ZUTJ – je le ena izmed evforij, ki so se razplamtele po osamosvojitvi Slovenije leta 1991. Pojav ne izvira iz slovenskega nacionalnega prostora, vendar pa je svoje specifične lastnosti razvil prav zaradi omenjenega političnega reza¹.

Iz osebnih izkušenj (s problemom sem se ukvarjala tako v okviru študija kot v praksi) ugotavljam, da je situacija v Sloveniji pravzaprav paradokсна.

Na eni strani imamo laično (a ne naivno!) javnost, ki ustvarja tako veliko povpraševanje, da mu ponudba enostavno ne more slediti. Navdušenje je prignano do tako skrajne meje, da daje vtis, kot da so ljudje povsem nekritični, saj nasedajo nemogočim obljubam² in obremenjujejo otroke do skrajne mere (nekateri se na razredni stopnji učijo celo tri tuje jezike). Od kod staršem tako trdno prepričanje o smiselnosti ZUTJ?

Na drugi strani imamo strokovne – državne in privatne – institucije, ki bi se vseh problematičnih točk ZUTJ morale zavedati, in pravijo, da se tudi jih, ki pa se obnašajo "tržno", kar na tem mestu pomeni, da se, prvič, delajo, kot da se jih ne, in drugič, imajo laično javnost za naivno, ker verjamejo, da bo njihovim izmišljotinam nasedla. In četudi potisnemo (ne pa zanemarimo) skrajne primere na stran, ostaja situacija

¹ Po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, in torej izgubi precejšnjega dela ekonomskega tržišča, se pojavi potreba po tesnejših gospodarskih in s tem političnih vezeh s preostalim svetom. Angleščina kot najbolj razširjen jezik svetovnega komuniciranja (ekonomskega in političnega) pridobi navidezen status garanta svetle prihodnosti in prevzame funkcijo kritičnega pogoja. Pravim navidezen, ker se jeziku pripiše moč, ki bi dejansko morala biti v kakovosti in konkurenčnosti izdelkov in diplomatski sposobnosti trgovanja. Tako razumevanje se kaže na primer v angleških imenih za domača podjetja – kot da bi uspeh zagotavljal že sam prizvok angleščine. Posledica pa je tudi pomikanje učenja tujega jezika v čimzgodnejše otroštvo.

² Odločitev vsekakor ni lahka, poplava raznih "čudežnih" oglasov, ki obljublja, da bodo iz naših malčkov v nekaj tednih naredili prevajalce in sproščene govorce tujega jezika, starše samo še bolj zavaja. (Grisogono v VIP 1993/3: 26)

³ Uradno se začne angleščina poučevati v petem razredu osnovne šole. V zadnjih letih smo pričeli porastu privatnih jezikovnih šol, naših domačih in tudi predstavništev tujih, ki nudijo tečaje za otroke od petega leta starosti naprej. Zaradi velikega povpraševanja, predvsem pa zaradi slabe organiziranosti kontinuitete tečajev za najmlajše, so starši pritisnili na šole. Zganilo se je tudi uradno kolesje in trenutno poteka v Sloveniji dva projekta, eden za izobraževanje kadrov na zgodnji stopnji šolanja (TEMPUS 3767 (1992–1995) – projekt koordinira pedagoška fakulteta) in drugi za razvoj programov poučevanja angleščine od tretjega razreda osnovne šole naprej (pilotski projekt Tuji jeziki na razredni stopnji (1990–1996)). Pilotski projekt se je začel v šolskem letu 1990/1991 na treh osnovnih šolah (skupno 6 oddelkih) in naj bi bil končan prihodnje leto, kar je za starše, katerih otroci bodo do takrat prerasli "optimalno" dobo, prepočasi. Zato so bile osnovne šole pri reševanju teh starševskih zahtev prepuščene same sebi in so kljub opozorilu Zavoda za šolstvo, naj ne organizirajo pouka na lastno pest, ker ustreznih raziskav in programov še ni, prav to

trenutno še vedno kaotična in prepuščena posameznim bolj ali manj usposobljenim strokovnjakom³.

Paradoksnost poudari dejstvo, da ostaja dolgoletnim strokovnim razpravam navkljub nujnost ZUTJ nedokazana. Najpogostejši argument, ki ga strokovna literatura navaja v prid ZUTJ, je spisek specifičnih lastnosti otrok za učenje tujega jezika (npr. sposobnost imitiranja, odprtost za vse novo, radovednost, neobremenjenost, dober spomin ...). Stern (1983) pravi, da ti faktorji niso dokazani⁴. Podrobneje se v samo problematiko ZUTJ na tem mestu ne bomo spuščali, vseeno pa naj kot izhodiščno referenco navedem le zaključek, do katerega je prišel Stern. Njegov osnovni ugovor tezi optimalne starosti za začetek pridobivanja jezikovne kompetence, po pregledu številnih teoretskih del in raziskav, je, da starost ne more biti izolirana iz sklopa drugih relevantnih faktorjev:

Učenje jezika je možno na kateri koli starostni stopnji, od zgodnjih do odraslih let. Nobeno starostno obdobje ne izstopa kot optimalno ali kritično za vse vidike učenja drugega jezika ... Vsaka stopnja v razvoju ima tako prednosti kot pomanjkljivosti za učenje drugega jezika ... Na osnovi izobraževalnih, političnih in filozofskih razlogov pa je možno zagovarjati primernost pričetka poučevanja drugega jezika v zgodnjem otroštvu, kljub temu, da to obdobje ni dokazano kot psihološko optimalno. (Stern, 1983: 366–367)

Da bi upravičila že na začetku uporabljeno oznako evforija, naj navedem drobno opazko: kar nekaj pristojnih ljudi iz privatnih jezikovnih šol mi je zatrdilo, da jim v propagando ni potrebno kaj dosti vlagati. Vemo pa, da vsaka uspešna firma v tržnem gospodarstvu vlaga pretežen del financ v promocijo. Ponuja se odgovor, da staršev ni več treba prepričevati – razvili so pravo potrebo po tem, da omogočijo svojemu otroku čimzgodnejši pričetek učenja tujega jezika. To je potreba, ki ni več vprašljiva in ki je tako močna, da je povpraševanje preraslo v pravi naval.

Očitno gre za neki presežek prepričanja, ki ne temelji na znanstvenih zaključkih, saj sem omenila, da s strokovnega stališča ni možno opravičiti nujnosti ZUTJ. Človek je v principu ekonomično bitje, in predvsem za zahodno civilizacijo je značilno, da zelo pazi, kam vlaga svoj denar. Vsaj del staršev se zaveda, da je učinek lahko relativno majhen (mogoče celo nič), pa so vendarle pripravljeni to zanemariti, kar napeljuje na misel, da že vnaprej verjamejo v uspeh, čeprav le-ta še ni dokazan.

Zadnji argument, ki ga tako starši kot strokovno usposobljeni delavci ponudijo, ko je izpostavljeno vprašanje o smiselnosti ZUTJ, bi lahko povzeli takole:

Mogoče ne koristi veliko, vendar pa nič ne škodi.

Ob natančnejšem pregledu vsaj dela diskurza ZUTJ bo, upam, moč pokazati, kako je omenjena evforija oz. potreba pridobljena in ne osnovna. Namen članka je namreč poskušati ugotoviti, kako si pravkar opisano situacijo vendarle lahko razlagamo kot neparadokšno ali vsaj do neke mere upravičeno.

Preden začnem analizirati diskurz ZUTJ, se mi zdi potrebno natančneje opredeliti vsaj tri termine, ki so prisotni v celotnem članku. Druge bom natančneje opisala postopoma, kot jih bom uporabljala v analizi.

ZUTJ pomeni proces institucionalnega poučevanja/učenja tujega jezika pred uradnim pričetkom, kot je določen v nacionalnem učnem načrtu. Nacionalni učni načrt zaenkrat vpeljuje prvi tuji jezik v 5. razred osnovne šole. Ciljna skupina so torej otroci do 11. leta starosti. Predvsem problematično je poučevanje/učenje tujega jezika med 5. in 9. letom starosti, torej do 3. razreda osnovne šole, saj naj bi se takrat končala začetna faza opismenjevanja v ožjem smislu.

Tuji jezik je jezik, ki znotraj neke govorne skupnosti ni materni jezik njene populacije, in se torej ne uporablja kot sredstvo javne ali uradne komunikacije, ampak se poučuje v šolah z namenom, da se ljudi usposobi za komunikacijo z govorniki ciljnega jezika in za branje tekstov, napisanih v ciljnem jeziku.

V Sloveniji se kot prvi tuji jezik uvaja zlasti angleščina, zato bodo analizirani teksti v pričujočem prispevku vezani predvsem na angleščino. Vendar naj poudarim, da gre predvsem za širšo problematiko zgodnjega učenja (katerega koli) tujega jezika, pač gledano s stališča trenutne situacije v Sloveniji, kjer se kot prvi tuji jezik uvaja angleščina.

V pričujočem članku si bomo ogledali *ZUTJ kot diskurz*. Objekt analize bodo torej besedila in izjave, ki se nanašajo na ZUTJ.

2 DELOVNA HIPOTEZA

ZUTJ se kaže kot smiselna in upravičena dejavnost zato, ker je kot taka predstavljena v sklopu diskurza, ki jo opredeljuje.

Po Ducrotovi analizi argumentacije v jeziku, argumentativno funkcijo diskurzu v precejšnji meri določajo jezikovni mehanizmi. Argumentativna funkcija nekega diskurza se kaže v predstavitvi stališč, ki so argumentativno usmerjena k določenemu sklepu, kar pomeni, predstavljena kot taka, da ta

naredile v okviru vprašljivih začasnih programov in kadrov. Na začetku leta 90/91 so bile v pilotski projekt vključene 3 OŠ (= 6 oddelkov), leta 91/92 je projekt dobil republiške razsežnosti – 25 OŠ (= 62 oddelkov), naslednje šolsko leto je bilo vključenih 26 OŠ (= 121 oddelkov), šolsko leto 94/95 je prineslo končno število 28 OŠ (= 136 oddelkov) (Tuji jeziki v obveznem izobraževanju 1994: 49).

Po podatkih analize vprašalnika Tuji jeziki na razredni stopnji (1994), kjer je od 432 OŠ sodelovalo 293, pa jih tuji jezik na razredni stopnji uvaja 292, kar je devetinspolkrat več, kot jih je vključenih v projekt, in sicer daleč največ – 232 – angleščino, 73 jih nudi tudi nemščino in 2 italijanščino. Stanje pri številu šol, ki uvajajo tuji jezik v nižjih razredih, se bistveno spreminja od enega šolskega leta do drugega. Nekaj te organizacije pouka angleščine na razredni stopnji je prepuščeno tudi privatnim šolam. Samo v Ljubljani in okolici jih je bilo po podatkih iz leta 1993 blizu 40, v vrtce pa je bilo po podatkih iz leta 1992 k angleščini vpisanih 4373 otrok v starosti od 4 do 7 let. (Tuji jeziki v obveznem izobraževanju 1994: 29) Privatne šole so v bistvu podjetja, torej niso registrirane kot izobraževalne institucije (ker ustrezne zakonodaje zaradi nerazčiščenih statusov (to je normativov) seveda še ni), kar v bistvu pomeni, da tudi ni nadzora nad njimi, njihovimi metodami in programi. Na Zavodu za šolstvo se ne da dobiti niti seznama vseh obstoječih

“šol”. Le-te se glede na svoj d. o. o. registrirajo le pri sodišču.

⁴ Vsi ti teoretični argumenti temeljijo na domnevi, da so otroci boljši učenci tujega jezika kot pubertetniki ali odrasli. Ti argumenti ne dokazujejo, da je domneva pravilna, niti ne dajejo dokazov o specifičnih karakteristikah zgodnjega učenja tujega jezika in razlikah v učnem procesu med zgodnjim in kasnejšim učenjem. (Stern, 83: 363)

sklep opravičijo. V konkretnem primeru diskurza ZUTJ je sklep trdno prepričanje o smiselnosti in nujnosti ZUTJ. V skladu z omenjeno teorijo bi torej v jezikovni strukturi lahko našli dokaze, ki bi razložili, zakaj ima diskurz za posledico prepričanje o smiselnosti in nujnosti ZUTJ, čeprav obstajajo tudi nasprotni dokazi. Največkrat so nasprotni dokazi sicer preprosto zamolčani ali drugače interpretirani, kljub temu pa se smiselnost in nujnost še dodatno utrujeta preko jezikovnih mehanizmov.

Prikazati bom torej skušala, kako je ZUTJ v okviru svojega diskurza predstavljeno kot smiselna in nujna aktivnost. Diskurz ZUTJ zato ne bo obravnavan kot **poročilo** o pojavu ZUTJ, temveč kot **argumentativni kontekst**, v sklopu katerega ZUTJ sploh lahko obstaja.

3 KRATEK OPIS TEORETIČNEGA OKVIRJA

Ducrot s **teorijo argumentacije v jeziku** skuša razložiti, kako je možno razumeti tezo, da besede nič ne pomenijo. Jezik se sam, preko leksikona (predvsem besede ‘pomeniti’, kot je ponavadi razumljena), predstavlja, kot da nekaj pomeni, in posledično, v skladu s to samoreprezentacijo, oblikuje našo predstavo o sebi. Za to samoreprezentacijo Ducrot pravi, da je mit, ki ga jezik govori o sebi, in skuša predstaviti drugačen pogled na pomenjanje. Splošno sprejeto razumevanje delovanja jezika opredeli za **informativni ali deskriptivni koncept pomenjanja**, po katerem besede posredujejo podatke o realnem svetu okoli nas. Po tej predstavi je možno pravilnost ali nepravilnost preverjati v skladu z resničnostnimi pogoji. Ducrot tako razumevanje spodbija. Na primer, v izjavi:

(1) *Ta film je zanimiv.*

ni mogoče enosmiselno oz. objektivno definirati ‘zanimivosti filma’, to pomeni, da ni možno definirati, pod katerimi pogoji je film zanimiv, kar bi izjavi priznalo resničnost. Ljudje vrednotimo ‘zanimivost filma’ po različnih kriterijih. Zvrst filma, igralsko zasedbo, zgodbo, način produkcije, itn., presojamo subjektivno, na ravni subjektivnega okusa pa sodbe niso primerljive.

Ducrotova teorija **argumentacije v jeziku** pravi, da ni neke objektivne realnosti, informacije, ki bi jo jezik samo posredoval, ampak je jezik tisti kontekst, znotraj katerega naš svet sploh obstaja, kar pomeni, da **je jezik primarno argumentativ-en** in da argumentativna funkcija vpliva na informativno. Semantično vrednost je po njegovi teoriji smiselno iskati v

argumentativni usmerjenosti izjave, to je v sklepu, ki iz izjave lahko izhaja in v luči katerega je izjavo moč razumeti. Ugotoviti je potrebno, s kakšnim namenom je bila izjavljena. V zgornjem primeru bi izjava lahko služila na primer kot argument za sklep, da si ga je vredno ogledati.

(1') *Film je zanimiv. Oglej si ga še ti.*

Kako lahko razumemo tezo, da je argumentativna funkcija izjave tista, ki vpliva na informativno in ne obratno? Ducrot je ponazoril na primeru, ko neka oseba predlaga drugi, da bi do hotela odšla peš, druga pa razdaljo do hotela označi bodisi z besedo

(2) *daleč*

bodisi z besedo

(3) *blizu.*

Obe besedi se nanašata na isto razdaljo med osebama in hotelom, in imata torej isto deskriptivno osnovo, vendar je v primeru prve izjave čutiti zavrnitev predloga, v primeru druge izjave pa sprejetje predloga. Dokaz so prav sklepi, ki iz izjav lahko sledijo:

(2') *Daleč je(A). Pojdiva raje s taksijem(B).*

oziroma

(3') *Saj je čisto blizu(A). Pojdiva(B).*

Tako besed *daleč* in *blizu* nikakor ne gre razumeti kot informacij o oddaljenosti, ki je ista, ampak kot sprejetje oziroma zavrnitev predloga. Sklepi se lahko sicer pojavijo v različnih oblikah, vendar pa sklep (B) izjave (2') ne more slediti argumentu *blizu* in sklep (B) izjave (3') ne argumentu *daleč*.

Teorija argumentacije v jeziku torej opozarja in pripisuje pomembnost in dominantnost argumentativnemu učinku uporabe jezika in istočasno poudarja, da **argumentativna funkcija izjav temelji na v jezik vpisanih mehanizmih**. Ob razlagi omenjene teorije Ducrot razvije vrsto teoretičnih konceptov, od katerih bom na tem mestu predstavila samo nekatere.

S **teorijo polifonije** Ducrot najprej loči tri akterje, za katere ni nujno, da sovpadajo z eno in isto osebo. **Producent** je tisti,

ki intelektualno proizvede izjavo. **Govorec** je gramatični osebek, torej tisti, ki ga za osebek postavi stavek. Kot primer Ducrot navede nalepko s psom, ki jo lastniki trgovin lepijo na vrata svojih lokalov in na kateri piše: *Ostati moram zunaj*. Producent je v tem primeru lahko npr. lastnik trgovine, osebek izjave (govorec) pa pes (kljub temu, da psi ne govorijo). Tretji element, ki ga lahko zasledimo v izjavah, so **izjavljalci** (oziroma izjavljalne pozicije). Izjavljalci, v vsaki izjavi lahko zasledimo najmanj dva, so predstavljeni s svojimi **stališči**, tako da lahko v bistvu govorimo o stališčih, ki niso nujno govorceva/producentova, vsekakor pa na njegovo izraženo stališče vplivajo. Najboljši primer, s katerim lahko ponazorimo najmanj dva izjavjalca, je negacija. Izjava:

(4) *To ni tvoja knjiga.*

se tako implicitno nanaša na neko predhodno izjavo, ki na primer trdi, da je knjiga last sogovornika. Omenjena predhodna izjava pa ni nujno eksplicitno izrečena. Zamislimo si situacijo, ko na obisk k osebi A pride oseba B in na mizi zagleda knjigo, ki jo že nekaj časa pogreša. Oseba A ve, da je oseba B prav tako knjigo izgubila, ve pa tudi, da tista na mizi ni last osebe B, ker si jo je sama izposodila iz knjižnice. Seveda oseba A lahko v trenutku, ko se pogled osebe B ustavi na knjigi, predvideva, da oseba B utegne pomisliti, da je to izgubljena knjiga, in ji torej vnaprej (torej še preden oseba B sama vpraša) zagotovi, da knjiga ni njena. Oseba A po svojem predvidevanju osebi B pripiše izjavo oz. izjavljalno pozicijo, na katero se eksplicitno odzove z izjavo (4), kljub temu da nima nobenega eksplicitnega zagotovila, da je oseba B prav to v tem trenutku tudi zares mislila. Oseba B bi se namreč ob pogledu na knjigo lahko preprosto samo spomnila, da je prav tako knjigo izgubila, in se vprašala, kje neki bi utegnila biti. Vsebinsko misli osebe B je v tem primeru res (glede na svoja predvidevanja) določila oseba A, torej govorec izjave (4), vendar jo je pripisala drugemu izjavljalcu oziroma izjavljalni poziciji, namreč osebi B.

Negacijo Ducrot opredeli kot tisti tip izjave, ki nujno predstavi vsaj dva izjavjalca oziroma dve izjavljalni poziciji ali stališči; prvi izraža trdilni del izjave, drugi pa ga zanika. Govorec se pri tem identificira s stališčem, ki ga eksplicitno izreče. V primeru (4) je torej govorec oseba A, oseba B pa nastopa v vlogi izjavjalca oziroma tistega izjavljalnega stališča, na katerega se govorec nanaša, ko izjavi (4).

Vsako izjavo je torej mogoče videti kot mini-dialog, v katerem so zastopana mnenja več izjavjalcev (ki so lahko različna od govorcevega). Izjavjalce je pri tem treba videti

predvsem kot **izjavljalne pozicije** oziroma mesta, s katerih je izjava izrečena. Predstavitev izjavljalčevega stališča je **argumentativno usmerjena**, kar pomeni, da je stališče predstavljeno tako, da govori v prid nekemu zaključku (kot je razvidno že iz primerov (1'), (2') in (3')).

Izjavljalno stališče ni nujno izraženo s sintaktičnimi sredstvi, kot na primer v primeru uporabe členka *ne* za zanikanje, ki prikliče pozitivno izjavljalno stališče. Lahko je tudi leksikalen. V primeru povabila na sprehod uporaba same besede *daleč* (2) ali *blizu* (3) prikliče drugačno izjavljalno stališče: argument (3) hojo poveže z užitkom, argument (2) pa z neprimernostjo. Besedi delujeta kot **leksikalna izjavjalca**, kar pomeni, da so določena stališča sestavni del njenega pomena.

Predstavitev argumentativno usmerjene izjavljalne pozicije je temelj argumentativne funkcije celotnega stavka oz. diskurzivnega segmenta. Argumentativna funkcija je, in po tem je teorija dobila svoje ime, vpisana v jezik, kar pomeni, da **jezikovna struktura uravnava predstavitev argumentativno usmerjenih stališč in s tem določa argumentativno funkcijo**. Izjavo:

(5) *Vreme je lepo(A), vendar sem utrujen(B).*

bo, na primer, večina razumela kot zavrnitev predloga za sprehod. Ducrot izjavo razčleni takole: prvi del izjave, argument A, govori v prid sprehodu, drugi del izjave, sklep B, pa sprehod odklanja. Tako interpretacijo omogoča uporaba protivnega veznika *toda*, ki povezuje nasprotno usmerjeni stališči. Utrujenost namreč sama po sebi ne nasprotuje nujno predlogu za sprehod. V kakem drugem kontekstu je lahko, na primer, dokaz za to, da je nekdo cel dan težko delal. Argumentativno usmeritev izjave določa prav protivni veznik *toda*, ki sklep B postavi v protivno zvezo z argumentom A.

Druga lastnost veznika *toda* je, da je tisto stališče, ki vezniku sledi, vedno predstavljeno kot argumentativno močnejše. V primeru (5) res prevlada zavrnitev predloga za sprehod. Uporaba veznika *toda* je le eden izmed jezikovnih mehanizmov, ki določajo argumentativno funkcijo izjav. Ducrot jih analizira cel niz, ki sega od diskurzivnih strategij (protiargumenti, zavračanje s pretiravanjem ...) in gramatične ravni (negacija, vezniki, adverbi ...), do leksikalne ravni (leksikalni izjavjalci ...).

Razlago argumentativne funkcije Ducrot opre na **teorijo o topoi**. V primeru (5) je služil argument *Vreme je lepo* kot povabilo na sprehod. Tako razumevanje je seveda možno samo na osnovi verjetja, da je lepo vreme primeren in dober razlog za sprehod. Taka verjetja, ki stojijo v ozadju vsakega prehoda

od argumenta do sklepa, imenuje Ducrot (po Aristotelu) topoi. Topoi so zdravorazumski konstrukti, ki jih imamo za samo-umevne in o njihovi vrednosti praktično nikoli ne podvomimo.

Topos povezuje lastnosti, na kateri se opirata argument in sklep. V izjavi:

(6) *Vreme je lepo. Pojdimo torej na sprehod.*

povezuje torej lastnost 'toplo vreme' z lastnostjo 'prijetnost sprehoda':

T6a *V lepem vremenu se je prijetno sprehajati.*

Topos je prepričanje, za katero velja, da mora držati tudi v drugih podobnih situacijah (je splošen), da ga sprejema večina ljudi v neki skupnosti (je skupen) in da njegove lastnosti (torej lastnosti argumenta in sklepa, ne pa sama argument in sklep) lahko nastopajo različno intenzivno (je skalaren).

Skalarne so lahko lastnosti same, kar v primeru (6) pomeni, da poznamo različne stopnje lepote vremena in različne stopnje prijetnosti sprehajanja. Obe lastnosti lahko torej vidimo kot dve skalarni lestvici, kjer sta ti dve lastnosti različno intenzivno izraženi.

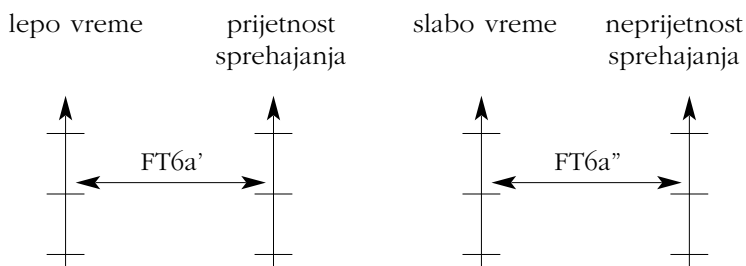
Skalarno pa je tudi razmerje med obema lastnostma, ki ju določa topos. To razmerje izražata topični obliki. Vsak topos ima dve topični obliki, ki sta različno argumentativno usmerjeni, in ju zato imenujemo konverzni obliki. Konverzni topični obliki za topos T6a bi se lahko glasili:

TF6a' *Lepše ko je vreme, prijetneje se je sprehajati.*

oziroma

TF6a'' *Slabše ko je vreme, manj prijetno se je sprehajati.*

Skalarnost razmerja med lastnostmi argumenta in sklepa, oz. skalarnost topičnih oblik, bi torej lahko ponazorili takole:

Skica ponazarja, da intenzivnost izraženosti ene lastnosti vpliva na intenzivnost prisotnosti druge oz. da stopnja ene lastnosti implicira stopnjo druge lastnosti.

Vsak topos ima poleg dveh konverznih topičnih oblik tudi nasproten topos, v našem primeru bi se lahko glasil takole:

T6b *V lepem vremenu se ni prijetno sprehajati.*

Tudi ta topos ima dve konverzni topični obliki:

FT6b' *Lepše ko je vreme, manj prijetno se je sprehajati.*

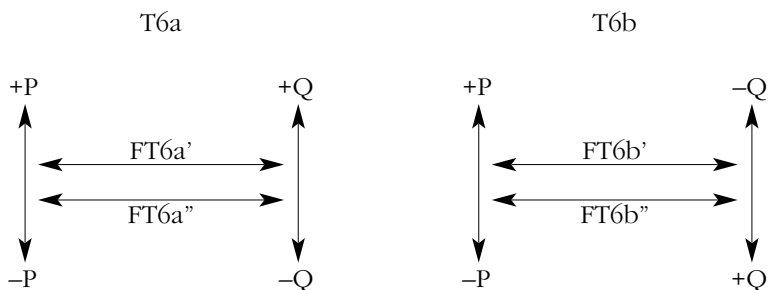
in

FT6b'' *Slabše ko je vreme, bolj prijetno se je sprehajati.*

Shematično bi nasprotni topični obliki in njuni konverzni obliki lahko s pomočjo skalarnih lestvic zapisali takole:

FT6a': +P, +Q

FT6a'': -P, -Q

FT6b': +P, -Q

FT6b'': -P, +Q

kjer P pomeni lepo (+) oziroma slabo (-) vreme, Q pa prijeten (+) oziroma neprijeten (-) sprehod.

Poudariti je treba še en vidik argumentacije – **razločiti** jo moramo **od logičnega sklepanja**. Izpeljave sklepa iz argumenta ne smemo enačiti s procesom logične dedukcije. Če pri logični dedukciji govorimo o nujnosti prehoda od premis do sklepa:

- (7) a. *Vsi najbolj zagreti navijači Tysona so jokali od sreče.*
b. *Martin je zagret navijač Tysona.*

c. *Martin je jokal od sreče.*

pa je sklep v argumentaciji le ena izmed možnosti, ki jo opravičujejo prav predstave in verjetja konkretnega govorca in torej njegovo videnje sveta:

- (8) *Vsi najbolj zagreti navijači Tysona so jokali od sreče.*

Palomi bi se splačalo na naslednjem Tysonovem dvoboju zastoj deliti robčke(B).

Sklep (B) izjave (8) omogoča topos, da ***je najboljša reklama množična uporaba izdelka***, sklep (B') izjave (8) pa topos, da ***je jokanje ob zmagi idola patetično***.

- (8) *Vsi najbolj zagreti navijači Tysona so jokali od sreče.*

Situacija je bila prav patetična(B').

4 ANALIZA DISKURZA ZUTJ

4.1 Oglejmo si najprej primer argumentativnega niza – naslova članka – ob analizi določenih jezikovnih mehanizmov in njihovega prispevka h koherentnosti oziroma možni interpretaciji nadaljnjega besedila.

Uvajanje tujega jezika v vrtce in male šole je prva stopnička
Za lažji korak v Evropo

...

Današnji čas potrebuje strokovnjake z znanjem tujih jezikov, zato je potreba po uvajanju tujih jezikov v nižje razrede osnovne šole nujnost. Uvajanje tujega jezika v vrtce in male šole pa pomeni prvo stopničko, na katero stopajo malčki pri kasnejšem vključevanju v procese sporazumevanja, je prvo srečanje s tujim, neznanim jezikom. Omogočimo torej čim več otrokom stopiti na to stopničko, vključiti se v akcijo hitrejšega sporazumevanja med narodi. Na dlani je torej potreba po reformi pouka in poučevanja tujih jezikov v Sloveniji, izvesti pa jo bo treba čimprej, da nadomestimo zamujeno. Šele tedaj bo naš korak v Evropo lažji, bolj samozavesten. (Šifrer v Večer, 28. 12. 1991: 31)

Oba stavka iz naslova

- (9) *Uvajanje tujega jezika v vrtce in male šole je prva stopnička(A)*
Za lažji korak v Evropo(S)

se da razumeti kot eno samo izjavo. Vidimo ju lahko kot en sam argumentativni niz tipa "A → S". Izraz "prva stopnička" v tem primeru nastopa kot metafora za začetni pogoj, ki bo omogočil željeni cilj, pridružitve Evropski uniji. Kaj omogoča koherentnost argumentativnega niza (9)?

Da je izjava razumljiva oziroma sprejemljiva, moramo imeti za verjeten naslednji topos, ki povezuje lastnosti argumenta A in sklepa S (in tako pomeni oporo argumentativnemu nizu), in sicer v topični obliki:

TF9 *Prej ko se začnemo učiti tuji jezik, lažje se bomo vključili v Evropo.*

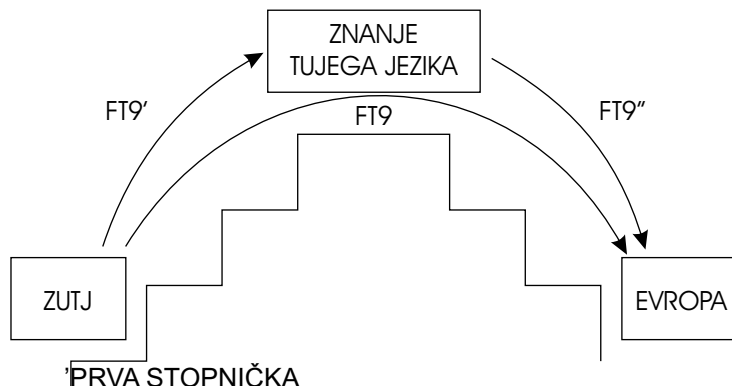
Topos na prvi pogled deluje nekam tuje (se ne zdi skupen in splošen), vendar lahko v njem vidimo združena naslednja dva topoi, ki povezujeta zgodnji pričetek učenja tujega jezika z znanjem tujega jezika in znanje tujega jezika z vstopom v Evropo, in sicer preko tehle topičnih oblik:

TF9' *Prej ko se začnemo učiti tuji jezik, bolje ga bomo znali.*

TF9'' *Bolje ko bomo znali tuji jezik, lažje se bomo vključili v Evropo.*

Dodaten topos v tem kontekstu je sama beseda Evropa, ki bi ji v skladu z Ducrotovo teorijo lahko pripisali funkcijo leksikalnega izjavljalca. To pomeni, da že kot del svojega leksikalnega pomena izraža določeno stališče. V Sloveniji večina Evropsko unijo v kontekstu gospodarstva vidi kot vrednoto⁵. Evropa (oziroma Evropska unija) je bila namreč od osamosvojitve naprej kot del političnega diskurza dnevno omenjana in vrednotena predvsem z atributi, ki danes in tu pomenijo visoko cenjene vrednote: mir, strpnost, sožitje, mnogonacionalnost in mnogokulturnost, ekonomsko stabilnost in blaginjo, spoštovanje človekovih pravic... Sčasoma so ti atributi postali sestavni del leksikalnega pomena besede Evropa. Tako jo je smiselno razumeti tudi v diskurzu ZUTJ.

⁵ To ni izključna argumentativna funkcija oziroma usmerjenost besede Evropa. V nekem drugem kontekstu, na primer vojne v Bosni, si je pridobila ravno nasprotno usmerjenost.

Glede na tako razčlenjen naslov lahko oblikujemo naslednjo shemo:

Na podlagi analize nekaterih jezikovnih mehanizmov in verjetij, na katera se diskurz opira, lahko rečem, da naslov članka ZUTJ prikazuje kot pogoj za vključevanje Slovenije v Evropo. Toliko se ZUTJ vključuje v širši politični diskurz, ki ZUTJ v bistvu še dodatno oziroma vzvratno osmisli preko "Evrope" v funkciji leksikalnega izjavljalca, ki vidi Evropo kot kvaliteto. Nadaljnji tekst članka povzema tako opredeljeno ZUTJ in ga uporabi kot argument za nujnost reforme pouka. Ne samo, da članek ZUTJ predstavlja kot smiselno aktivnost, temveč ga kot tako tudi sprejema in že uporablja kot argument za sekundarne sklepe.

4.2 Za drugi primer analize naj služi izjava iz zbornika Učiti drugi/tuji jezik – kje, koga, kako:

(10) *Načelo, da se bo otrok uresničeval kot uspešen odrasel le s tekočim znanjem angleškega (nemškega, italijanskega ...) jezika, ima vedno večjo veljavo.* (Čok, 1994: 93)

Primerjajmo gornjo izjavo z izjavo, ki se na videz od nje zelo malo razlikuje:

(10') *Načelo, da se bo otrok uresničeval kot uspešen odrasel s tekočim znanjem angleškega (nemškega, italijanskega ...) jezika, ima vedno večjo veljavo.*

V drugi izjavi sem izpustila prislov *le*, ker mislim, da prav uporaba tega prislova igra najpomembnejšo argumentativno funkcijo.

Izjavi imata enako informativno funkcijo, in sicer, da tekoče znanje tujega jezika vpliva na otrokovo uspešno prihodnost. Gledano z argumentativnega stališča, pa izjavi nimata enake moči.

Izjava (10') pripisuje tujemu jeziku pomembno vlogo v otrokovem uspešnem uveljavljanju v prihodnosti in dopušča možnost, da igrajo pri tem pomembno vlogo tudi drugi dejavniki. Nikjer namreč ni rečeno, da je prav tekoče znanje tujega jezika najpomembnejše. Izjavo (10') je moč primerjati s tole:

(10''): *Načelo, da se bo otrok uresničeval kot uspešen odrasel tudi s tekočim znanjem angleškega (nemškega, italijanskega ...) jezika, ima vedno večjo veljavo.*

Argumentativna moč (10') in (10'') nikakor ni enaka, vendar je mogoče izjavo (10') razumeti tudi na način izjave (10''), kar bom nazorneje pokazala malo kasneje. Izjave (10) ni možno razumeti z isto argumentativno močjo kot izjavo (10''). Izjava (10) pripisuje tekočemu znanju tujega jezika izključno, torej odločilno vlogo v uspešni prihodnosti otroka, saj druge dejavnike izključi. Tako interpretacijo podpira uporaba prislova *le*.

SSKJ (95: 480) ponudi tole definicijo njegove uporabe:

le prisl **1** *izraža omejenost na navedeno ... nav. ekspr. izraža popolno omejenost na navedeno dejanje, samo*

Argumentativno moč izjav lahko ugotavljamo na podlagi sklepov, ki iz njih sledijo. V našem primeru gre za odločitev, ali otroka vpisati k ZUTJ ali ne. Če primerjamo stopnjo

POMEMBNOST ZNANJA
TUJEGA JEZIKA

SKLEP

(10) *le* —————> nujno vpiši

(10') / —————> vpiši

(10'') tudi —————> dobro bi bilo, da vpišeš

pomembnosti, ki je pripisana znanju tujega jezika v izjavah (10), (10') in (10'') in sklepe, ki iz njih izhajajo, dobimo približno sledečo shemo:

Čeprav vse tri izjave govore v prid ZUTJ, so znotraj te usmeritve različno močne. Zaradi določene jezikovne strategije – (ne)uporabe prislovov – imajo izjave različno argumentativno moč, ki v bistvu določa informativno. Izjava (10) se sploh ne ukvarja s smiselnostjo ZUTJ, le-ta je že predpostavljena, pač pa poudarja intenzivnost smiselnosti ZUTJ, kar samo smiselnost samo še potrjuje in utrjuje. V primeru izjav (10') in (10'') je smiselnost ZUTJ na neki način še vedno vsaj potencialno odprto vprašanje, medtem ko izjava (10) prikazuje znanje tujega jezika (oziroma ZUTJ) kot izključni pogoj za uspešno prihodnost otrok.

Dalje je potrebno poudariti, da izjava (10) ne govori v prid zgodnjemu učenju katerega koli tujega jezika in da nemški, italijanski in drugi tuji jeziki niso po naključju postavljeni v oklepaj.

Izbor angleščine, kot najustreznejšega tujega jezika, je zelo pronicljivo analiziral Phillipson (1992), in sicer v sklopu pregleda vzpostavitve in razčlenitve statusa, ki ga ima danes ta jezik. Njegova glavna teza je, da je ta status načrtno in predvsem umetno ustvarjen in danes v precejšnji meri uresničen. Poudarek je na besedici "umetno", kajti atributi, ki se predstavljajo kot angleščini naravno dani in torej samoumevni, so že posledica in ne pogoj jezikovnega imperializma, kot pojav označi Phillipson. V podrobnosti se na tem mestu ne bomo poglobljali (v ta namen priporočam Phillipsonovo študijo), ker namen tega prispevka ni presoјati upravičenosti teh atributov, pač pa, kako le-ti, v takšni obliki, kot obstajajo, oblikujejo zdravorazumske konstrukte in naša mnenja. Prevzela pa bom osnovne tri kategorije atributov, ki so po Phillipsonu ključni za oblikovanje statusa, ki ga pripisujejo angleščini, in ki pravzaprav predstavljajo tisto, na kar se implicitno sklicujemo in s čimer se strinjamo, ko govorimo o angleščini.

Prva kategorija atributov se veže na **status** angleščine oziroma nam govori, kaj angleščina je.

Najbolj razširjen je angleški jezik, ki ga že stoletje in pol imenujejo "svetovni jezik". Po podatkih Britanskega sveta govori angleški jezik 700 milijonov ljudi, to je vsak sedmi prebivalec našega planeta; tristo milijonom je angleščina materni jezik, 300 milijonov jo uporablja kot drugi ali alternativni jezik, 100 milijonov pa obvlada, bolj ali manj dobro, angleščino kot tuji jezik. Res je, da mandarinsko kitajščino govori še več ljudi – 726 milijonov, vendar kitajščina nima

svetovne avtoritete, ni gospodarsko pomembna ali geografsko tako razširjena kot angleški jezik ... Po predvidevanjih bo v sredini naslednjega stoletja 85% svetovnega prebivalstva sposobno voditi osnovno komunikacijo v angleškem jeziku ... Ali vemo, da je več kot polovica svetovnih publikacij, knjig, časopisov in revij popolnoma ali deloma v angleškem jeziku, da se na mednarodnih kongresih in konferencah angleščina uporablja pogosteje kot drugi jeziki, da je 60% radijskih in televizijskih programov na svetu v angleškem jeziku, da je več kot 70% mednarodnih pošilk napisanih ali naslovljenih v angleškem jeziku, da je prav tako 80% računalniških besedil shranjenih v tem jeziku, ... da je to jezik diplomacije, in da prevladuje v svetu reklam, glasbe in športa? In končno, ali vemo, da ima angleški jezik najobsežnejši besedni zaklad na svetu? ... (Seliškar, 1995: 11–13)

V glavnem gre torej za sklop statističnih podatkov, ki naj bi nas prepričali, da in zakaj je angleščina svetovni jezik na praktično vseh področjih našega življenja. Glede na številke praktično nimamo izbire: če ne znaš angleščine, si izključen iz 700-milijonske skupnosti ljudi, ki v tem jeziku komunicirajo, izpadeš iz svetovne komunikacije, več kot polovica svetovnih knjig in publikacij, revij in časopisov ti bo nedosegljivih, vrata konferenc zaprta, moderna tehnika pa nedostopna. Praktično boš izključen iz sveta. Vsak, ki želi ostati prebivalec tega sveta, bo torej verjel:

T: *Boljše ko bo naše znanje angleščine, bolj se bomo lahko vključevali v sodobni svet.*

Pri tem seveda ne gre samo za svetovne trende na najvišji ravni diplomacije, pač pa tudi na profesionalni in osebni ravni, kot je uporaba računalnika ali branje revije.

Druga kategorija atributov se veže na to, **kaj angleščina ima**, da je tudi iz praktičnega vidika najprimernejša za učenje. Sem sodijo v glavnem dokazi o produkciji in distribuciji učnega materiala in usposabljanju in razporejanju strokovnjakov. O pomembnosti v Veliki Britaniji proizvedenih učnih materialov se lahko prepričamo z enim samim obiskom v knjigarni, v zvezi z usposabljanjem in razporejanjem strokovnjakov pa naj navedem naslednji citat:

Nekatere primanjkljaje, zlasti na področju didaktike pouka angleškega jezika, poskušajo ZŠŠ in drugi nosilci izobraževanja premostiti z organizacijo različnih oblik stalnega usposabljanja učiteljev na dveh ravneh: seminarji,

večinoma v obliki delavnic, ki jih organizira ZŠŠ skupaj s tujimi partnerji (Britanski svet, ameriške agencije), največkrat vodijo njihovi sodelavci. Vsebine segajo od splošnejših, univerzalnih, do bolj specifičnih, kjer pa postanejo stvari težavnejše, ker tuji predavatelji, ki ne živijo pri nas, večinoma ne poznajo posebnosti našega izobraževalnega sistema in njegovih dejavnikov. Ti seminarji so vedno izjemno dobro obiskani (bolje rečeno, ponudba je premajhna glede na povpraševanje), transfer pa je včasih otežen (seminar največkrat ostaja enkratno doživetje, brez možnosti organiziranega razširjanja, dodajanja, preverjanja). (Tuji jeziki v obveznem izobraževanju, 1994: 39)

Iz citata je razvidno, da se je tudi v Sloveniji pokazal primanjkljaj strokovno usposobljenih ljudi, ki ga delno zapolnjujemo s tujimi eksperti. Vendar pa se uvožena strokovnost ne izkaže vedno tudi za ustrezno, na podlagi česar lahko rečem, da te kategorije atributov ne sprejemamo samoumevno.

Najbolj je na tem mestu zanimiva tretja kategorija atributov, ki naj nas prepriča, **kako je angleščina uporabna oz. kaj nam nudi**. Delno se tretja kategorija atributov povezuje s prvo. Navajam tile izjavi:

(10) *Načelo, da se bo otrok uresničeval kot uspešen odrasel le s tekočim znanjem angleškega (nemškega, italijanskega...) jezika, ima vedno večjo veljavo.* (Čok, 1994: 93)

(11) *Vsak tuji jezik, ki se ga učimo, nam odpre nova vrata. In angleški jezik nam odpre velika, mogočna vrata!* (Seliškar, 1995: 13)

Izjava (10) angleščino navaja kot pogoj za uspešno prihodnost, v izjavi (11) pa je odpiranje vrat seveda metaforično in v bistvu angleščino predstavi kot tisti jezik, ki nam odpira najboljše možnosti. Katere? Tiste, s katerimi je povezana naša uspešna prihodnost, bi lahko rekli na osnovi citata (10).

Na podlagi takih in podobnih, angleščini navidezno naravno danih, atributov je angleščina predstavljena kot pomembnejša od drugih tujih jezikov, kajti prav ti atributi omogočijo, da res verjamemo:

T: *Boljše ko je naše znanje angleščine, bolj se bomo lahko vključevali v sodobni svet.*

česar za večino drugih tujih jezikov ne bi mogli reči. Povsem nesprejemljivo zvenita namreč topoi:

T': ****Boljše ko je naše znanje makedonščine, bolj se bomo lahko vključevali v sodobni svet.***

T'': ****Boljše ko je naše znanje nepalščine, bolj se bomo lahko vključevali v sodobni svet.***

Tako je tudi besedica angleščina postala leksikalni izjavljalec, kar pomeni, da že sama uporaba tega izraza priključuje attribute, ki angleščini pripisujejo najvišjo vrednost med tujimi jeziki.

Obstoj angleščine kot tako opredeljenega leksikalnega izjavjalca potrjuje tudi anketa⁶, ki sem jo v ta namen izvedla

⁶ 30 anketnih listov je bilo razdeljenih na treh različnih institucijah med starše, katerih otroci so se vpisovali na tečaj zgodnjega učenja angleščine (starost 5–11 let). Izpolnjenih in vrnjenih je bilo vseh 30 anket, vendar pa nekateri niso odgovorili direktno na vsa vprašanja ali pa niso odgovorili direktno na vprašanje. Zastavljena vprašanja so bila odprtega tipa, z izjemo enega, ki je bilo alternativnega tipa.

ZAKAJ PRAV ANGLEŠČINA?

(29 odgovorov)

<u>Kaj angleščina je:</u>	<u>št. odgovorov:</u>	<u>v procentih:</u>
• ker je najkoristnejša	2	(6,9%)
• ker je simpatična	1	(3,4%)
• ker je enostavna	1	(3,4%)
• ker je osnovni jezik	1	(3,4%)
• ker je svetovni jezik	5	(17,2%)
<u>Kaj angleščina ima:</u>		
• dostop do literature, zaradi TV in radijskih programov	4	(13,8%)
• organiziran pouk v šoli	3	(10,3%)
<u>Kaj angleščina nudi:</u>		
• ker se največ uporablja in se z njo lažje sporazumeva	10	(34,5%)
• turizem	1	(3,4%)
• ker je nujno potrebna za službo, računalnike	1	(3,4%)

na treh jezikovnih šolah v Ljubljani. Vprašanja so se nanašala na ZUTJ in angleščino. Na tem mestu navajam samo rezultate vprašanja, ki zadeva izbiro angleščine:

Vsi odgovori so bili taki, da se jih je dalo uvrstiti v eno izmed treh omenjenih kategorij, ki sem jih povzela po Phillipsonu, kar je zadosten razlog, da termin *angleščina* označimo za leksikalnega izjavjalca v Ducrotovem smislu.

4.3 Kot tretji primer analize diskurza ZUTJ si za konec oglejmo v uvodu omenjeni ključni argument:

(12) *Mogoče ne koristi veliko(A), pa vendar nič ne škodi(B).*

Argumentativni niz vključuje bistvo situacije, ki sem jo opredelila za paradokšno. Njegova sestavna dela sta nasprotujoča si pogleda na ZUTJ. In vendar je sklep nedvoumen, usmerjen k predstavitvi ZUTJ kot smiselne aktivnosti, saj je možno na osnovi argumentativnega niza zaključiti le:

(12') *Mogoče ne koristi veliko, pa vendar nič ne škodi. Otroka bom vpisal na zgodnji tečaj tujega jezika.*

in ne

(12'') **Mogoče ne koristi veliko, pa vendar nič ne škodi. Otroka ne bom vpisal na zgodnji tečaj tujega jezika.*

Kako je možno, da kljub dopuščanju možnosti, da je ZUTJ lahko celo ne-koristno, prevlada zaupanje v koristnost? Oglejmo si izjavo od blizu.

Izjava vsebuje več izjavljalnih pozicij, le-te pa so postavljene v neko razmerje. Niz bomo najprej razgradili na izjavljalne pozicije, s čimer bo postalo v izjavi istega govorca vidnih več stališč.

Argument A, po mojem mnenju, lahko razumemo le v povezavi s predhodno izjavo, ki pravi, da ZUTJ ne koristi veliko, le-ta pa zanika, in tako implicitno vsebuje, vsaj še eno izjavo, ki ZUTJ predstavlja kot koristno aktivnost. Argument B pa izraža prepričanje, da ni dokazov, da ZUTJ škodi, kar interpretira kot koristnost ZUTJ. Ločimo lahko torej najmanj štiri izjavljalne pozicije, in sicer:

I1 *Verjamem, da ZUTJ koristi.*

I2 *Verjamem, da ZUTJ ne prinaša velikih koristi.*

I3 (argument A): *Mogoče (ZUTJ) ne koristi veliko...*

I4 (argument B): *... pa vendar nič ne škodi.*

I3 lahko v tem kontekstu razumemo kot tisto stališče, ki dopušča možnost, da ima I2, glede na I1, vsaj delno prav. Do takega zaključka lahko pridemo na podlagi prislova *mogoče*, ki omejuje in določa interpretacijo tako, da vidi določeno stališče kot možno:

mogoče prisl. 2. *izraža ne popolno prepričanje o čem: mogoče bi kaj dosegli, če bi bili složni.* (SSKJ, 1995: 568)

I2 je stališče, ki ni govorčev, čeprav je v izjavi implicitno prisotno, in sicer preko govorčeve interpretacije v stališču (I3). Govorec namreč stališče I2 vpeljuje v izjavo tako, da do njega zavzame lastno stališče – ga predstavi kot samo možno, s čimer pokaže, da se z njim v celoti ne strinja in ga samo delno dopušča.

Sedaj je potrebno pokazati, da sta stališči I3 in I4 res različno argumentativno usmerjeni, kar bo mogoče dokazati na podlagi sklepov, ki ju je mogoče iz njiju izpeljati. Topos, ki oba sklepa omogoči, je v tem primeru enak:

T: Če je nekaj za otroka koristno, mu bodo starši to skušali omogočiti.

Pri tem lahko vsako dejavnost, ki se izkaže za koristno, razumemo tudi kot smiselno.

Iz izjave:

I3: *Mogoče (ZUTJ) ne koristi veliko ...*

lahko izpeljemo le sklep, ki ZUTJ ne vidi kot smiselno aktivnost (S–):

S– torej svojega otroka ne bom vpisal v zgodnji tečaj tujega jezika.

Iz izjave

I4: *Pa vendar (ZUTJ) nič ne škodi ...*

pa lahko izpeljemo le sklep, ki ZUTJ vidi kot smiselno aktivnost (S+):

S+ torej bom svojega otroka vpisal v zgodnji tečaj tujega jezika.

Sklepa S– in S+ sta si nasprotna, zato lahko rečemo, da sta argumenta različno argumentativno usmerjena.

Še vedno pa nismo razložili, kako da je končni zaključek, ki ga povzame tudi govorec, argumentativnega niza (I2), kljub implicitnemu priznavanju tako 'pozitivnega' kot 'negativnega' zaključka, pozitiven.

Pa vendar lahko razumemo kot sinonim za *toda*, veznik, ki oba dela izjave (v bistvu obe izjavljalni poziciji) postavi v pro-tiven odnos. Obravnavani argumentativni niz je torej niz tipa

“A, toda B”. S tem tipom argumentativnega niza se je Ducrot (1991: 34–36) precej podrobno ukvarjal in prišel do zaključka, da veznik *toda* povezuje dva segmenta, ki ju predstavi kot usmerjena k nasprotnima sklepoma. Prav prisotnost tega veznika nas napelje na to, da obe izjavi beremo kot nasprotno usmerjeni. V bistvu veznik *toda* izpelje argumentativni potencial diskurzivnih segmentov in ju postavi v protivno razmerje. Še več, v argumentativnem nizu “A, toda B” je argumentativna usmerjenost celega niza enaka argumentativni usmerjenosti argumenta B.

Zdaj lahko končno oblikujemo odgovor na zastavljeno vprašanje.

Sklep celotnega niza je takšen, kot je, zaradi uporabljene argumentativne strategije – zato, ker sama struktura argumentativnega niza “A, toda B” usmerja k sklepu, ki sledi iz argumenta, ki ga vpeljuje *toda*, ne pa morda zato, ker bi za argument B obstajalo več dokazov. Z drugimi besedami: ZUTJ je preko jezikovnih mehanizmov **predstavljeno kot** smiselna aktivnost, kljub temu, da za to ni prepričljivih znanstvenih dokazov.

5 ZAKLJUČEK

Primeri analize so zajeli gramatično in leksikalno raven diskurza. Namerno so bili izbrani primeri, ki se ne ukvarjajo z eksplisnim argumentiranjem smiselnosti in nujnosti ZUTJ v obliki naštevanja ustreznih metod, programov in prednosti psiholoških dejavnikov otrok za učenje tujega jezika. Za presojanje teh argumentov so pristojne pedagogika/didaktika in psihologija.

Izbrani so bili primeri, na katerih je bilo mogoče jasno izpostaviti nekatere jezikovne mehanizme, preko katerih so priklicana in izpostavljena točno določena razmerja med točno določenimi stališči. Primeri, upam, dovolj jasno kažejo, da prav tako (torej s pomočjo jezikovnih mehanizmov) predstavljanje argumentov (ki niso nujno neposredno povezani s stroko – kot npr. diskurz Evrope, dobronamernost staršev, status angleščine ...) ustvarja koherenten kontekst, ki ZUTJ vzpostavlja, osmišlja in predstavlja kot nujno. Na začetku paradoksnost in evforično prepričanje staršev je tako možno umestiti v koherentno strukturo diskurza ZUTJ, in ga torej osmisлити kot posledico diskurza ZUTJ. Analizirani primeri istočasno odkrivajo, kje je možno o obstoječem diskurzu ZUTJ vendarle podvomiti: smiselno je ponovno premisliti najbolj osnovna zdravorazumska verjetja.

BARBARA DOMAJNKO je profesorica angleščine in diplomirana sociologinja kulture. Od jeseni 1995 je vpisana v program magistrskega študija (diskurzivni študiji) na Inštitutu za humanistične študije v Ljubljani.

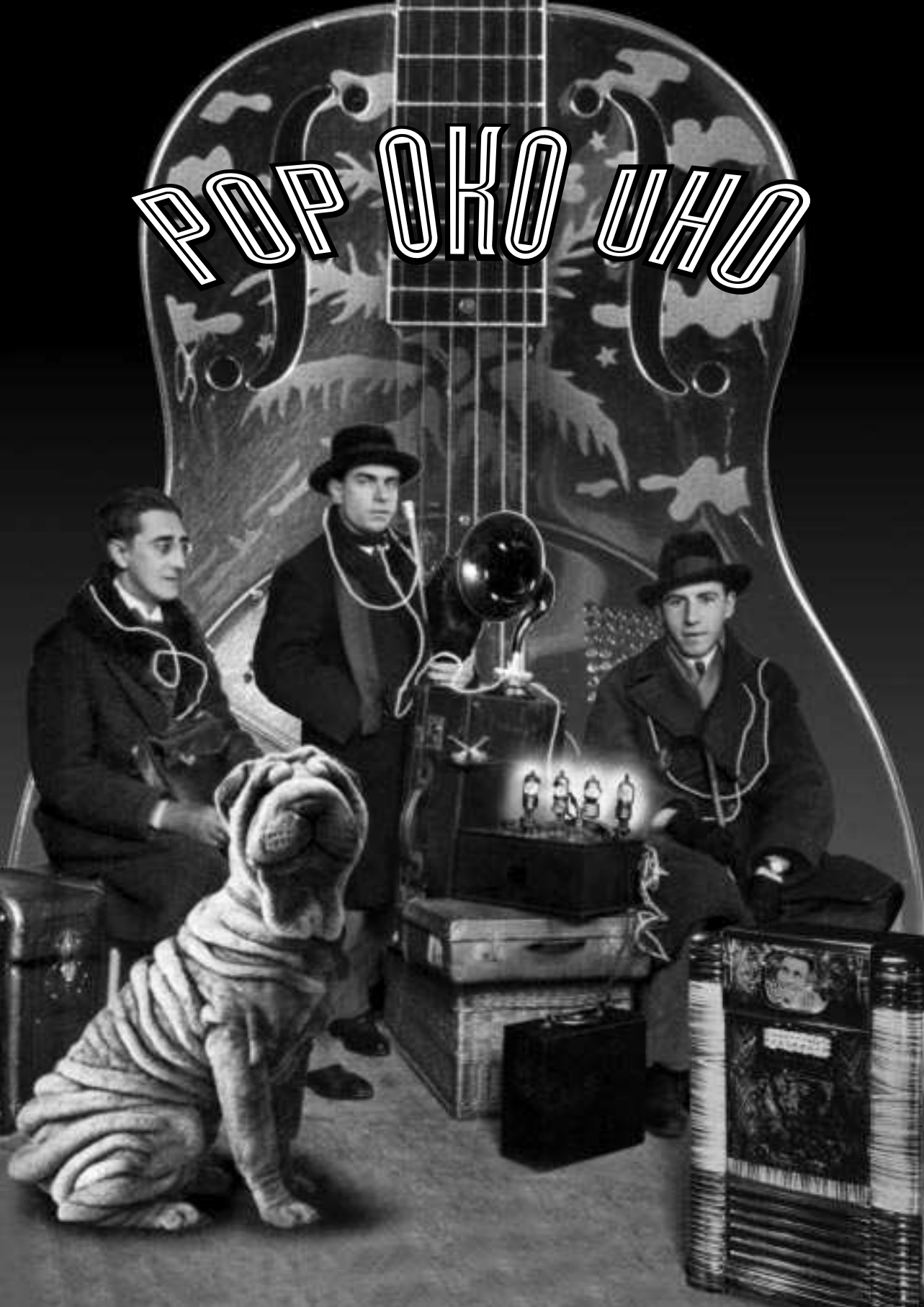
LITERATURA:

- APPLE, M. W. (1979): *Ideology and Curriculum*, Routledge and Kegan Paul, London.
- DUCROT, O. (1988): *Izrekanje in izrečeno*, SH, Ljubljana.
- DUCROT, O. (1996): *Slovenian lectures* (V tisku).
- PHILLIPSON, R. (1992): *Linguistic Imperialism*, OUP, Oxford.
- STERN, H. H. (1983): *Fundamental Concepts of Language Teaching*, OUP, Oxford.
- Žagar, I. Ž. (1995): *Argumentation in language and the Slovenian connective pa*, Universiteit Antwerpen, Antwerpen.

VIRI:

- Čok, L. (ur.) (1994): *Učiti drugi/tuji jezik – kje, koga, kako*, Pedagoška fakulteta, Ljubljana.
- GRISOGONO, V. (1993): 'Šole za male poliglote – pestrost brez nadzora'. VIP – *Revija za vzgojo in informiranje potrošnikov*, 1993/3, 26–29, Ljubljana.
- Orešič, H., L. Čok in M. Štros (1994): *Tuji jeziki v obveznem izobraževanju*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Seliškar, N. (1995): *Igramo se in učimo*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1995): DZS, Ljubljana.
- Šifrer, R.: 'Za lažji korak v Evropo', *Večer*, 28. 12. 1991, 31, Maribor.

POP OKO UHO

POP OKO UHO

Izhodišča za teoretsko obravnavo receptije studijsko in medijsko posredovane sodobne popularne godbe

Namesto da bralko ali bralca ob vstopu v **pop oko uho** – uredila sva ga Ičo Vidmar in Jože Vogrinc – posiljujem s povzemanjem tistega, kar sledi, bom z eksegezo podnaslova poskusil nakazati, kam hoče priti po poti, ki jo utira.

Izhodišča: menim, da je to, kar tu vpeljujemo, teoretsko novo in zares na začetku poti, in to "v svetu" prav toliko kot "doma".

Za teoretsko obravnavo: v glasbi nasploh, v popularni godbi pa še toliko bolj, se pisanje o stvari, kolikor hoče biti dostopno katerim koli drugim kot muzikologom, omejuje na kritiko, ki je v glavnem degustativna in popisuje lastna, bolj ali manj konvencionalna, občutja ali pa kopiči lastna imena. Prekucije v godbi opisujejo prekucuhi v kritiki z žarom in jezo, ki se prehitro izživita v prenovi kritiškega žargona namesto v premisleku, kako sta njihov predmet in oni sami, kot njegova kritika, sploh možna. Pretirano bi bilo trditi, da kritika čuti potrebo po čem drugem, kakor je sama.

Receptije: **Pierre Schaeffer**, glasbenik, filmar, literat, teoretik glasbe, katerega odlomke iz prelomne **Razprave o glasbenih objektih** tu prvič prevajamo v slovenščino, je teorijo glasbe prenovil prav s tem, da je s konceptom glasbenega objekta zajel glasbeno resničnost na ravni poslušanja, ne na ravni kakšne nasebnoglasbene ontologije, fizikalne akustike ali psihologije.

Studijsko posredovane: če Schaefferjev pristop s svojo zastavitvijo vnaprej zavrne vnaprejšnjo presojo glasbe glede na to, iz kakšnega vira prihaja ali kako je fizikalno proizvedena, pa **Steve Jones**, teoretik popularne godbe in studijski inženir in producent, v poglavju **Tehnologija in glasbenik** iz knjige *Rock Formation* /= Rockovska formacija, pa tudi (glasbeno, glasbenikovo, seveda pa tudi poslušalčevo Formiranje skoz rock) pojasnjuje prav to, kako dojemanje sodobne popularne godbe pri tistih, ki jo tudi delajo, kakor pri tistih, ki jo le trošijo, predpostavlja njeno tehnično proizvedenost in socialno organizacijo produkcije, utelešeno v sodobnem snemalnem studiu.

Medijsko posredovane: pleonazem sem moral zapisati, ker smo se tega, da glasbo spoznamo, jo vzljubimo in se je morebiti naučimo prek "nosilcev zvoka", radia, TV, pa tudi v živo največkrat prek ozvočenja, tako navadili, da

se te posredovanosti niti ne zavedamo. V besedilih, ki sta močno predelana prispevka z lanske konference filmsko teoretskega časopisa Screen in IASPM (= Mednarodnega združenja za študij popularne godbe) o glasbi in plesu na TV in v filmu v Glasgowu, **Ičo Vidmar** skoz premislek temeljnih Schaefferjevih konceptov obdeluje **unplugged** kot tisti trend v izvajanju sodobne popularne godbe, kjer so zgoščene dileme v zvezi s tehnično posredovanostjo igranja, **Jože Vogrinc** pa načena vprašanje rabe godbe na televiziji pri novi TV zvrsti, **VJ showu** kot oddaji, kjer voditelj – VJ – vrti video klipe publiki.

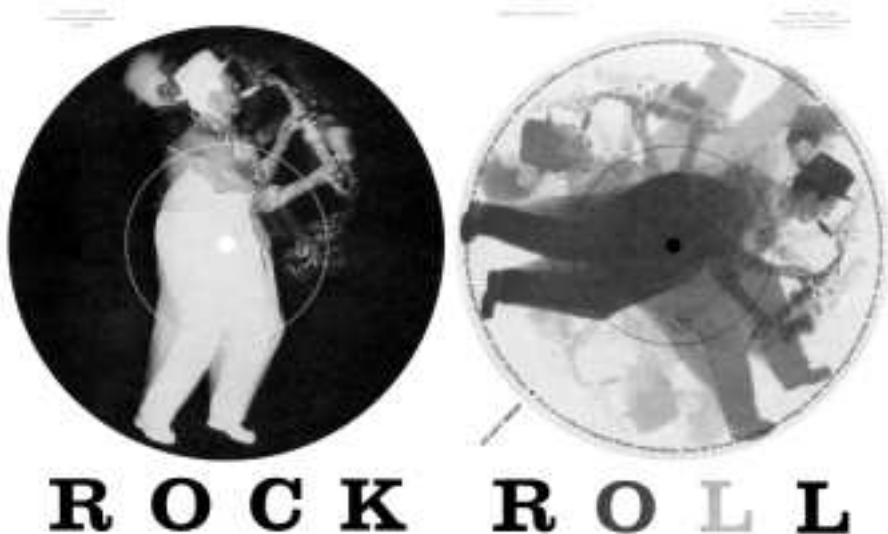
Sodobne: izraz je neroden, a opozarja, da je problematika tehnično posredovane glasbe “danes” pač korenito drugačna kakor “včeraj”, ko, denimo, ni bilo ne “zgoščenk”, ne “sequencerjev”, ne video klipov in ne bogvekolikosteznih mešalnih miz.

Popularne: besedo poskušajmo razumeti brez podtonov vrednotenja ali stilskega purizma, kot nevtralno označbo za vso tisto glasbo, katere socialno življenje se reproducira skoz uporabo množičnih medijev v vsakodnevnom življenju ljudi, ne pa skoz specializirane ali elitne uradne potrjene izobraževalne institucije za glasbenike (glasbene šole, deloma pa tudi pevske zборе, folklorne skupine ipd.).

Godbe: izraz naj poudari socialno življenje glasbe – izvajane, poslušane, ne trezorja notnih zapisov kot “glasbe na sebi”, “sfere idej”, glede na katero je vse, kar zazveni za avditorij, drugotno (izvedba, poustvaritev ipd.).

Razumite to, kar sledi, kot prispevek k začetku dela slovenske sekcije IASPM in, seveda, kot vabilo k sodelovanju.

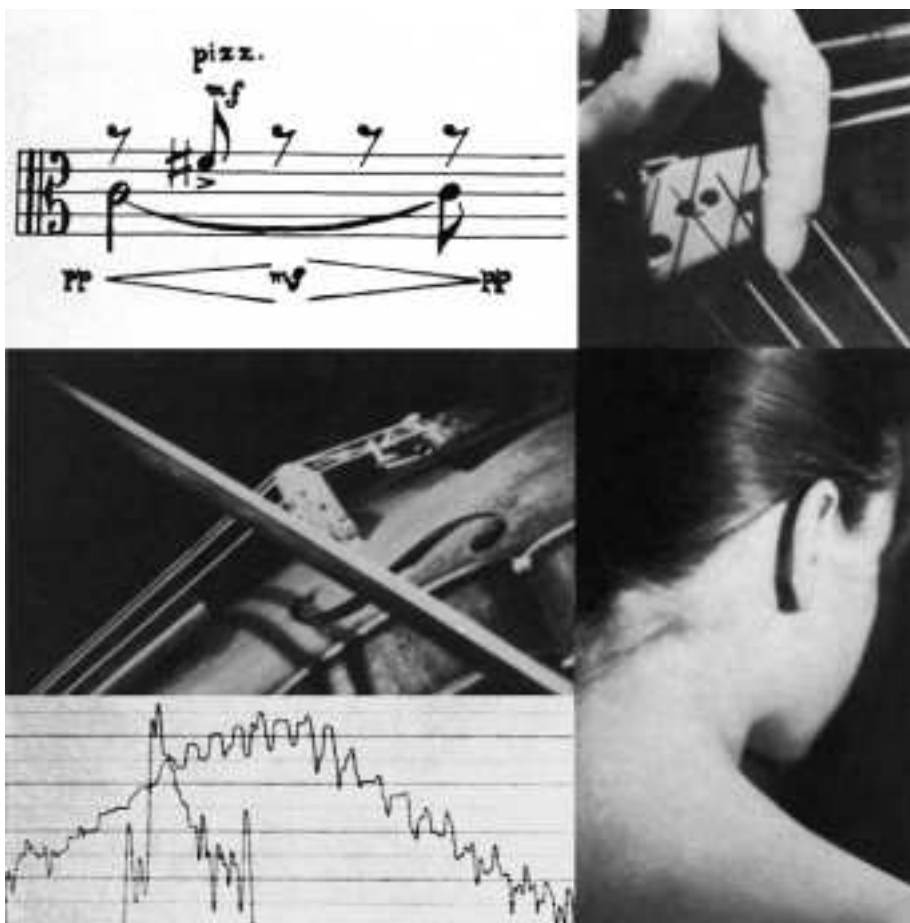
Jože Vogrinc

Pierre Schaeffer in Razprava o glasbenih objektih

“Ideja, da lahko ujamemo vsak zvok iz okolja, ki nas obkroža, ga upogibamo in preoblikujemo v nekaj povsem novega, je osnova sodobnega digitalnega samplinga... toda njeni začetki segajo v leto 1948,” je za revijo *Electronic Musician* (1986) izjavil francoski glasbeni teoretik, esejist, novelist in pedagog **Pierre Schaeffer** in povsem jasno namignil na svojo prakso *musique concrete*, ki je ob svojih prvih korakih in predvajanih zgodnejših del pridobila oznako ‘koncert hrupa’, denimo, prve bolj empirično usmerjene *Cinq études de bruits* (1948). V predgovoru k drugi izdaji, enajst let po izidu svojega najpomembnejšega teoretskega dela, *Razprava o glasbenih objektih* (*Traité des objets musicaux*, Éditions du Seuil, Paris 1966), ki je fascinantna, 700 strani obsegajoča multidisciplinarna študija o načinih poslušanja, vsakdanjega in glasbenega, tehnikovega/akustikovega in glasbenikovega, Schaeffer srdito odgovarja na dva glavna očitka oziroma nesporazuma, ki ga je bilo deležno njegovo glasbeno in teoretsko delo. Oba predpostavljata, da je s svojo radikalno, enakovredno obravnavo in kompozicijo modificiranih glasbenih tonov, naravnih zvokov iz okolja in mehanskih zvokov, uničil glasbo. Tipičen schaefferjevski odgovor je: narobe, v njej sem odkril splošne zakone. S tem je že zavrnil prvi očitek, da je blizu nadrealistom in njihovi fascinaciji nad *ready made*, in pripravljen odgovor na drugega, ko zavrača zgodovinsko poslanstvo vpeljave hrupa v glasbo, ki so mu ga pripisovali. “Ponosen sem na nekaj drugega: v glasbenem zvoku sem odkril del hrupa, ki ga prvi vsebuje in ki smo ga vztrajno zavračali.” Povabilo skladateljem in poslušalcem predpostavlja odpravo tradicionalne opozicije med zvokom in hrupom, odkrivanje potencialne glasbenosti v zvokih, ki jih običajno dojemamo kot hrup, in končno, odkrivanje implicitne hrupnosti v ‘navidezno čistih zvokih’ (npr. zrno violine ali glasu). Zato Schaeffer privilegira akuzmatično situacijo poslušanja, ki jo v svoji teoriji zvoka v filmu, dovolj znano v tem prostoru, plodno razvija njegov učenec in dolžnik Michel Chion.

Pierre Schaeffer se je rodil l. 1910 v Nancyju v glasbeniški družini. Zgledu staršev ni sledil. Leta 1929 se je vpisal na *École Polytechnique*, leta 1936 je začel delati na *Radiodiffusion Française* kot tonski tehnik, ki ga je vse bolj privlačila filozofija in literatura. Že zgodaj je začel pisati romane, eseje in prve teoretske obravnave radijskega in filmskega zvoka. Leta 1941 je ustanovil *Jeune France*, interdisciplinarno združenje za glasbo, gledališče in vizualne umetnosti. Naslednje leto se je pridružil Copeaujevemu *Studio d'Essai*, ki je pozneje postalo središče odporniškega gibanja na francoskem radiu, še pozneje pa zibelka *musique concrete*. Prvi studijski poskusi in kasnejši prodor nove glasbene prakse z uspešno javno predstavitvijo *Symphonie pour un homme seul* (1950) so pripomogli, da so skupini *Groupe de Recherche de Musique Concrete* leta 1951 priznali uradni status raziskovalnega oddelka na francoskem radiu. Leta 1958 ga je s sodelavci prenovil v bolj ambiciozno *Groupe des Recherches Musicales*, ki se je od raziskovanja zvokov in novih tehnik usmerila

Slika z naslovnice knjige Pierra Schaefferja *Traité des objets musicaux* (glej opombo 22 na str. 198)

k splošnejšim preučevanjem percepcije glasbe. Schaeffer je prenehal skladati in se povsem posvetil teoretskemu delu. Leta 1968 je bil imenovan za izrednega profesorja elektronske kompozicije na pariškem konzervatoriju. Iz njegove obsežne bibliografije (romani, eseji o radiofoniji, radijske igre, filmski eseji) lahko ob Razpravi omenimo vsaj roman *Le gardien de volcan* (1969), za katerega je prejel nagrado Prix Sainte-Beuve.

Pričujoči prevod obsega izbrana poglavja iz prvih dveh knjig (v Razpravi jih je skupno sedem), v katerih Schaeffer aktualizira akuzmatično izkušnjo poslušanja in prek nje uvaja pojem zvočnega objekta in "štirih poslušanj".

Schaefferjeva zbrana glasbena dela so izšla na štirih CD-jih založbe INA.GRM. Umrli je 19. avgusta 1995 v Parizu.

Ičo Vidmar

(Biografske in bibliografske podatke nam je prijazno posredoval profesor Scott A. Wyatt z University of Illinois Experimental Music Studios in predsednik Ameriškega združenja za elektroakustično glasbo.)

Razprava o glasbenih objektih

I. KNJIGA

III. UJETI ZVOKE

3.1. PARADOKS IZNAJDBE

Medtem ko so publikacije v zadnjih desetletjih opozarjale na nove instrumente, ki izhajajo iz elektrona – od Thereminovega* prek Martenotovega** glasbila do miksturnega trautonija*** – pravzaprav ne poznam nobenega besedila, ki bi osvetlilo presenetljivi prevrat, ki ga je pomenil začetek snemanja zvokov.

Kot se pogosto dogaja ob takšnih priložnostih, ko stroj – nenadoma in postopno hkrati – uvede nove možnosti človeške dejavnosti, se niso utegnili čuditi iznajdbi, tako zavzeto so jo hiteli izpopolnjevati. Od valja do voska, od odmevnika do zvočnika, od gramofona do pick-upa, od osemindesetih obratov do long playa, od ebonita do vinilita, od fonografa do magnetofona, od mona do stera – od časov Edisona in Charlesa Crosa je bilo treba opraviti dolgo pot, z vsemi postanki, presenečenji in prehitevanji vred. Ker je bil napre-

** (Opombe pod črto, označene z asteriskom, so prevajalkine.)
V francoščini: thérémine.
"Sredi govornikov 8. vsesovjetskega elektriškega kongresa, ki je bil avgusta 1920 v Leningradu, je nastopil s prvim elektronskim glasbilom 24-letni ruski profesor fizike Leon S. Theremin in predvajal svoj 'eterofon'. Konec leta 1927 je odšel Theremin s svojim nekoliko spopolnjenim glasbilom na koncertno turnejo v Ameriko, in je svoj izum l. 1928 tam patentiral. (...) Zanimivo je, da je po drugi svetovni vojni nastalo več kompozicij za dva ali več 'tereminov' ter za 'teremin' v zvezi z nekaterimi klasičnimi glasbili (E. Varese, P. A. Grainger, B. Martinu, A. Fulejhan, N. Berezowsky itd.)."
Navajamo po: Miroslav Adlešič, Svet zvoka in glas-*

be, MK, Ljubljana 1964, str. 834–835.

*** V francoščini: le Martenot.*
“(…) aprila 1928 je radiotelegrafist in profesor pariške glasbene akademije Maurice Martenot nastopil v pariški Operi z uspelim modelom, ki ga je imenoval ‘Ondes musicales’ (‘Glasbeni valovi’). Martenot je pred drugo svetovno vojno in po njej patentiral skoraj ducat precej popolnih elektronskih instrumentov. Med njimi je najzmogljivejši koncertni tip, ki ga dandanes imenujemo ‘Martenotovo glasbilo’. Čeprav je do l. 1955 obstajalo za Martenotovo glasbilo še nad 30 kompozicij Honnegerja, Landowskega, Messiaena, Milhauda, Višnjegradskega itd., je vendar Martenot v tem letu zapisal o odporu glasbenikov do elektronskih instrumentov in v tej zvezi zavrnil njihovo sodbo, češ da govore nova glasbila drugačen jezik: ‘Integrali so za glasbenika prav tako suhi kakor skrivnosti dvanajsttonske muzike za fizika. (...)’ Ob teh delih ne smemo zamolčati, da se je Martenotovo glasbilo do tedaj oglasilo v več kot 300 filmih.”
Navajamo po: Miroslav Adlešič, *Svet zvoka in glasbe*, MK, Ljubljana 1964, str. 835–836.

**** V francoščini: mixturaonium.*
“Pol leta za Martenotom sta izdelala Nemca Bruno Hellberger in Peter Lertes (1928–29) ‘helertion’. Čeprav sta kasneje glasbilo spopolnila ter dosegla, da so ga pričeli industrijsko izdelovati, se muzika helertiona ni uveljavila.

dek tako osupljiv, so prezrli sam fenomen. Poleg tega je bila na začetku iznajdba tako okorna in navidez tako daleč od izpolnitve obetov, ki jih je vzbujala, da je bilo mogoče razvoj, za katerega se danes zdi, da ga je lahko vsakdo predvidel, pričakovati le s trdnim zaupanjem in živahno domišljijo.

Paradoksalno je namreč naslednje: ko se uveljavlja novi princip, ki ga prvi dosežki še ne kažejo v pravi luči, sodobniki ob začetnem navdušenju le slutijo njegove vznemirljive implikacije; toda prav hitro se odvrnejo od njega, preložijo preverjanje njegove splošnosti na poznejši čas in se lotijo dokazov, neposrednih rezultatov. Ko steče tehnični proces, so pozorni le še na razvojni segment, ki ga imajo pred seboj. Kolikor bolj princip izpolnjuje pričakovanja, tembolj izginja, postaja del pridobljenega izkustva. Vsakršno razmišljanje o njem se zdi preživelo, čeprav se pravzaprav nihče ni vanj zares poglobil. Če naši predhodniki zaradi nejasnosti prvotnega raziskovanja niso razumeli, za kaj gre, pa mi pogrešamo čas odkritja in šok iznajdbe, ki bi nas navdušila in spodbudila k ponovnemu preučevanju tega, za kar mislimo, da že vemo.

3.2. SKRIVNOST VALJA IN ZMOŽNOSTI UŠESA

Že pri Edisonovem valju je presenetljivo to, da z njim lahko spremenimo tridimenzionalno akustično polje, ki je sedež različnih sporočil, v enodimenzionalni mehanski signal⁴; kot vemo, njegovo vrtenje v nasprotno smer kljub popačeni izvedbi predvaja “nekaj” od tako ohranjenih sporočil.

Kaj je pravzaprav to “nekaj”? Odgovor je povsem jasen. Edisonov fonograf je za silo obnavljal (*restituait*) semantično vsebino sporočil. Skozi močno popačen signal, grobo zmaličene zvočne elemente in v zvočnem polju z eno samo dimenzijo je poslušalec lahko še vedno prepoznal, kaj je bilo posneto: in to ne samo smisel sporočila, besede in stavke, refrene in harmonije, temveč tudi nekatere aspekte izvora posnetka. Navsezadnje je bilo tako mogoče z največjo natančnostjo prepoznati Dranema ali Cécile Sorel, violino ali klarinet.

V tem je skrivnost, ki je niti ne opazimo več, saj smo zaslepljeni z navidezno gotovostjo: kako naj sicer razložimo dejstvo, da se zdijo nekatere naravne zvočne strukture, ki so nam dobro znane, neuničljive, da ostanejo kljub vsemu prepoznavne skozi popačenja in najbolj grobe operacije? Ali tu lahko zadovoljivo napredujemo s pojasnili čiste elektroakustike? Ali je Edisonov fonograf dopuščal prepoznavanje barve zvoka (*timbres*)? Kaj je sploh barva zvoka, da lahko njeno sled ohrani celo valj? Frekvenčni spekter? Njegova restitucija je v kaj slabem stanju.

Sprejemljiva je le najbolj empirična definicija barve zvoka: Dranema so prepoznavali, ker je bil pač Dranem, to je vse. Izvor vokalnih zvokov je ostal zaznaven. Nekaj od barve-zvoka-Dranem, nekaj tako povzročene trajnosti (*persistance causale*), imenovane Dranem, je bilo še mogoče prepoznati.

Fenomen snemanja in ponovne reprodukcije zvoka je torej že na samem začetku privedel do nenavadne ugotovitve: če je bil namreč valj preprosto čudo, tedaj je bil drugi, prav nič preprost čudež, naše uho. Čeprav nam izpopolnjene naprave danes posredujejo signal, ki naj bi bil verodostojen (*fidèle*), je Edisonov poskus še vedno pomemben: skozi popačen signal povzame uho bistvo sporočila. To bistvo pa je videti presenetljivo neodvisno od frekvenčnih krivulj (*courbes de réponse*).

In vendar so se pozneje ubadali prav s frekvenčnimi krivuljami, z verodostojnostjo (*high fidelity*) in s približevanjem barvi zvoka! Izpopolnjevanje snemalnih naprav je bilo v celoti usmerjeno v izboljšanje verodostojnosti signala, prav ničesar pa ni razkrilo o zmožnostih ušesa. Ker je glasba stvar zaznav, ne pa fizikalnih signalov, je razumljivo, da ves ta čas nismo znali uporabljati magnetofona in mikrofona za povsem glasbene raziskave in za razlago nedoumljive narave tradicionalnih glasbenih vrednot.

3.3. ZGODOVINSKI PRISPEVEK RADIA

Današnjega razmaha dejavnosti, ki se ukvarjajo z zvokom, brez dvoma ni spodbudil samo zvočni zapis, prav tako kot fotografija, prekrita s črnim pregrinjalom, ni privedla do tako imenovane "civilizacije fotografije". Ko pa so se fonografiji in fotografiji pridružili še množični mediji, so ta odkritja povzročila nenadejan razmah izvirnih tehnik. Seveda je valj že na začetku vseboval vse skrivnosti lovljenja zvoka, njegovega "dejanskega" beleženja in s tem možnost, da postane objekt našega eksperimentiranja. Podobno se je zgodilo z izumom bratov Lumière, s fotografskim posnetkom. Kot vedno pa je potrebna dolga pot prek otipljivih rezultatov, da se lahko ozremo na lastne sledi in jih razložimo. Da se je lahko skorajda neopazno razvil drugačen način obravnavanja fenomena glasbe, je moral radio malodane prekositi samega sebe. Za to je imel zgodovinske pogoje: studie, finančna sredstva, predvsem pa osebje, ki je bilo povsem drugačno od tradicionalnih glasbenikov, čeprav so ga sestavljali ljudje, ki so bili tudi sami strokovnjaki za zvok. Če v raziskavi, ki smo se je lotili, ne bi analizirali te zgodovinske situacije, bi prezrli pomemben vidik.

Omeniti pa ga moramo že zato, ker je muzikolog in organist Friedrich Trautwein prevzel po njem manual na trak ter leta 1930 zasnoval mnogoglasno elektronsko glasbilo, ki ga dandanes imenujemo 'trautonij'. Ko je P. Hindemith spoznal trautonij berlinske akademije, je takoj pričel komponirati zanj. Kasneje so vključili novi instrument v svoje kompozicije tudi Honegger, Oskar Sala in drugi. Sevé so poznejše skladbe predpisovale note le še za spopolnjeni in dokaj zmogljivejši "miksturni trautionij" (1952), ki je nastal iz tudi že precej spopolnjene-ga koncertnega trautionija (1940) (...).

Navajamo po: Miroslav Adlešič, *Svet zvoka in glasbe*, MK, Ljubljana 1964, str. 837.

⁴ Tako kot v prvem poglavju bomo še naprej uporabljali besedo *signal*, ki napotuje k dogodku, v nasprotju z zvočnim ali glasbenim objektom, ki ju zaznavamo kot taka. *Signal* bomo tu (v nasprotju z znakom, elementom glasbene govornice), uporabljali v fizikalnem pomenu. S tem izrazom fiziki označujejo fizikalne elemente, ki jih ločujejo od kompleksnega pojava in na katere lahko vplivajo.

Kaj se je torej zgodilo, ko so aparature za prestrezanje zvoka, spojene z napravami za njegovo beleženje in radijsko oddajanje, razpršile zvok violinista ali glas pevke iz studia na vse strani?

Pojavili sta se dve smeri praktičnega raziskovanja, obe enako moderni in zastareli. Moderni, ker sta uporabljali in nenehno izpopolnjevali nove iznajdbe, zastareli, ker nista dopuščali časa za premislek o osnovnih postulatih in ker sta zaradi pospešene tehnologije aplikacij opuščali temeljno raziskovanje.

Ena od teh raziskovalnih smeri se je ukvarjala s popolno reprodukcijo tridimenzionalnega akustičnega polja – ta vodi v stereofonijo. Druga smer, ki se je pojavila že pred njo in ki je raziskovala snemanje zvoka, pa je morala premagovati posebne probleme na omejenem področju monofonije. Polagoma pa je pokazala odlike, ki so jih potrebovali izvajalci te nove umetnosti. Kako naj utemeljimo trditev, da ti dve raziskovanji nista spodbudili prenove glasbenih idej, kot so jima pripisovali pozneje, prav tako pa nista zadovoljivo pojasnili narave svojega podviga? To je približno tako, kot če bi hoteli izpopolniti lečo v mikroskopu, ne da bi upoštevali specifičen način, na katerega ta podaljšek vida omogoča približevanje neskončno majhnih objektov in ki zastavlja problem obdelave (brušenje, posebne luči) ter zahteve in sposobnosti očesa (sposobnost ločevanja, maksimalna povečava itd.).

To bistveno vrzel skuša odpraviti pričujoče delo.

3.4. MIT O ZVOČNI REPRODUKCIJI

Elektroakustika je torej usmerjena predvsem k popolni reprodukciji, in še posebej k stereofonski restituciji zvokov. Kaj je za inženirja bolj vabljivo kot namestiti poslušalca pred namišljeni orkester, kjer lahko sliši prve violine na levi, druge pa na desni? Vsiljuje se pripomba, ki ne obsoja poskusa, ampak zmanjšuje njegov pomen: če bi bila popolna reprodukcija tako pomembna, bi imel prehod od monofonije k stereofoniji radikalen učinek. Inženir bi moral temeljito obvladati pojave, s katerimi ima opravka, poslušalec pa bi moral biti zelo senzibilen. Izkušnje pa nam kažejo, da je vse to precej nejasno; zdi se namreč, da so te izpopolnitve drugotni, nestabilni in nestalni pojavi, po strokovni plati sorazmerno negotovi, za poslušalca pa zelo spremenljivi. S stališča glasbenega rezultata je bolj smiselno izboljšati verigo monofonije kot pa postaviti na hitro narejeno stereofonijo. Tako naš inženir kot naš poslušalec tu naletita na zapletene probleme – zdi se, da

tehnične izboljšave nimajo povsem jasne zveze z lastnostmi ušesa.*

Že s samo omembo "neprave stereofonije" bomo spravili strokovnjaka v precejšnjo zadrego. Ne bomo se spuščali v podrobnosti, spomnimo naj le na to, da ta postopek preprosto razdeli nižje zvoke na eno stran, višje pa na drugo. Približno tako je treba razvrstiti tudi posamezne instrumente v orkestru. Kako to, da med orkestralnim dviganjem od nižjih k višjim zvokom ves orkester ne preide z leve na desno, ali da se klaviatura klavirja ne razteza čes ves oder?⁶

Spoprijem s praktičnim problemom zvočne reprodukcije potemtakem zahteva uporabo vrste transformacij, ki z elektroakustičnimi sredstvi vodijo od "neposrednega" zvočnega dogodka do njegovega posnetka, vendar smo še daleč od tega, da bi znali te transformacije nadzorovati tako pretanjeno in zanesljivo, kot si to lahko teoretično predstavljamo. Poglejmo si поблиže nekaj vidikov te reprodukcije.

3.5. Z ENEGA ZVOČNEGA POLJA NA DRUGO

Orkester igra v dvorani. Isti orkester, posnet na plošči, igra pozneje drugje – pri poslušalcu doma. Ker skušata tako tehnika kot trgovina prepričati poslušalca, da ima orkester pravzaprav pri sebi doma, niti ni presenetljivo, da se je z nekakšnim družbenim soglasjem vsa pozornost usmerila k verodostojnosti (*fidélité*) posnetka in da nihče ni prav nič razmišljal o transformaciji, ki jo pomeni zamenjava enega zvočnega polja z drugim.

Dodajmo, da se je skrivnost lahko ohranila predvsem zaradi zapletenosti našega ušesa: ta presenetljivi organ nam omogoča, da zaznamo najmanjše odtenke, hkrati pa nam prikriva najbolj očitne stvari: zamenjava enega zvočnega sveta z drugim in sprevrnitev pravil o enotnosti časa in kraja sta za nas brez dvoma pomembni. Kako je možna utvara, da orkester igra pri nas doma, kot da bi to ne bilo nič posebnega?

Če hočemo biti dosledni, mora naš razmislek o tem upoštevati tako fizikalna kot psihološka dejstva. Sprememba polja namreč vpliva na obe področji. Ne pozabimo, da poslušanje ni mogoče brez poslušalca; tako kot reproducirani zvok se tudi on pozneje znajde drugje. Opazili bomo, da na pojave, ki se zdijo pri snemanju najbolj objektivni, odločilneje vplivajo psihološki dejavniki kot pa herci in decibeli.

Kje naj torej začnemo, če se moramo lotiti psihološkega premisleka in hkrati fizikalnih opisov pojavov? K temu vprašanju se bomo znova vrnili pri pojmu objekta v IV. knjigi, za zdaj pa se bomo omejili na običajni opis psihoakustične

* *L'oreille*: uho, sluh, posluš, pazljivost.

⁶ Cf. npr. članek R. Kolbena: *The Stereophoner*, ki navaja vznemirljive eksperimente s psevdo-stereofonijo, ki jih je izvedel H. Scherchen z monofonskimi posnetki (*Gravesaner Blätter*, 1959, št. 13).

transformacije, ki jo povzroči snemanje zvokov. Strokovnjaki, ki se v praksi ukvarjajo z zvokom, se bodo tu zlahka znašli. Omenjamo le dejstva, ki jih dobro poznajo. Če jih ne bomo naučili ničesar novega, naj nam oprostijo in pomislijo na to, da številni bralci ne vedo skoraj nič o tej novi in pomembni izkušnji, transformaciji enega zvočnega polja v drugo.

Bodimo pozorni na terminologijo: ne zamenjujmo različnih pojmov, ki jih fiziki in psihologi označujejo z istimi besedami: pri paru objekt-podoba ima namreč beseda "objekt" ustaljen fizikalni pomen (npr. v optiki); v psihologiji pomeni nekaj drugega. Najprej se bomo ustavili pri fiziki in raziskali fizikalno spremenljivko, ki jo najdemo v nizu elektroakustičnih operacij in zaradi katere sploh lahko govorimo o zvočni reprodukciji.

3.6. FIZIKALNI OBJEKT SKOZI TRANSFORMACIJO

Področji svetlobnih in zvočnih pojavov se med seboj razlikujeta po dveh bistvenih značilnostih. Prva je povezana z dejstvom, da večina vidnih objektov ni vir svetlobe, ampak so objekti v običajnem pomenu besede, ki jih obsveti svetloba. Fiziki so torej vajeni tega, da vire svetlobe ločujejo od objektov, ki jo odbijajo. Če objekt sam oddaja svetlobo, govorimo o svetlobnem "viru".

Z zvokom je drugače. Pri večini zvočnih pojavov, s katerimi se tu ukvarjamo, je v središču pozornosti zvok, ki prihaja iz "virov". Ustaljeno razlikovanje med viri in objekti, ki je značilno za optiko, se v akustiki ni uveljavilo. Vso pozornost je "privabil" zvok (tako kot običajno rečemo za svetlobo) kot emanacija vira, njegov prenos, njegove deformacije itd., vendar "obrisov" zvoka, njegove oblike niso obravnavali samih zase, brez nanašanja na vir.

Tako ravnanje je spodbujalo tudi dejstvo, da so zvok (vse do odkritja zvočnega posnetka) vedno povezovali z energetskim vzgibom, ki ga je povzročil, in da so ga celo enačili z njim. Poleg tega je minljivi zvok dostopen samo enemu čutu – preverljiv je samo s sluhom. Druga razlika pa je v tem, da je v vizualnem objektu nekaj stabilnega. Ne le, da ga ne zamenjujemo s svetlobo, ki ga osvetluje, ne le, da se v različnih svetlobah pojavlja v stabilni obliki, temveč je dosegljiv tudi za druge vrste zaznav: lahko ga otipamo, potehtamo, ovohamo; ima obliko, ki ji lahko sledimo z rokami, površino, ki jo lahko otipamo, težo, vonj.

Kot vidimo, pojem *zvočnega objekta* ni imel lastnosti, ki bi zbujale fizikovo pozornost. Ker se le-ta samodejno nagiba k

temu, da učinke povezuje z njihovimi vzroki, mu je povsem zadoščala energetska opredelitev zvočnega vira: saj ni razloga, da bi uho pri širjenju mehanskega valovanja v prožnem mediju (zraku) zaznavalo kaj drugega kot sam vir zvoka.

Takšno sklepanje pravzaprav ni napačno. Toda če je, preprosto rečeno, veljavno za fizika ali konstruktorja elektroakustičnih naprav, pa je za glasbenika ali akustika, ki se ukvarja s sluhom, neustrezno. Njima ni treba vedeti, kako zvok nastane in se širi, ampak samo to, kako ga slišimo. To, kar uho sliši, ni niti vir niti "zvok", ampak prav *zvočni objekti*⁷ (tokrat v psihološkem smislu), prav tako kot oko ne vidi neposrednega vira ali celo njegove "svetlobe", ampak osvetljene objekte.

"Materializacija" zvoka v obliki zvočnega posnetka – koščka traku, zareze na plošči – bi morala usmeriti pozornost zlasti na zvočni objekt. Pri tej izkušnji poslušanja zvok ni bil več minljiv, hkrati pa se je odmaknil od svojega vzroka: postal je stabilen, z njim je bilo mogoče manipulirati, ga multiplicirati in spreminjati njegove energetske dimenzije neodvisno od pogojev njegovega nastanka. Pokazala se je podobna dvojnost kot v primeru osvetljenih objektov in virov svetlobe; ločenost inertne podlage, ki vsebuje vse "informacije" in energije, ki omogoča zaznavnost teh informacij, s čimer se je fizikom ponudila priložnost, da spremenijo svojo terminologijo in natančneje opredelijo razliko med "izvorom energije", zvokom in zvočnim objektom. A iz tega ni bilo nič. Opazimo lahko le implicitno razliko med *zvokom* in *zvoki* ali med *določenim* zvokom in zvokom *nasploh*. Videti je, da je za fizika vez, ki spaja učinek z vzrokom, tako močna, da celo pri zvočnem posnetku ali modulaciji električnega toka "informacije", ki jo je prejelo uho, ni nikoli jasno ločeval od njenega materialnega nosilca (plošče, traku itd.) niti od njene začasne energetske oblike (električnega toka, mehanskega nihanja). Zdi se, da lahko z izrazom "signal" še najbolj pojasnimo vsebino tega, kar prenaša zvok. Pravi fizikalni objekt, ki je ponujen ušesu in na katerega vpliva zvočna transformacija, ki jo povzroči snemanje in reprodukcija zvokov, je torej signal.

⁷ Tokrat v psihološkem smislu.

3.7. TRANSFORMACIJE ZVOČNEGA POLJA

Pospešena komercializacija elektroakustičnih naprav je vnesla precejšnjo zmedo v razmišljanja, ki so pomembna za temeljno raziskovanje. Poudarjali so verodostojnost, frekvenčne krivulje, zvočnost, dinamični profil itd.; a zdi se, da nihče ni spregovoril o bistvenem: v studiu, v koncertni dvorani, kjerkoli se predstavi kaj zvočnih virov; njihov zvok ujamejo,

⁸ Kot je zapisal Jérôme Peignot.

* Priprava v obeh pomenih: "naprava za poslušanje" in "priprava na poslušanje".

ga posnamejo, "predvajajo", poslušajo... kaj se pri tem dogaja? Kaj poslušamo namesto tistega, kar bi poslušali neposredno? (...)

IV. AKUZMATIKA

4.1. AKTUALNOST STARODAVNE IZKUŠNJE

"Akuzmatik(i)", nam pove Larousseov⁸ slovar, "so imenovali Pitagorove učence, ki so, skriti za zaveso, pet let v najstrožji tišini poslušali njegove nauke, ne da bi ga videli." Do njih je prihajal le učiteljev glas, sam pa je bil skrit pred njihovimi očmi.

Pojem akuzmatike, ki ga nameravamo tu uporabljati, se nanaša prav na to iniciacijsko izkušnjo. Larousseov slovar nadaljuje: "Akuzmatičen, adjektiv: tako imenujemo hrup, ki ga slišimo, ne da bi videli, kaj ga povzroča." Že na koncu prejšnjega poglavja smo bežno omenili, da ta termin označuje prav perceptivno realnost zvoka kot takega, pri tem pa ga loči od načinov njegove produkcije in prenosa: novi fenomen telekomunikacij in množičnega prenosa sporočil se lahko uveljavlja le zaradi in spričo dejstva, ki je od vekomaj zasidrano v človeškem izkustvu: zaradi naravne zvočne komunikacije. Prav zato se lahko brez anahronizma vrnemo k starodavni tradiciji, ki je, nič manj in nič drugače, kot to danes uspeva radiu in zvočnemu posnetku, sluhu samemu vrnila popolno odgovornost za zaznavo, ki se je običajno opirala na druge čutne dokaze. Nekoč je za pripravo (*dispositif*)* služil zastor, danes pa sodobnim poslušalcem nevidnega glasu omogočata podobno izkušnjo radio in reprodukcijska veriga, ki nam posredujeta celoto elektroakustičnih transformacij.

4.2. AKUSTIKA IN AKUZMATIKA

Če bi to izkušnjo obravnavali s kartezijansko delitvijo in ločevanjem "objektivnega" – tega, kar je za zastorom – in "subjektivnega" – reakcije poslušalca na dražljaje – bi jo izkoristili v napačnem smislu. Na osnovi take delitve vsebujejo napotke za razlago, ki smo se je lotili, tako imenovani "objektivni" elementi: frekvence, trajanja, amplitude... Z njimi se ukvarja akustika. V primerjavi s to delitvijo je postopek akuzmatike ravno obraten. Njeno raziskovanje je simetrično: ne

prizadeva si pojasniti, kako subjektivno poslušanje interpretira ali deformira "realnost", ali proučevati reakcije na dražljaje; zanj je izvor pojava, ki ga je treba raziskati, prav poslušanje. Prikrivanje virov ni posledica tehnične nepopolnosti, pa tudi ne priložnostna metoda za njegovo spreminjanje: je predpogoj, namerna predpriprava subjekta. Vprašanje se odslej nanaša *nanj*: "Kaj slišim?... Kaj pravzaprav slišiš?" – v tem smislu, da od njega ne zahtevamo opisa zunanjih referenc zvoka, ki ga zazna, ampak opis njegovega lastnega zaznavanja.

Akustika in akuzmatika pa nista v enakem nasprotju kot objektivno in subjektivno. Če mora prva, ki izhaja iz fizike, poseči po "reakcijah subjekta" in si tako naposled prilastiti psihološke elemente, pa se druga ne sme ozirati na merila in izkušnje, ki se nanašajo le na fizikalni objekt, na akustikov "signal". Akuzmatično raziskovanje, ki je obrnjeno k subjektu, mora zato vztrajati v prizadevanju za *lastno objektivnost*: če tega, kar proučuje, ne bi bilo mogoče razlikovati od spremenljivih vtisov vsakega poslušalca, bi postala vsakršna komunikacija nemogoča; Pitagorovi učenci bi se bili morali odreči *skupnemu* imenovanju, opisovanju in razumevanju tega, kar so slišali; posamezen poslušalec bi moral celo iz trenutka v trenutek dvomiti o svojem lastnem pojmovanju. Skušali bomo torej ugotoviti, kako bi s soočenjem subjektivnih stališč našli nekaj, s čimer bi soglašalo čimveč eksperimentatorjev.

4.3. AKUZMATIČNO POLJE

V akustičnem smislu smo izhajali iz fizikalnega signala in opazovali njegove transformacije v elektroakustičnih procesih, pri čemer smo se prikrito sklicevali na norme poslušanja, ki naj bi nam bilo znano – poslušanje, ki dojema frekvence, trajanja itd. V nasprotju s tem pa nam akuzmatični pristop običajno simbolično prepoveduje kakršno koli zvezo s tem, kar je vidno, otipljivo, izmerljivo. Sicer pa so razlike med Pitagorovim eksperimentom in izkušnjo, ki nam jo omogočata radio in zvočni zapis in ki ločujejo neposredno poslušanje (skozi zas-tor) od posrednega (prek zvočnika), navsezadnje zanemarljive. Kaj je torej značilno za današnjo akuzmatično situacijo?

a) Čisto poslušanje

Za tradicionalnega glasbenika in za akustika je pri prepoznavanju zvokov pomembna identifikacija zvočnih virov. Ta ustaljena glasbena privajenost pa se zmede, brž ko si mora pomagati brez vida. Pogosto nas preseneti, včasih pa tudi

zbega odkritje, da smo tisto, kar naj bi slišali, dejansko le videli in razložili iz konteksta. Prav lahko se nam zgodi, da zamenjamo nekatere zvoke, ki jih oddajajo tako različni instrumenti, kot so strune in pihala.

b) Poslušanje učinkov

Če priкрijemo instrumentalne vire zvočnih objektov, nam vztrajno poslušanje sčasoma omogoči, da jih odmislimo in smo pozorni le na zvočne objekte same. Ločenost vida in sluha spodbuja drugačno poslušanje: prizadevno poslušanje zvočnih oblik, namenjeno samo temu, da bi jih bolje slišali in da bi jih lahko opisali v analizi vsebine naših zaznav. Pitagorov zastor ne zadošča za to, da bi odvrnil našo radovednost, ki se instinktivno, skorajda nezadržno ukvarja s tem, kar je za njim. Toda ponavljanje fizikalnega signala, ki ga omogoča zvočni posnetek, nam pri tem pomaga na dva načina: s tem ko izčrpava našo radovednost, polagoma uvaja zvočni objekt kot zaznavo, ki je že sama po sebi vredna pozornosti; po drugi strani pa nam ponavljanje signala zaradi pozornejšega in bolj pretanjenejšega poslušanja postopno odkriva bogastvo te zaznave.

c) Spreminjanje poslušanja

Ponovna predvajanja (fizikalnega signala) potekajo v fizikalno identičnih pogojih, zato se ob tem zavemo spreminjanja našega poslušanja in bolje razumemo svojo tako imenovano "subjektivnost". Pri tem nikakor ne gre, kot bi se morda lahko zdelo, za pomanjkljivost, za nekakšno "motnjo", ki bi kalila čistost fizikalnega signala, ampak za posebne osvetlitve, za natanko določene usmeritve, ki vsakič razkrijejo nov aspekt objekta, h kateremu se hote ali nehote obrača naša pozornost.

d) Variacije signala

Na koncu naj omenimo še posebne možnosti poseganja v zvok, ki nam omogočajo, da poudarimo prej opisane značilnosti akuzmatične situacije. Vzemimo posnetek, ki je zabeležen s fizikalnim signalom na plošči ali magnetofonskem traku; lahko ga obdelujemo ali razrežemo. Lahko posnamemo različne zvočne posnetke istega zvočnega dogodka ali pa se mu med snemanjem zvoka približujemo pod različnimi koti, kot bi dejali pri filmskem snemanju. Omejimo se na en sam zvočni posnetek, ki ga lahko predvajamo hitreje ali počasneje, glasneje ali tišje ali ga celo razrežemo na koščke in poslušalcu tako predstavimo več verzij tega, kar je bilo prvotno en sam dogodek. Kaj pomeni to razraščanje različnih zvočnih učinkov,

ki izhajajo iz istega materialnega vzroka, s stališča akuzmatične izkušnje? Ali lahko vedno govorimo o enem in istem zvočnem objektu? Kakšna naj bi bila zveza med modifikacijami, ki so nastale iz posnetkov na traku, in variacijami tega, kar slišimo?

4.4. KAJ NI ZVOČNI OBJEKT

Večkrat smo omenili zvočni objekt in pri tem uporabili že vpeljan, a še ne pojasnjen pojem. Iz celotnega poglavja pa je razvidno, da je bilo to mogoče le zato, ker smo se implicitno sklicevali na akuzmatično situacijo, ki smo jo pravkar opisali; zvočni objekt obstaja, le če obstaja slepo poslušanje zvočnih učinkov in vsebin: najbolj jasno pa se razkrije prav v akuzmatični izkušnji.

S tem pojasnilom se bomo lažje izognili napačnim odgovorom na vprašanje, ki smo ga zastavili na koncu prejšnjega poglavja.

a) Zvočni objekt ni igranje instrumenta

Očitno je, da z besedami "tole je violina" ali "to so vrata, ki škripajo", mislimo na zvok, ki ga oddaja violina, na škripanje vrat. Razlika med instrumentom in zvočnim objektom, ki bi jo radi utemeljili, pa je še bolj radikalna: če nam predvajajo trak, na katerem je zvok, ki mu ne moremo določiti izvora, kaj potem slišimo? Natančno to, kar ne glede na katero koli kavzalno referenco, ki jo opisujemo z izrazi *zvočno telo*, *zvočni vir* ali *instrument*, imenujemo zvočni objekt.

b) Zvočni objekt ni magnetofonski trak

Objekt se materializira na magnetofonskem traku, vendar takega, kot ga tu definiramo, na traku ni. Na njem je le magnetna sled signala: *zvočni nosilec* ali *akustični signal*. Signal, ki ga poslušajo pes, otrok, Marsovec ali člani kakšne druge glasbene civilizacije, ima zanje različen smisel. Objekt je odvisen *samo* od našega poslušanja (*L'objet n'est objet que de notre écoute*), nanaša se samo nanj. Trak lahko fizično obdelujemo, ga razrežemo, spreminjamo hitrost njegovega odvijanja. Toda samo iz poslušanja kakšnega poslušalca bomo lahko ugotovili zaznavni rezultat teh manipulacij. Zvočni objekt izvira iz sveta, v katerega lahko posegamo, vendar je v *celoti vsebovan v naši perceptivni zavesti* (*entièrement contenu dans notre conscience perceptive*).

c) *Nekaj centimetrov magnetofonskega traku lahko vsebuje več različnih zvočnih objektov*

Ta opomba izhaja iz prejšnje. Manipulacije, ki smo jih pravkar omenili, niso spremenile notranje obstojnosti *enega* zvočnega objekta, ampak so iz njega *ustvarile druge*. Seveda pa obstaja *korelacija* med manipulacijami, s katerimi obdelujemo trak, ali različnimi načini njegovega predvajanja ter med pogoji našega poslušanja in objektom, ki ga zaznamo.

Kot si lahko mislimo, ta korelacija nikakor ni enostavna. Poslušajmo na primer zvok, ki je bil sprva posnet v normalni hitrosti, pozneje v upočasnjeni, nato pa spet v normalni. Upočasnitev, ki zaradi časovne strukture zvoka deluje kot lupa, nam omogoči, da opazimo nekatere drobne detajle, ki jih bo naše tako opozorjeno in obveščeno poslušanje prepoznalo v drugi pasaži, ki jo bomo predvajali v normalni hitrosti. Naše vodilo naj bo razvidnost, ki nam tako kot pri formulaciji naše predpostavke narekuje odgovor: tu gre za *en in isti* zvočni objekt, ki ga opazujemo na različne načine in ki ga primerjamo s samim seboj, za njegov original in transpozicijo. Toda en in isti objekt postane ravno zaradi naše volje do primerjave (*volonté de comparaison*) (pa tudi zato, ker ga operacija, ki smo jo izvedli ravno z namenom, da bi ga lahko primerjali s samim seboj, ni modificirala do nerazpoznavnosti).

Zdaj pa predvajajmo upočasnjeni zvok nepripravljenemu poslušalcu. Lahko se zgodi dvoje. V prvem primeru poslušalec še prepozna instrumentalni izvirnik, hkrati pa tudi manipulacijo. V njej bo odkril *originalni zvočni vir, ki ga dejansko ne sliši*, kljub temu pa se njegovo poslušanje nanaša prav nanj; to, kar dejansko sliši, je *transponirana verzija*. Lahko pa se zgodi, da dejanskega izvora ne prepozna, ne zasluti, da posluša transpozicijo, in zato sliši *originalni zvočni objekt, kar dejansko tudi je*. (Ni mogoče reči, da gre za prevaro ali pomanjkljive informacije, ker se z akuzmatičnega stališča naše zaznavanje ne sme opreti na nič zunanjega). Nam, ki smo zvočni objekt obdelali z eno ali več transpozicijami, pa se bo nasprotno zdelo, da obstaja en sam objekt in njegove transponirane verzije. Lahko pa se tudi zgodi, da se odrečemo vsaki namerni primerjavi in se osredotočimo samo na eno ali drugo verzijo, ki bi ju denimo radi uporabili v kakšni skladbi; v tem primeru bosta tudi za nas postali prava izvirna zvočna objekta, popolnoma neodvisna od svojega skupnega izvora.

Lahko bi se lotili podobnih analiz pri drugih vrstah manipulacij (ali variacij pri snemanju zvoka), pri katerih bi – odvisno od našega namena, predhodnega znanja in usposobljenosti – prišli bodisi do variant istega zvočnega objekta ali pa do nastanka različnih zvočnih objektov. Z upočasnitvijo (predva-

janja posnetka) smo namenoma izbrali modifikacijo, ki je nejasna. Z drugimi manipulacijami lahko objekt tako preoblikujemo, da ni več mogoče ugotoviti zveze med dvema variantama. V tem primeru ne moremo več govoriti o stalnosti enega in istega zvočnega objekta, saj si identifikacija lahko pomaga le še s spominom na različne operacije, s katerimi smo se lotili "nečesa, kar je bilo na magnetnem traku". Če poslušanju celo s pomočjo spomina in hotene primerjave ne uspe prepoznati sorodnosti različnih zvočnih rezultatov, lahko rečemo, da so manipulacije istega signala ne glede na naš namen privedle do različnih zvočnih objektov.

d) Toda zvočni objekt ni stvar razpoloženja

Da zvočnega objekta ne bi zamenjali z njegovim fizikalnim vzrokom ali z "dražljajem", smo ga navidezno utemeljili z našo subjektivnostjo. Vendar se ne spreminja zaradi nje – na to opozarjajo naše zadnje opombe – niti zaradi variacij poslušanja pri eni ali drugi osebi niti zaradi nenehnih sprememb naše pozornosti in naše senzibilnosti. Kot bomo videli, zvočni objekti nikakor niso subjektivni v tem smislu, da bi bili individualni, nesporočljivi in tako rekoč nedosegljivi, ampak jih lahko zadovoljivo opišemo in analiziramo. Mogoče jih je spoznati in to spoznanje, vsaj upamo, tudi sporočiti.

Dvoumnost, ki jo odkriva naš bežni pregled značilnosti zvočnega objekta – objektivnost, povezana z neko subjektivnostjo – nas lahko preseneti le tedaj, če "psihologije" in "zunanja dejstva" vztrajno postavljamo v medsebojno nasprotje. Spoznavne teorije niso čakale na zvočni objekt, da bi zaznale protislovje, ki ga tu nakazujemo in ki ne izhaja iz akuzmatične situacije kot takšne.

II. KNJIGA

SLIŠATI (*ENTENDRE*)

V. "DANO V SLIŠANJE" (LE "DONNÉ À ENTENDRE")*

5.1. SLIŠATI (PO LITTRÉJEVEM SLOVARJU)

Poglejmo, kaj pravi o besedi slišati *Littréjev slovar*, in pri tem nekoliko preuredimo odlomke:

* Radi bi opozorili na razliko med tem, "kar (nam) je dano slišati" (v smislu merljive fizikalne danosti) in "danim v slišanje", kar je objekt naše pozornosti. Prim. Jacques Lacan, *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, str. 156: "(...) gib (geste), kolikor je gibanje (mouvement), ki je dano v videnje (donné à voir)".

**** Dvojico “mot propre / mot figuré” (dobesedna / prenesena beseda) prevajamo z “dobesedni / preneseni pomen besede”.**

*** “Comment l’entendez-vous?”: “Kam merite?” (“Na kaj merite”, v pomenu: “Kaj hočete reči?”)**

**** Francoskima glagoloma entendre (slišati) in comprendre (razumeti) namenja Schaeffer v svojem konceptu štirih poslušanj (poleg glagolov écouter in ouïr) natančno določene funkcije in pomene, ki jih avtor utemeljuje z navedbami iz slovarjev francoskega jezika (Littre, Larousse). Glagol entendre (v običajnem pomenu: slišati) pomeni v nekaterih besednih zvezah tudi razumeti, zato sta si z glagolom comprendre (razumeti) pomen-sko veliko bližja (ali celo sinonimna) kot pa ustrežna slovenska glagola, s katerima ju ni mogoče prevajati v vseh primerih, ki jih navaja Schaeffer. Po drugi strani pa glagol comprendre v različnih kontekstih pomeni dojeti, doumeti, umeti, razumeti itd. Zato oba glagola – kjer ne gre drugače – prevajamo smiselno in v oklepaju navajamo francoski glagol. Dobesedni (oziroma običajni) pomen obeh glagolov pa ohranjamo na mestih, kjer avtor v obliki kratkih definicij povzema svoj koncept štirih poslušanj.**

Slišati (entendre): usmeriti svoje uho proti nečemu, od tod tudi: sprejemati vtise zvokov. Slišati hrup. Slišim govorjenje v sosednji sobi, slišim, da mi pripovedujete novice.

1. *Slišati-poslušati (entendre-écouter):* slišati pomeni biti pod vtisom zvokov, poslušati pa – vleči na ušesa, da bi jih slišali. Včasih ne slišimo, čeprav poslušamo, in marsikdaj slišimo, ne da bi poslušali.
2. *Slišati-čuti (entendre-ouïr):* tidve prvotno zelo različni besedi sta danes povsem sinonimni. Čuti je prvotna beseda, ki jo je sčasoma spodrinila beseda slišati, ki je rabljena v prenesenem pomenu.** Čuti pomeni zaznavati z ušesom; slišati pa v prvotnem pomenu biti na kaj pozoren, opazati. Sama raba ji je prisodila posredni pomen besede čuti. Danes je edina razlika med njima v tem, da je raba glagola čuti vse bolj omejena in se opušča. Kadar bi bil pomen izraza lahko dvoumen, moramo brez omahovanja uporabiti glagol čuti. Za primer vzemimo Pacuviusove besede o astrologih: “Bolje jih je čuti kot poslušati.” Glagol slišati bi bil tu napačen.
3. *Slišati (entendre) – etimološko:* nameriti se proti, od tod: imeti namen, nameniti se, nameravati: “Kam merite?”*
4. *Slišati-pojmovati-razumeti (entendre-saisir-comprendre**):* glagola slišati in razumeti pomenita prilastiti si pomen, ga zapopasti (*saisir le sens*). Po tem se razlikujeta od glagola pojmovati, ki pomeni zajeti, obseči z mislijo (*embrasser par l’idée*). Ta stavek slišim ali razumem, ne pa – pojmem. Nasprotno pa slišati in razumeti ne bi bila primerna v Boileaujevem verzu: “Kar je razločno pojmovano, je jasno izrečeno”. Razloček med slišati in razumeti pa je drugačen: slišati pomeni biti pozoren na kaj, biti v čem spreten, česa večč, razumeti pa privzeti, vzeti k sebi, vzeti vase. Vešč sem nemščine (*J’entends l’allemand*), znam jo, vaju sem je. Z “razumem nemščino” (*Je comprends l’allemand*) bi povedali manj. Nasprotno pa rečem, da razumem neki prikaz.

Po tem uvodnem opisu, v katerem smo nekoliko prilagodili pomen posameznih izrazov, da bi jih čim bolj razlikovali, predlagamo naslednje štiri definicije:

1. Poslušati pomeni pripravljenost prisluhniti, zanimati se za kaj. Dejavno se obrnem k nekomu ali nečemu, kar mi opisuje ali naznanja neki zvok.
2. Čuti pomeni zaznavati s sluhom. V nasprotju s poslušanjem, ki je dejavnejši odnos, mi je to, kar čujem, dano v zaznavanje.
3. Pri slišati bomo ohranili etimološki pomen besede: "imeti namen". Vse, kar slišim, kar mi je znano, je odvisno od tega namena.
4. Razumeti, sprejeti vase, dojeti je v dvojnem odnosu z glagoloma poslušati in slišati. Razumem tisto, na kar sem meril s svojim poslušanjem ter s pomočjo tega, kar sem se namenil slišati. Obratno pa to, kar sem razumel, usmerja moje poslušanje in me obvešča o tem, kar slišim.

Oglejmo si podrobnosti.

5.2. ČUTI (*OUÏR*)*

Pravzaprav nikoli ne preneham čuti. Živim v svetu, ki je zame nenehno prisoten in ki je prav tako zvočen kot taktilen in vizualen. V zvočnem "ambientu" se gibljem kot v nekakšni pokrajini. Tudi najgloblja tišina je zvočno ozadje kot katero drugo, na njem se nenavadno slovesno razločita šum mojega dihanja in bitje mojega srca¹⁵. Kako čuden bi se nam zdel svet, ki bi nenadoma ostal brez te razsežnosti, lahko zaslutimo, kadar se pri filmski projekciji zaradi tehnične okvare nepričakovano pretrga zvočni trak, ali pa v nekaterih sanjah. Spomnimo se Baudelairjevih sanj in njegovih "gibljivih čudes", nad katerimi "je prežala – grozljiva novotarija – vse za oko, ničesar za uho – tišina večnosti". Kot bi se nenehno mrmranje, ki prežema še naše spanje, stapljalo z občutkom našega lastnega obstoja.

Čuti pa vendarle ne pomeni "biti pod vtisom zvokov", ki bi mi prihajali na uho in ne bi dosegali moje zavesti. Prav v razmerju do nje ima zvočno ozadje neko realnost. Kadar postane glasnejše, se mu nagonsko prilagajam, tako da povzdignem glas, ne da bi se tega sploh zavedal. Zame je zvočno ozadje združeno s predstavo, z mislimi in z dejanji, ki jih je spremljalo brez moje vednosti in mi jih včasih že samo prikliče v spomin. Ko bom po radiu zaslišal glasbo iz nekega

* *Prim. Slovar slovenskega knjižnega jezika I/(A-H), SAZU, DZS, Ljubljana 1987, str. 324 in navedene pomene glagola čuti (s sluhom zaznavati, slišati, seznaniti se s čim s poslušanjem, uslišati; biti buden, bedeti, posvečati čemu vso skrb, paziti na kaj).*

¹⁵ *Cf. pripovedovanja kozmonavtov o "vesoljni tišini".*

filma, ki ji pri gledanju nisem namenjal nobene pozornosti, ker so me čisto prevzeli dramatični preobrati, mi bo zbudila občutke, ki so me navdajali ob filmu, še preden jo bom zanesljivo prepoznal. In končno, pri priči opazim najmanjšo nepričakovano ali neobičajno spremembo tega zvočnega ozadja, ki se ga nisem zavedal: znano je, na primer, da se ljudje, ki živijo v bližini železniške postaje, prebudijo, kadar vlak ne pripelje mimo ob določeni uri.

Res pa je, da se zvočnega ozadja vedno zavem posredno, po premisleku ali spominu. Slišim, da ura bije. Vem, da je že bila. V mislih naglo obnovim udarca, ki sem ju čul, in ugotovim, da je tisti, ki sem ga slišal, tretji, še preden odbije četrti. Če ne bi skušal ugotoviti, koliko je ura, se ne bi zavedal, da sta prva dva udarca pravzaprav dosegla mojo zavest... Nekdo mi nekaj pripoveduje, jaz pa razmišljam o nečem drugem. Moj sobesednik užaljeno umolkne. Zaslišim tišino, ki ne naznanja nič dobrega. Uspe mi, da izvlečem zadnjo polovico izgovorjenega stavka iz zvočnega ozadja, še preden potone vanj, in z nekaj sreče mu bom lahko odgovoril in ga tako prepričal, da je bila moja raztresenost le navidezna.

5.3. POSLUŠATI (*ÉCOUTER*)

Zdaj pa si predstavljajmo, da tega sogovornika poslušam. To pomeni, da tokrat ne poslušam zvoka njegovega glasu. Obrnem se proti njemu, se ubogljivo prepustim njegovemu namenu, da mi nekaj sporoči, in sem od vsega, kar se ponuja mojemu sluhu, pripravljen slišati le tisto, kar je pomembno kot semantični podatek. Moj sogovornik ima denimo južnjaški naglas – ki se mi je morda tedaj, ko sva se seznanila, zdel zabaven in ki ga še vedno opazim, ko ga občasno spet zaslišim, saj odvrtača mojo pozornost od njegovih najresnejših razglabljanj – do katerega pa sem ta hip povsem brezbrizen. (Ko se bom spominjal tega pogovora, ne v intelektualnem smislu, da bi obnavljal misli, ki sva si jih izmenjala, ali da bi iz njega izvajal sklepe, ampak nehote, ko se bom kdaj pozneje vrnil tja, kjer sva se pogovarjala, mi bo znova prišlo na misel ne le to, o čemer sva se pogovarjala, ampak tudi svojski južnjaški naglas, samosvoja melodija stavka, glas, ki ga brez omahovanja prepoznam med številnimi drugimi, pa množica značilnosti, ki jih nenehno čujem, čeprav jih nikakor ne bi mogel analizirati.)

Kot smo ravnokar ugotovili, poslušati ne pomeni nujno zanimati se za zvok. Še več, le izjemoma pomeni, da smo pozorni na zvok, ampak prek njega merimo na kaj drugega.

V skrajnem primeru se lahko celo zgodi, da pozabimo na ta prehod prek sluha. Poslušati nekoga tedaj postane sinonim za ubogati ("Poslušaj očeta!") ali verjeti (Pacuvius nam tako priporoča, naj ne poslušamo astrologov, čeprav se ne moremo izogniti temu, da jih ne bi čuli.). Ko poslušam, kaj mi nekdo govori, se prek besed, pa tudi onstran formulacije, ki je lahko nepopolna, usmerim proti idejam, ki si jih prizadevam razumeti.

Poslušam avto. Ugotovim, kje je, ocenim njegovo oddaljenost, morda celo prepoznam njegovo znamko. Kaj vem o hrupu, ki mi je priskrbel vse te podatke? Če bi od mene zahtevali, naj ga opišem, bi bil opis tem bolj boren, kolikor bolj zanesljivo in hitreje bi me informiral.

Nasprotno pa napeto poslušam prav zvok, če je avto moj in če se mi zdi, da "motor čudno brni". A še vedno ima moje poslušanje praktičen namen, saj skušam z njim pridobiti podatke o delovanju motorja. Ker pa ne vem zanesljivo, kakšni so vzroki, bi moral najprej opraviti analizo učinkov.

Naposled lahko poslušam, kot sem sklenil na začetku, z enim samim namenom, da bi *bolje slišal*. Ta analiza, za katero se je ravnokar pokazalo, da je nujna etapa, postane sama svoj lastni cilj. Pozornost sem usmeril proti dogodku, se oprl na svojo zaznavo in jo nevede uporabil. Zdaj pa se v mislih odmaknem od nje, ne potrebujem je več, sem *nezainteresiran*. Naposled se mi lahko razkrije, *postane objekt*. Poslušati tu spet pomeni meriti prek trenutnega zvoka samega na nekaj drugega od njega: na nekakšno "zvočno naravo", ki se razkrija v mojem celotnem zaznavanju.

5.4. SLIŠATI (*ENTENDRE*)

Glede na prejšnja dva glagola lahko zdaj bolje definiramo glagol slišati (*entendre*).

a) Čuti-slišati (*Oùir-entendre*)

Začnimo z ugotovitvijo, da se pravzaprav ne morem izogniti selekciji tega, kar čujem. Zvočno ozadje ni nekaj prvotnega; takšno je lahko samo v organizirani celoti, kjer ima dejansko to vlogo. Dokler se ukvarjam s tem, kar gledam, mislim ali delam, živim v nediferenciranem okolju in zaznavam le neko skupno lastnost. Če pa obstanem, zaprem oči in ne mislim na nič, je prav verjetno, da bom le za kratek hip lahko vztrajal pri nepristranskem poslušanju. Ugotavljam, od kod prihajajo šumi, jih na primer razdelim na bližnje in oddaljene, na tiste,

ki prihajajo od zunaj, in na one iz notranjosti prostora in neizogibno začnem nekaterim dajati prednost pred drugimi. Vsili se mi tiktakanje nihala pri uri, ki ga ne morem pregnati iz misli, in preglasi vse drugo. Nehote mu dajem takt: nepoudarjena doba, poudarjena doba. Nemočno skušam prekiniti ta ritem ali ga vsaj zamenjati z drugim. Začnem se že spraševati, kako sem sploh lahko kdaj spal v sobi s to nadležno uro... in vendar ga že silovito cviljenje avtomobilskih zavor na ulici prežene iz mojih misli. Zdi se mi, da bi bil lahko zdaj prostor, v katerem sem, pravi otok tišine, ob katerega buta zunanji hrup. Tedaj pa zaslišim trkanje na vrata in celota teh spremenljivih struktur se naenkrat pogrezne v zvočno ozadje, sam pa odprem oči, vstanem in grem odpret.

Ob teh premenah sem lahko po drobcih in tako rekoč nepričakovano popisal ozadje, na katerem so se odvijale, in hkrati spoznal, da sem sam odgovoren za te nenehne variacije. Ko se moj namen okrepi, postane sočasna organizacija zvočnega ozadja (*l'organisation correspondante*) še veliko vztrajnejša in – paradoksalno – prav tedaj dobim občutek, da se mi vsiljuje od zunaj. Tako bom pri vsakdanjem pogovoru med več osebami prehajal od ene teme in sogovornika k drugim, ne da bi za hip opazil nesmiselno zmešnjavo glasov, govorjenja in smeha, iz katere razbiram izvirno kompozicijo, drugačno od tistih, ki jih vsak zase razbirajo moji kolegi. Če jo hočem razkriti, bom potreboval posnetek z magnetofonom, ki snema vsevprek in ki bo zato običajno nerazumljiv (*indéchiffrable*).

b) Poslušati-slišati (Écouter-entendre)

Kaj pa se bo zgodilo v primeru, ko nasprotno, poslušam, da bi slišal, bodisi zato, ker ne poznam izvora zvočnega objekta in si moram pomagati z njegovim opisom, bodisi zato, ker tega izvora nočem poznati, ampak bi rad vso pozornost namenil izključno objektu? Močno bi se motili, če bi mislili, da se mi bo le-ta razkril z vsemi svojimi značilnostmi, ker ga bom izluščil iz ozadja, v katerega sem ga odrival: še naprej bom izvajal postopne selekcije, da enega za drugim odkrijem ta ali oni njegov aspekt.

Ko gledam hišo, jo prav tako postavim v pokrajino. Če me še bolj zanima, si bom ogledoval zdaj barvo kamna, material, iz katerega je zgrajena, zdaj arhitekturo, pa detalj skulpture nad vhodom, in se z mislijo na hišo znova ozrl po pokrajini, ugotovil, da ima "lep razgled", nato pa jo bom, kot na začetku, v celoti še enkrat objel s pogledom, vendar bo moja zaznava zdaj obogatena z mojimi prejšnjimi raziskovanji. Še več, nikakor je ne bi mogel gledati z enakim občutkom, če bi

bila pečina ali oblak. To je hiša, človeško delo, zavetje za ljudi. Vidim in presojam jo prav v tem smislu. Moje raziskovanje kot tudi moja presoja bosta prav tako odvisna od tega, ali jo bom gledal z očmi bodočega lastnika, arheologa, sprehalca ali pa eskimskega izvedenca za igluje.

V naslednjem poglavju bomo našli podrobnejšo obravnavo procesa "*kvalificiranega poslušanja*" (*l'écoute qualifiée*), katerega različnost je torej posledica temeljne lastnosti zaznavanja, in sicer, da poteka v zaporednih "skicah", ne da bi kdaj izčrpalo objekt; naših številnih predhodnih znanj in izkušenj (zaradi katerih objekt že od začetka nastopa v različnih smislih ali pomenih); in različnosti intenc našega poslušanja (*intentions d'écoute*), tega, k čemur stremimo. Tu pa naj nam zadošča značilni primer, ki si ga izposojamo iz romana Maxa Frischa *Homo Faber*.

"Zjutraj me je vedno zbudil nenavađen hrup, napol industrijski ropot, napol glasba, trušč, ki si ga nisem znal razložiti; ni bil glasen, vendar predirljiv kot cvrčanje čričkov, kovinski, monoton – najbrž je bila kakšna mehanična naprava, vendar mi ni uspelo ugotoviti, katera; potem pa, ko smo se odpravili v vas na zajtrk, je prenehal, videti pa ni bilo ničesar."

"... V nedeljo smo pripravljali prtljago... In izkazalo se je, da je nenavađen hrup, ki me je prebujal vsako jutro, glasba, hreščanje starinske marimbe, udarjanje, ki je izvajalo brezbarvne zvoke, strašna, prav božjastna glasba. Pripravljali so se na nekakšno praznovanje v zvezi s polno luno. Vsako jutro so pred začetkom dela na polju vadili spremljavo za ples; pet Indijancev je z majhnimi kladivci silovito razbijalo po svojem instrumentu, nekakšnem ksilofonu, ki je bil dolg kakor miza."¹⁶ *

Oba opisa sta brez dvoma skladna: predirljivost, monotonost in udarjanje, hrup in brezbarvnost zvoka, kovinski trušč in udarci kladiva po ksilofonu. Vsako jutro je Walter Faber v svoji postelji, pozneje, tik pred odhodom pa zunaj, *čul isto stvar*.

Drugače pa je s tem, kar je *slišal*. V prvem primeru je slišal hrup in si skušal *pojasniti* njegov vzrok; v drugem že pozna vzroke in *presoja* neko *glasbo*. Tisto, kar je bilo "nenavažno", nenadoma postane "strašno". "Predirljivost", ki je v prvem primeru nastopala kot preprosta deskriptivna analogija (saj našemu junaku ni prišlo na misel, da bi jo naprtil kar čričkom), se mu zdi še močnejša, ko se izkaže, da je plod silovite instrumentalne dejavnosti, in tedaj postane "prav

¹⁶ Max Frisch: *Homo Faber*, Gallimard.

* Odlomka prevajamo po francoskem besedilu, ki ga navaja Schaeffer. Prim. slovenski prevod: Max Frisch, *Homo Faber*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1963 (prevedel Edvard Kocbek), str. 34 in 38: "Zjutraj me je vsakokrat prebudil nenavađen šum, na pol delovanje stroja, na pol godba, šum, ki si ga nisem mogel razložiti, ni bil glasen, vendar besen, kakor pri čričkih, kovinski, monoton, moralo je biti nekaj mehničnega, vendar ga nisem dognal, in pozneje, ko smo odšli v vas k zajtrku, je potihnil, nič ni bilo videti." "Bila je nedelja, ko smo se pripravljali na pot (...), in nenavađen hrup, ki me je prebudil sleherno jutro, se je zdaj izkazal za glasbo, za brenkanje starodavne marimbe, za nekakšno kovanje ali zvenčanje, strašna, prav epileptična glasba. Bilo je praznovanje, v nekakšni zvezi s polnim mescem. Vsako jutro pred delom na polju so se urili, da bi zdaj zaigrali za ples, pet Indijancev je z besnimi kladivčki tolklo po svojem godalu, podobnem lesenemu xylofonu in dolgem kot miza".

božjastna". Nasprotno pa je postala monotonost udarcev, ki bi lahko spominjala na kakšno mehanično napravo, manj zaznavna. Ko je Walterju Fabru uspelo poslušanje opredeliti, *kvalificirati*, je *zaslišal*, nato pa začel *dojemati* (*W.F. a commencé à entendre, puis à comprendre*) v pravem pomenu besede.

5.5. RAZUMETI (COMPRENDRE)

Dvourni zvočni objekt, "napol industrijski ropot, napol glasba", mu seveda le posredno sporoča, da gre za glasbo – to je *doumel* (*il a compris*) šele s pomočjo vida.

Podobno kot heroj Maxa Frischa lahko tudi sam razumem (*je peux comprendre*) natančen vzrok tega, kar sem slišal, če to povežem še z drugimi zaznavami ali prek bolj ali manj zapletene vrste dedukcij. S poslušanjem lahko doumem (*je peux comprendre*) tudi nekaj, kar ima s tem, kar slišim, samo eno neposredno zvezo: sočasno ugotovim, da so ptice utihnile, da se je nebo stemnilo, da je vročina postala zadušljiva, in spoznam (*je comprends*), da se pripravlja k nevihti.

Razumem ob koncu miselnega dela, zavestne dejavnosti razuma, ki se ne zadovolji le s tem, da sprejme neki pomen, ampak abstrahira, primerja, deducira in povezuje raznovrstne informacije iz različnih virov; pri tem gre za preciziranje začetnega pomena ali za odkrivanje dodatnega pomena.

Za gospodinjo je ropot, ki prihaja iz sosednje sobe in ob katerem kar poskoči, nadvse pomenljiv: trušč padanja in razbijanja. Tako ga sliši. Poleg tega opazi, da njenega sina ni več v sobi, se spomni, da je kitajska vaza prav neprevidno postavljena na mizo, kjer jo sin lahko doseže, in zlahka doume (*elle comprend*), da jo je otrok pravkar razbil.

Poslušam in slišim, kaj mi nekdo pripoveduje, a v njegovem pripovedovanju opažam protislovja, in ko primerjam pripoved ter dejstva, ki so mi znana, tudi dojamem (*je comprends*), da mi moj sogovornik laže. Vzbujeno nezaupanje nenadoma preusmeri moje poslušanje in dojemam (*je comprends*) tudi zatikanje in tresenje glasu ter "neme poglede".

Kot je mogoče razbrati iz zadnjega primera, včasih enakovredno uporabljamo slišati ali razumeti za pomen, v katerem sta sinonima: dojeti pomen (*saisir le sens*). Tako na primer ni razlike, če zatrjujemo "razumem vas" ali "slišim vas"; ali če tarnamo, da ne razumemo (ali: ne slišimo), za kaj gre pri moderni glasbi. V obeh primerih pa akt (raz)umevanja povsem sovпада z dejavnostjo poslušanja: vse deduciranje, primerjanje in abstrahiranje je združeno in preseženo onstran neposredne vsebine, "danega v slišanje".

VI. ŠTIRI POSLUŠANJA

6.1. FUNKCIONALNI ASPEKT UŠESA

Čeprav je cilj te razprave glasbeni objekt, pa moramo priznati, da tisto, kar je za glasbeno izkušnjo očitno, dano, ni glasbeni objekt, temveč, kot smo videli, instrumentalna dejavnost, ustvarjalka glasbenih govoric. Za glasbeno zavest ravno tako ni prvenstven mehanizem ušesa, ki ga tako radi analizirajo v učbenikih, niti vsakdanja dejavnost slišanja, ki se zdi osnovna.

Ce je ta objekt v vozlišču našega načina *delovanja* in *slišanja* (*façon de faire et d'entendre*), pa se moramo zato, da si ga približamo, na kratko seznaniti s preprosto zdravo pametjo na teh dveh področjih naše najbolj vsakdanje dejavnosti. Prva knjiga je bila namenjena celotnemu pregledu različnih dejavnosti, ki se nanašajo na glasbeno *delovanje* (*faire musical*)*. Druga knjiga pa je namenjena *slišanju* (*l'entendre*); v prejšnjem poglavju smo se lotili začetnega opisanja možnih pomenov te besede, pri čemer smo izhajali iz njenih običajnih pomenov.

V pričujočem poglavju nameravamo te pomene sistematično proučiti, ob tem pa jih bomo skušali povezati s tipičnimi stališči in značilnimi obnašanji, čeprav jih dejansko ni mogoče ločevati. Namesto da bi se takoj lotili preprostega pridevnika "glasben" in raziskali, kaj se skriva za njim, se nam zdi bolje, da izhajamo iz običajnih pomenov glagola slišati in pojasnimo posamezne *funkcije* poslušanja v povezavi z njegovimi različnimi pomeni.

V duhu povsem empiričnega opisa "tega, kar se dogaja", ko *poslušamo*, bomo predložili nekakšen končni povzetek različnih oblik dejavnosti sluha (*l'activité de l'oreille*). "Čuti", "slišati" in "razumeti", ki smo jih že bolj ali manj obdelali, nas usmerjajo na pot zaznavanja, po kateri napredujemo po posameznih etapah. Tu ne nameravamo razstaviti poslušanja na kronološko zaporedje dogodkov, ki bi izhajali drug iz drugega, kot izhajajo učinki iz vzrokov, ampak je naš namen metodološki – opisati cilje, ki se ujemajo s specifičnimi funkcijami poslušanja. Ker so te funkcije vključene v "kroženje zvočne komunikacije", ki poteka od oddajanja (*émission*) do sprejemanja (*réception*)*, in kolikor izražajo komplementarne značilnosti, smo menili, da bi bila njihova razvrstitev v simetrično, čeprav morda nekoliko preveč sistematično urejeno, preglednico lahko nekaterim našim bralcem vodilo za razumevanje.

Tu je prvi osnutek te preglednice:

* "Glasbeno delovanje" v pomenu: kako delujemo v polju glasbe, kako delamo glasbo.

* Émission – oddaja, oddajanje; réception – sprejem, sprejemanje.

**** V francoščini: *le circuit de la communication*. *Circuit* je tako krog, s katerim so grafično ponazorjene etape komunikacije, kot njen krožni potek, krogotok.**

*** V francoščini: *voir / apercevoir in ouïr / entendre***

4. razumeti (<i>comprendre</i>)	1. poslušati (<i>écouter</i>)
3. slišati (<i>entendre</i>)	2. čuti (<i>ouïr</i>)

6.2. PO LITREJU: KROŽENJE KOMUNIKACIJE**

Začnimo z rezultati, do katerih smo prišli v prejšnjem poglavju, in jih temeljito proučimo.

1. Poslušam, kar me zanima.
2. Čujem – če nisem gluh – zvočno dogajanje okrog sebe, ne glede na to, kaj še delam in kaj me zanima.
3. Slišim tisto, kar me zanima, o čemer že nekaj vem in kar skušam razumeti.
4. Razumem, potem ko slišim tisto, kar sem skušal razumeti in zaradi česar sem poslušal.

To analizo bomo morda lahko uporabili pri vsaki perceptivni dejavnosti. Lahko bi našli podobnosti med *gledati in poslušati*, *čuti in videti*, *slišati in opaziti*. Razlika med *videti in opaziti* je resda manj izrazita, pa tudi etimološko sta si bliže kot *čuti in slišati**. Brez dvoma zato, ker se nam pogosteje dogaja, da mehanično zaznavamo zvočno spremljavo, kot pa “strmimo v prazno (ne da bi gledali ali videli kaj določnega)” (*vision machinale*). Kakor koli že je, zlahka si predstavljamo transpozicijo na področje vida.

Povzemimo navedene točke:

1. Domnevno vesoljno tišino zmoti zvočni *dogodek*. Lahko gre za naravni dogodek (kotaljenje kamna, škripanje vetrnice) ali pa za namerno oddani zvok, ki ga povzroči na primer instrumentalist. Vsekakor je to, kar spontano poslušamo na tej ravni, energetski pripetljaj, izražen z zvokom.
2. Skladno z objektivnim dogodkom naletimo pri poslušalcu na subjektivni dogodek, ki ga predstavlja *groba percepcija* zvoka, ki je na eni strani povezana s fizično naravo tega zvoka, na drugi pa s splošnimi zakoni percepcije, za katere upravičeno domnevamo, da so *grosso modo* isti za vsa človeška bitja (kot se v svojih opisih izražajo gestaltiki).
3. Ta percepcija, ki se nanaša na pretekle izkušnje, na prevladujoče, aktualne interese, povzroči *selekcijo* in

presojo (appréciation). Dejali bomo, da je *kvalificirana*.

4. Kvalificirane percepcije so usmerjene proti posebnemu spoznavnemu modelu in na koncu pride subjekt do *pomenov*, ki so v primerjavi z zvočno konkretnostjo – *abstraktni*. Na tej ravni poslušalec navadno razume neko *govorico (langage)* zvokov.

6.3. SUBJEKT IN OBJEKTI: INTENCE PERCEPCIJE

Pojasnim nekoliko podrobneje terminologijo komunikacije. Na katere načine se mi lahko zvok predstavi?

1. Poslušam *dogodek* in skušam določiti zvočni vir: "Kaj je to? Kaj se je zgodilo?" Vendar se ne ustavim pri tem, kar zaznam, ampak to nevede uporabim. Z zvokom ravnam kot z *indicem*, ki mi nekaj naznanja. To je brez dvoma najpogostejši primer, ker ustreza naši najbolj spontani drži, najosnovnejši vlogi zaznave: opozarja na nevarnost, vodi delovanje. Zveza med zvočnim dogodkom in njegovim vzročnim kontekstom je navadno takoj razvidna. Če pa so indici dvoumni, se lahko zgodi, da se pokaže šele po različnih primerjavah in dedukcijah. Čeprav se znanstvena radovednost ukvarja z zelo zapletenimi znanji, pa vendarle teži k cilju, ki je zelo podoben cilju spontanega zaznavanja dogodka.
2. V nasprotju s prejšnjim primerom se lahko obrnem proti zaznavi, ki sem jo ravnokar uporabil, vprašanje pa se bo nanašalo neposredno na zvok: "Kaj je to?" V tem primeru kot objekt obravnavam sam zvok. Imenujmo ga *grobi zvočni objekt*. (Ta tema bo podrobneje obdelana v IV. knjigi.) Označuje to, kar ostaja istovetno v "množici" različnih in nenehnih "vtisov" (*flux d'impressions*), ki jih dobivam o njem, in kar ostane identično tudi s stališča mojih različnih intenc, ki ga zadevajo. Druga bistvena značilnost objekta, ki smo ga zaznali, je v tem, da se kaže le v grobih skicah – v zvočnem objektu, ki ga poslušam, je vedno še nekaj več, kar bi bilo mogoče slišati (*il y a toujours plus à entendre*); je neizčrpen vir možnosti. Pri vsakem ponovnem predvajanju posnetega zvoka poslušam isti objekt: čeprav ga nikoli ne slišim enako, čeprav mi je sprva neznan, pozneje pa čisto domač in čeprav postopno zaznavam njegove različne

²² Slike na naslovnici tega dela (gl. str. 174) so bile izbrane za ponazoritev te tabele. Vizualno metaforo, ki jo prikazujejo, naj bi si razlagali takole: dva načina igranja na instrument, na primer violino, predstavlja-ta dva "dogodka" v 1. razdelku; odmaknjeni profil poslušalke poudarja uho, vendar tudi celotno sočasno dejavnost; v 3. razdelku lahko najdemo različne kvalificirane zvočne objekte (tako glas-benikovo percepcijo "pizzica-ta" in "zvoka, dobljenega z lokovno potezo" ("son filé") kot akustikovo preso-jo tega ali onega dinamičnega profila); nazadnje pa sta tadva zvoka prikazana kot "znaka" in dobila svoj "smisel" v 4. razdelku. Čeprav je zaradi oblikovan-ja naslovnice tako pred-stavljenih pet slik, pa opazi-mo, da bi obe "violini" v različnih pomenih metafore lahko ponazarjali tako 1. kot 3. razdelek tabele: v prvem primeru pomislimo na "predhodni" dogodek; v drugem pa na glasbeniko-vo percepcijo, značilno za poslušajoči subjekt.

aspekte in torej ni nikoli enak, ga vedno prepoznam kot prav ta, natanko določeni objekt.

3. Tudi različni poslušalci, zbrani okrog magnetofona, poslušajo isti zvočni objekt. Vendar ne slišijo vsi iste stvari, ne selekcionirajo in ne presojujejo enako, in kolikor se njihovo poslušanje osredotoči na ta ali oni posebni aspekt zvoka, povzroči takšno ali drugačno *kvalifikacijo objekta*. Te opredelitve variirajo, tako kot slišanje, glede na vsako predhodno izkušnjo in vsak posamezni okus. Vendar bi lahko dejali, da obstaja enotni zvočni objekt, ki omogoča množico kvalificiranih aspektov objekta, v obliki sija zaznav, na katere se implicitno sklicujejo eksplicitne kvalifikacije. Če denimo svoje kvalificirano zaznavanje osredotočim na detajl neke hiše – na okno, na skulpturo nad vrati – pri tem hiše ne odmislim, okno ali skulpturo pa gledam kot nekaj, kar spada k njej.
4. Končno lahko zvok obravnavam kot *znak*, ki me privede na področje vrednosti, in namenim pozornost njegovemu *smislu*. Najbolj značilen primer je seveda govor. Gre torej za semantično poslušanje, ki je usmerjeno proti semantičnim znakom. Med različnimi možnimi "označevalnimi" poslušANJI nas seveda še posebej zani-ma glasbeno poslušanje, ki se opira na glasbene vred-nosti in prek katerega je dostopen glasbeni smisel. Naj opozorimo, da lahko vrednosti, o katerih tu govorimo, navsezadnje ločimo od njihovega zvočnega konteksta, ki je s tem omejen na oporo.

Tabela funkcij poslušanja²²

4. RAZUMETI – zame: znaki – pred menoj: vrednosti (smisel-govorica) Pojavitev vsebine zvoka in <i>referenca</i>, <i>konfrontacija</i> z zunaj-zvočnimi pojmi.	1. POSLUŠATI – zame: indici – pred menoj: zunanji dogodki (dejavnik-instrument) <i>Oddaja(nje) zvoka</i> (<i>Émission du son</i>)	1 in 4: objektivno
--	---	---------------------------

3. SLIŠATI – zame: kvalificirane percepcije – pred menoj: kvalificirani zvočni objekt <i>Selekcija nekaterih posebnih aspektov zvoka</i>	2. ČUTI – zame: grobe percepcije, skice objekta – pred menoj: grobi zvočni objekt <i>Sprejem(anje) zvoka (Réception du son)</i>	2 in 3: subjektivno
3 in 4: abstraktno	1 in 2: konkretno	

* V francoščini.: *Exclusives des écoutes pratiques. Praticien je strokovnjak praktik, človek prakse, ki se za razliko od teoretika ukvarja s "praktičnimi vprašanji", tu s "praktičnim poslušanjem". Écoute pratique ("praktično" oziroma "praktikovo poslušanje") prevajamo kot "strokovno poslušanje".*

Na splošno se strinjamo s tem, da komunikacija povezuje ljudi; s tega stališča je razumljivo, da se na obeh skrajnih točkah njenega kroga ne oziramo na naključnost zvočnega nosilca, pozorni pa smo na njegovo označevalno vsebino. Tradicionalne glasbene vrednosti pri tem niso izjema, kolikor glasbeni znaki obstajajo že pred njeno zvočno izvedbo: glasbeno izvedbo skušamo izboljšati tako, da se ravnamo po znakih in ne obratno. Prav zato smo lahko v 4. točki govorili o abstraktnih pomenih; abstraktno na tej ravni stoji nasproti materialni konkretnosti na 1. ravni.

(...)

6.7. EKSKLUZIVNOST STROKOVNIH POSLUŠANJ*

K vsakdanjemu, običajnemu načinu poslušanja poslušalca ne žene kakšna posebna radovednost ali napotek; tako kot vsakdo med nami vsak dan, se tudi on zadovolji s tem, da tisto, kar sliši, uvrsti v množico zvočnih pojavov, ki sestavljajo njegov običajni zvočni svet. Zvočni svet, ki je nekaj občega za vso skupnost, je *a priori* pomensko prazen. Slišim in razumem govorjenje, zvok avtomobila, ki pelje mimo, otroka, ki igra na klavir: nič takega, skratka, česar ne bi na ravni pozornosti, kjer se nahajam, kdo drug slišal enako kot jaz.

Strokovnjak je v prvi vrsti vsakdanji poslušalec. Kot vsi drugi najprej odkriva vsakdanje zvočne danosti. Toda poleg tega se objektu približa skozi natanko določen sistem zvočnih pomenov in z vnaprejšnjo odločitvijo slišati le tisto, kar je v zvezi z njegovo posebno pozornostjo. Značilnost strokovnega poslušanja je prav to, da zaradi cilja specifične dejavnosti, na katerega meri (*ce que vise*), izginejo vsakdanji pomeni. Fonetik tako pozabi na smisel besed, da lahko sliši le njihove fonetične elemente; za zdravnika je zvok "33,33" uporaben le

²⁴ Ameriška naprava za izdelovanje spektrogramov zvokov, imenovana preprosto sonogram.

** "Zato pomenijo kasnejše elektronske metode za analizo govorjenih in petih glasov tako v tehničnem kakor v znanstvenem pomenu izredno velik in domala dokončen napredek. Največjega je predvsem dosegla elektronska analiza 'visible speech' ('vidni govor'), ki jo je leta 1945 prvi objavil ameriški raziskovalec R. K. Potter. Po tem načinu posname posebna elektronska priprava za vsak zaporedni fonem posamezen vzorec zvočnega spektra, ki ga je mogoče projicirati na fluorescenten zaslon ali fotografirati. Iz intenzivnosti fluorescentne svetlobe ali iz različne ocrnelosti fotografskega papirja je mogoče sklepati na jakost posameznih spektralnih komponent. (...) Za akustične, jezikoslovne, fiziološke in medicinske raziskave rabi zlasti tako imenovani 'sonagraph' (...). Priprava posname na fotografski papir spektrograme do največ 2,4 sekunde trajajočih zvočnih pojavov. (...) Ker je za znanstvene analize nujno potrebno analizirati formatna območja fonemov v frekvenčnem pasu od 300 do 8000 Hz ter fotografirati dobljene spektrograme, so nedavno izoblikovali zvočni spektrograf (sonagraph...)." Navajamo po: Miroslav Adlešič, Svet zvoka in glasbe, MK, Ljubljana 1964, str. 300–302.

za to, da iz njega sklepa o stanju pacientovih pljuč; glasbenika ne zanimajo enačbe vibracij strun, saj misli le na kvaliteto in pravilnost svojih not. Akustik, ki je oborožen s svojim "Sona-Graphom"²⁴ **, se ukvarja z zvokom in pri tem tako kot drugi pozabi na vse, kar s tem nima neposredne zveze: smisel besede, intonacijo, instrumentalno pretanjenost; pozoren je le na sam objekt svoje fizikalne dejavnosti: na merljive značilnosti zvoka (frekvence, amplitude, prehode itd.).

Ti primeri nam na različne načine kažejo, kako strokovno poslušanje potisne v ozadje vsakdanje poslušanje, takoj ko se slehernik loti svojega strokovnega opravila. Ko pacient izreče "33,33..." **, že sámo ponavljanje signala, ki nakazuje semantično nepomembnost izgovorjenih besed, naznanja, da zdravnikov interes ni namenjen njihovemu običajnemu pomenu; podobno bo fonetiku isti niz "33..." služil za to, da bo prepoznal določen akcent ali posebnost v artikulaciji; vendar si ne zdravnik ne fonetik ne bosta domišljala, da se znaki ali indici, do katerih prideta, kakor koli nanašajo na pomen ali muzikaličnost zvočnega objekta, ki ga uporabita.

Pri akustiku je zavest o omejenih pristojnostih manj izrazita. Ker ga duh časa ne spodbuja k skromnosti, komajda opazi, ali pa sploh ne, da se je odločil za izstop iz sveta vsakdanjega poslušanja in da vstopa v svet, kjer vse, kar slišimo, primerjamo s tako imenovanimi preprostimi zaznavami, ki ustrezajo črtam na skalah ali točkam na grafikonih. Primer analize govorjenja v sonograf je posebno značilen za to profesionalno zaslepljenost: ker akustik misli, da se smisel besede ali stavka ohrani tudi v panorami njunih akustičnih značilnosti, ne opusti upanja, da bo tam odkril njegovo materialno sled. Vendar pa se mora zadovoljiti z elementarnimi rekonstitucijami in s tem, da le v grobem in samo približno prepozna foneme in zloge.

Tudi glasbenik pogosto ne ve, kako s svojim strokovnim poslušanjem premešča in selekcionira pomene in s tem ustvarja področje, pridržano za tako imenovane glasbene objekte. Zunaj tega področja najdemo zavržene ne-vrednosti (*les non-valeurs*), imenovane hrup. Podobno kot fizik tudi glasbenik rad povezuje svojo dejavnost z nekakšnim abstraktnim in absolutnim ciljem (*la visée*), pri čemer hitro pozabi na tehnične okoliščine, energetski vir objektov, svoje kulturne navade in prezre dejstvo, da so že veliko pred nastankom prvega glasbenega instrumenta obstajala doneča in brneča ohišja, dobro znana vsakdanjemu poslušanju. Od tod tudi velike težave, ki so jih imeli najbolj drzni glasbeniki, ko so skušali v glasbeni praksi uveljaviti nove objekte, ki so bili samo "zvočni" in ki so jih drugi vedno zavračali z istim izgovorom: da niso "glasba".

Prevod: Simona Suhadolnik

Tehnologija in glasbenik

Večino izkušenj, o katerih sem pisal v knjigi *Rock Formation*, iz katere je preveden pričujoči odlomek, sem pridobil kot studijski glasbenik, tonski tehnik in producent. Študiral sem klasični klavir, toda na začetku osemdesetih let me je, kot mnoge druge, spodbudil punk rock in začel sem producirati plošče. Čeprav se večina glasbenikov, s katerimi sem delal, ni imela za punkerje, nas je vse prevzel duh "naredi sam" (*Do-It-Yourself – DIY*), prepričanje, da ni prav nobenih razlogov za čakanje na snemalno pogodbo z veliko založbo pred snemanjem prve plošče.

Zdi se mi, da je ta duh še danes, ko pišem predgovor k poglavju o tehnologiji in glasbeniku iz *Rock Formation*, živ in zdrav. Do neke mere (in z veseljem sem pripravljen razpravljati do katere, saj o tem tudi sam nisem povsem prepričan) ga je pri življenju ohranila tehnologija produkcije in konsumpcije glasbe. Na prvo je še posebej vplival razvoj osebnega računalnika, saj je digitalni avdioposnetek prek osebnega računalnika, opremljenega z windowsi, ali Macintoshevega računalnika dosegljiv številnim ljudem in jim omogoča nadzor nad zvokom in glasbo, ki si ga še pred desetimi leti ni bilo mogoče niti predstavljati, še manj pa je bil tehnično izvedljiv. Na tehnično izvedbo je najbolj odločilno vplival razvoj CD-ja (compact disc) in z njim povezan razmah novih medijev.

Toda ko ponovno prebiram to poglavje iz knjige, ki je izšla leta 1992, me najbolj preseneča, da se kljub tehnološko pogojenim spremembam, t. i. "fizičnega" procesa izdelave glasbe, naš miselni proces pri ustvarjanju glasbe ni veliko spremenil. Moje snemalne izkušnje po izidu knjige me ne napeljujejo k popolni reviziji poglavja, niti k ponovnemu pretresu njegovih bistvenih točk in argumentov. Pri razvoju dogodkov po letu 1992 me je najbolj očaralo dejstvo, da je snemanje glasbe postalo manj fizičen proces kot v preteklosti. Naše otipljive vezi z delanjem glasbe – brenkanje po kitari, udarjanje po bobnu, nameščanje traku na večstezni magnetofon, premikanje potenciometrov na mešalni mizi ali rezanje traku – postajajo vse manj potrebne. Vse pogostejše jih nadomeščajo udarjanje po tipkovnici, klikanje z miško na izbranih mestih na računalniškem monitorju in s tem vizualna percepcija delanja glasbe. Glasbeni zvok se je na podoben način kot pisana beseda odmaknil od analognega, ne zgolj v smislu njegove reprodukcije in zapisovanja, marveč v formi njegovega ustvarjanja. Tako kot mnogi vse manj uporabljajo pisalne stroje in vse redkeje pišejo pisma s svinčnikom ali nalivnim peresom (in vse pogostejše na računalnik, prek elektronske pošte ali faksa), se fizična aktivnost, potrebna za snemanje zvoka, vse bolj osredotoča na računalnik. Škarje in večstezni magnetofon se bosta verjetno pridružila pisalnemu stroju, in čeprav te tehnologije ne bodo nikdar povsem izumrle, bodo verjetno privlačile vse ožje podskupine avdiofilov.

Ti trendi bi morali še zlasti proučevalce popularne glasbe vzpodbuditi, da bi se nenehno spraševali: Kaj je glasba? Ponovno predlagam primerjavo z "urejanjem besedil" na računalniku, delno zato, ker menim, da je poučna, delno pa zato, ker to ravno kar počnem na svojem računalniku. Včasih študentom na predavanjih, pri katerih uporabl-

*The Beatles v studiju na snemanju albuma Let it be;
NME Rock'nroll' decades-the seventies, Reed International Books Ltd and IPC Magazines Ltd 1992*

jamo osebni računalnik, potem ko napišejo več kot stran besedila, rečem, naj prekinejo delo in mi povedo, kam je izginil drugi del besedila, tisti, ki ga ni na zaslonu. Običajni odgovor se glasi, da je izginil "nekam gor" v monitor, kar implicira razumevanje monitorja kot zvitka papirja (težko bi rekli, da je raba besede "zvijanje" (scrolling), ki označuje premikanje po straneh besedila ali računalniškega zaslona, naključje). To je seveda absurd. Monitor nič ne shrani. Narobe, računalnik razvršča in premešča (places and replaces) material na zaslonu. Kaj se potemtakem dogaja z materialom, ki ga ni na zaslonu? Seveda še obstaja, toda ne kot besedilo; sestavljajo ga podatki, binarna koda, ki reprezentira besedilo. In enako je v primeru avdio digitalnega posnetka. Ali lahko verjamemo, da je sam zvok posnet, ali da ga nekaj reprezentira ali...? Ko pa je digitalno posnet, ga z lahkoto distribuiramo, razmnožujemo itd.! Internet je uporaben medij za distribucijo glasbe v digitalni obliki in bo verjetno spodbudil duha "naredi sam" (DIY), o katerem sem govoril.

Ti in, upam, tudi drugi dogodki nas bodo prisilili, da bomo svojo kritično energijo usmerili k razumevanju, kako razmišljamo o glasbi, in k temu, kako in o čem razmišljamo, ko jo ustvarjamo in poslušamo. To je bil moj namen v tem poglavju Rock Formation.

Steve Jones, januar 1996
Tulsa, ZDA

Prevedel: Ičo Vidmar

Tehnologija in glasbenik*

Kot smo zapisali na začetku te knjige, brez tehnologije popularna glasba ne bi obstajala v svoji sedanji obliki. Brez elektronike, brez dodatne tehnične podpore in tehničnih poskusov ne bi bilo množične produkcije glasbe, torej ne bi bilo niti množično posredovane popularne glasbe. Enako pomembno je, da brez tehnologije ne bi bilo ustvarjanja zvokov, ki so danes tesno povezani s popularno glasbo.

Tako kot je tiskarski stroj omogočil produkcijo časopisov z veliko naklado, ki so nato vplivali na vsebino časopisov (na primer narobe obrnjena piramida časopisne zgodbe, objektivno poročilo itd.), glasbena tehnologija vpliva na vsebino glasbe med njenim nastajanjem, pa tudi med njeno konzumpcijo. Pisanje in urejanje časopisa sta timska procesa (piscev in nepiscev, kot so uredniki, oblikovalci in tako dalje). Prav tako je danes produkcija glasbe povezana s kompromisi in sodelovanjem. Čeprav bi lahko trdili, da je bilo ustvarjanje glasbe do določene mere vedno timsko, ima sodobna popularna glasba – še posebej pa snemanje – drugačno teksturo. V tem primeru gre za sodelovanje med glasbeniki in neglasbeniki, tehniki, producenti in podobnimi. Uporaba tehnologije je za vselej spremenila proces odločanja med snemanjem. Na ta proces ne vpliva samo tehnologija, ampak tudi kultura, znotraj katere tehnologijo ustvarjamo in konzumiramo.

** Steve Jones je profesor komunikologije na Univerzi Tulsa v Oklahomi. Je avtor mnogih člankov o popularni glasbi, popularni kulturi in množičnem komuniciranju. Od leta 1983 je bil soudeležen pri raznovrstnih snemanjih in nastopih kot glasbeni producent, tonski mojster in glasbenik. Urejuje revijo Ameriškega združenja za popularno-glasbene študije Tracking: Popular Music Studies, vzdržuje internetovsko povezavo članov IASPM (International Association for the Study of Popular Music), je član mnogih drugih mednarodnih in ameriških znanstvenih združenj. Poglavje o tehnologiji in glasbeniku je prevedeno iz njegove odmevne knjige Rock Formation: Music, Technology and Mass Communication, SAGE Publications, New-*

*bury Park & London &
New Delhi 1992.*

Če hoče človek skladati na poljubnem instrumentu, mora poznati določeno tehniko. Prav gotovo je potrebno nekaj časa, da obvlada instrument – akustičnega ali električnega, starega ali sodobnega – in da obvlada glasbeni jezik. Toda danes se je predstavljanje glasbe spremenilo zaradi tehnologije (od standardnega glasbenega zapisa do vizualne predstavitve z digitalnimi sredstvi). Za ustvarjanje glasbe postaja vse bolj pomemben tehnološki jezik.

Glasbeniki so se vedno zanimali za zvočne sposobnosti tehnoloških predmetov. Nova tehnologija je glasbenikom omogočila ustvarjanje zvokov, ki jih prej niso mogli ustvariti, in to z jasnostjo, ki prej ni bila mogoča. Toda ker je glasbena tehnologija postala kompleksnejša, je njeno obvladovanje za skladbo in realizacijo glasbe postalo enako pomembno kot glasbeno znanje. Čeprav človeku ni treba poznati operacijskega sistema sintetizatorja, da bi bil z njim sposoben ustvarjati glasbo, ga mora razumeti, če hoče z njim ustvarjati različne barve zvoka. Trenutno se razvija razredni sistem s tremi kategorijami: izvajalec, programer in izvajalec-programer. Izvajalci igrajo na sintetizator, programerji z njim ustvarjajo zvoke, izvajalci-programerji pa delajo oboje. Razredni sistem je prinesel stratifikacijo, ideje in ideali, ki prodirajo v popularno glasbo, pa prodirajo tudi v tehnologijo. Predstave o avtentičnosti, poštenosti in iskrenosti, ki so jih dolgo uporabljali oboževalci in kritiki, pa so se prepletle v mrežo glasbe in tehnologije ter v tkivo snemanja samega.

STUDIO – KOMPOZICIJA, KOMPROMIS IN KREACIJA

Ločenost kontrolnega prostora in snemalnega prostora v popularni glasbi ponazarja tradicionalno ločitev na *glasbeno* aktivnost in *produkcijsko* aktivnost. Glasbeniki zasedajo snemalni prostor; producent in tonski tehnik ostajata v *kontrolnem* prostoru in domnevno ohranjata nadzor. Kot se spominja rockovski producent Tony Visconti (White, 1987),

skupinam niso nikoli dovoljevali vstopa v kontrolni prostor... Producent je nemara poznal koga iz skupine, na splošno pa se ni družil z glasbeniki. Ta človek za steklom je vsem ukazoval, kaj naj naredijo, in vse je bilo zelo formalno (str. 31).

Spremembe v snemalni tehnologiji najprej vplivajo predvsem na kontrolni prostor in šele nato na izvedbo v snemal-

nem prostoru. Estetske odločitve, sprejete med snemanjem, čeprav navadno vključujejo glasbenike, producenta, tonskega tehnika in druge, najpogosteje sprejemajo potem, ko se vsi skupaj zberejo v kontrolnem prostoru, da bi poslušali posnetek. Takrat se pogovorijo o spremembah in njihovi implementaciji.

Poleg tega, da sta producent in tonski tehnik odgovorna za aktivnosti v kontrolnem prostoru, sta navadno tudi tista, ki odločita, kakšne bi morale biti te spremembe. Kot je poudaril tonski tehnik studiev Pacific Recordings: "Danes snemalni prostor ni več srce snemalnega studia. Odloča se v kontrolnem prostoru... Kontrolni prostor je 'ustvarjalni prostor'." (Wickersham, 1969, str. 38) Producent in glasbenik Brian Eno (Bacon, 1981) je dodal: "Sintetizatorji, ki jih uporabljam, so pravzaprav zelo preprosti. Tisto, kar zares uporabljam, je kontrolni prostor... Ves kontrolni prostor je moj sintetizator." (str. 20)

Tradicionalna razporeditev studia je namenjena temu, da nudi glasbenikom in skupinam prostor za igranje in da omogoča različne akustične postavitve (z uporabo spremenljivih zvok odbijajočih materialov za stene, pregrade in podobno). Velikost kontrolnega prostora je omejena, tako da od tonskih tehnikov in producentov zahteva malo premikanja, oprema pa je kolikor le mogoče kompaktna. Pravzaprav večina kontrolnih prostorov v snemalnih studiih močno spominja na pilotsko kabino, podobnost pa je še toliko večja, ker se zdi, da so oblikovalci naprav z estetskega stališča kopirali boeing in lockeed.

Nekateri studii pa so premaknili kontrolni prostor v sam prostor snemanja, zaradi česar glasbeniki nimajo samo lažjega dostopa do snemalnih aparatov, ampak tudi do procesa odločanja. Newyorški snemalni studio Living Room, ki ga vodijo Philip Glass, Kurt Munkacsy in Michael Reisman, je bil prvotno zasnovan z majhnim kontrolnim prostorom in velikim prostorom za snemanje.

Toda potem ko so Glass in drugi več let uporabljali tako razporeditev, so ugotovili, da potrebujejo več prostora, in se odločili za obratno razporeditev. Ker je večina glasbe, ki jo posnamejo v Living Roomu, elektronska in je ni potrebno snemati z mikrofoni, to ni bilo težavno. Mala snemalna soba nudi majhen, akustično izoliran prostor za glas in akustične posnetke.

Po mnenju upravnika Living Rooma Roryja Johnstona (1987) nova razporeditev mnogo bolj ustreza Glassovemu slogu.

Kot je bil studio prvotno zgrajen, je bil zamišljen ravno obratno kot sedaj. Osrednji prostor, kjer je sedaj (mešalna) miza, naj bi bil osrednji snemalni prostor. Ker smo orientirani

na računalnike in klaviature/sintetizatorje, smo se odločili, da našim namenom bolj ustreza obraten razpored. Zdi se, da ta razporeditev ljudem veliko bolj ustreza, kajti sedaj vsi snemajo na ta način. Vse več posnetkov je narejenih s sintetizatorji, ljudje pa snemajo neposredno in uporabljajo slušalke... namesto da bi poslušali 'živi' zvok iz drugega prostora.

V določeni meri je kontrolni prostor odveč. Po besedah rockovskega producenta Rona Nevisona:

Ni nujno, da zapravim 2500 dolarjev na dan v studiu, kot je Record Plant, da bi opravil določeno delo. Če želim, lahko to naredim v svoji dnevni sobi. Snemanje vokalov, kitar in sintetizatorjev sploh ne zahteva studia, samo kontrolni prostor. (Armington & Lofas, 1988, str. 65)

Snemanje popularne glasbe se manj zanaša na mikrofone in bolj na direktne elektronske povezave z mešalno mizo ter magnetofonom, zato je z akustičnega stališča studio manj kritičen. Podobno je tudi, kadar uporabljajo mikrofona, saj gre za "close-miking" – to pomeni, da mikrofona postavijo tako blizu zvočnega vira, kot je le mogoče. Tak način postavitve mikrofona zakrije oziroma v bistvu eliminira vso akustiko prostora. V povezavi z dodanim odmevom (reverb) med mešanjem posnetka se zdi, da ni potrebno upoštevati prostora, v katerem se snema, vsaj dokler je v njem tišina.

Nekaterim glasbenikom in producentom je standardna razporeditev kontrolni prostor/snemalni prostor nadležna. Producent country glasbe Jack Clement je rekel, da morate najprej razumeti, da sem prišel do zaključka, da so studii za snemanje plošč najslabši prostori na svetu. Do tega sem prišel pred desetiimi, dvanajestimi leti, zato sem začel snemati v svoji hiši... Takrat sem ugotovil, da ne maram več niti okna v kontrolnem prostoru. Veste, ko sem namestil (kontrolni prostor) tukaj, nisem želel odstraniti kopalnice, ki je med tem prostorom in spalnico, zato v kontrolnem prostoru nisem imel okna... Zares mi ugaja, da ljudi takrat, ko snemajo, nihče ne opazuje. Sicer pa so okna namenjena prav temu. Hočem reči, saj nismo na TV, samo zvok snemamo... Tukaj imate glasbenika, ki poje, nekdo pa se spakuje v kontrolnem prostoru in on (oseba, ki poje) misli, da se mu posmehujejo. (Gleason, 1988, str. 59)

Uporaba slušalk v studiu veliko prispeva k zvoku posnetka in glasbeni izvedbi, saj je poglavitno sredstvo, s katerim med snemanjem glasbeniki poslušajo sami sebe. Kljub temu pa je pomen slušalk spregledan.

Za glasbenike so slušalke pogosto problematične. Skoraj nemogoče je snemati brez njih, saj je vanje usmerjen zvok iz kontrolnega prostora (dejstvo, ki je pomembno samo po sebi, saj še bolj potrjuje moč tistih v kontrolnem prostoru). V studio je mogoče postaviti zvočnike, ki ojačajo zvok, toda če so v

njem postavljeni mikrofoni za snemanje vokalov, bi zvok iz zvočnikov lahko prodrli v mikrofone.

V snemalnih studiih so slušalke življenjsko dejstvo. Med samim snemanjem tonski tehnik naredi "grobi miks", tako da dobijo izvajalci in tisti v kontrolnem prostoru predstavo o tem, kaj se snema. Grobi miks prek slušalk pošiljajo izvajalcem. Če posnetek nasnemavajo, potem lahko slišijo tisto, kar se snema skupaj s tistim, kar je bilo posneto prej.

Izkušnja s poslušanjem glasbe s pomočjo slušalk je popolnoma drugačna od poslušanja s pomočjo zvočnikov. Pri slušalkah imamo občutek izjemne intimnosti, kot da bi glasba prihajala iz človekove glave. Analiza poslušanja glasbe s pomočjo slušalk Evana Eisenberga (1987) je, čeprav napisana s stališča poslušanja plošče, uporabna tudi za samo snemanje.

Slušalke nemudoma nudijo ta občutek (širjenja po prostoru), vendar na nekoliko drugačen način. Čeprav je težko reči, ali se je razširil moj jaz ali pa se je skrčil svet, je zaradi nasilne zasebnosti te izkušnje občutek krčenja močnejši. Ker se zdi, da glasba izvira iz moje notranjosti, se povezuje z mojo neposredno izkušnjo volje. Posledica tega je, da se zdi, da glasba izraža moja trenutna čustva celo tedaj, kadar bi morala biti po naravi tem nasprotna. Drugo posledico je opazila Nina: Ne zdi se toliko, da bi glasbo poslušal, ampak jo predvajaš (str. 249).

Pop producent Phil Ramone (1983) skuša med večino snemanj sedeti v studiu s slušalkami na glavi. "Bolje je, če sediš z glasbeniki, kajti v kontrolnem prostoru ne slišiš tistega, kar je v slušalkah glasbenikov. Poslušas lahko monitor, vendar zaradi vibracij studia samega ne slišiš točno tistega, kar slišijo oni." (str. 279)

Nič presenetljivega ni, da se je v šestdesetih letih, ko je bilo raziskovanje notranjosti zahodnjaška zabava, pojavila oblika glasbe, imenovana *glasba za slušalke*. Najpomembnejši ustvarjalci glasbe za slušalke sta bili skupini Pink Floyd in Beatles ter Jimi Hendrix, pa še cela vrsta psihadeličnih skupin. Nastanek glasbe za slušalke je pospešil snemalni studio, kajti glasbeniki so svojo glasbo najprej izkusili s pomočjo slušalk. V devetih primerih od desetih so to glasbo nato zvočno zmešali s pomočjo zvočnikov v kontrolnem prostoru, toda njen izvor je v slušalkah.

Zvočna kvaliteta studijskih slušalk je različna, kar velja tudi za miks, ki ga pošiljajo vanje. Miks za slušalke je mogoče spremeniti, tako kot je z dodatkom efektov in spremembo razmerja med instrumenti mogoče spremeniti končni miks. Toda večina tonskih tehnikov raje pošlje efekte samo v slušalke in ne tudi na magnetofonski trak. Kot smo že omenili, je njihov cilj dobiti kolikor mogoče "suh" zvok posnetka, tako da ga lažje spreminjajo med končnim mešanjem zvoka.

¹ *Odmev (reverb) je mogoče natanko rekonstruirati, kajti večina digitalnih efektov omogoča shranitev vseh nastavitev in parametrov. Toda ko so drugi kanali enkrat posneti in jim dodamo odmev (reverb), je verjetno, da se bo moral reverberirani zvok spremeniti, kajti spremenila se bo tudi celotna zvočna slika.*

A glasbenikom lahko to povzroča težave. Slab miks za slušalke ima lahko za posledico izgubo studijskega časa in denarja. Če glasbenik ne sliši dobro oziroma mu ne ugaja tisto, kar prihaja iz slušalk, lahko to vpliva na njegovo igranje. Kitarist Franco Fabbri (1987) je povedal: "Tonski tehnik je vedno govoril: 'Odmev (reverb) pride kasneje, kasneje bomo poslušali posnetek z odmevom, zdaj snemajmo zgolj zvoke.' Kar naprej sem mu govoril, da bi rad glasbo zdaj slišal tako, kot bo na koncu, ker bom igral na drugačen način, če bom imel odmev. Premišljeval bom o tem, da bi druge instrumente dodal na drugačen način." Fabbri (1987) je povedal, da se je med snemanjem leta 1983 bobnar Chris Cutler pritoževal zaradi uporabe slušalk, ki ponazarja tisto, kar zanemarija večina tonskih tehnikov.

Eden največjih problemov so bile slušalke. Chrisa je to skrbelo in pričel se je pripraviti s tonskim tehnikom, ki ni razumel, kako pomembno je za Chrisa, da čim bolje sliši tisto, kar počne, ker sicer v skladu s tistim, kar sliši, igra drugače... Če imaš v slušalkah pravi miks, potem igraš drugače. Gre za izraz in vse drugo. Za slušalke so imeli en sam kanal, zato mu niso mogli priskrbeti drugega miksa. To je težava vseh studiov, v katerih sem bil. Kadar koli greš iz studia poslušat, kaj si naredil, in se nato vrneš ter si znova natakneš slušalke, slišiš razliko.

Tudi dodajanje efektov v slušalke lahko močno vpliva na izvedbo. Odmev /reverb/ lahko na primer močno podaljša določen ton. Zelo verjetno je, da se bo glasbenikov slog igranja spremenil, da se bo prilagodil dolgemu trajanju, če v slušalkah sliši odmev. Ker pa tonski tehnik odmeva posname na magnetofonski trak skupaj z izvedbo, si bo glasbenik kasneje nemara želel spremeniti svoj del. Seveda je odmev posnetku mogoče dodati kasneje. Vendar je kaj malo verjetno, da je mogoče uporabiti enako nastavitvev odmeva (reverba)¹, zelo verjetno pa je, da se bo z nadaljnjim dodajanjem kanalov izvedba prilegala skladbi na drugačen način. Glasbeniku bo nemara efekt v slušalkah zelo ugajal, čeprav ga med končnim mešanjem zvoka ni mogoče spet ustvariti. Fabbri je rekel: "Za ploščo, ki smo jo posneli leta 1981, sem imel nekajkrat vtis, da se tisto, kar smo počeli med snemanjem, ni pokazalo, ko smo jo miksali. Spominjam se čudovitega efekta, ki ga je tonski tehnik s kompresorjem ustvaril za mojo kitaro. Ko pa smo se lotili končnega mešanja zvoka, tega ni mogel ponoviti."

Tonski tehniki včasih ne upoštevajo glasbenikov, s tem pa snemanju vsiljujejo lastne vrednote. Tonski tehniki včasih mislijo, da so glasbeniki tehnično neuki in da se ne bi smeli vtikati v zvok. Ta pristop je lahko dobronameren, kajti tonske-mu tehniku se nemara zdi, da bo potrebnega preveč časa, da

bi glasbenik svoje tehnično znanje prenesel na snemanje. Ali pa se tonskemu tehniku zdi, da glasbenik ni usposobljen za uporabo studijske opreme.

KOMPROMIS IN KOMUNIKACIJA

Glasbenikom je pogosto težko komunicirati s tonskimi tehnikami in producenti. Ne samo, da se njihovi poklici znatno razlikujejo, tudi njihovi individualni jeziki so lahko ovira za razumevanje. Naslednji dialog (Kealy, 1974) to ponazarja.

Bobnar: Je tole "pokanje" tako, kot bi moralo biti?

Producent: Kaj misliš s tem "pokanjem"?

Bobnar: Nekam "slabotno" se sliši.

Producent: Kako "slabotno"? Očitno imamo težave s terminologijo.

Bobnar: Ne dovolj "polno".

Producent: Oh, polno (še vedno ni povsem prepričan, obrne se k pomočniku producenta). Kako pa se tebi sliši?

Pomočnik: Malce manj kot polno.

Producent: (Popravi nastavitve...) Kako se sliši zdaj?

Bobnar: Ja! Kaj si pa naredil?

Producent: Zapolnili smo ga. Kaj pa drugega? Če vemo, o čem govoriš, lahko to popravimo. (Str. 141–142)

Poklic tonskega tehnika zahteva natančen jezik in pogosto je moč slišati približno tak dialog (Jones, 1981):

Kitarist: Ali lahko nastaviš malce toplejši zvok?

Tonski tehnik: Lahko ga poudarim okoli 1 KHz. (Nastavlja)

Kitarist: Biti mora malce ostrejši.

Tonski tehnik: Poskusil bom s 3 dB pri približno 2 KHz.

Cohen (1991) je opazoval miksanje poskusnih posnetkov liverpoolske skupine, med katerim je kitarist zahteval, da bi njegova kitarra zvenela "tršato", "resonantno", "izpostavljeno", "zelo udarno" in ne "preveč tenko", "cmeravo" ali "žametno" (str. 168).

Na snemanje lahko vpliva pomanjkanje komunikacije med glasbenikom in tonskimi tehnikami. Če se na primer tonski tehnik noče potruditi za zvok, ki ga išče glasbenik, je zelo verjetno, da bo prvi uveljavil svojo voljo. Seveda pa je to odvisno od tonskega tehnika. Članek v reviji *Newsweek* (On the Right Tracks /Na pravih sledeh/, 1968) je navajal, da:

imajo novi studii... lastne tonske tehnike, ki razumejo tako novo opremo kot novo glasbo. "Tonski tehnik stare šole sedi in opazuje svoje instrumente, da ne bi prišlo do popačenja," pravi tonski tehnik (Record Plant) Gary Kellgren. "Ne zavedajo se, da ta glasba je popačena. Če skupina želi določen zvok, jim bodo ti tehniki povedali, da to ni mogoče. Tukaj se potrudimo, da ga dobimo." (Str. 45)

Toda take situacije postajajo redkejšje, še posebej, ker dostopnost domače snemalne opreme dovoljuje tistim glasbenikom, ki jih to zanima, pridobitev ustreznih izkušenj. Kljub temu pa pripomba tonskega tehnika in mešalca Boba Clearmountaina (Cioe, 1982) ponazarja skoraj nezavedno razliko med glasbenikom in tehnikom.

Ko je sem prišel Bruce Springsteen, da bi posnel skladbo, je v eni uri nastavil zvok bobnov in menda pripomnil: "V zadnjem studiu, kjer sem snemal, sem za to potreboval tri mesece." Od tedaj je snemal samo še v studiu Power Station. Clearmountain trdi, da tovrstna učinkovitost ni naključna, tehniki so bili izurjeni, pravi: "da ne obremenjujejo glasbenikov s stvarmi, kot so, kako nastaviti pravi zvok na njihovih instrumentih".

Za večino glasbenikov "nastavitev pravega zvoka njihovih instrumentov ni breme". Gre za proces, pri katerem z veseljem sodelujejo. Attalijeva (1985) prej omenjena korelacija med zvokom in politično močjo znova deluje. Tonski tehnik lahko vsili predstavo o tem, kakšen je "pravi zvok".

V določeni meri glasbenikovo sodelovanje določa količina denarja, ki je na voljo za snemanje. Nemara do najpogostejšega kompromisa med snemanjem pride takrat, kadar ni mogoče nasnemavati oziroma poskusiti z drugačnim miksom, ker je založbi plošč oziroma glasbeniku zmanjkalo denarja. Studii zaračunavajo od 25 dolarjev na uro (za 16-kanalni studio brez tonskega tehnika) do 200 ali več dolarjev na uro (za 32-kanalni digitalni snemalni studio s tonskim tehnikom). In kot je zapisal Cohen (1991), prihaja do neznosnega pritiska celo na skupine brez pogodbe, da bi porabile več časa in denarja v studiu, "da bi zadovoljile založbe plošč, za katere je narejenih večina poskusnih (demo) posnetkov" (str. 52). Razen pri poskusnih posnetkih stroški neznansko narastejo, še posebej, če upoštevamo, da se večino popularne glasbe snema za format LP-ja oziroma CD-ja, kar pomeni, da se posname od 35 do 65 minut glasbe. Zelo malo je snemanj malih plošč (45 obratov), razen na ravni majhnih, neodvisnih založb. Pa tudi tega je vse manj, kajti le redke radijske postaje

še predvajajo 7-palčne plošče; večina malih plošč nastane na podlagi materiala za album.

EKSPERIMENTIRANJE

Čeprav večkanalni studio omogoča drugačen ustvarjalni proces, zahteva čas in torej denar. Tonski tehnik s snemanja skupine Grateful Dead je povedal:

Posnameš plast zvoka – ritem na en kanal, vokale na drugega, na naslednjega dodaš solistične instrumente, spremljevalne vokale pa spet na drugega... Ko so vsi (kanali) posneti, se člani skupine in tehniki zberejo v kontrolnem prostoru, da bi zvok zmešali. Tukaj se začne ustvarjalno delo. Spreminjamo glasnost različnih kanalov, da spreminjamo razpoloženje glasbe... Dodajamo (zvoku) z odmevom opremljene določene kanale, kar spet vzpostavlja določen občutek. Razpoznavni zvok, ki je povezan s številnimi današnjimi skupinami, dejansko bolj ustvarjajo tehniki kot glasbeniki. Temu pravimo "komponiranje" z aparaturo. To je postalo mogoče, ko je bil na voljo 16-kanalni magnetofon, ki nudi več časa za eksperimentiranje in introspekcijo. (Wickersham, 1969, str. 38)

Zgovorna je tehnikova trditev, da se kreativno delo začne v kontrolnem prostoru. To implicira, da tisto, kar se dogaja v studiu, po svoje ni kreativno ali pa vsaj ne *tako* kreativno, kot je delo v kontrolnem prostoru.

Čeprav večkanalna tehnika "nudi več časa za eksperimentiranje in introspekcijo", ne smemo pozabiti, da nekdo ta čas plačuje po 100 dolarjev ali več na uro. Večina glasbenikov prihrani čas tako, da se dobro uvežbajo, preden gredo v studio. Ker pa studio omogoča celo vrsto kreativnih možnosti, je le malo glasbenikov, ki natančno vedo, kaj hočejo, ko gredo v studio. In če upoštevamo interakcijo med glasbenikom, producentom in tonskim tehnikom, lahko proces snemanja zahteva zelo veliko časa. Celó v šestdesetih letih, ko so bili štiri in osemkanalni studii standard, je bilo snemanje dolgotrajen proces.

Simon in Garfunkel sta za skladbo, ki sta jo na odru izvedla v štirih minutah, zlahka porabila dvanajst ur, da sta dovršila njen štiriminutni posnetek. Običajna 12-palčna plošča pogosto predstavlja najmanj 125 studijskih ur... in čeprav del tega časa porabijo spretni tehniki, ki nastavljajo množico mikrofонов in zvočno ravnotežje, večino porabita Simon in Garfunkel, ki izvajata svoj "umetniški nadzor", da bi dosegla efekte, ki jih želita... Današnjih novih pop glasbenikov ne zanima postavljanje hitrostnih rekordov. "V tem trenutku ni dobro, Art," reče

Simon po posnetku. "Nisem pri stvari. Lotiva se drugih delov, jaz pa se bom vrnil k temu." (Ames, 1967, str. 63–66)

Opisano snemanje se je končalo brez otipljivih rezultatov.

Simon & Garfunkel ter druge zelo znane skupine si navadno v studiu lahko privoščijo precej časa. Splošna praksa industrije plošč je, da založba plača snemanje, nato pa stroške odšteje od tantiem glasbenikov. Dobiček je pri plošči, ki pride med prvih 40 na lestvici, dovolj velik, da omogoča občuten studijski predračun. Kljub temu pa celo najbolj uspešne skupine lahko naletijo na težave z računovodji založb plošč. Album *Sgt. Pepper's Lonely Heart Club Band* skupine Beatles, ki so ga snemali štiri mesece, naj bi bil menda prvotno dvojni. Toda "čas in denar (v obliki zgroženih revizorjev EMI /založba plošč/) sta končno posredovala in *Pepper* se je pojavil v obliki, kot jo poznamo danes" (Carr & Tyler, 1978, str. 68). Majhne, neodvisne založbe plošč denarja za snemanje skoraj nikoli nimajo in snemanje mora plačati sam glasbenik.

Beatli so navadno snemali na linearen način; to pomeni, da so začeli in končali snemanje določene skladbe (Lewisohn, 1988). Kadar se danes snema album, je lahko sočasno v delu zelo različno število skladb, od katerih vsako čaka različno nasnemavanje ali pa nemara nov izbruh navdiha. Najpogosteje se dogaja, da glasbeniki naenkrat posnamejo glasbeno podlago (bobni, bas, kitara), nato pa, ko je studio pripravljen za druge instrumente, kot je na primer saksofon, posnamejo tega za vse skladbe, v katerih naj bi bil zastopan. Tak postopek prihrani čas (ni potrebno spreminjati studijskega razporeda za vsako skladbo), v pomoč pa mu je tudi uporaba večkanalnega snemanja, kajti na voljo so ločeni kanali za posamezne instrumente.

Toda večkanalno snemanje ne pomeni začetka studijskega eksperimentiranja. Zgodnje jazzovske posnetke je oblikovalo dovoljenje studiu, da se je poigral z glasbo. Evan Eisenberg (1987) piše:

...plošče niso samo razširjale jazz, ampak so ga tudi oplajale... na določen način so ustvarile tisto, kar danes imenujemo jazz. Predvsem si je treba zapomniti, da so bili 'komadi' pogosto "skomponirani" tik pred snemanjem... Zasedba Hot Five je bila skoraj izključno studijskega značaja. Armstrong je v tistih letih igral in vodil različne chicaške plesne skupine, a samo v studiu je lahko svobodno eksperimental z lahkotno teksturirano, drzno improvizirano glasbo, ki jo je imel v mislih... V snemalnem studiu je bil Armstrong izoliran pred nevarnostjo polomije in mika zlahka prisluženega aplavza. Vzdušje je bilo sproščeno... Jelly Roll Morton... je komponiral v studiu. (Str. 145–145)

Če upoštevamo trenutne stroške snemanja v profesionalnem studiu, je vzdušje v njem vse prej kot sproščeno.

Tehnologija snemanja doma omogoča glasbenikom preizkušanje zamisli, preden stopijo v profesionalni studio, in kje drugje bi mogel biti glasbenik bolj "izoliran... pred... nevarnostjo polomije"? Snemalni studio je privilegiran prostor, daleč od odra, daleč od občinstva.

Redko se zgodi, da domači posnetki pridejo dlje kot do pripravljalne faze, torej je potrebno določeno delo ponoviti. Član britanske skupine Heaven 17 je povedal:

Prej smo vse naše zamisli spravili skupaj... na majhnem casiu (sintetizator). Vendar smo ugotovili, da je pravo zapravljanje, ker naredimo poskusne posnetke, nato pa jih nanovo posnamemo v studiu; na poskusnih posnetkih narediš stvari, ki jih zaradi določenega razloga ne moreš poustvariti, ko stopiš v studio. Pravzaprav je malce brezplošno poustvarjati nekaj, kar ti v resnici ugaja. (Goodyer, 1987b, str. 69)

Tehnologija snemanja doma pa je glasbenikom omogočila predvsem zapis glasbenih zamisli v vsakem trenutku, in sicer v obliki poskusnih posnetkov. David Oren (1987) iz korporacije Tascam je povedal:

Prej sem delal s skupino Alessi Brothers. Začeli so s štirimi kanali, nato pa so kmalu nadaljevali s Portastudii. Meni so povedali: "Če ne bi imeli Portastudiev, ne bi mogli ohraniti dinamike trenutka, ko štiklc nastaja." Bobby je povedal, da se je zjutraj velikokrat prebudil in ugotovil, da je njegov Portastudio vključen. Sredi noči se je prebudil, se nečesa spomnil, vključil napravo, se lotil zamisli in spet zaspal. Vem, da je primer pretiran, toda če ne bi bilo nečesa majhnega, kompaktnega, lahkega in priročnega za uporabo, kot je Portastudio, Bobby ne bi ohranil zvoka, ki ga je slišal v glavi, to pa je prav tista možnost, ki si jo vsi želijo. Zapisati zvok, ki ga slišiš v svoji glavi z dinamiko trenutka.

Fantje so vedno nosili Portastudio s seboj za poskusne posnetke, pa vrečo kaset in beležnico, ki ti je povedala, na kateri kaseti kje na števcu boš našel določen košček glasbe... Pred tremi leti so šli v velik 24-kanalni studio, potem pa so po vsakem posnetku poslušali svoje kasete, narejene s Portastudiom, da bi videli, ali lahko ustvarijo dinamiko in realizem tega posnetka, kajti to so zares želeli. Končalo se je tako, da so na album uvrstili posnetke, narejene s Portastudiom.

Izrazi, kot sta *dinamika* in *realizem*, ki so jih nekoč uporabljali, da bi izpostavili žive izvedbe kot nekaj posebnega, sedaj prav tako pogosto uporabljajo v glasbeni industriji, da bi ločili različne metode snemanja. Pop glasbena industrija je torej še vedno močno uglašena na *standarde* žive izvedbe, če že ne na njihove metode.

Delni razlog za to, da si nekateri glasbeniki zgradijo lastne studie, je prav v tem, da bi radi ohranili spontanost, ki jo je

prej opisoval Oren. Če je glasbenik še posebej zadovoljen z zvokom poskusnega posnetka, utegne biti izjemno težko in dolgotrajno tega poustvariti v profesionalnem studiu. Prav tako je ugodno, da lahko človek snema, kadar želi. Snemalni studio je tisto, kar ima glasbenik lahko na voljo, otipljiv dokaz uspeha. Član britanske pop skupine *Orchestral Manoeuvres in the Dark* je povedal: "Mislili smo si, 'dobro, nikoli ne bomo prodali nobene plošče, torej vzemimo denar in si zgradimo studio, da bomo imeli vsaj kaj pokazati'" (Goodyer, 1987b, str. 33). Skupina je vzela predujem založbe plošč, namenjen snemanju, in si zgradila lastni studio, obenem pa snemala prvi album. Številni glasbeniki imajo svoje studie, med drugim Todd Rundgren, Jan Hammer in Lindsey Buckingham; Beatli so ga dali zgraditi kot del njihove lastne družbe Apple Records. Glasbenik Peter Gabriel se je dobro izrazil, ko je povedal: "Pravi užitek tega, da imam svojo razporeditev studia, je v tem, da lahko eksperimentiram na tak način, kot si ga v komercialnem studiu nikoli ne bi mogel privoščiti" (Goodyer, 1986, str. 20).

Kot so dokazali nekateri pop glasbeniki, je mogoče visokokakovostne posnetke narediti v polprofesionalnih ali domačih studiih. Čeprav kvaliteta morda ni tako dobra, kot je v profesionalnih studiih, so bile številne uspešne plošče posnete v polprofesionalnih studiih. Toda največji vpliv so imeli polprofesionalni posnetki na nekomercialni ravni. Jon Pareles (1987a) je ugotovil, da je "kasetno podzemlje" nastalo na podlagi dostopne snemalne tehnologije, še posebej po uvedbi cenениh večkanalnih snemalnih naprav, ki so omogočile spremeniti spalnico ali kuhinjo v studio za manj kot 1000 dolarjev... številni glasbeniki so začeli jemati doma posnete kasete kot dokončan izdelek. (Str. C13.)

Bruce Springsteen je album *Nebraska* posnel z večkanalnim kasetnim magnetofonom predvsem zato, ker je želel posneti "čist" album (kot so to počeli punkovci). Spet naletimo na izraze, kot sta *avtentičnost* in *čistost*. Seveda je imela Springsteenova plošča prednost profesionalnega tonskega tehnika, ki je upravljal napravo, poleg tega pa visokokakovostne mikrofone in drugo opremo.

Domači in polprofesionalni snemalni studii nudijo možnost eksperimentiranja s posnetki, ne da bi to močno načelo proračun snemanja. Avantgardni skladatelji elektronske glasbe so to doumeli takoj, ko se je pojavil magnetofonski trak. Hugh Le Caine (1963) je zapisal, da:

manipulacija posnetega zvoka in ne živi zvok... velja za najpomembnejšo tehniko... Zvočni generatorji... naj bi ne omogočali dokončanih kompozicij, ampak material, ki bi

ga razvili z običajnimi tehnikami, utemeljenimi na snemalnem procesu. (Str. 83–83)

Studio je postal prizorišče eksperimentiranja in raziskovanja možnosti zvoka, privilegiran prostor, v katerem je bilo nenavadno (in včasih nezaželeno) mogoče uporabiti sebi v prid. Celo najzgodnejši posnetki vsebujejo primere: "Prokofjev... je bil pozoren nanj... Celo hibe snemalne opreme bi bilo mogoče izkoristiti: na primer prasketanje zaradi preobremenitve." (Eisenberg, 1987, str. 115) Številni posnetki dub reggaeja z začetka sedemdesetih, posneti z opremo slabe kakovosti, vsebujejo primere šuma traku, poudarjenega v ritmičnih presledkih, tako da je slišati, kot da bi bil ta šum del glasbe.

Ker popularna glasba povzema nekatere vidike avantgarde, je osvojila tudi njeno ideologijo eksperimentiranja. Glasbeniki od Franka Zappe do Briana Ena in Beatlov so uporabljali studio kot laboratorij. Na koncu postane nujno vsaj delno poznavanje studia. Toda splošno sprejeto, čeprav napačno prepričanje je, da morajo biti glasbeniki tehnično podkovani. To seveda ni nujno, čeprav tehnična podkovanost delu v studiu ne škodi. Od vsega začetka so bili nekateri glasbeniki zelo radovedni, kako deluje snemalni studio, in to nagnjenje jih je vodilo, da so se izobrazili v studijskih tehnikah. Drugi glasbeniki zlahka shajajo skoraj brez poznavanja tehničnih sredstev za snemanje. Toda vsi glasbeniki morajo poznati *možnosti*, ki jih studio nudi.

Kombinacija popularne glasbe in avantgardnih snemalnih tehnik, ki jo je težko natančno locirati², je pomenila, da je studio postal glasbeno orodje. Če so ga tisti, ki so delali v studiu, hoteli izkoristiti, so morali vedeti, kaj orodje zmore, četudi niso mogli ravnati z njim. Skladatelj Vladimir Ussachevsky (1980) je povedal:

Sredstva za manipulacijo posnetih zvokov skoraj nujno zahtevajo od skladatelja, da opravi vrsto rutinskih eksperimentov, preden lahko določi celoten obseg svojega osnovnega materiala. Izkušnje človeka postopoma naučijo, kaj lahko pričakuje. Sedaj si že povsem običajno predstavljam zvoke, kot da bi bili spremenjeni med drugim z naslednjimi mutacijskimi tehnikami; transpozicija višine tona... prirezovanje izbruha... predvajanje nazaj... odvzemanje nekaterih harmonikov s pomočjo filtriranja... reverberacija. Med abstraktno zamišljenim konceptom, ki si ga je skladatelj nemara zamislil kot svojo novo skladbo, in načinom razvijanja njegovega osnovnega zvočnega materiala obstajajo zapletene medsebojne povezave. Pri tem pride

² Ali je pop glasba vsrkala avantgardne tehnike ali pa se je avantgarda premaknila v mainstream? Vprašanje nemara ni zelo pomembno, kajti pomembno je, da so studijske tehnike avantgarde postale stalnica pop snemanja, ker je pop industrija iskala nove zvoke.

do odločilne interakcije, ki jo je mogoče čutiti med vsemi zgodnjimi eksperimentalnimi stopnjami. (Str. 205–206)

Čeprav Ussachevsky piše s stališča eksperimentalne glasbe, vseeno priznava pomen studia. Učinek, ki ga ima studio na skladatelja, je v tem, da *razmišlja* o zvoku. Komentarji, da je snemalni studio “kompozicijsko orodje”, so pogosti, navadno pa jih najprej povezujemo z Beatli. Čeprav je studio v določenem smislu dejansko kompozicijsko orodje, bi ga lahko točneje opisali kot realizacijsko orodje. To je prostor, v katerem se kompozicije realizirajo, v procesu realizacije kompozicije pa ta ne dobi samo oblike, ampak se pogosto tudi spremeni. Ussachevsky nadaljuje:

Medij magnetofonskega traku je še posebej primeren, saj nudi skladatelju priložnost, da posluša in oblikuje zvočni material med samim nastajanjem. Na njegovo odločitev v zvezi s končno obliko skladbe pogosto vplivajo rezultati njegovih eksperimentov z zvočnim materialom (Str. 206).

MEŠANJE ZVOKA

Mešanje zvoka, najpomembnejša dejavnost v produkciji popularne glasbe, je obenem tudi postopek največjega eksperimentiranja z zvoki – in največji kompromis. Mešanje zvoka je postalo točka, na kateri posnetke dokončajo, in po mešalcih zvoka je veliko povpraševanje. Edward Kealy (1974) jih je v študiji sociološke organizacije tonskih tehnikov razdelil na več kategorij, v bistvu pa ustrezajo dvema: v eni so tisti, ki delajo za velike založbe plošč, v drugi pa neodvisni. Po mešalcih zvoka je enako povpraševanje kot po producentih, obstajajo pa tudi taki, ki delajo v obeh vlogah.

Kealy dokazuje, da so mešalci zvoka v bistvu izgubili nadzor nad snemanjem zvoka, kajti tehnologija je postala splošno razširjena in številni glasbeniki se zavedajo možnosti, ki jih nudi snemalni studio. V določeni meri to drži, toda le redki glasbeniki so sposobni zmešati lastne posnetke in upravljati opremo v kontrolnem prostoru. Večina potrebuje posrednika, običajno tehnika. Poleg tega znajo tudi ljudje brez glasbenih sposobnosti uporabljati mešalno opremo in z njo ustvarjati zvoke. Rap glasba uspeva na podlagi dela mešalcev zvoka, kakršna sta Grandmaster Flash, Jam Master Jay in drugi. Ti izvajalci s pomočjo mešalne mize združujejo zvoke s plošč in iz drugih virov, ki jih v ritmični obliki dodajajo rapovskim skladbam. Po nekaterih mešalcih zvoka, kakršni so Arthur Baker, Jellybean Benitez, Shep Pettibone in Bob Clearmount-

tain, je zaradi njihove sposobnosti ustvarjanja vznemirljivih miksov, remiksov in nemara celo uspešnic tako povpraševanje kot po producentih³.

Tankel (1990) priznava pomen mešanja zvoka kot oblike umetniške, glasbene kreacije.

Remiks je enkratno umetniško dejanje, ki umetniškost dosega s pomočjo tehnologije, kajti spretnost je v manipulaciji zvoka in glasbe... remiksanje je snemanje, reanimacija znane glasbe z ustvarjanjem novih zvočnih tekstur za različne zvočne kontekste (str. 44).

Med mešanjem zvoka je mogoče narediti več miksov ali različic skladbe, odločitev o tem, katero bodo izdali, pa odložijo za nekaj dni ali nemara tednov. Pogosto izdajo več miksov določene skladbe, eno za vsak format; kratek miks za srednjevalovni radio, daljši, zapletenejši miks za UKV radio, dolgi miks z efekti in različnimi dodatki za plesne klube ter različico miksa za UKV radio z efekti in "posladki", dodanimi posebej za kombinacijo skladbe in videa. Reggae glasbeniki se pri tem, kar poznamo pod imenom "dub" slog reggaeja, močno zanašajo na snemalne tehnike. Dub obsega izpuščanje in vključevanje instrumentov iz miksa ter dodajanje odmeva (reverba) in zaostanka (delay) instrumentom⁴. Producent preprosto doda efekt na določen kanal ali pa ročno izloči oziroma vpelje določen kanal v miks. Samodejne mešalne mize, ki vsebujejo mikroprocesor in računalniški spomin, so si sposobne zapomniti trenutke med mešanjem zvoka, kar tehniku in/ali producentu omogoča, da se ukvarja z vsakim elementom posebej in da mu "ne zmanjka rok" za manipuliranje z mešalno mizo. Brez večkanalnega snemanja bi bil dub in pravzaprav vsaka oblika remiksa zelo težavna, kajti obe se zanašata na snemanje instrumentov na ločene kanale.

Za večino glasbenikov in skladateljev pomeni mešanje zvoka zadnjo stopnjo dela, nekakšno postkompozicijo, ki "zavije" določeno skladbo. Philip Glass (1987) je na vprašanje o svoji vlogi med mešanjem zvoka odgovoril: "Precej nepomembna je. Skrbim predvsem za natančnost, za katero je navsezadnje odgovoren skladatelj. V snemalnem studiu je pomembnejša vloga miksa. O dejanski uravnoteženosti določene skladbe se odloča v trenutku mešanja zvoka, zato sem pri tem vedno prisoten." Razmejitev med mešanjem, kompozicijo in realizacijo določene skladbe je pogosto nejasna. Mešanje pogosto obsega iskanje novih zvokov oziroma efektov. Najobičajnejše je razlikovanje, kot ga opisuje Glass. "Lažje je razviti zvoke na ravni snemanja," pravi Glass. "Med mešanjem zvoka se dogaja toliko stvari, da se nam zdi bolje, da zvok oblikujemo na ravni

³ Nekateri omembe vredni primeri skladb, ki so jih izdali z različnimi miksi, so "Pump Up the Volume" skupine M/A/R/R/S, "Desire" skupine U2, "Uncertain Smile" skupine The The, "White Lines" Grandmaster Flasha, "Lips Like Sugar" skupine Echo and the Bunnymen, "La Isla Bonita" Madonne, "Unbelievable" skupine EMF, "Step On" skupine Happy Mondays in "World Shut Your Mouth" Juliana Copa.

⁴ Med najboljšimi primeri duba sta plošči "East of the River Nile" Augustusa Pabla in "Garvey's Ghost". Plošča Burning Speara sledi posnetkom z velike plošče "Marcus Garvey" in poslušanje druge za drugo, kar nam je olajšala izdaja založbe Island, ki prinaša obe veliki plošči na enem CD-ju, je pravzaprav učna ura dub mešanja zvoka.

temeljnega snemanja." Med mešanjem določijo skupni zvok, estetsko ravnotežje med različnimi instrumenti in različnimi kanali. Med snemanjem se razvija zvok vsakega posameznega instrumenta in posameznega kanala.

Mešanje je tisto, kar razlikuje popularno glasbo od klasične. Bruce Swedien je med drugim dobil nagrado grammy za tehnično plat snemanj Quincyja Jonesa in Michaela Jacksona. Zadnjih trideset let je snemal tako klasično kot popularno glasbo in o mešanju zvoka je povedal naslednje (1987):

Ko sem začel pogosto snemati klasično glasbo (delal sem za založbo RCA v Chicagu in moje delo je bilo snemanje Chicaškega orkestra), sem se kmalu počutil, kot bi podlegel diktatu ali nečemu podobnemu. Z drugimi besedami, največ, kar sem lahko naredil pri snemanju klasične glasbe, je bila rekreacija zvočnega odra. Po drugi strani pa je v pop glasbi (vse vrste, rock, R&B itd.) edina stvar, ki omejuje predstavo o zvoku, naša domišljija. Zmik-saj tiste reverberirane formate, znori, nikar ne poskušaj ničesar racionalizirati.

Mešanje zvoka je tista točka procesa snemanja, na katero tehnologija najbolj vpliva. Preden so začeli uporabljati večkanalne magnetofone, so mešanje opravili pred snemanjem. To pomeni, da so zvok iz različnih mikrofонов obdelali z ekvalizacijo, reverberacijo oziroma drugimi efekti, nato pa ga poslali na magnetofon. Večkanalni magnetofoni omogočajo miksanje po snemanju. Ker ima praktično vsak instrument svoj kanal, je mogoče z zvokom manipulirati ločeno od same izvedbe. Vsakemu kanalu lahko dodamo efekt, nato pa ga kombiniramo in uravnotežimo z drugimi kanali. Tak končni miks pošljejo na drugi magnetofon.

Med mešanjem zvoka sprejmejo skoraj vse odločitve o tem, kakšna bo zvočna kvaliteta posnetka. Med mešanjem zvoka navadno sprejemajo tudi montažne odločitve. Še bolj pomembno pa je, da je mogoče določene dele skladbe v miksu izpostaviti ali prikriti. Pri še posebej dobrem saksofonskem solu je na primer kanal s saksofonom mogoče nastaviti glasneje. Če pa, nasprotno, kasneje pride do napake na kanalu s saksofonom, je mogoče njegovo glasnost zmanjšati ali pa ga v celoti izločiti. Na ta način pridemo do predmontaže – še bolj pomembno pa je, da lahko spreminjamo dinamiko glasbe. Mešalec zvoka pogosto vedno znova posluša en sam kanal, dodaja efekte in spreminja zvok, dokler ni zadovoljen. Obseg eksperimentiranja se spreminja, vendar lahko traja mnogo dlje kot dejansko snemanje. Med nekim mešanjem zvoka je Scott Wyatt potreboval celo uro, da je zmešal 45 sekund glasbe.

Mešanje omogoča producentu Ronu Nevisonu, da sprejema odločitve kasneje, namesto da bi se moral nemudoma odločiti: "Nisem vedno imel dovolj kanalov, da bi se igral z njimi... Zdaj pa imam dve ali tri različne... zvočne možnosti..., ki jih spravim na različne kanale, tako da bom imel kasneje možnost izbiranja... Ni mi torej več treba takoj sprejeti določene odločitve. (Armington & Lofas, 1988, str. 67)

Studijska oprema je še posebej pomembna, ko gre za mešanje zvoka. Če obstajajo štirje kanali, ki potrebujejo reverberacijske efekte, na voljo pa so samo tri reverberacijske naprave, je treba narediti kompromis. Na podoben način pomanjkanje kanalov pomeni, da bo posamezne dele potrebno na enem kanalu podvojiti in jih kasneje ne bo mogoče ločeno spreminjati. Bas kitara in bobni so na primer lahko posneti na istem kanalu. Če pride do odločitve o utišanju basa oziroma o spremembi ekvalizacije pri bobnih, bo to vplivalo tudi na drugi zvok. Skoraj nobene možnosti ni, da bi obdelali en zvok, ne pa tudi drugega. Na podoben način lahko pomanjkanje vhodov na mešalni mizi pomeni, da bo mogoče dodati samo določeno število efektov.

Druga determinanta končnega miksa je medij, na katerem bodo posnetki množično zapisani. V primeru kasete, LP plošče in kompaktne plošče je končni miks posnet v stereofonski tehniki. Le redki uporabniki, na primer televizija, pa zahtevajo monofonski miks, čeprav postaja stereofonski TV program običajen (tudi MTV oddaja v stereofonski tehniki). Posnetek končnega miksa se uporablja za izdelavo končnega produkta, naj bo to vinilna plošča, kasete ali kompaktna plošča. Proces, ki ga imenujemo izdelava matrice (*mastering*), pa pogosto pomeni rahlo spremembo zvoka končnega miksa. Sprememba je odvisna od kvalitete končnega miksa glede na medij, za katerega pripravljajo matrico. Če delajo matrico za ploščo in je dinamični razpon končnega miksa večji, kot bi ga plošča prenesla, bo tehnik, ki izdeluje matrico, omejil dinamični razpon. Med izdelovanjem matrice je mogoče izvesti tudi drobne spremembe celotne ekvalizacije.

Norman Mendenhall (1979) je takole opisal postopek izdelave matrice za gramofonsko ploščo:

Med izdelovanjem matrice za ploščo se magnetofonski trak predvaja na posebnem magnetofonu, ki daje signal rezalni glavi za ploščo, ta pa nato vrezuje signal kot kompleksno mehanično valovanje (brazda) na matrico... Pri izdelavi matrice gre za to, da na osnovno matrico vrežejo kolikor le mogoče močan signal brez popačenja *in* ne da bi pregloboko zarežali v matrico ali povzročili, da bi se rezalna glava dvignila s površine osnovne matrice. Naj to zveni še

⁵ Ker je med izdelavo matrice mogoče spreminjati samo končni stereo miks, ne pa posameznih kanalov večkanalnega posnetka, navadno ni zaželeno, da bi med izdelavo matrice naredili veliko sprememb.

tako preprosto, zahteva opremo, vredno več sto tisoč dolarjev, in človeka, ki zares ve, kaj dela, da dobimo ustrezen rezultat (str. 78).

Matrico potem ojačijo z elektrolitsko plastjo kovine, nato pa izdelajo negativ, s katerim tiskajo plošče.

Težava, ki jo za proces snemanja pomeni izdelava matrice, je v tem, da končni miks ni tudi končni izdelek. Zato mora biti miks prilagojen masovni produkciji, čeprav nihče v studiu ne more slišati posnetka tega miksa, dokler mešanje ni končano. Posledica tega je, da mešanje izvedejo v skladu s predstavami o končnem izdelku, nekdo, navadno tonski tehnik, pa kompenzira morebitne razlike med končnim miksom na magnetofonskem traku (master tape) in končnim izdelkom.

Celo na začetku petdesetih let je prihajalo pri zvočnem zapisu za množični medij do občutne kompenzacije. Leta 1952 je revija *Newsweek* (Men Behind the Microphones /Ljudje za mikrofoni/, 1952) poročala, da:

je večina plošč... izdelana z rahlim, vendar namernim popačenjem: glasnost visokih frekvenc je poudarjena. Ta korak je potreben zaradi preglasitve šuma igle odjemne doze, ki je mešanica visokofrekvenčnih zvočnih napak. Fonografi naj bi bili izdelani tako, da bi s samodejnim dušenjem visokih tonov kompenzirali to popačenje. V idealnem primeru je končna posledica tega postopka uravnotežen zvok z zmanjšanim šumom igle (str. 56).

Nekateri tonski tehniki dodajo miksu več visokih frekvenc, kar na magnetofonskem traku izboljša zvok. Mislijo si, da na plošči večine teh visokih frekvenc ne bo mogoče slišati, zato preveč kompenzirajo miks. Nemara je največja težava v tem, da se dokončani posnetek (master tape) lahko uporablja za množično produkcijo kaset, vinilnih in kompaktnih plošč. Samo v primeru, da se za vsak medij naredi poseben master tape oziroma da je v postopku izdelave matrice mogoče kompenzirati tak master tape⁵, bo imel končni miks na vseh medijih dober zvok.

SPRETNOST, TEHNOLOGIJA IN AVTENTIČNOST

Mešanje zvoka je posledica nadzora, ki ga producentu in tonskemu tehniku omogoča tehnologija snemanja zvoka. Omogočila ga je uporaba večkanalnega magnetofona in razvoj pomožnih naprav za snemanje (enote za odmev /reverberacija/,

ekvalizacijo itd.). To je postopek, ki je popolnoma nasproten poslušanju zvoka v naravnem okolju. Toda cilj večine snemanj je ustvariti naraven zvok. Eisenberg (1987) opaža kontradikcijo.

Obstajata dva načina, da se posnetek zdi "živ". Eden je snemanje koncerta, ki včasih ujame pravo vzdušje... Toda včasih živi posnetki zvenijo 'umetno'... Drugi način za doseg tega, da se posnetki zdijo živi, je poudarjena uporaba studijskih tehnik. Agresivno mešanje zvoka in nasnemavanje, še posebej v rocku, nudi občutek zavestne inteligence in s tem tudi življenja (str. 113).

Toda mešanje zvoka in nasnemavanje *nista* živa dogodka; pomenita aranžiranje dogodkov v smeri idealnega dogodka. Nič čudnega torej ni, da je mešanje zvoka deležno ustrezne mere kritike, ker je neavtentično, nečastno in tako dalje. Taka kritika ponazarja težavo, ki nastaja pri določanju tega, kdo je odgovoren za snemanje popularne glasbe. Simon Frith (1981) prepoznava to težavo v svoji knjigi *Zvočni učinki*.

Tako kot drugih umetniških del v dobi mehanične reprodukcije tudi rocka ne ustvarjajo posamezni ustvarjalci, ki komunicirajo neposredno z občinstvom – snemanje je odvisno od kompleksne strukture ljudi in naprav... Rockovski *auteur* (ki je lahko skladatelj, pevec, instrumentalist, skupina, glasbeni producent ali celo tonski tehnik) ustvarja glasbo; vsi drugi udeleženci snemanja so preprosto del sredstev za komuniciranje. Za številne privržence je bil prav ta občutek individualne ustvarjalnosti prva stvar, ki je rock ločil od preostalih oblik množične glasbe (str. 52–53).

Toda samo *videz* auteurja je tisti, ki prinaša "občutek individualne ustvarjalnosti". Nemara se zdi, da glasbeniki nadzorujejo svoj zvok, vendar za zvok, ki ga zmorejo spraviti na posnetek, pogosto izberejo tonske tehnike in producente, zaradi česar je avtorstvo razpršeno. Mick Jagger in Keith Richards sta na primer navadno navedena kot tista, ki skrbita za usmeritev skupine Rolling Stones. Čeprav brez dvoma drži, da ima skupina denar in moč, da lahko izbira, s kom bo delala, in da odloča o končnem miksu, prav tako drži tudi, da tisti, s katerimi dela, dodajajo glasbi svoj slog, naj so to producenti, tonski tehniki ali glasbeniki. Pri glasbenikih, ki imajo manj nadzora nad snemanjem, je še težje ugotoviti, kdo je odgovoren za zvok in glasbo.

Eisenberg (1987) je prepričan, da je Phil Spector prvi *auteur* med producenti... (katerih) delo je bilo nemara prva zavestna fonografija na popularnem področju... njegov vpliv na glasbenike je bil izjemen. Frank Zappa... in Beatli so

nadaljevali sestavljanje plošč tam, kjer je Spector končal, razširili so jih z malih plošč na albume in povzdignili kič v dado (str. 126-127).

Toda Zappa in Beatli so se sami zanimali za tehnologijo snemanja zvoka in so prevzemali nekatere (ali občasne) producerske vloge. Edini namig o avtorstvu je mogoče najti v spremnih besedah k albumom in v seznamih sodelujočih – pa še to je lahko dvomno, in ker se glasbeniki, tonski tehniki ter producenti lotevajo vseh plati snemanja, postajajo njihovi nazivi tako problematični kot njihovi opisi dela.

Vse večja kompleksnost tehnologije snemanja zvoka v kontrolnem prostoru je spodbudila razpršitev avtorstva in nejasnosti v zvezi s producentom. Do kritičnega odziva na to je prišlo v petdesetih in šestdesetih letih, ko je bilo na posnetkih mogoče opaziti elektronske efekte. Še posebej odločno je do odziva na to prišlo v diskurzu o avtentičnosti, ki smo ga omenili prej, ponazarjajo pa ga pripombe producenta Johna Hammonda (Natural Sound, 1954) o uporabi zvočnih efektov.

Mitch Miller je sijajen človek... toda že od leta 1948, ko se je začel igrati z zvokom – na primer snemati tiste grozne posnetke z odmevom – so si vse založbe plošč na vse pretege prizadevale doseči te lažne učinke. Za tonske tehnike so nemara zabavni, zato pa so težki za glasbenike. Kakšen smisel ima, da vsak instrument v skupini zveni, kot da bi ga posneli v Holland Tunnelu? Kakorkoli že, borimo se z vsemi temi elektronskimi ponaredki, čeprav imamo zelo dober prostor za boj proti njim. Naša dvorana ima čudovito naravno akustiko, po zaslugi odličnih proporcev in prelepega lesenega stropa. (Str. 27)

Hammondov prostor s "popolnimi proporci" je zdaj mogoče reproducirati v studiu. Quantec je sredi osemdesetih let predstavil digitalno reverberacijsko enoto, imenovano "Room Simulator". Omogoča natančno poustvaritev akustičnega okolja, v filmu *Cotton Club* pa so jo uporabili za poustvaritev akustike kluba.

Del kritike izhaja iz nerazumevanja dela producentov in tonskih tehnikov. Vsi se niso ukvarjali "z igrčkanjem z zvokom", čeprav bi lahko bolj kot kdaj prej manipulirali z zvokom. Definicija producenta iz revije *Time* leta 1965 je še vedno enako ustrezen povzetek tistega, kar si večina ljudi predstavlja pod producerskim delom v osemdesetih letih (Age of the Patchwork /Doba krpank/, 1965):

Veliki kreator (posnetkov) ni več dirigent, ampak producent... Z goro zapletene mašinerije pod svojo komando je postal

kipar vesoljske dobe zvoka. Njegova surovina je izvajalec, njegova delavnica pa s steklom obdan kontrolni prostor. (Str. 90)

Ob tem opisu producenta je konec vseh ugibanj. Ni "veliki kreator", ampak diktator, zamisel, ki je tako zavajajoča kot prepričanje, da bo sintetizator nadomestil izvajalca.

Vprašanje avtorstva nudi kritikom pop glasbe strelivo, kot priča naslednji odlomek iz *New York Times Magazina* (Wilson, 1959).

Tehnike snemanja zvoka so postale tako premetene, da se zdi, kot da je pevec lahko že vsak. Šibkemu, plehkemu glasu je mogoče dodati veličino s poudarkom nizkih frekvenc in s tem, da dobljeno spustimo skozi odmevnik. Malenkostna pospešitev magnetofonskega traku da svetlejši, srečnejši zven naravno dolgočasnemu glasu ali pa iz njega odstrani utrujenost. Napačne tone je mogoče izrezati iz traku in nadomestiti z zvoki, vzetimi z drugega konca traku... Jez pripomočkov je dokončno popustil potem, ko so glas Elvisa Presleyja tako 'podložili' z odmevi, da je bilo slišati, kot da bo razpadel. Od tedaj dalje imajo "zvoki" pogosto prednost pred glasbo... Ko je igralec (za televizijsko oddajo o pop glasbi) obotavljivo le pristal na avdicijo, so ugotovili, da... ne zna odpeti melodije (napaka, ki je med potencialnimi pop pevci tako pogosta, da se zdi že samoumevna). (Str. 16)

Isti članek omenja pop pevca Fabiana in navaja, da ne zna peti ter da njegove plošče niso uspešnice, uspeva pa zaradi svojega videza. Vse to omenja skoraj v isti sapi s kritiko tehnik snemanja zvoka in priča o drugi strani kritike, ki trdi, da pop glasba ni avtentična.

Članek nadaljuje:

Skoraj vsak danes nastali pop posnetek, tudi če ga izvajajo uveljavljeni talenti, vsebuje dokaze o uporabi odmevnika (echo chamber), reverberacije traku, nasnemavanja oziroma 'združevanja' (splicing)... (tape reverb) je običajen pripomoček snemanja rock'n'rolla, ker je to najpreprostejši način prikrivanja šibkosti instrumentov oziroma plehkosti glasov... Dve uspešnici skupine Coasters... "Charlie Brown" in "Yakety Yak" sta nastali (potem ko so izvajalci odšli iz studia)... Tom Dowd, tonski mojster založbe Atlantic Records je posnel originalno izvedbo... na... osem različnih trakov... zmešal zvok s teh trakov v razmerju oziroma zaporedju, kakršnega si je izbral... ter počasi ustvaril in izoblikoval končni posnetek, kot da bi se ukvarjal z barvanji oziroma z glino in ne z zvoki. (Str. 17)

Članek nikjer ne omenja, da pri snemanju klasične glasbe, jazza in drugega uporabljajo enake efekte, čeprav nemara ne tako izrazito. Ena najbolj nezaslišanih ponazoritev zgodnje kritike popa izvira iz istega članka:

Skladba "Judy's Turn to Cry" Lesley Gore... vsebuje tisto, kar stroka imenuje "bebavi zvok". "Bebavi zvok", pojasnjuje eden izmed vodilnih pri založbi plošč, "je najstniški zvok, zvok, ki pusti mulcu, da se identificira s posnetkom, ker zveni tako kot on sam"...

Nekaterim analitikom iz stroke se zdi, da pravi bebavi zvok lahko dosežejo samo mladi... Ko pevec dozori, preprosto preraste bebavi zvok in svoje občinstvo. (Str. 17–18)

Sčasoma je razumevanje vlog, ki ju imata producent in tonski tehnik, med kritike pop glasbe in njene producente vneslo kočljivo harmonijo. Bruce Staple, direktor newyorških studiev Electric Ladyland, je povedal (Drukker, 1976):

Ne bi rekel, da lahko tem elektronskim tehnikam nalepiš oznako "pošteno" oziroma "nepošteno". Ustvarjanje posnetkov je oblika zabave... ljudje kupujejo plošče ali kasete, da bi se zabavali. Ne sprašujejo, kako je bila narejena oziroma zakaj je bila narejena. Nudimo jim vrhunsko kakovost. Tako delamo. Ljudje to kupujejo; kaže, da jim ugaja. Je to pravično ali nepravično? (Str. 115)

Kljub temu se vprašanje avtentičnosti in avtorstva zastavlja še naprej. Konec leta 1987 se je mlada pevka z imenom Tiffany znašla v enaki situaciji kot Fabian in drugi najstniški idoli petdesetih in šestdesetih let, o čemer priča časopisni članek (Van De Voorde, 1988):

Tiffany se lahko zgodi, da bo v določenih krogih izgubila ugled zaradi vprašljivega produkcijskega trika, ki ga je (producent George) Tobin domnevno uporabil v skladbi "I Think We're Alone Now". Neki rockovski producent trdi, da so si določene vokalne fraze sumljivo podobne – namig na to, da je Tobin nemara vzorčil (Tiffanyjin) glas, nato pa s tem dobesedno "razrezal in zlepil" skladbo skupaj. Tak način dela ni neznan, vendar bi lahko povzročil nekaj težav pri poskusih (založbe) MCA, da bi Tiffany v javnosti predstavila kot enkratno nadarjeno mlado primadono. (Str. C1)

Staple se gotovo moti, ko trdi, da se poslušalec ne sprašuje, kako je posnetek nastal. Ne samo, da privrženci rocka pogosto hočejo vedeti, kaj se je dogajalo na snemanju,

tudi strani resnih glasbenih revij, kot so *High Fidelity*, *Musician* in *Stereo Review* so polne poročil o različnih snemanjih in novih snemalnih tehnikah. Še več, privrženci ves čas presojajo glasbenike glede na to, ali so opazili uporabo kakšnih studijskih trikov ali ne.

Staplova dvoumnost: "Ustvarjanje posnetkov je oblika zabave," je še posebej zanimiva. Zabavna je za privrženca, ki bi rad vedel, kaj se dogaja v ozadju. Toda zabavna je tudi za tiste, ki so udeleženi v produkciji. Veselo vzdušje prežema številna snemanja in velik del eksperimentov z novimi zvoki je igriv. Številni producenti, tonski tehniki in glasbeniki imenujejo te naprave za efekte "igračke". Producent Peter Asher je nekoč rekel (Sutherland, 1977): "Veliko efektov uporabljamo (na teh snemanjih)... Na tone je igračk, ki jih ves čas uporabljam, vendar mislim, da ob primerni uporabi zvenijo povsem naravno." (Str. 110) Tudi producent, tonski tehnik in lastnik studia Jonathan Pines imenuje te naprave za efekte igračke. Snemanje postane igra, studio je igrišče, naprave, ki ustvarjajo zvoke in z njimi manipulirajo, pa so igračke.

Tonski tehnik in producent sta na svojem področju zvezdi in sta za snemanje tako nepogrešljiva kot skladatelj in glasbenik. Zaželeni so tisti, ki znajo poskrbeti za dober miks, in znanje mešanja zvoka je cenjeno. Mešanje zvoka postaja priljubljeno razvedrilo na igrišču/(v) studiu, oblika zabave. To je vrhunec realizacije, trenutek, ko se zvok in glasba združita, da ustvarita skladbo. Nadzor nad tehnologijo med mešanjem zvoka je značilnost tistega, kar Grossberg (1986) prepoznava kot "na tehnologiji temelječo popularno kulturo" (str. 63). Njegove pripombe govorijo o:

širjenju osebnih računalnikov in vse večji rafiniranosti mladine pri njihovi uporabi. (Na tehnologiji temelječa popularna kultura) jim ne nudi samo povsem definiranega lastnega področja (aparati, ki je definiran s tehnologijo, obenem pa jim daje tudi moč), ampak je postala tudi oblika zabave. (Str. 63)

Snemanje sedaj obsega veliko enakih miselnih procesov kot uporaba osebnega računalnika, obenem pa gotovo daje določeno moč. Človek mora pomisliti samo na prostrano kasetno podzemlje, o katerem piše Pareles (1987a), da se zave osvobajajočega potenciala sodobnega snemanja. Če je "zvok, ki pusti mulcu, da se identificira s posnetkom, ker zveni tako kot on sam" (Wilson, 1959, str. 16) istočasno merilo komercialnega in umetniškega uspeha v pop glasbi, snemanje brez dvoma nudi moč in užitek.

Če mladi ne morejo imeti jasno definiranega lastnega fizičnega prostora, potem imajo lahko vsaj jasno definiran

slušni prostor (Eisenberg, 1987, str. 251). Kaj pa je lahko večji užitek kot to, da sam ustvarjaš tak prostor? Verz iz skladbe Beatlov "It's All Too Much" je v smislu tega še posebej zanimiv. George Harrison poje: "Pokaži mi, da sem vsepovsod,/ a pripelji me domov na čaj." Številnim glasba služi za to, da jih odpelje vsepovsod, ne da bi sploh odpotovali kam daleč. Človek se spomni prebrisanega naslova knjige *Biti tukaj*, ki jo je napisal Kosinski. Brian Eno omenja, da "lahko uporabljamo posnetke tako, da vključimo občutek prostora v različne lokacije, v katerih se znajdemo" (Korner, 1986, str. 78). Čisto mogoče je, da so to razlogi, zaradi katerih se zdi domača tehnologija snemanja zvoka tako priljubljena med mladimi. Če je včasih na njihovi pisalni mizi stala samo baseballska rokavica, lutka ali model, tam zdaj pogosto stoji tudi Casiov sintetizator. Kot piše Eisenberg (1987):

Če ima glasba kakšen smisel, potem se bo uveljavila kot prava resničnost in vse lepo pohištvo v sobi nekoga se bo zdelo (če se ga bo ta sploh zavedal) zgolj podoba... Ali lahko kakšni drugi napravi za "domačo zabavo" uspe kaj takega – da uveljavi lasten prostor v prostoru, v katerem ljudje živijo? (Str. 1)

Snemanje omogoča nadzor nad tem prostorom – to je dom zunaj doma, čeprav je studio v sami hiši. Eisenberg navaja Stockhausna:

Najraje poslušam glasbo in moja domišljija je najbolj svobodna, kadar sem sam, ko samo poslušam, po možnosti z zaprtimi očmi, s čimer 'izklopim' tudi stvari okoli sebe. Nato se notranje oko odpre za vizije v času in prostoru, ki presežejo tisto, kar nam dovoljujejo zakoni fizičnega sveta okoli nas. (Str. 34)

Stockhausen prepoznava tisto, kar mladina odkriva in česar si želi v popularni glasbi – svobodo in samega sebe. Nemara tudi to šteje pri priljubljenosti Sonyjevega walkmana.

Leta 1963 je šef neke založbe plošč rekel, "da razen plošč v industriji zabave ni več nobenih /Cape/ Canaveralov. Plošča je zadnje izstrelišče, ki je mulcu še ostala, če hoče postati zvezda". (Aronowitz, 1963, str. 91) Toda leta 1963 je imelo le malo mulcev dostop do snemalne opreme. V devetdesetih letih ga imajo mnogi. In veliko več ljudi kot kdaj prej sklada, spravlja skupaj glasbo in jo izdaja za javnost.

Prevedel Jure Potokar

LITERATURA:

- AMES, M. (1967, september): Simon and Garfunkel in action, **High Fidelity**.
- ARMINGTON, N., in LOFAS, L. (1988, februar): The Nevison Touch, **Home & Studio Recording**.
- ARONOWITZ, A. (1963, oktober): The dumb sound, **Saturday Evening Post**.
- BACON, T. (ur.) (1981): **Rock hardware**, Harmony Books, New York.
- CARR, R. in TYLER, T. (1978): **The Beatles: An illustrated record**, Harmony Books, New York.
- CIOE, C. (1982, julij): The Power Station states the art, **High Fidelity**.
- COHEN, S. (1991): **Rock Culture in Liverpool**, Clarendon Press, Oxford.
- DRUKKER, L. (1976, februar): Audio-video playback, **Popular Photography**.
- EISENBERG, E. (1987): **The Recording Angel**, McGraw-Hill, New York.
- FABBRI, F. (1987, april): (Osebni intervju z avtorjem.)
- FRITH, S. (1981). **Sound Effects**, Pantheon, New York.
- GLASS, P. (1987, marec): (Osebni intervju z avtorjem.)
- GLEASON, H. (1988, januar): The Nashville Cowboy, **Home & Studio Recording**.
- GOODYER, T. (1986, avgust): Peter Gabriel, **Music Technology**.
- GOODYER, T. (1987b, januar): Dawn of a new age, **Music Technology**.
- GROSSBERG, L. (1986): Is there rock after punk? **Critical Studies in Mass Communication**, 31.
- JOHNSTON, R. (1987, april): (Osebni intervju z avtorjem.)
- JONES, S. (1981, marec): (Neizdani neobdelani podatki s snemanja), Faithful Sound Studios, Champaign, IL.
- KEALY, E. (1974): **The Real Rock Revolution: Sound mixers, social inequality, and the aesthetics of popular music production**, Neizdana doktorska disertacija, Northwestern University, Evanston, IL.
- KORNER, A. (1986, december): Aurora musicalis, **Artforum**.
- LE CAINE, H. (1963): A tape recorder for use in electronic music studios and related equipment, **Journal of Music Theory**.
- LEWISOHN, M. (1988): **The Beatles: Recording session**, Harmony Books, New York.
- MENDENHALL, N. E. (1979, januar): How to make good records, **Stereo Review**.
- OREN, D. (1987, junij): (Osebni intervju z avtorjem.)
- PARELES, J. (1987a): Record-it-yourself music on cassette, **New York Times**.
- RAMONE, P. (1983): Producing records, v: G. Martin (ur.), **Making Music**, Quill Books, New York.
- SUTHERLAND, S. (1977, junij): Peter Asher – Producer, power and a touch of class, **High Fidelity**.
- SWEDIEN, B. (1987, marec): **Performing Artists Network interactive electronic conference**, **Talking Machine Review**, (1969, december). 1(1).
- TANKEL, J. D. (1990): The practise of recording music, Remixing as recording, **Journal of Communication**, 40(3).
- USSACHEVSKY, V. (1980, april): Notes on "a piece for tape recorder", **Musical Quarterly**.
- VAN DE VOORDE, A. (1988, januar): Teenmania. **Eau Claire Leader-Telegram**.
- WHITE, P. (1987): The Visconti File, **Home & Studio Recording**.
- WICKERSHAM, R. (ur.) (1969, september): Multichannel recording for creating the "New Sound", **Electronics World**, 823.
- WILSON, J. S. (1959, junij). How no-talent singers get "talent", **New York Times Magazine**.

Izštekanj – vedno slišani, a komaj kdaj videni

‘Slepo poslušanje’ je postalo družbeni vsakdan po sprva ne preveč evforično sprejetih iznajdbah aparatur za prenos, snemanje in reprodukcijo zvoka ob koncu prejšnjega stoletja. Vsesplošno hitenje pri izumljanju in izpopolnjevanju novih naprav, ki ju je narekovala progresistična mentaliteta, in fascinacija nad razvojem komunikacijskih tehnologij, prej kot odkrivanje njenih prevratnih rab, sta postali samoumevni. Roman Jakobson je šestdeset let po iznajdbah telefona in fonografa, v zlatih časih radijskega *broadcasting*, tik pred eksplozijo televizijskega, opisal stanje: “Navadili smo se poslušati govor ločeno od govorečega subjekta. Fonacijsko dejanje se umika pred foničnimi proizvodi. Bolj in bolj se opiramo na te druge.” (Jakobson, 1989: 21.)

Nastalo stanje ni nič manj usodno obeležilo mutacijo glasbenih praks. Ločitev med izvirnim zvočnim, glasbenim dogodkom in njegovim, sprva mehanskim, kasneje elektroakustičnim prenosom in reprodukcijo, torej različni modusi premestitev tradicionalne sonavzočnosti in sočasnosti muziciranja in poslušanja, je bistveno vplivala na načine igranja in sprejemanja glasbe. Prilagoditev glasbene izvedbe tehničnem pogojem snemanja (v splošnem velja, da je bolj usodna za popularno-glasbene stile kot za ‘resno’, evropsko klasično glasbo), kakovostna sprememba glasbenega sporočanja in s tem spre-

¹ Michael Chanan spremembe v izvajanju tako v klasični kot v popularni glasbi analizira v luči razvoja snemalnih tehnik; na dobro dokumentiranih primerih Toscaninija in Stravinskega, slednji je dirigiral lastna dela, pokaže preskok od ‘suhe’, premočrtne do ‘montažne, emocije vzburljajoče dinamike’ (Chanan, 1995).

Še bolj očiten preskok se je zgodil v zgodnjem jazzu. Louis Armstrong je nevidnost v studiu in specifična diskriminacijska razmerja (glasbenik s pičilim honorarjem za skladbo odstopi avtorske pravice založbi) takorekoč obrnil v svoj prid. Električni način snemanja je v studiu izpostavil improvizacijo, virtuosni solo jazzista, katerega cvrčav ton, nianse, ‘osebni stil’ postanejo *tour de force* v jazzu. Snemanja izključno studijskih zasedb Hot Five in Hot Seven (1925–1929) so povsem sprevrnili klasične poteze New Orleans jazzja Kinga Oliverja in njegovega Creole Jazz Banda, s katerim je Armstrong dve leti prej snemal že na mehanski način, ki je terjal togo glasno igranje. ‘Igrali smo v tisto ogromno trobljo. Skupina je bila v polkrogu razpostavljena pred njo. In Louis je bil ob Oliverju preglasen. Moral se je premakniti v kot, nekaj korakov stran od drugih. Tako

žalostno je gledal. Drugače ne bi mogli ujeti ravnotežja," je snemanje opisovala pianistka Lil Hardin Armstrong (Williams, 1967: 94; Eisenberg, 1987).

² Zaradi odkritja, da je duet 'v živo' oponašal petje na posneto podlago in da ni pel niti na albumu, so mu odvzeli leta 1990 podeljeno nagrado Grammy. Dogodek je imel celo sodni epilog. Po odločitvi sodišča morajo organizatorji koncertov na vstopnicah obiskovalce opozoriti na morebitni lip-sync (Goodwin, 1993: 32). Nič manjšega vznemirjenja ni povzročilo razkritje, da je bil glas Whitney Houston na amerškem medijskem dogodku številka ena, na finalni tekmi ameriškega nogometa leta 1991, posnet nekaj dni pred tekmo. Izgovor, da je pevka "pela nacionalno himno 'v živo', samo da je bil mikrofoni izključen zaradi morebitnih tehničnih težav, kar pa je danes standardni postopek", lahko beremo v istem registru: podrte so navidezno trdne ločnice med 'v živo' in posnetim (Wurtzler, 1992).

³ Primerjaj konceptualizacijo Chionovih 'treh poslušanj': kavzalnega, semantičnega in omejenega (*écoute réduite*). V nasprotju s Schaefferjem, ki v splošni shemi štirih poslušanj privilegira akuzmatsko situacijo in omejeno poslušanje fiksiiranega zvočnega objekta, ki poslušanje oddaljuje od prepoznavanja virov in učinkov, Chion ugotavlja, da je naše poslušanje sprva vedno in predvsem kavzalno; Schaeffer neposrednega poslušanja ni opredelil s kakšnim posebnim izrazom, čeprav je iz njegovega opisa jasno, da gre točno za poslušanje, ki se mu hoče odtegniti, torej vizualizirano poslušanje (Chion, 1990; Schaeffer, 1966).

⁴ "...akustična verodostojnost" (fr. *fidelité acoustique*, angl. *acoustic fidelity*). Razpiti komercialni pojem *high fidelity*, na katerega opozarja Chion, je dodatni razlog, da skupaj beremo učenca in učitelja. Pierre Schaeffer v reprodukciji danega zvočnega (glasbenega) dogodka detektira pet dimenzij variacij: 1) navidezna reverberacija (mikrofon neselektivno zazna neposredni lokalizirani zvok in odmev, ki ga neposredno poslušanje ne); 2) pretvorba tridimenzionalnega ambienta (izguba lokaliziranega 'inteligentnega poslušanja'); 3) kadriranje zvoka ('razrez', možnost izbire željenega segmenta v slišnem polju); 4) povečava zvočnih dimenzij (ekspozici-

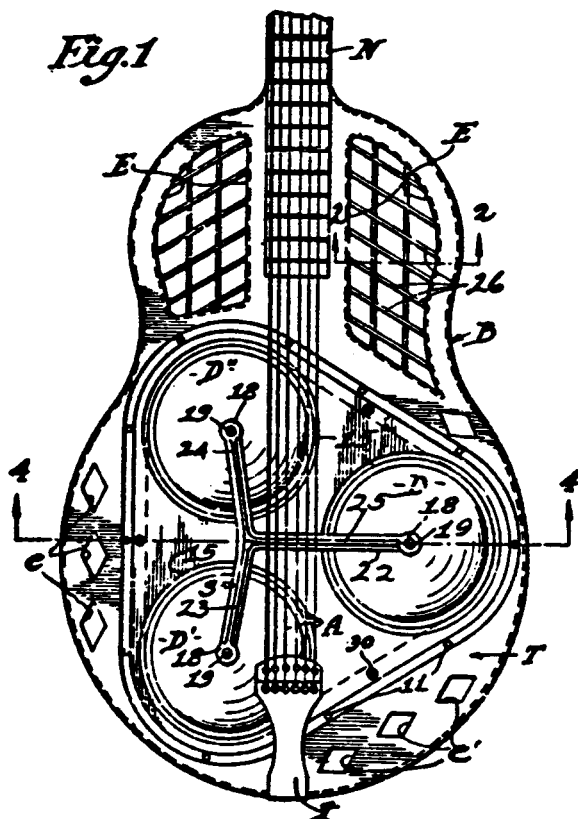
menjena recepcija (Blaukopf, 1993: 229–235), vse to velja tudi v narobni smeri: načini izvajanja na koncertih ali na zasebnih zabavah in slušna pričakovanja poslušalcev so ravno tako doživeli spremembe.¹

Shizofonija, kot je "novo uglasitev sveta" poimenoval muzikolog in akustik R. Murray Schafer, opisuje spremenjeno razmerje med *hi-fi* in *lo-fi* akustičnimi pokrajinami (*soundscapes*) v korist slednjih: iznajdba fonografa in izpopolnitev novih 'hi-fi' igračk, dodajmo jim še razmah današnjih digitalnih tehnik, vse to ni pripomoglo le k problematični *lo-fi* (naraščanju umetnega hrupa), marveč "je ustvarilo sintetično zvočno pokrajino, v kateri postajajo naravni zvoki vse bolj nenaravni" (v: Feld, 1994: 258–260). Schaferjeva sumničavost do vpliva tehnologije na glasbene prakse in zvočno okolje implicira nostalgichen pogled na 'nekontaminirano zvočno okolje' in odzvanja na način kritike množične kulture, odmišlja pa odklone, subverzivne rabe, "občasne ugrabitve glasbenih tehnologij, ki so oborožile tradicionalno nemočna ljudstva in okrepile njihove lokalne glasbene osnove" (Feld, *ibid.*).

Izguba originalne zvočne izkušnje, a vendarle njena stalna prisotnost pri ocenjevanju posnetega in reproduciranega zvoka, "prenesene akustične realnosti, ki ni niti nevtralni prenos dogodka niti stvar, ki jo v vseh koščkih ustvarja tehnika" (Chion, 1990: 88–91), je z vso silovitostjo, in danes spet bolj kot v preteklih letih, sprožila vprašanje verodostojnosti zvočnega posnetka (učinek škandaloznega razkritja *lip-sync* benda Milli Vanilli²), njegovega realnega korelata. V popularnoglasbenem polju, tudi v klasičnem, le da v njem škandalozni *play back* preprečujejo trdne konvencije, bi si ga pa zlobno želeli, se verodostojnost posnetega izkazuje na 'živem' (*live*) nastopu, igranju pred publiko, v izkazovanju glasbeniške spretnosti. Neposredno poslušanje (*écoute directe* po Pierru Schaefferju) je vizualizirano poslušanje (Chion): original, zvočno oziroma glasbeno dogajanje pred našimi očmi. Posnetek glasbenega dela v kopijah, na različnih nosilcih zvoka, poslušanje radijskega prenosa itd., skratka, akuzmatska situacija, poslušalca potiska v krog "štirih poslušanj".³

Problem razločevanja med originali in kopijami ter med človeškim in avtomatiziranim nastopom je ponovno izpostavil vso dvoumnost kategorije avtentičnosti, pri kateri se je dolga leta napajala popularna glasba, predvsem seveda rock v svoji žanrski pisanosti. Uporaba digitalnih tehnik snemanja, shranjevanja in modificiranja 'originalnega', 'naravnega' zvoka (*sampling*) je pretresla udobnost idealnega, na videz statičnega razmerja med glasbeniki in publiko, ki ga determinirajo ekonomski in tehnološki pogoji glasbene produkcije. "Bizarno," pravi Michel Chion, "bolj ko neposredovana

Filed April 9, 1927

Načrt tricone resonatorja za kitaro Johna Dopyere iz leta 1927,
iz knjige *The History & Artistry of National Resonator Instruments*,
Bob Brozman, Centerstream 1993

akustična realnost izgublja svojo vrednost realne izkušnje, manj je vzorec resničnih doživetij, s katerim primerjamo slišano – in hkrati vse bolj postaja abstraktna referenca, na katero se sklicujemo na pojmovni ravni, denimo, v pojmu akustične verodostojnosti⁴ (podčrtal I. V.), ki ga prevzema tudi kino. Bolj ko uporabljamo posneti in/ali prenašani zvok, bolj mistificiramo njegovo nasprotje: vedno redkeje doživeto naravno akustično izkušnjo” (Chion, *ibid.*).

Vznik ‘akustičnih živih nastopov’, ki ga je predvsem vzpodbudila serija televizijskih koncertov *MTV Unplugged*, časovno sovpada s krizo avtentičnosti, občutkom izgube “naravne akustične izkušnje”, poglobljenim s premikom v popularno-glasbenih praksah, ki vse bolj participirajo na digitalni tehnologiji snemanja/izdelovanja glasbe. Če smo natančnejši, to krizo izpostavlja na vizualnem ekscesu, fizičnem stiku glas-

cija detajlov, neslišanih med neposrednim poslušanjem glasbenega zvoka, npr. šumov, sikanja, nepravilnosti v izvedbi itd.; vrednost zvoka, označena v partituri, se bistveno spremeni); 5) ‘niansirana’ verodostojnost (je možna do neke meje; “Kako je naše, sicer izjemno strogo uho, lahko tako tolerantno, da ustrezni zvočni signal povzroči iluzijo, da poslušalec zlahka zamenja pick-up z orkestrom?”).

Ne pozabimo, da Schaeffer pod vprašaj postavlja tako vrednosti tradicionalne glasbenosti kot tehnični kriterij zapisovanja zvoka. Ob glasbeniku izpostavi vlogo tonskega tehnika kot (glasbenega) interpreta zvoka: “...verodostojnost ni reprodukcija, marveč rekonstitucija; dejansko je rezultat vrste izbire, interpretacije, ki jih snemalni dispozitiv hkrati omogoča in vzpostavlja kot nujne.” V nadaljevanju še natančneje opredeli vlogi dveh strokovnjakov novega poslušanja. “Tisto, kar jima je skupno, je uho,... preprosto: uho instrumentalistov, katerih glasbilo je mikrofoni. Njuno poslušanje ne bo niti tehniško niti glasbeno v klasičnem smislu: budno in prozaično, povsem brez vnaprejšnjih opredelitev, bo usmerjeno predvsem k uspešnosti same zvočne transformacije. Ne gre več za funkcioniranje naprav, za kvaliteto partiture ali njene izvedbe, ampak za ‘rendu’, ki izhaja iz nekega modela. To je ‘praktikovo’ poslušanje, tehnikovo in glasbenikovo hkrati” (Schaeffer, 1966: 77–90).

Chion povzema in preoblikuje Schaefferjeve ugotovitve: definicija zvočnega posnetka je na tehničnem nivoju njena rahločutnost in natančnost pri prenosu, prevodu, izrazu (le rendu) detajlov (kot funkcija povečave frekvenčnega razpona in bogatejše dinamike). Kot natančen in merljiv tehnični kriterij se definicija razlikuje od ambivalentnega pojma verodostojnosti, ki predpostavlja stalno primerjavo med originalom in njegovo reprodukcijo. Velja torej govoriti o visoki definiciji zvoka (vsebuje ogromno informacij, materializirajočih indicev zvoka, ki nas napotujejo k materialnosti zvočnega vira in na konkretni proces oddajanja zvoka) in ne o hi-fi, čeprav je vsesplošno prepričanje, da je definicija dokaz verodostojnosti. (Chion, 1990: 83–100; glej tudi: Adlešič, 1964.)

⁵ Andrew Goodwin navaja tri glavne razloge, zakaj publika vztrajno obiskuje pop godbene koncerte: 1) zagotavljajo vizualni užitek na abstraktni ravni (spektakel posebnih efektov itd.); 2) avtentifikacijo glas-

beniške kompetence in avtorstva (potreba, da publika vidi svoje pop glasbenike, ki nekaj počnejo; pri tem je vseeno, ali so to pop ali rock glasbeniki.); 3) konzumpcijo zvezdnikove prezenze, njegove avre; želja publike po originalu, četudi je porazdeljena med desetisoče drugih). Avtor v članku uspešno spodbija postmoderno glorio samplinga in na povsem konkretnih primerih dokazuje, da je nova tehnologija v drugih modalnostih ohranila tradicionalne kategorije realizma, ustvarjalnosti in avtorstva (Goodwin, 1990).

⁶ Stilizirana podoba kitare v logotipu Unplugged izdaja kitaro national steel, glasbilo izjemnega dinamičnega razpona s kovinskim resonatorjem, ki jo je leta 1926 izdelal genialni izdelovalec strunskih glasbil, John Dopyera. Kovinske kitare so bile do prvih električnih v tridesetih letih daleč najglasnejše med vsemi, vsega zmožen instrument nekaterih legendarnih blues pevcev in havajskih kitaristov. Model te kitare z nekaterimi tehničnimi izboljšavami so pred tremi leti ponovno lansirali na tržišče. Cene akustičnih kitar, tudi novih national, so v zadnjih nekaj letih vtroglo poskočile. S površno primerjavo bi lahko dejali: dobra akustična kitara stane toliko kot solidna električna z ojačevalcem vred. Specializirani tisk za ljubitelje akustične kitare, denimo revija Acoustic Guitar, pa ob vseh novostih, restavracijah vintage glasbil, vse bolj poudarja izbiro pravih elektronskih pomagal, od kontaktnih mikrofonov do ojačevalcev, ki glasbeniku zagotavljajo "pravo, verodostojno reprodukcijo" zvoka akustične kitare v večjem prostoru ali celo v električnem rock bendu.

⁷ Oddaja Radia študent Vaš omiljeni DJ Jure je zgleden primer radijskega live on the air programa z glasbo 'v živo' in voditeljem, ki s pogovorom z glasbeniki v studiu, njegovimi reakcijami med odigranimi deli radijskega nastopa ves čas vzdržuje vitis, da gre za živo igranje. Prav simpatično zadrego sicer rutiniranih glasbenikov po koncu komadov, na mestu, kjer bi pričakovali reakcijo publike, navadno rešuje DJ. V napovedniku oddaje je DJ-jev glas poslušalce mamil s temi besedami: "Vsaka morebitna primerjava z MTV Unplugged je za nas kompliment."

⁸ Za zgled iz zgodovine bi lahko vzeli slavne oddaje na ameriški televiziji tipa American Bandstand. Za primerjavo z Unplugged pa nam bo

benika s publiko, individualnem zvoku in avtorstvu utemeljeni rockovski diskurz, v popularni godbi prevladujoč v zadnjih štiridesetih letih. V njem je sprva glasbena organizacija zvokov električno ojačanih glasbil zoperstavljena akustičnim, kasneje elektronskim (električna kitara proti sintetizatorju) in končno digitalno procesiranim zvokom.

Leto 1990 je čas škandala z Milli Vanilli, nekaj mesecev prej je bila posneta prva oddaja *Unplugged*, ki je svoj vrhunec doživela leta 1992 v nastopu Erica Claptona in v proizvedeni testamentarnosti skladbe *All Apologies* skupine Nirvana po strelo v Seattlu dobro leto kasneje.

Live and acoustic, pure sound and pure music sta gesli *trailerjev*, s katerimi je MTV vabil k ogledu svojih oddaj. Akustični glasbeni nastop kot globalni fenomen, ki evocira stanje *fin de siècle*. Le katerega? Paradoksalen odgovor se glasi – obeh, prejšnjega, nedolžno vznemirjenega ob meglenih mislih o možnostih posredovanja glasbe, in pravkar doživljanega, ki nič manj čustveno ne razglablja o izgubi intimnega stika glasbenika s publiko, o pristnosti in iskrenosti glasbenega nastopa.

Live označuje koncertno izkušnjo, igranje pred publiko, proti studijskemu posnetku.⁵ Oksimoron *recorded live*, natisnjen na ovitkih albumov, izpisan na televizijskem ekranu, napotuje na dokumentarno rabo (Vogrinc, 1995: 132–133). 'Akustičnost' se nanaša na rabo akustičnih glasbil, predvsem kitare⁶, ki kot dominantno (električno) glasbilo rock'n'rolla spet odkriva svojo 'čistost zvoka in glasbe' v vračanju h koreninam (*roots*), k *folk* izvirom in se zoperstavlja implicitni konstruiranosti godb digitalnih gedžetov, *samplingu*.

Ali v slovenskem prevodu: "Izvedb, kakršne lahko slišite tukaj, niste in ne boste slišali nikjer drugje. Odigrane so v živo, brez ponavljanja, neposredno v eter. Objavljamo jih take, kakršne so ostale v naših arhivih, brez nasnemavanja, z minimalno zvočno obdelavo." (*Izštekani*, 1995.)⁷

Live album je pravzaprav sestavljanka različnih dogodkov. Najprej sta tu čas in prostor posnetega nastopa ali več nastopov skupine, saj ga mnogokrat sestavljajo posnetki z različnih koncertov s poudarjeno narativnostjo dogajanja, začeni s prihodom in najavo glasbenika na oder, izpostavljena reakcija publike in stopnjevanjem do velikega finala v obveznem *encore*. Ti posnetki evocirajo 'originalne' studijske verzije skladb, idealno izvedbo, kateri se približuje ali se od nje oddaljuje koncertna izvedba. In končno je tu finalizacija v studiu – miks, nasnemavanja, *rendu* detajlov, indicev – ki konstruira verno podobo *live*. "Uspešnost živega albuma vzpostavlja ontološko vez s prvim dogodkom, ki je že sam nadomestek drugega, s tem da izpušča opravljeno delo tretjega" (Wurtzler, 1992: 95).

Privilegirani kraj snemanja *MTV Unplugged* je v večini primerov televizijski ali filmski studio s prirejenimi specifičnimi akustičnimi značilnostmi, ki potencirajo pomembnost miksa, tretjega dogodka, kljub izrednim možnostim nove snemalne tehnologije, še vedno delikatnega tonskega snemanja akustičnih glasbil. Možnost nosilca zvoka, živega albuma, je bila torej všteta že od samega začetka oddaj, živih nastopov pred studijsko publiko in produkcije "diegetske kvazi koprezenze" (Vogrinc, *ibid.*), v katero je vabljen TV gledalec, radijski poslušalec (nekateri evropske radijske postaje redno prenašajo izštekane) ali konzument albuma.⁸ Ozvočena studijska publika z aplavzom, glasnim odobravanjem, naj bo režirano ali ne, reagira na nekaj, kar zunanja, torej televizijska, še ni videla. Zvok, aplavz publike, je odigran kot napoved dogodka, ki se bo šele zgodil. Podoba, pred katero je slučajni poslušalec, potencialni gledalec, vabljen, je 'dana v videnje' samo njemu, aktualnemu gledalcu (Altman, 1986).

Končno se moramo vprašati o sami možnosti filmanja oziroma 'televiziranja' glasbenega koncerta. Ali snemanje akustične izvedbe pomeni enak problem kot snemanje električne? Med vsemi obravnavami problema vstavljanja zvoka v sliko, ki se bohotijo predvsem v angloameriškem prostoru, se moramo vendarle vrniti k Michelu Chionu in k njegovi tematizaciji zvoka v filmu in na televiziji (Chion, 1985; 1987; 1990). Če povzamemo, *musique d'écran* pred gledalca postavlja vprašanje kraja oddajanja zvoka, zvočnega vira. Radikalni odgovor na vprašanje: Kje se to dogaja?, se glasi: Nimam pojma. Montaža gledišč, beganje kamere od instrumentalista do vokalista, od detajla k veliki formi, zgolj izpostavlja diskontinuiteto proti kontinuiteti glasbenega dogajanja. Prikazovanje instrumentalnega vira zvoka, glasbila, manj, vsaj zdi se, petja, je anekdotično. Kamera ne more zajeti zvoka kot takega, lokalizira lahko le konkretna fizična dejanja instrumentalistov, ubiranje strun, udarjanje po bobnih ipd. Tudi Chion opozarja na dve vrsti instrumentalnih situacij, na čisto akustično igranje na tradicionalna, neojačana glasbila in na igranje na električna in elektronska glasbila, v katerih zvočnik postane točkasti vir zvoka: "Tam, kjer vlada sistem mikrofonicizacije, ki je bolj ali manj v polju vidnega, prenaša, ojačuje ter razpršuje zvok v prostoru in ga s tem iztrga prvotni akustični lokalizaciji oziroma jo ustvari iz vseh teh kosov, se kamera, odrešena obsesije filmanja kraja, 'kjer se to dogaja', lahko vede bolj sproščeno..." (Chion, 1987: 243).

V *Unplugged* kamera ni odrešena obsesije filmanja kraja, ker ji to zapoveduje deklarirani akustični intimizem MTV-jeve serije, hkrati pa se vede pobalinsko, saj gre za mikrofonicizirani in torej prek zvočnikov v prostor razpršeni zvok, ki se širi po

lahko bolje služil nemara še bolj razvpit primer, božični come back show Elvisa Presleyja leta 1968, zmontiran iz vnaprej posnetega 'živega' nastopa s priredbami starih uspešnic pred sicer pazljivo izbrano publiko. Presley je v družbi glasbenikov iz časov snemanj za Sun Records, torej povratek v stare, mitološke čase, v napol akustični maniri, odigral svoj prvi koncert pred publiko po osmih letih udinjania filmu.

Drugi primer pa je snemanje albuma *Nighthawks At The Diner* Toma Waitsa, ko je v snemalnem studiu pred publiko odigral koncert, ki spominja na tipično barsko vzdušje, intimizem in dekadenco croonerja, ki z dovtipi zabava publiko. Waitso sploh rad izkorišča podobne situacije. Ob turneji glasbene predstave *Big Time* (1988) je izdal live album in obenem še video, zmontiran iz studijskih gagov in posnetkov s koncerta.

⁹ Poglejmo, kaj je ob ljubljanskem koncertu Nirvane zapisal lucidni Mladinin kronist Jaša K. Kacin: "... V živo, na srečo, Nirvana oddajajo seriozneje zvoke kot na kaki obupni grški sedmini tipa *Unplugged*. Če se ti je tam kolcalo od krčevitega fingiranja, češ da gre za akustičnim instrumentom primerne viže, se tu slišijo grobo električno". "... Hja, poleg tega ljudstvu vcepiljo čut za elektriko – in tudi odlomke iz prej imenovane televizijske prismodarije z violončelistko, namesto katere bi prav lahko kdo igral na glavnik..." Če odmislimo trdo rockovsko avtentifikacijsko podstat – pravi rock je električni rock –, nam posrečeno sugerira naprežanja konstruiranja drugačnosti oddaje. Obenem pa nas opozarja še na nekaj: *Unplugged* je kot studijski original postal standard na živih nastopih. "Violončelistka in glavnik" sta posrečena metafora nenehne primerjave publike 'žive izvedbe' s studijskim, sicer tudi 'živim izvirnikom'. S Pierrom Schaefferjem lahko rečemo, da smo na koncertu zaradi neverodostojne reprodukcije zvoka čela slišali zvočni objekt, 'nekultivirano dimenzijo' tona, ki mu še nismo pripisali glasbenih vrednosti. Iskali smo njegov vir, s pogledom tavalji po odru, ga končno pripeli čeliski in lokovanju, ter takoj opsovali slabe ozvočevalce, ki so nam šžili glasbeni užitek.

dvorani in ves čas sili prek roba ekrana. Splošni plan, ki razodeva prisotnost publike, ali bežni fokus na sedeče okrog odra sta pravo olajšanje proti plazeči se kameri, ki obsceno počiva na poduhovljenem obrazu solista in potem, sledeča ritmu in strukturi skladbe, hitro skoči pod prste basistu. A ko je tam, je že prepozna. Zadrega *Unplugged* je, da ga ne morejo snemati kot rockovski, električni koncert, čeprav to po svojem akustičnem aspektu je ("mikrofonizacija v polju vidnega", točkasti vir zvoka, ki je membrana zvočnika).⁹

Akustična serija na MTV pa implicitno postavlja še vprašanje širših razsežnosti. Nobenega dvoma ni, da je izbor izvajalcev povsem arbitraren in izraža dominantna tržna razmerja v svetovni popularni glasbi, ki so vpeta v triadno globalizacijo produkcije in potrošnje v Združenih državah Amerike, Evropi in na Japonskem (Negus, 1992). Steven Feld ob pojmu shizofonija opozarja na ta razmerja v *world music*, ki so hegemonična razmerja prisvajanj: "Na eni strani občudovanje in spoštovanje, glavni vir povezav, ustvarjalnosti in inovacije, ki se zrcali v diskurzu koreninskosti, reproduciranja in razširjanja 'tradicije', na drugi kontramelodija moči, nadzora in dominacije, vira asimetrije, posedovanja glasbe kot blaga v hegemoničnem diskurzu odtegnitve" (Feld, *ibid.*: 238; o tem tudi: Guilbault, 1993). Ko "top pop glasbeniki izštekajo svoja glasbila in igrajo čisti in nepopačeni rock'n'roll" (*MTV Programmes*, 1994), v svojo zvočno podobo vključujejo, ne dvomimo, iskreno, polni občudovanja, tudi domiselno, 'ek-sotična' glasbila, denimo tolkala iz gamelanskega orkestra, afriške in afrokaribske idiofone, piščali iz Azije, celo najeti orkester maroških glasbenikov. A nasprotna melodija?

Še bolj nazorna pa je prigoda, ki potrjuje zgoraj navedeno, in to na povsem institucionalni ravni povezav v globalni mreži MTV. Na *MTV Brasil* (oddajati je začel leta 1990) je svoj *Unplugged* odigral brazilski zvezdnik *world music* Gilberto Gil. Po vzoru angloameriških oddaj je uspešnemu koncertu sledila izdaja albuma. Toda prišlo je do pravnega spora in album v Braziliji prodajajo pod naslovom *Unplugged*, povsod drugje pa pod naslovom *Acoustic*. Album je bil sicer povsod navdušeno sprejet, saj je imenitno odigran, radoživ in virtuozen. Morda preveč, da bi ga pod izštekanim imenom predvajali na 'naši MTV'.

IČO VIDMAR, diplomirani sociolog kulture, glasbeni publicist, soustanovitelj Slovenskega združenja za popularnoglasbene študije

LITERATURA:

- ADLEŠIČ, Miroslav (1964): **Svet zvoka in glasbe**, Mladinska knjiga, Ljubljana.
- ALTMAN, Rick (1986): "Television/Sound", v: Modleski (ur.) (1986): **Studies in Entertainment**, Indiana University Press, Bloomington in Indianapolis.
- ALTMAN, Rick (ur.) (1992): **Sound Theory Sound Practise**, Routledge, New York in London.
- BLAUKOPF Kurt (1993): **Glasba v družbenih spremembah**, Studia Humanitatis, Ljubljana.
- CHANAN, Michael (1995): **Repeated Takes**, Verso, London in New York.
- CHION, Michel (1985): **Le son au cinema**, Cahiers du cinema/Editions de l'Etoile, Pariz.
- CHION, Michel (1987): "Filmati glasbo", v: **Lekcija teme** (ur. Zdenko Vrdlovec), Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- CHION, Michel (1990): **L'Audio-vision**, Editions Nathan, Pariz.
- CLAPTON, Eric (1992): CD. **MTV Unplugged**.
- EISENBERG, Evan (1987): **The Recording Angel**, Picador, New York.
- FELD, Steven (1994): "From Schizophonia to Schismogeneses: On the Discourses and Commodification Practices of World Music and World Beat", v: Feld & Keil, **Music Grooves**, The University of Chicago Press, Chicago in London.
- GIL, Gilberto (1994): **Acoustic**, CD. Warner Music.
- GOODWIN, Andrew (1990): "Sample and Hold: Pop Music in the Digital Age of Reproduction", v: Goodwin A. in Frith S., **On Record**, Routledge, London.
- GOODWIN, Andrew (1993): **Dancing In The Distraction Factory: Music Television and Popular Culture**, Routledge, New York in London.
- GUILBAULT, Jocelyne (1993): **Zouk: World Music in the West Indies**, The University of Chicago Press, Chicago in London.
- IZŠTEKANI...**na Radiu Študent** (1995): CD. Dallas.
- NEGUS, Keith (1992): **Producing Pop**, Arnold, London.
- NIRVANA (1994): CD. **MTV Unplugged**.
- SCHAEFFER, Pierre (1966): **Traite des objets musicaux**, Editions du Seuil, Pariz.
- VOGRINC, Jože (1995): **Televizijski gledalec**, Studia Humanitatis/Apes, Ljubljana.
- WAITS, Tom (1975): **Nighthawks at the Diner**, CD. Elektra/Asylum.
- WILLIAMS, Martin (1967): **Jazz Masters of New Orleans**, The MacMillan Company, New York in London.
- WURTZLER, Steve (1992): "She Sang Live, but the Microphone was Turned Off", v: Altman, R. (ur.) (1992).

Ray in Jonas

VJ show ali usoda

popularne godbe na TV¹

Kaj počne VJ – voditelj/ica VJ showa na TV? Komu postavi-mo to vprašanje, je že epistemološka odločitev z neslutnimi posledicami. Še pred tako odločitvijo pa bi bilo dobro vedeti, ali nas VJ show zanima v prvi vrsti kot eden izmed načinov predstavitve glasbe poslušalcem (potencialnim kupcem nosilcev zvoka) ali pa rajši kot podzvrst TV programa. Sam se imam za bolj kompetentnega v pisanju o televiziji kakor v pisanju o popularni godbi, zato sem izbral drugo možnost. Hkrati pa menim, da bi morala biti obravnava VJ showov kot televizije nujno tudi predmet zanimanja tistih, ki proučujejo produkcijo in konsumpcijo popularne godbe. Doslej so žal TV šteli le za enega izmed kanalov predstavitve glasbe – kanal, za katerega so opazili, da spreminja razmere, v katerih se glasba proizvaja in posluša, ki ga pa vendarle praktično brez izjeme obravnavajo kot le še en zunanji dodatek h glasbi – glasbo, skratka, mislijo kot nekaj, kar bi vsaj tako dobro, če že ne bistveno bolje, obstajalo v bistvu nedotaknjeno, če tega kanala za prezentacijo ne bi bilo.

Besedila v zborniku *Sound and Vision*² so prepričljivo dokazala pomen konvencij, izoblikovanih v rock kulturi, za način, kako gledalci in gledalke dojemajo video klipe³ na TV. Pokazala so prenašljivost in površnost "postmodernističnega" branja video klipov, kakor da so zgolj vizualna snov, odrezana

¹ Besedilo je prirejeni prevod članka "Local Rays. VJ shows on TV in Slovenia: vicissitudes of popular music in television's communication with viewers and transformation of cultural practices on European margin". Gre za referat na konferenci iz filmskih, TV in popularnoglasbenih študij v organizaciji časopisa *Screen in University of Glasgow* o živem izvajanju in medijskem predstavljanju glasbe od 30. junija do 2. julija 1995 v Glasgowu.

Obe poimenovanji iz podnaslova zahtevata utemeljitev. Za natančno opredeljeno zvrst televizijske glasbene oddaje, ki jo angloameriška praksa imenuje VJ show, v Sloveniji ni samostojnega izraza niti med televizijci, zato zaradi jasnosti puščam izvorni termin (čeprav kleni

foto Borut Kranjc

jezikoslovci priporočajo podomačeno pisavo šova, pa je za piščev občutek napisati VJ šov nedosledno, vidžej šov pa mon-struozno). Termin godba poudarja aktivnost igranja glasbe za publiko kot tisto razsežnost vseh oblik sodobne urbane glasbe, pa naj bo v živo ali medijsko posredovana, zaradi katere so vse te oblike glasbe nezvedljive na poustvarjanje, se pravi, posamično aktualiziranje potencialne neizčrpnosti, skrite v poprej obstoječem notnem zapisu. Nekoč sem predlagal termin množična godba (gl.: Množična godba, GM št. 1–8). VJ (izg.: vi džej) je v izvorniku nastal po analogiji za tistega, ki se je na radiu specializiral za vrtenje plošč in klepet s poslušalci, in so mu rekli disc-jockey, DJ.

od pogojev svoje eksistence v glasbeni kulturi in od ekonomskih procesov medijskega posredovanja popularne godbe. Vendar pa se zdi, da so pisci teh besedil prav s tem, ko so pojav "ozemljili", le-tega hkrati reducirali na njegovo funkcijo v politični ekonomiji glasbene industrije. Zanje je popularna godba na TV drugotna v primerjavi s "stvarjo samo": z aspekta industrije le moment promocije (ne pa prodaje same), iz perspektive porabnika glasbe pa moment zgolj anticipirane konsumpcije (namesto "dejanske" porabe – poslušanja koncerta ali pa vsaj poslušanja CD). Medtem ko so namenili ustrezno pozornost logiki programskih odločitev, ki je nagnila TV poslovneže, da so vpeljali video klipe v TV programe⁴, pa se niso spustili v premislek izoblikovanja televizijskih rab glasbe (zlasti pop godbe) s stališča televizijskega komunikacijskega razmerja v njegovi specifik⁵. TV gledalec pred televizorjem pač ne neha biti poslušalec. Popularna godba je v različnih, zgodovinsko spremenljivih, oblikah redna sestavina TV programov že dovolj dolgo, da smemo imeti "televizijsko konsumpcijo" glasbe za uveljavljeno zvrst družbenih rab glasbe. Ta način rabe gledalke ne spremeni avtomatično v obiskovalko koncerta ali nakupovalko plošč, zelo verjetno pa je premalo reči, da TV "vpliva" na njen "glasbeni okus". Predvsem gledanje glasbe na TV oblikuje gledalsko zaznavanje in

razumevanje tega, kaj glasba je, čemu vse lahko služi, kako vse jo lahko uživamo. Tule se v zgodovino televizijskih rab popularne godbe ali glasbe nasploh nisem spuščal, medtem ko problem zajetja popularne godbe v specifično televizijsko komunikacijsko razmerje le načenjam.

Če bi o VJ showih vprašali njihove voditelje, VJe, bi pokukali v tisto, čemur prevladujoča smer v medijskih študijih pravi "proces enkodiranja televizijskega teksta", če pa bi vprašali publiko, bi vprašanje merilo na pahljačo "dekodiranih pomenov"⁶. Vprašati kar samega sebe pa je v tej raziskovalni tradiciji diskreditirano kot teoretska oholost ali lenoba, ki ji zadošča lastna sposobnost vživetja in sklepanja, in se ji ne zdi potrebno preveriti svoje domneve pri dejanskih porabnikih medijskih storitev. Sam nasprotno menim, da tolikšno nezaupanje do raziskovalca kot svojega lastnega "na(t)ivnega gledalca" ni upravičeno. Izhaja iz empiricistične perspektive teorije recepcije, za katero je dejanje gledanja TV zgolj prenos teksta, katerega pomen je bil enkodiran pred prenosom, od producenta /TV/ h konsumentom /publiki/, ki jih nato različno dekodirajo⁷. Komunikacijsko dejanje in z njim specifični – v tem primeru televizijski – način komunikacije sta reducirana na prazni gib dostave sporočila s točke pred komunikacijo na točko po njej. Sporočilo začne "pomeniti" v tej perspektivi šele

² S. Frith, A. Goodwin in L. Grossberg, *Sound and Vision. A Music Video Reader*, Routledge, London, 1993.

³ Kot gledalci ali poslušalke se v vsakdanji rabi čisto dobro znajdemo z videom (edn.) ali z videi (množ.), ne da bi pop komad ali njegovo zdaj še standardizirano televizijsko formo zamenjevali s tehnologijo nasploh. Vendar pa navada, da na vprašanje, ali si že videl video Nicka Cava in PJ Harvey, lahko odgovoriš, da si ga že slišal, opozarja na drugo, bolj zahrbtno dvoumnost: ali je mišljena vizualna plast ločeno, pa najsi kot nosilec reprezentacije glasbe, ali pa je reč razumljena integralno, v vseh označevalnih registrih? Ker se že zato, ker me pojav tu zanima

foto Borut Kranjc

kot televizija, brez omahovanja odločam za to zadnjo različico, moram zavrniti v Sloveniji prej uveljavljeni video spot, saj pretirano poudarja vizualni, celo ekonomskopropagandni zorni kot. Brez posebnega navdušenja sem tako izbral anglicizem, ki vsaj ne zava-ja.

⁴ Gl.: Simon Frith, "Youth / Music / Television", v: Frith idr., *Sound and Vision*.

⁵ Koncept televizijskega komunikacijskega razmerja kot izhodišče za teorijo televizije je razvit v: Jože Vogrinc, *Televizijski gledalec*, Studia humanitatis – Apes, Ljubljana, 1995. Problem načenjaj tudi v tej knjigi, v predavanju "Komaj znosna lahkost televizije".

⁶ Epistemološko izhaja ta smer še vedno iz zgodnje-ga dela birminghamskega Centre for Contemporary Cultural Studies. Gl. zlasti njihov zbornik: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe, P. Willis (ur.), *Culture, Media, Language*, Routledge, London, 1992 /1980/. Izhodišče njihove teorije televizijske komunikacije je članek Sturta Halla "Encoding/Decoding", natisnjen v imenovanem zborniku (str. 128–138). Dostopen kritični pretres britanskih kulturnih študijev je: Jim McGuigan, *Cultural Populism*, Routledge, London, 1992. Reprezentativni avtor, kar zadeva "tirnico" razvoja te smeri od osredotočenosti na analizo zgradbe TV teksta prek raziskav recepcije do premika zanimanja k načinom, kako komunikacijske tehnologije transformirajo dom in družino, je David

spet potopljeno v *Lebenswelt* pisane množice vsakdanjih gledalskih izkušenj in iz njih izhajajočih "komunikativnih kompetenc".

Iz te perspektive ni videti konstitutivnosti televizijskega komunikacijskega razmerja kot dispozitiva, v katerega je gledalec kot prejemnik vedno že vključen na način, ki je značilen le za televizijo in ki hkrati določa in omejuje učinke aktualizacije sporočila vnaprej, obvezno, ne glede na to, katere diskurze bosta katera koli gledalec ali gledalka mobilizirala za "branje" katerega koli posamičnega TV sporočila.

Ponazorimo to s primerjavo gledanja istega "TV teksta" najprej kot oddaje v televizijskem programu, potem pa posnetega na video rekorder /VR/. Vsaka oddaja, pa celo vsaka reklama ali napoved sporeda, postanejo "košček" TV programa šele tedaj, ko so – praviloma ob vnaprej napovedanem času – predvajane in si jih ogledamo. TV ne more zanesljivo vedeti, da bo njen gledalec ob uri zmenka zares tam, zato se naslavlja na – njej neposredno nedostopnega in po definiciji neznanega – gledalca z vrsto diskurzivnih taktik, katerih strateški zastavek je obdržati ga na kanalu, ki je pravkar vključen. Te taktike se lahko razlikujejo po tipih programske ponudbe, a jim je skupno, da v ključnih trenutkih ob začetku in koncu vsake oddaje ali takrat, ko je v oddaji treba preiti od ene točke k drugi, producirajo videz hkratne sonavzočnosti zastopnikov TV in gledalca v imaginarnem skupnem prostoru in času. Te taktike tako praviloma vključujejo neposredni nagovor publike, gledanje v kamero, smehljanje, pozdrave, pojasnila o pravkaršnjem dogajanju na ekranu, pozive, naj "ostanemo še naprej z njimi" ipd.

Seveda je oddajo, posneto na VR, mogoče gledati, "kakor da" jo gledamo ob napovedani uri na kanalu, kjer jo predvaja-jo (tipičen zgled: neposrednega prenosa tekme ne moreš gledati zaradi službe, zato jo posnameš in si jo ogledaš, ne da bi hotel vnaprej vedeti za rezultat). Vendar pa tako gledanje, kjer VR uporabljamo le kot napravo za individualno prilagoditev terminov predvajanja oddaj, ni način komuniciranja, specifičen za video. Zanj so specifična komunikacijska dejanja, nezvedljiva na gledanje TV: da zavrtimo sliko naprej ali nazaj in tako spustimo reklame ali kratko malo dele, ki nas ne zanimajo, potem pa si odlomke, ki so nam posebej ljubi, zavrtimo večkrat, zamrznemo sliko, si ogledamo to ali ono v počasnem teku... Medtem ko je gledanje TV nepovratno, je posnetek na video kaseti podoben besedilu v knjigi, časopisu, v pismu ali na plakatu: k tekstu se lahko vračamo, se osredotočimo na en del in zanemarimo druge, tekst analiziramo itn.⁸

VJ show je televizijska forma – ne pa le način promocije izdelkov glasbene industrije – po načinu, kako vzpostavlja

“neposredni” stik z gledalcem. Zato se bom poslej osredotočil na analizo diskurzivnih prijemov, ki ga delajo za posebno obliko TV programa.

COKES

Začnimo s preprosto opredelitvijo, da je VJ show redna televizijska oddaja, katere voditelj, VJ, predvaja video klipe primerkov popularne godbe. Izključujem torej tako glasbene oddaje starejšega tipa, kjer so inscenirali nastop godbenikov (četudi so peli in/ali igrali na playback), kot posnetke ali neposredne prenose glasbenih prireditev, seveda pa tudi TV varieteje ali magazine, kjer so nastopi glasbenikov ali video klipi le posamične “točke” v mešani vsebinski ponudbi. Ne upoštevam niti tiste oblike predvajanja videov pop godbe, ki je na slovenski TV najstarejša in na katero naletimo kot na redno sestavino ponudbe TV kanalov, specializiranih za predvajanje popularne godbe: posamezne klipe ali več posnetkov zaporedoma brez napovedovalskih posegov, zgolj kot mašilo med oddajami ali kot cenejši nadomestek za oddajo z voditeljem.

Smiselno je, da se lotimo obdelave VJ showa kot TV formata v razviti formi. Oglejmo si torej njegove bistvene značilnosti na zgledu, ki je opazno vplival tudi na VJ showe v Sloveniji, oddajo Raya Cokesa *MTV's Most Wanted* na evropski MTV.⁹

V ospredju zanimanja bo, kaj počne v oddaji voditelj. Prav to namreč razločuje oddaje med seboj kot televizijsko različne, četudi je repertoar video klipov, ki jih vrtijo, močno podoben. Kaj počne Ray Cokes takega, kar počnejo bolj ali manj vsi VJi, katere pa so njegove karakteristične in za teorijo TV bistvene odlike?

VJ – pa naj bo on ali ona – video klipe prezentira. Ne odvirtijo se sami, pač pa jih nekdo re-prezentira (v vsej dvoumnosti tega izraza: zastopa in hkrati ponovno predstavlja) kot nekaj več, kar se doda k pravkar ali pa tik potem odigranemu videu. O njih govori: kot o primerku iz opusa (godčevega, režiserjevega ali čigavega drugega), točki v kariери, priložnosti za publiko, da se udeleži njihovega sporočila ali vsaj povabila k plesu. V tem govoru je lahko kdaj kakšen video klip kratko malo priročno izhodišče za klepet o čemersibodi, če že ne samo pričakovani trenutek oddiha med govorjenjem. Voditelj nam torej nikoli ne postreže z godbo brez prilog, pač pa nas vedno obdari za nameček vsaj še z govorjenjem o njej, okoli nje, mimo nje – in seveda s samim seboj

Morley: Television, Audiences and Cultural Studies, Routledge, London, 1992. Gl. tudi: Televizijski gledalec, 1. del – “Gledanje televizije v cultural studies”.

⁷ Gl.: Hall, “Encoding/Decoding”; Vogrinc, *Televizijski gledalec*, str. 46–55.

⁸ Za zadnjih nekaj odstavkov gl.: Vogrinc, *prav tam*, zlasti str. 107–117.

⁹ Notranja zgradba in način vodenja MTV's *Most Wanted* sta se spreminjala. Tukajšnja obravnava se nanaša na podobo oddaje v sezoni 1993/4, preden si je Cokes omislil studijsko publiko in žive nastope kot redno in karakteristično vsebino oddaje. Prav tako se ne ukvarjam z zdajšnjo Cokesovo oddajo na MTV, X-Ray.

kot dobaviteljem vsega predstavljenega publiki. VJ se načelno lahko loti česarkoli, kar počnejo voditelji drugih tipov TV oddaj: lahko igra, poje, pripoveduje smešnice, pleše, telovadi, ... Prav tako se včasih kot izjema, še pogostejše pa kot pravilo, v VJ showu pojavlja vrsta reporterskih zvrsti, poznanih iz drugih TV zvrsti: telefonski pogovori z gledalci, intervjuji z glasbeniki v studiu ali po telefonu, posneti razgovori, dokumentarni odlomki s koncertov itn. Nastopi v živo so navadno ponujeni kot presenečenje ali/in vrhunec oddaje. Uporabljajo še vrsto prijemov, značilnih za redne oddaje s stalno, zvesto publiko, večina med njimi pa je v službi promocije oddaje same ali pa njenih sponzorjev: odgovarjanje na pisma, tekovanje za majhne nagrade ipd. Tudi Ray Cokes je redno vabil publiko k sodelovanju v obliki pošiljanja zabavne pošte ali sodelovanja v nagradnih ugankah, se pogovarjal z gledalkami in gledalci po telefonu, napovedoval vnaprej vsakič bolj znane goste in njihove žive nastope, se odlikoval kot komik in briljiral z neizčrpnostjo domislic, ki so scenarij oddaje delale svež, nepredvidljiv, vedno presenetljiv. Tisto, zaradi česar pa je bila *MTV's Most Wanted* zares inovativna TV oddaja, je njegov stil komuniciranja.

Začnimo z manj bistveno, a značilno iznajdbo: Cokes ni čakal, da ga kdo kliče, pač pa je sam poklical rednega gledalca ali gledalko (znana seveda iz pisem, ki jih privržena publika pošilja voditelju oddaje). Klici gledalcev in pogovori voditeljev s klicanci so standardna sestavina VJ showov. TV jih je podedovala z radia. So eden izmed redkih primerov obojestranske komunikacijske izmenjave v živo med TV in gledalcem. Očitno gre za primer simbolne menjave, kjer je gledalčev klic razumljen kot prisega ali vsaj znamenje zvestobe oddaji, medtem ko so, z druge strani, priložnost, da te slišijo in da se slišiš na TV, da, denimo, pošlješ prek voditelja pozdrave prijateljem, in da se ti voditelj oddolži z video klipom po želji, voditeljev – in s tem televizijin – protidar. Ker je telefonski pogovor med (npr.) voditeljico in gledalcem medosebna oblika komunikacije, se zdi, kakor da je naslavljanje nedosežnega gledalstva kot sonavzočega v tovariškem, skoraj sozarotniškem tonu, naenkrat magično doseglo, kar mora navadno potvarjati: spremenilo se je v intimno pogovarjanje. Za tak dosežek je treba plačati komunikacijsko ceno: VJ se lahko po telefonu pogovarja le z enim človekom hkrati. Vsi drugi gledalci so izključeni iz čudežne koincidence te intime – le zavidajo ji lahko, njen obstoj pa priznavajo tako, da ji prisluškujejo. Drugače kot pri radiu, kjer so klicalka, DJ in poslušalci vsi drug drugemu nevidni, tako da sta za poslušalsko uho klicalka in DJ v izmenljivih položajih in tako oba v enakem položaju nasproti poslušalcu,

pa na TV voditeljico vsi vidimo, medtem ko klicalec ostaja skrit. Gledalci nujno opazijo, da VJ v telefonskem pogovoru ne komunicira z njimi, ampak z eno samo izjemo, zato izkusi-jo svojo izključenost iz te komunikacije. Komunikacije, ki je sicer – tega ne smemo niti za hip pozabiti! – obsedena s kreiranjem iluzije, da neprestano intimno nagovarja slehernika pred ekranom. Kaj doleti povprečnega voditelja? Navadno pride v njegovem komuniciranju do razcepa na vidno in slišno komponento. Šepeta v slušalko in pomežikne v kamero. Klicalka navadno lahko vidi voditelja, kako se spogleduje s publiko, medtem ko govori z njo, zato zlahka pride v zadrego in tako tudi reagira. Sledi oscilacija voditeljeve pozornosti in zavezništva med klicalko in publiko.

Kaj je pridobil Cokes s tem, da je sam, v živo, poklical – po definiciji redna – gledalko ali gledalca iz studia? Najprej to, da je s tem, ko sam izbira sogovornika, bolje pripravljen na pogovor, saj mu je pismo prav zanesljivo ponudilo oprijemališče za temo pogovora (npr. motiv na razglednici, risbo, podatek o sebi, ki ga je gledalec zapisal ipd.). Gledalce lahko z gibi, mimiko, komentarjem napravi za sozarotnike v tem klicu in ustvari suspenz: le kako bo poklicani reagiral? Ne nazadnje pa je na boljšem tudi izbrani sogovornik: počutil se bo – po pravici – izbranega, medtem ko tisti, ki se jim posreči priklicati studio od doma, zase lahko rečejo kvečjemu, da so pri tem imeli srečo.

Rayeva odločilna, strateška komunikacijska inovacija pa je vpeljava novih sogovornikov v komunikacijsko igro, ki spremeni ustaljena pravila komunikacije med TV voditeljem in gledalcem. Ti novi sogovorniki imajo status "gledaliških" oseb: 'Andy Cam, Rob the Cameraman, Naughty Nympho Nina in občasno še drugi iz studijske ekipe ali v studiu navzoči nas-ploh, kot skupina. Da bi lahko ustrezno ovrednotili ta dosežek, se malce pomudimo pri znanem imaginarnem stiku "iz oči v oči" med voditeljem in gledalcem.

Stara konvencija, da s pogledom v kamero in naslovitvijo gledalcev v drugi osebi voditelj ustvari imaginarni kontinuiran prostor sonavzočnosti med njim in slehernim gledalcem, kjer se le-ta počuti kot voditeljev gost, čeprav je fizično doma, na kavču nasproti televizorju, je mogoč le zato, ker gledalec (zavoljo načina, kako je naslovljen) utaji fizično diskontinuiteto med studiom in okoljem, kjer gleda TV. Tajitev je posledica privajenosti temu, da nas nagovarjajo v na videz intimnem razgovornem položaju, kjer je vse, kar je na ekranu videti in slišati, predstavljeno, kakor da je bilo z intimno naslovitvijo izročeno slehernemu gledalcu v gledanje. Produkcijski režim, ki proizvaja sonavzočnost TV in gledalca, s tem postopkom aktivno prikriva, da je taka imaginarna sonavzočnost

¹⁰ Gl.: Pascal Bonitzer, *Slepo polje* (Studia humanitatis, Ljubljana, 1985) za pojem zunanosti polja; Michel Chion, zlasti prispevki v: Z. Vrdlovec (ur.), *Lekcija teme (DZS, Ljubljana, 1987) za konceptualizacijo razmerja med zvokom in glasom zunaj polja ter (pri Chionu) filmsko podobo*; Marc Vernet, "Figure odsotnosti", *Ekran* 3, 4/ 1990, str. 24–31 idr. glede pogledov (filmskih) oseb za kamero in v kamero.

diskurzivno proizvedena in ideološko skonstruirana s pomočjo televizijske tehnologije.

Osebe, navzoče v studiu MTV's Most Wanted, so navzoče le prek svojih glasov. Gibanje kamere, Rayeve opazke, geste, nagovori, pogledi, klicanje teh oseb po imenu so postopki, ki te osebe dobesedno prikličejo v bivanje in nas napeljejo, da glasovom pripišemo imena in fizično mesto, kjer se virtualno nahajajo v fizičnem prostoru studia, v fizični kontinuiteti torej s krajem, od koder nas VJ nagovarja. Ko Ray pogleda naravnost v kamero, je njegov naslovljenec "za kamero" 'Andy Cam (kar je seveda homonim za ročno kamero – način gibanja kamere v takih trenutkih "potrdi" homonimijo), takim voditeljevim naslovitvam vedno odgovori glas, ki ga gledalec identificira z 'Andyjem, čeprav ga nikoli ne vidi in ga tudi ne more videti; Rob je oseba, ki jo Cokes prikličje, ko pogleda (s svoje pozicije) desno navzgor, na te naslovitve pa odgovori drugi (mar res?) glas, ki ga slišimo (tako se vsaj zdi) bolj od daleč in je za nas (ker jo VJ tako pokličje) Rob, drugi kameraman itn. Za redne gledalce imajo ti karakterji tudi zares značaje, poznajo lahko drobce njihovih domnevnih navad ali življenjskih zgodb, morda bodo kdaj katero za hip – tudi tu se gradi suspenz – celo uzrli...

Gledalčevo doživljanje prostora oddaje je radikalno spremenjeno. Ustvarjena je bila zunanost polja /*hors champ*/¹⁰, ki je nedostopna gledalčevemu videnju, ki pa za gledalca nedvomno obstaja. Gledalec v njej spričo voditeljevega komuniciranja z glasovi in gibi kamere, ki se odzivajo nanj, prepozna osebe, ki jim lahko pripiše imena, glasove, položaj v prostoru, gibe, celo karakter. Zaradi konstantnosti in konsistentnosti te komunikacijske prakse so za publiko to dejansko obstoječi ljudje, "ekipa oddaje".

Če pa prostor, od koder Ray Cokes naslavlja gledalce, vsakdo med gledalci izkusi kot kontinuiranega s prostorom za kamerami, ki ga naseljujejo ljudje, ki proizvajajo gledalčevo vidno polje, potem kraja, od koder VJ govori, s pozicije gledalca ni mogoče izkusiti kot kraja, ki bi imaginarno kontinuirano prehajal v prostor, od koder gledalec gleda TV. Izoblikovala se je nevidna opna, ki ločuje kraj produkcije oddaje od kraja gledalčevega gledanja. Komunikacijska funkcija nevidne opne je osvoboditev kanalov komuniciranja od njihovih rigidnih mest v hierarhiji, kjer gospoduje režim imaginarnega skupnega prostora med TV in gledalcem. Priznanje diskontinuitete med gledalčevim in voditeljevim prostorom sprošča komunikacijsko igro med njima, hkrati pa s tem, ko potegne vanjo virtualno še "ekipo oddaje" (ne pozabimo, to so vloge), prestavi v televizijski diskurz etično zahtevo, ki sodi v tradicijo javnega nastopanja rock godcev: da mora delo "tehnične ekipe" (npr. tiste, ki pripravi ozvočenje za kon-

cert) ostati vidno publiki, pa čeprav le kot davek egalitarističnemu izročilu.

Ž.

VJ showi v Sloveniji so eden izmed rezultatov razvoja komercialne TV. Razpasli so se prav v sezoni 1993/4, med kulminacijo *MTV's Most Wanted* (tudi zaradi tega sovpadanja so slovenski VJi našli v Cokesu vpliven model). Slovenija je že dolgo izpostavljena tako tujim TV programom kot TV ponudbi, ki jo sestavljajo uvoženi segmenti sporeda, podomačeni s pomočjo uredniških, novinarskih ali voditeljskih prijemov in podnapisov ("lastna produkcija" poročil je tako sestavljena pretežno iz tujega filmskega materiala, "domače" glasbene oddaje iz tujih video klipov itn.). Kar je v takih oddajah lastno, je torej zorni kot, optika, iz katere so izbrani in sopostavljeni prav ti, ne pa kateri drugi segmenti drugod in v drugačne namene sproduciranih oddaj – segmenti, ki so torej najprej denaturirani, okleščeni v surovino za predelavo v novem televizijskem produkcijskem procesu. VJ show je tako privlačna zvrst TV za programske ponudnike, ker je poceni (praktično edina investicija je VJ) in ker pooseblja dinamično, mladostno TV, ki naj pritegne mlade (in zato perspektivne) gledalke in gledalce.

VJ show se kot televizijska forma v Sloveniji ni mogel navezati na kakšno tradicijo, saj o ravnanju TV Slovenija (oziroma prej TV Ljubljana) s popularno godbo ni mogoče resno govoriti kot o kontinuirani zgodovini ali politiki, pač pa prej o sporadičnih poskusih vpeljave ponudbe "za mlade", ki so vedno naleteli na blokado že "v hiši". Zgodovina pop godbe v Sloveniji je vezana na radio in z radia so prihajali tudi poskusi, da bi vpeljali pop godbo na TV.

Videošpon, reprezentativni VJ show televizije v Sloveniji, je tudi po tej plati treba šteti za oddajo voditelja, Jonasa Ž. (= Žnidaršiča). Kot radijec (tehnik, špiker, sestavljalet glasbenih oprem, DJ in gotovo še kaj) se je formiral na Radiu Študent – dolgo časa edini slovenski in zanesljivo eni izmed redkih ustanov v svetu, kjer se je mogoče formirati kot "celovita medijska osebnost" (se pravi, deklica za vse, pa hkrati sam svoj gospod). K temu je treba rajši dodati, kakor pod to postaviti, igralsko izobrazbo na AGRFT. Vendar pa poprejšnja biografija ne pojasnjuje načina, kako *Videošpon* funkcionira kot televizija. Kje drugje bi kaj o namenih televizije s kakšno oddajo razbrali iz termina, v katerega je postavljena. Pri *Videošponu* to ni mogoče, ker ga je TVS predstavljala po svojih sporedih kot mačka mlade. Oddaja se je legitimirala kot

zakonita naslednica prejšnjih rock heroizmov na slovenski TV prav po tem, da jo TVS razume prej kot trn v peti kakor pa kot paradnega konja. Zdajšnji ustaljeni termin in format – torek med 19.15 in 20.05 na TVS 2 – izključujeta možnost, da bi oddajo redno gledali gledalci *TV Dnevnika*, in tako fiksirata potencialno publiko na mlade in neresne. Taka zavestna omejitev potencialne publike je nenavadna programska poteza, če upoštevamo, da je oddaja kmalu po začetku pritegnila nepričakovano heterogeno publiko, sestavljeno tako iz najstnikov in najstnic, kakor iz njihovih staršev. Tvegati je mogoče hipotezo, da je bila za vodstvo TV moteča pedagoška uspešnost oddaje – to, da si je “prisvojila” resno funkcijo s početjem, ki ga je sama TVS vseskozi načrtovala, dojemala in poskušala obdržati pod svojo diskurzivno kontrolo tako, da je *Videošpon* konstruirala kot zabavo.

Dovolj očitno je, da Jonas Ž. uporablja nekatere cokesovske prijeme, zlasti pogovarjanje z nevidnim snemalcem ali režiserjem, in s tem tudi on razbija iluzijo kontinuiranega prostora, ki bi vseboval voditelja in gledalce. Tega zgledovanja ne skriva, pač pa ga teatralično na vsa usta razkazuje. Po eni strani se – legitimno, saj mu to narekujeta biografija in glasbeni okus – s tem vpisuje v rockovsko tradicijo pritegovanja produkcijske ekipe v show. Po drugi strani pa gre za konsistentno sestavino stila vodenja oddaje, ki z ironično, ali natančneje, metagovorno distanco gledalcu kaže, da počne, kar drugi na TV sicer počnejo, pa tega ne poudarjajo, pač pa poskušajo publiko podtakniti potihem: propagira blagovno znamko, deli nauke ali nasvete, preklinja... Zlasti pa daje videti, da igra vse te vloge, v katere se postavlja (in katerih vsaka izniči izključujočo veljavnost ali včasih celo samo verjetnost prejšnje).

Skratka, Jonas Ž. je popolnoma drugačen voditelj od Raya Cokesa. Vsaka podobnost je le površinska. Cokes je komik, ki ima na voljo tako rekoč kinematografsko kompleksno ekipo, medtem ko je *Videošpon* monodrama. Jonasova scena je prej arte povera kot kaj modnega. Gostov navadno ni, on pa ima dolge monologe ali telefonske razgovore z ljudmi, ki kličejo v studio. Gledalcem kaže pisma privržencev, jih prebira in komentira, klicalcem svetuje ali jih tolaži, jih spodbuja ali ošteva. Govori ljubljansčino z besednim zakladom, ki ni v skladu s pieteto TVS in brezbožno miksa vloge, v katerih se postavlja. Četudi govori, igra in se oblači kot upornik brez razloga, ki ga je njegova podoba sicer že krepko utrudila, pa se ji vendar noče odpovedati v prid katere zrelejše, pa njegov ironični stil, bran skupaj s tem, da je pravzaprav videti prestar za zaresnega mladeniča, dovolj jasno zagotavlja publiko, da igra nekoga, ki pozira kot mladenič.

Drža najstniškega izzivanja konvencij odraslega sveta kameleonsko preide v vlogo zaupnika mladeži, naivno nespretno v ljubezenskih zadevah, ali pa tudi staršev, ki potrebujejo posrednika, da najdejo skupni jezik za razreševanje generacijskih sporov z otroki. Preide torej v vloge odraslih, ki segajo od vloge svetovalca na podlagi lastnih življenjskih izkušenj (se pravi, nekoga, ki mu verjamete, da ni pozabil lastnih najstniških zadreg) do vloge navadnega fanta z vsakdanjimi šibkostmi, kakršne so mačizem, alkoholizem, nagnjenost k preklinjanju... Konstruiral je podobo nekoga, ki z nenehnim preskakovanjem premošča prepad med generacijama, kar mu omogoča, da lahko javno govori o izkušnjah in problemih, o katerih mladi drugače ne morejo javno govoriti, ker se jim zatakne beseda v grlu pred zahtevami, ki jih bonton TVS postavlja pred govorce na TV: držati se morajo zborne izreke in nikoli ne morejo priti na TV v svoji individualni navadnosti in vsakdanjosti, pač pa so pred ekran pripuščeni izključno tedaj, ko nekoga ali nekaj reprezentirajo – če že ne znanosti, politike ali stroke, pa vsaj neko izjemno spretnost, zanimivost, posebnost, eksemplaričnost. Jonas jim torej razveže jezik z lastnim zgledom: ko pokličejo, jim ni treba predstavljati nikogar drugega in ni se jim treba truditi, da bi svoje misli formulirali in artikulirali po stilističnih in fonetičnih merilih televizijskih lektorjev. Starševski generaciji razveže jezik, ker ji posrednega stika z otroki ne ponuja s piedestala avtoritete, pred katero bi se morali počutiti krive zaradi svojega brez dvoma nekoliko pošvedranega starševstva, pač pa se ji ponuja kot nekdo, ki moralno in vednostno ni prav nič vzvišen nad njimi. Kot forum artikulacije mladostniških, starševskih ali njihovih medsebojnih zadreg deluje tem lažje, ker onemogoča, da bi ga kdajkoli jemali prav zares, zato je tistim, ki se mu javno izpovejo, tem lažje, saj "neresnost" občutijo kot obljubo, da njihovo tveganje ne bo imelo za posledico kazni.

Videošpon je politična oddaja, ker širi meje tega, kaj je mogoče javno reči, kako je to dovoljeno povedati, in ker daje prostor javni ubeseditvi zadreg, ki jih ljudje sami marsikdaj zasebno ne znajo ali ne zmorejo ubesediti.

KAJ DELATA?

Kdor je prepričan, da je VJ show glasbena oddaja, ga mora zbegati lahko ugotovljivo dejstvo, veljavno tako za Rayevo kot za Jonasovo oddajo: govorjenje v oddaji zavzame bistveno več časa kot godba – nekako dve tretjini do tri četrtine. Je torej le

¹¹ Gl.: Vogrinc, prav tam, zlasti op. 8, str. 93–4.

podzvrst TV zvrsti, ki jo poznamo pod imenom *talk show*? Preden odgovorimo, se vprašajmo: kaj je tisto, kar niz video klipov preobrazi v *VJ show*?

Seveda: VJ. Če gledate na kakem TV kanalu zapovrstje video klipov brez dodatka povezovalca, jih ne morete ločiti od zbirke posnetkov na video rekorderju, pobranih ob različnih časih z različnih kanalov na različnih televizorjih. Televizijsko oddajo iz takega niza naredi dodatek voditelja. Dovolj za preobrazbo je, če od časa do časa napove kakšen komad, pa se gledano transformira iz primerka komunikacije, namenjenega komurkoli v kakršnihkoli okoliščinah, v odlomek televizijskega sporeda, ki ga določeni TV kanal v osebi voditelja oddaje naslavlja prav na gledalca, ki ima pravkar vključen ta kanal.

S tako preobrazbo televizija podredi kulturne forme, pa naj izvirajo od koderkoli, lastnim komunikacijskim rabam. Tovrstna prisila ne izvira iz nasebnih lastnosti televizijske tehnologije, pač pa je začasni rezultat zgodovinskega razvoja televizije kot množičnega medija, ki pretežno služi porabi diskurzov, ideologij in ugodij kot blaga. Gre torej za "notranjo" prisilo TV programa kot "okolja" na "vsebine" (npr. glasbo, film, razgovarjanje itn.), ki se znajdejo v programu, da se podredijo uveljavljenemu televizijskemu komunikacijskemu razmerju do gledalca in neposrednemu nagovoru publike kot privilegirane-
mu načinu vzdrževanja razmerja.

Prevladujoči delež govorjenja v "glasbeni" zvrsti programa, *VJ show*, je tako le kvantificirani izraz prednosti govora v televizijski in že pred tem radijski komunikaciji. Komercialni radio je v ZDA že okrog 1930 iznašel nagradne igre, kvize in druge oblike preobrazbe naključnih poslušalcev v redne prejemnike obrokov diferenciranih zvrsti programske ponudbe. Ne klici v studio, ne nagradne igre niso karakteristični samo za televizijo. So le primeren način, kako dostop do konsumpcijskih zmožnosti gledalcev v paketih ponujati oglaševalcem.¹¹ To velja toliko bolj za *VJ show* kot zvrst, kjer se vsebina programa (video klipi s skrbno navedeno blagovno znamko) vsaj delno (zvočno) ujema s tipom blaga, katerega propagira. Tako kot napovedovanje pesmi in godcev tudi vpeljava odgovarjanja na pisma gledalcev in gledalk redistribuira relativno pomembnost govora nasproti godbi v oddaji; tako kot je video postal pretveza za govorjenje o njem, je pismo, poslano voditeljici ali voditelju, pretveza za zabavanje gledalcev z vsebino ali podobo pisma.

Morda se zdi, da so klici v studio preprosta pospešitev povratne komunikacije privržencev oddaje z VJem v primerjavi s pošiljanjem pisem. Pa so veliko več. Najprej služijo za dokaz, da gre za živo oddajo, ki dejansko seže do tistih, ki jih VJ naslavlja kot goste, tu in zdaj navzoče v oddaji. Drugič pa

strežejo težnji, ki jo ima sleherno govorjenje, da menjuje, širi, variira snov, na katero se nanaša. Kjer je ta težnja dodobra razvita, za pogovarjanje med voditeljem in klicalko ni posebne potrebe, da bi se nanašalo na določeni video klip – Ray ali Jonas pravzaprav redkokdaj zavrtita kakšen komad kot izpolnitev klicalčeve želje. Tisti VJ showi, kjer je moment izpolnjevanja želja močnejše poudarjen, imajo, nasprotno, trivialni konverzacijski problem: kjer je klic le sredstvo za doseg preprostega cilja, videti ta in ta video klip, s čimer se potrdiš kot privrženec oddaje in izvajalca, kratko malo ni razloga, da še kaj rečeš, če so si zabeležili tvojo željo in če si se že slišal, kako si pravkar spregovoril po TV. Vse dodatno govorjenje je čutiti kot presežek, eksces.

Če je VJ show bazično torej govorna oddaja, čemu navsezadnje sploh potrebuje video klipe? Začasno se zatecimo po pomoč h g. Hitchcocku in recimo, da so video klipi v VJ showu MacGuffin. V njegovih filmih je MacGuffin neki predmet, ki ga iščejo akterji v filmski zgodbi in se dajejo med seboj, kdo si ga bo pridobil. Kaj ta predmet je, ni pomembno; šteje le njegova funkcija v pripovedi – da je gonilo naprezanja junakov.¹²

V VJ showu ni bistveno, katere video klipe VJ odvrta in kaj, če sploh kaj, reče o njih. Bistveno pa je, da jih predvaja. Niso namreč samo trenutki oddiha med klepetanjem. So nekaj več – oddaji ponujajo razlog za njen obstoj. Poganjajo jo, da se suče okoli njih kot okoli žetonov v simbolni menjavi med TV in publiko. Kot edinstveni primer obljube zadovoljitve skozi nakup blaga, ki je že sama zadovoljitev z blagom, katerega nakup propagira, je video klip v televizijski kulturi (kot že radijska pesem po želji pred njim) utelešenje izpolnjene želje. Pesem, ki vam jo po želji predvaja VJ, je za čas trajanja video klipa v vaši imaginarni posesti le toliko in le zato, da je predana naprej, komu drugemu. Izbira video klipov v oddaji nam pove, kaj je za zmuzljivo skupnost njenih gledalcev in gledalk skupna zaloga želja, ki si jih izpolnjujejo. Dokler drži, je to njihova družbena vez. Zanje veljajo verzi:

*“To enter in these bonds is to be free.”*¹³

¹² Gl.: Slavoj Žižek o filmu *Dopisnik iz tujine*, v zborniku *Hitchcock* (ur. S. Žižek), DDU Univerzum, Ljubljana, 1984, str. 60–2. Žižek tu in drugod natančneje opredeljuje MacGuffin v razmerju do drugih tipov objekta v Hitchcockovih filmih. Analiza v tej smeri bi najbrž hitro pokazala mejo homologije, ki je tu nakazana.

¹³ John Donne, “Elegie: To his Mistris Going to Bed”

Ilustracija: Maxfield Parish

ΟΙΚΟΣ

Razmišljanja o mnogoternem mestu

Tudi mesta mislijo, da so delo uma ali naključja, vendar ne ta ne ono nista sama zadostna opora njihovim zidovom. Od mesta ne uživaš sedmerih ali sedemdeset in sedmerih čudes, marveč odgovor, ki ga daje na neko tvoje vprašanje. Ali pa vprašanje, ki ti ga zastavi...

Italo Calvino: *Nevidna mesta*¹

¹ Italo Calvino: *Nevidna mesta*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1990; prevod Srečka Fišerja.

² *The Practice of Everyday Life* (Praksa vsakdanjega življenja), University of California Press, Berkeley, 1988.

³ Urzone Press, New York, n.d.

Arhitekti, načrtovalci in socialni teoretiki že stoletja singularizirajo mesto. Iz nečesa, kar je največkrat neurejena, spontana ali celo neobvladljiva mnogoternost prizorišč, praks in ljudi, so izoblikovali urejeno in zedinljivo celoto. Ali je torej vendarle mogoče razviti alternativo *singulariziranju* mesta in:

razmišljati o sami pluralnosti realnega in si prizadevati, da bo ta način razmišljanja o pluralnem učinkovit?²

V številnih najnovejših razpravah o mestu, na primer v prvi številki revije *Zone*³, ki se razglša za nosilko novega

razmišljanja o mestu, ali v tisti o idealnem mestu, ki je bila leta 1992 predstavljena v *Times Literary Supplement*, je singularizacija norma. Tudi v drugih novejših teoretskih razpravah o mestni pokrajini avtorji ostajajo ujeti v singularno.

Za številne avtorje v *Zone* velja, da je njihovo videnje urbanosti prežeto z nostalgичnimi podobami kulturno živahnega mestnega jedra. Za Herberta Muschampa je mesto izgubilo dozdevno kaotično, neformalno urejeno in energično realnost devetnajstega stoletja. Na njenem mestu so se pojavili skrbno načrtovani, kultivirani in visoko kvalitetni modeli novega, srednjemu razredu prilagojenega jedra. Tudi Mel Charney verjame, da so mesto uničile strateške intervencije kapitala, ki je "javno substanco" mesta nasilno transformiral v sprivatizirano kraljestvo, restrukturirano in rekonstituirano tako, da ustreza manjšini namesto večini. Kennethu Framptonu pa se zdi, da vrtoglava naglica in obseg te transformacije ne puščata prav veliko manevrskega prostora marginaliziranim "kritičnim arhitektom". Njihova edina možna taktika je neke vrste gverilska akcija zoper abstraktno plimo multinacionalnega razvoja. Sol Yurick se strinja, da obstaja ogromen pritisk, da bi se mesto spremenilo. Kljub temu pa bo, tako trdi, prišlo do upora proti novemu visoko tehnološkemu redu in učinkom, ki bi jih le-ta lahko imel na depopulacijo mestnega jedra, kajti, kaj drugega pa je mesto kot njegove množice, njegova energija in njegovo jedro.

Nekateri avtorji kritizirajo to nostalgijo za tradicionalnim mestom. Felix Guattari na primer izrecno zanikuje kakršno koli idejo o tem, da bi bilo v tradicionalnem mestu kaj inherentno dobrega, vendar pa zavrača tudi idejo "postmodernega" in "postindustrijskega" mesta. Trdi, da so takšne podobe odvisne od infrastruktur kapitala in da perpetuirajo njegovo strukturo. Njegovo mesto bi funkcioniralo predvsem kot vozil v produkciji subjektivnosti in bi terjalo ponoven premislek o javnih dobrinah in njihovo ponovno definicijo. Podpiralo bi tako javne službe kot tudi deteritorializirane, subjektivne, abstraktne izjavljalne prakse in pomene, ki bi jih proizvedlo. Mark Guillaume pa postavlja domnevo, da je posledica vseprežemajoče funkcionalnosti industrijskega mesta in izgube vsakršne metanarativnosti postmodernega sveta naraščanje površnosti, anonimnosti in nestabilnosti naših urbanih življenj. Razpršenost mesta na številna, pomena oropana predmestja je nemogoče preseči z nostalgijo po nekakšnem starem mestnem jedru. Namesto tega zahteva "kakofonično mesto" pomenov nešteti posameznikov, ki tvorijo to mesto.

V nasprotju z odzivi, ki si prizadevajo na neki način znova priklicati vizijo tradicionalnega mesta ali pa hočejo ustvariti neko novo obliko stabilnega urbanizma, Peter Eisenman raje poskuša mesto destabilizirati, ga odpreti in ga fragmentirati ter na ta način ustvariti temelje za raziskovanje njegovega bivanja v tem našem nenehno spreminjajočem se svetu. Rem Koolhaas ugotavlja, da je to, kar mesto potrebuje, nekakšna arhitektura brisanja, ki bi ponudila možnost namesto zaključka.

Deset let kasneje so bili v *Times Literary Supplement* odgovori na vprašanje *Kakšno je vaše idealno mesto?* v nekaterih pogledih sicer različni od tistih v *Zone*, vendar pa hkrati tudi zelo podobni. Z izjemo Anthonyja Vidlerja in Jonathana Rabana vsi vprašani ponujajo svojo osebno vizijo ideala in večkrat kot ne celo poimensko navajajo svoje idealno mesto. Navedena mesta so klasičen primer določenega tipa: Benetke, New York, Pariz, Praga, Helsinki in še mnogo drugih. Avtorjem se ta mesta zdijo idealna zaradi svoje dozdevne intimnosti in možnosti aktivnega pešaškega življenja, ker so nasploh prijetna za življenje, polna energije in imajo prelepa mestna jedra.

Jonathan Raban pa trdi, da širjenje mest onkraj znosnih meja starejših mestnih jeder, ki je značilno za devetdeseta, izničuje vsakršno možnost idealnega mesta. Namesto tega kot ideal ponuja London iz sredine devetnajstega stoletja. Anthony Vidler sicer svetuje, da bi opustili poskuse idealiziranja mesta, saj gre pri idealizacijah za kontrolo, vizualno senzibilnost in optično distanco, vendar ga izdaja njegov izbor. Po njegovem zgolj metropole, kot so New York, London in Pariz, predstavljajo kraje, ki so polni vitalnosti in energije.

Odgovori v *Zone* in *Times Literary Supplement* temeljijo na podobnih predpostavkah. Prva predpostavka je, da obstaja mesto, ki ga je mogoče spoznati in opisati: mesto, ki ga je mogoče abstrahirati in reificirati s pomočjo imena ali lastnosti. Druga predpostavka je, da je mesto, pa najsi bo dobro ali slabo, novo ali staro, mogoče zreducirati na vizijo danega subjekta. In končno, da en del, na primer mestno jedro, določena stavba ali značilen detajl, zastopa dosti večjo in kompleksnejšo celoto. Celo tisti, ki do ponovnega urbanega razvoja zavzema-jo radikalno stališče, to počnejo v imenu vizije, ki privilegira njihov lastni, posamični pogled.

Nadalje obstaja tudi tendenca ignoriranja kompleksnosti in celo protislovnosti, ki so vgrajene v same temelje mestnega življenja. Poulično življenje, ki je tako zelo popularno med številnimi intelektualci, ki živijo v starih, moderniziranih mestnih jedrih, je ena realnost. Popolnoma druga realnost pa je realnost geta, kjer poulično življenje, kolikor ga lahko sploh vidimo, pomeni pobeg iz bede in obupa propadajočih in

⁴ *S tem pa nikakor ne mislim reči, da so ljudje, katerih nazore sem na ta način tipiziral, bodisi zlobni ali pa se ne zavedajo realnosti, o katerih govorim.*

⁵ MIT Press, 1995.

opustošenih notranjosti zgradb, v katerih so ljudje prisiljeni živeti. Morda se je od časa do časa koristno spomniti velikih središč tradicionalnih mest, pa četudi v romantičnih barvah: številnim med nami nudijo kar najbolj intenzivno in razburljivo življenje. Prav tako koristno pa je vedeti, da so bila ta neizmerno bogata središča zgrajena na plečih kilometrov in kilometrov urbane bede: vsak Knightsbridge ali Manhattan ima svoj East London ali South Bronx.

Tistim, ki brezskrbno zadovoljni živijo v vzvišeno elegantnih bivališčih, se pogovori o ustvarjanju nestabilnosti ali o arhitekturi propada najbrž zdijo zelo razburljivi. Tistim pa, ki naseljujejo odvratne, propadajoče ulice naših mest, se take ideje najbrž zdijo naivne ali pa celo zlobne. Pomembno je, da kakofoniji naših označevalcev dovolimo, da zastopa naš subjektiven odnos do mesta. Če pa to storimo, ne da bi razkrili, kako realnosti spola, razreda in rase proizvajajo tolikšne razlike in neenakosti med označevalnimi dejanji, s tem ponižamo tako akterje, ki te oznake proizvajajo, kot tudi realnost, iz katere te označitve izvirajo. Trditve, da lahko edinole produkcija subjektivnosti znotraj deteritorializiranega sveta proizvede resnično osvobojevalne prakse, pomenijo romantično preferiranje nekakšnega abstraktnega mesta na račun vsakdanje realnosti. Zanikujejo na primer možnost, da morajo biti mesta za tiste, ki nimajo moči, lokalna in teritorialno definirana, če naj imajo sploh kaj kontrole nad svojo lastno subjektiviteto⁴.

Morda je res, kot trdijo Sennett, Saint in Rykwert v *Times Literary Supplement*, da je posledica vsakega transformativnega dejanja v mestu, vsakega širjenja v mestno zaledje in vsake nove kulturne oblike, kot je na primer Disneyland, izguba javne tolerance in interakcije, našega občutka za realni prostor ter naše sposobnosti razlikovanja med avtentičnim in navideznim. Možno je tudi, da je avtorjevo občutenje spremembe proizvod njegove lastne socialne in kulturne lokacije v mestu: Disneyland mogoče ni nič bolj ali manj avtentičen, nič bolj ali manj odprt drugemu kot kavarne in galerije newyorškega Soha ali londonskega Portobello Rода. Avtentičnost in odprtost nista niti absolutni niti omejeni na kak določen kraj: kot vse druge stvari se spreminjata skupaj s spremembami, ki jih poraja družba.

Arhitekti in urbani kritiki, ki objavljajo v *Zone* in *Times Literary Supplement*, v svojem singulariziranju mesta niso osamljeni. Nedavno tega je izšlo delo avtorice M. Catherine Boyer *Mesto kolektivnega spomina*⁵ (*The City of Collective Memory*), ki je vredno omembe zaradi občutenja kompleksnosti, na kateri so zgrajene naše predstave o mestu, ki pa postane žrtev singularizacije, ko Boyerjeva o sprejemanju teh predstav spre-

govori v ednini: tisto, kar enim predstavlja nered in zmedo, je za druge morda temelj enotnosti. Arhitekti, kot na primer Rem Koolhaas v svojem delu *S, M, L, XL*⁶, govorijo o generičnih mestih in to – ironično – prav v trenutku največjega dometa globalnih determinacij, ko mesta nikdar niso bila bolj *sui generis*: o Los Angelesu, Tokiju ali Singapurju sicer lahko govorimo kot o generičnem kraju s konca dvajsetega stoletja, vendar edinstvenost vsakega od njih postavlja na laž tisto, kar imajo skupnega. Bernard Tshumi⁷ s svojimi "mesti-dogodki" v iskanju vznemirljive centralnosti odreka priznanje vznemirljivosti in ustvarjalnosti periferije. Pri tem pozablja, da center vedno potrebuje periferijo, periferija pa centra ne tako zelo. Kultura na "periferiji" je lahko ravno tako ali pa še bolj energična in ustvarjalna kot ona, ki jo proizvajajo tisti, ki imajo moč, da definirajo centralnost; perifernost je bolj centrova izguba, kot pa je centralnost periferijin dobiček.

V nasprotju s kritiki, ki privilegirajo tradicionalno mestno središče, pa obstajajo drugi, ki cenijo novo prevladujočo strujo planiranega razvoja predmestja oziroma tradicionalne soseske. V delih Andreasa Duanyja in Elisabeth Plater-Zybeck⁸, Petra Calthorpa⁹, pa tudi v zadnjem delu Christopherja Lascha¹⁰ kar vrvi nostalgичnih podob naših malih mest in sosesk. V njih seveda ni prostora za ksenofobijo, razidem, zlobno obrekovanje in zatiralsko omejevanje, ki so značilnost majhnega in lokalnega.

Tisto, za čemer očitno vzdihujejo tako številni načrtovalci in kulturni kritiki, je vrnitev v en sam del naše preteklosti, pa naj si bo mitski ali nostalgичen. Sinekdoha, subjektivni spomin na neko posamično izkušnjo in želja porajajo vizije, te pa postanejo blažilo za odvrtno realnosti, ki jih očitno ti avtorji – morda nevede – sprejemajo kot danosti naše trenutne situacije¹¹. Tudi socialni teoretiki, ki so na splošno sicer manj nagnjeni k predpisovanju, kakšno naj bi bilo mesto, se vseeno nagibajo k singularizaciji le-tega.

Za nekatere od njih je mesto mogoče najbolje razumeti kot prizorišče produkcije znotraj kapitala¹² ali kot prizorišče produkcije kapitala¹³. Mesto vidijo kot odsev strukture globalnega in lokalnega kapitala¹⁴. Nedavne spremembe, ki jih je prineslo tisto, čemur nekateri teoretiki pravijo "postfordovski" in "postmoderni" ekonomski in socialni odnosi, po mnenju nekaterih iz tega tabora zahtevajo večji občutek za "drugega" – na primer spol ali raso – pa četudi v kontekstu produkcije¹⁵. Drugi trdijo, da ta premik ni dovolj: teorije produkcije morajo prenehati privilegirati zgolj razredno in pa determinativno logiko kapitala ter svojo pozornost preusmeriti na kulturne in socialne attribute znotraj same produkcije. Le na ta način bo

⁶ Monacelli Press, v tisku.

⁷ *Event-Cities (Mesta-dogodki)*, MIT Press, 1994.

⁸ *Town and Town-Making Principles (Mesta in načela, po katerih so zgrajena)*, Harvard Graduate School of Design, Rizzoli, Cambridge, 1991.

⁹ *The next American Metropolis (Naslednja ameriška metropola)*, Princeton Architectural Press, New York, 1993.

¹⁰ *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy (Upor elit in izdaja demokracije)*, W.W. Norton & Co., New York, 1995, zlasti 6. poglavje.

¹¹ Glej James Howard Kunstler: *The Geography of Nowhere (Geografija nikjeršnjega)*, Simon and Schuster, New York, 1993, za populariziran izraz krize urbanosti.

¹² Glej Doreen Massey: *The Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production (Prostorske delitve dela: socialne strukture in geografija produkcije)*, Macmillan, London, 1984.

¹³ Kot en primer glej David Harvey: *The Urbanization of Capital (Urbanizacija kapitala)*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

¹⁴ V zvezi z razpravo, kako kapital kot logika produkcije v mestu vpliva tako na kulturne odnose kot tudi na naselivitvene vzorce, glej S. Zulkan: *Loft Living, Culture and Capital in Urban Change (Življenje na podstrešju, kultura in kapital v urbanih spremembah)*,

John's Hopkins University Press, Baltimore, 1982.

¹⁵ Za najpomembnejši primer glej David Harvey: *The Condition of Post-Modernity* (Postmoderno stanje), Basil Blackwell, Oxford, 1989.

¹⁶ Glej na primer Neil Smith: *Uneven Development* (Neenakomeren razvoj), Basil Blackwell, Oxford, 1984.

¹⁷ Glej Manuel Castells: *The Urban Question* (Urbano vprašanje), Edward Arnold, London, 1983 in Peter Saunders: *Social Theory and the Urban Question* (Socialna teorija in urbano vprašanje), Hutchinson, London, 1986.

¹⁸ Glej M. Castells: *The City and the Grassroots* (Mesto in ljudsko), University of California Press, Berkeley 1983.

¹⁹ Glej Elizabeth Wilson: *The Sphinx and the City* (Šfinga in Mesto), University of California Press, Berkeley, 1991, za očarljivo razpravo o odnosu feministične teorije do mesta in njegove zamisli.

²⁰ Glej Raymond Williams: *The Country and the City* (Podeželje in mesto), Oxford University Press, New York, 1973.

²¹ Glej Mike Davis: *The City of Quartz* (Mesto iz kremenca), Verso, London, 1990, za nepozabno razpravo o Los Angelesu, kjer avtor – četudi indirektno – v svoji blade-runnerski obravnavi mesta uporablja veliko število socialnoteoretskih pristopov.

mogoče razumeti, kako na mesta učinkujejo prakse, ki so drugačne od razrednih¹⁶.

Drugi socialni teoretiki trdijo, da je mogoče specifično urbane prakse in forme najbolj razumeti kot "enote potrošnje"¹⁷. Edinole teorija potrošnje omogoča razumevanje interesov, ki tvorijo neko mesto. In edinole razumevanje odnosov med tistimi, ki se ukvarjajo s posameznimi enotami potrošnje, kot so stanovanja, šole, bolnišnice ali ceste, nam lahko pomaga locirati in razumeti konflikte v mestu¹⁸.

Spet drugi – feministke¹⁹, kulturni teoretiki²⁰ in različni komentatorji²¹ – gledajo na mesto kot na prizorišče socialnega boja, ki se odigrava v prostoru. Ti teoretiki gledajo na mesto kot na prizorišče konfliktov, v katerih gre tako za lokalne kot za globalne razmere. Mesto je hkrati struktura moči ter vsota kulturnih in socialnih bojov, ki jih ljudje bijejo, da bi to strukturo osmislili in si v njej zagotovili svoje mesto: kontejner, poln teritorialnih zahtev. Za nekatere teoretike mesto ni več metropola, temveč razpuščena in prostorsko na novo vzpostavljena realnost, ki jo je treba teoretsko obravnavati tako z vidika zgodovine kot tudi z vidika njene lastne prostorsosti.²²

Te socialne teorije so sicer močne in nudijo izdaten vpogled, vendar pa skoraj vse tipizirajo mesto kot neko obliko odnosov, kot kontejner, kot strukturo kontrole in kot singularen kraj. Naj si bo prostor za ljudstvo ali za oblast²³, prostor marginalnosti ali homogenosti²⁴, centralen ali dekoncentriran prostor ali pa prostor, ki ga je izoblikovala bodisi produkcija ali pa potrošnja – vedno se nanj gleda predvsem kot na singularen prostor, socialno strukturo in kulturno formo. Celo tisti postmoderni teoretiki, ki zahtevajo priznanje razlike in drugačnosti, singularizirajo razliko s tem, da zanemarjajo dejstvo, da sta razlika in drugačnost pomembni edinole, kadar sta del poenotene celote.

Mogoče so kategorije, s pomočjo katerih si poskušamo zamišljati in teoretsko približati naša mesta, tisto, kar tako številne med nami zavaja v singularizacijo mesta. Konvencionalne kategorije, ki jih uporabljamo za opisovanje naših mest, so pretežno abstraktne in pasivne. Identificirajo kvalitete, kot sta heterogenost, moč; skupine, na primer razred; identiteto; ter prostorske in družbene oblike, kot sta center ali periferija. Poleg tega so to v glavnem kategorije kontrole, bodisi področne, kot so načrti ali zemljevidi, ali pa strateške, kot so pojasnila ali politična navodila. Le redko, če sploh kdaj, je to jezik mnogoternih praks in aktivnosti, akterjev in dejavnikov, če pa že je, je ponavadi izrazito lokalno obarvan, destruktuiran ter opisno pripoveden.

Splošne kategorije, s pomočjo katerih mesto lahko kartografiramo, planiramo in razlagamo, seveda morajo obstajati,

morajo pa obstajati tudi načini za razumevanje lokalne in vsadanje prakse. Vprašati se moramo, v kolikšni meri je na mesto mogoče gledati kot na poenoteno entiteto in v kolikšni meri ga je mogoče najbolje razumeti kot prostor mnogoternih in različnih pokrajin in akterjev. Če na teorijo gledamo kot na totalizirajoč pregled nečesa, potem:

človeku pomaga postati sončno Oko, ki gleda navzdol
kakor
bog...in je samo gledišče, drugega nič.²⁵

Kadar teoretsko razmišljamo o mestu, pa ga ne smemo razumeti zgolj z vidika moči in privilegijev. Nanj moramo gledati tako s tal kot z neba, tako s pozicije nemoči in revščine kot s pozicije moči in bogastva. Če nam to uspe, ne vidimo več singularnega mesta, temveč *mnogoterno mesto*: vse neštne pokrajine in prostore, situacije, prizorišča, predvsem pa vse prakse, ki sestavljajo neko mesto.

Ali kot nam zna tako zgovorno povedati Michel Foucault:

Ne živimo v praznini, ki jo je mogoče
obarvati z različnimi odtenki svetlobe, živimo
v spletu odnosov, ki zarisujejo prizorišča,
ki jih ni mogoče zreducirati drugo na drugo in
se absolutno ne prekrivajo.²⁶

Čeprav teh prizorišč ni mogoče zreducirati, pa jih pogosto najdemo ob istem času na istem mestu. Nekatera si delimo, drugih ne. V kritičnih trenutkih si izmislimo kako entiteto, ki si jo lahko predstavljamo kot celoto. Ta celota sicer res vzpostavi strukturno ogrodje, na katerega se vsi odzivamo, vendar niti ne osvetli niti ne definira vseh vidikov naše kulturne in socialne prakse. Razlog je v tem, da smo vsi del neke celote, hkrati pa se nanjo ne navezujemo na isti način, na katerega razvijamo primerjalne in ocenjevalne diskurze za razumevanje tako celote kot njenih številnih delov.

Mogoče pa:

Vsakdo ve, kaj mislimo, ko govorimo o "sobi" v nekem stanovanju, o
"vogalu" neke ulice, o "tržnici", o nakupovalnem ali kulturnem "središču",
o "javnem prostoru" in tako naprej.²⁷

Toda tisto, kar vsakdo pozna, morda ni ena in ista stvar.

²² Glej Edward Soja: *Post-modern Geographies; The Reassertion of space in Critical Social Theory* (Post-moderne geografije; ponovna uveljavitev prostora v kritični socialni teoriji), Verso, London, 1989, za pomembno obravnavo tega stališča.

²³ Glej Iris Young: *Justice and the Politics of Difference* (Pravičnost in politika razlike), Princeton University Press, Princeton, 1990, še zlasti 8. poglavje.

²⁴ Glej E. Wilson, op. cit.

²⁵ Michel de Certeau op. cit.: 92.

²⁶ M. Foucault "O drugih prostorih" v *Diacritics* 16, Pomlad 1986:23.

²⁷ Lefebvre: *The Production of Space* (Produkcija prostora), Basil Blackwell, Oxford, 1991: 16.

²⁸ Besedo "kategorija" uporabljam zato, ker v vsakodnevni in filozofski rabi pomeni načine, na katere so organizirani razredi fenomenov, in načine, na katere se razvijajo apriorne koncepcije, ki jih uporabljamo za urejanje senzornih in imaginarnih vtisov tega našega sveta.

Isti kraj je pogosto prizorišče antinomičnih diskurzov ter kontradiktornih in konfliktnih praks. V mestu ni singularen noben kraj, nobena stvar in nobena struktura. Mesto je po svoji lastni naravi ter po naravi brezštevilnih akterjev, ki ga naseljujejo, mnogoterno. Ni ga mogoče definirati in razumeti v njegovi realnosti celote niti ga ni mogoče adekvatno opisati s sklicevanjem na njegove številne fragmente in dele. Ni niti totalno niti parcialno, njegovi elementi pa niso niti popolnoma prepleteni niti popolnoma razvezani. Mesto je mnogoternost svojih številnih delov in celota svojih mnogoternih prizorišč in praks.

V predstavah o mestu kar vrvi manihejskih podob. V jedru ene od podob so mestna središča, polna razburljivih in bogatih kulturnih kreacij ter socialnih interakcij. Pogled na metropolitanska središča z razkošnimi trgovinami, dobro obiskanimi muzeji in gledališči, modnimi ulicami in energičnimi prebivalci, bleščečimi novimi poslopji in vsakršnimi arhitekturnimi čudeši razveseljuje številne med nami. Neko drugo, popolnoma nasprotno stališče pa obsoja taisto mestno središče kot prizorišče in celo vzrok zloma današnje družbene ureditve. Tisto, kar vznemirja druge, je pogled na razpadajočo infrastrukturo, zapuščene zgradbe, narkomane, poulični kriminal, brezdomce ter na urbane nemire, kot je bil tisti v Los Angelesu leta 1992. Ko si predstavljamo predmestje, je to za nekatere med nami prostor mediokritete, kruhoborske homogenizacije in kulturne odtujenosti. K tem podobam spadajo še prizori neskončnih, ponavljajočih se, skrajno dolgočasnih razgledov, naključno raztresenih po pokrajini. V nasprotju s tem gledanjem pa nekateri v predmestju vidijo potencial za rešitev tistega najboljšega, kar ima ponuditi ameriški način življenja. Predmestna skupnost rešuje in ohranja, kar je od velikih demokratičnih tradicij "glavne ulice" malih mest najboljšega.

Vse te različne predstave niso drugega kot rezultat konceptualne disonance in aporij nekega kompleksnega teoretičnega sveta. Predstavljajo tudi različne prostore in kraje, med seboj tekmujoče in celo spopadajoče se socialne pozicije ter historične lokacije, ki jih naseljujejo brezštevilni akterji, ki sestavljajo mesto. So rezultat različnih odnosov do realnosti, ki ji pravimo mesto, ter različnih izkušenj in razumevanj, ki jih ti odnosi proizvajajo.

Zato pa moramo razviti kategorije²⁸, ki nas bodo informirale o mnogoternih izkušnjah in bivališčih, ki tvorijo mesto, obenem pa ne bodo *a priori* zanikovale prisotnosti in učinka običajnih struktur, oblik in družbenih logik. Kategorije, ki jih bomo uporabljali, se bodo morale izogibati privilegiranju katerega koli določenega prostora v mestu in katerega koli

načina videnja mesta, pa tudi privilegiranju odnosa do mesta, izkušnje z mestom ali razumevanja mesta katerega koli določenega akterja. Z vsem tem v mislih si oglejmo enega izmed skupkov kategorij za razmišljanje o mestu v njegovi mnogoternosti.

Obstaja nešteto načinov kategoriziranja mesta in številnih praks ter oblik, ki ga sestavljajo. Glede na to, da sem samo eden od akterjev v mestu in da je moja domišljija precej omejena (spomnimo se samo Calvinovih mest), naj mi bo za začetek dovoljeno predlagati nekaj možnosti in povprašati, v kolikšni meri bi le-te lahko prispevale k našemu občutju mesta kot mnogoternosti: naj mi bo tudi dovoljeno poudariti, da je to zgolj predlog možnih diskurzivnih taktik za "poznavanje" mesta in ne dokončna kodifikacija nekega določenega pristopa: mesto mnogoternosti mora biti vedno odprto za nove in druge možne diskurzivne taktike. Med mnogoternostmi mesta so:

abstraktno mesto / socialno mesto
tehnično mesto / heterotopično mesto
mesto strategij / mesto taktik
spacialno mesto / antispacialno mesto
mesto objektov / mesto subjektov
znano mesto / neznano mesto
strukturirano mesto / destrukturirano mesto
mesto reda / mesto spontanosti
mesto institucij / mesto neformalnega
mesto vdaje / mesto odpora
mesto močnih / mesto nemočnih
mesto noči / mesto dneva
nameravano mesto / neneravano mesto
mesto predvidljivosti / mesto presenečenja
mesto prostorov / mesto neprostora
mesto oblik / mesto brezobličnosti
mesto prizorišč / mesto prizorov
tekstualno mesto / doživeto mesto
mesto komunikacij / mesto tišin

To je samo delček mnogoternosti konfliktov, protislovij in odnosov, ki sestavljajo mesto. Vsakdo med nami bi lahko dodal ne le kakšno novo nasprotje, temveč tudi kakšen nov način gledanja na gornja nasprotja, ali pa bi lahko ustvaril kakšen nov način razporeditve mnogoternosti, na primer v trojicah ali četvericah. Tako bi lahko imeli:

mesto nameravanih prostorov / neprostore / mesto neneravanih neprostorov / prostore

²⁹ Delo Henrija Lefebvrea: *The Production of Space* (Produkcija prostora), Basil Blackwell, Oxford, 1991, je vir za to kategorijo.

mesto destrukturirane kontrole / mesto strukturirane spontanosti

mesto tekstualnih prizorišč / mesto doživetih prizorov

in poljubno število drugih kombinacij.

Nekatere se nam bodo najbrž zdele bolj, druge pa manj smiselne, vendar pa vsaka izpostavlja možne mnogoternosti, ki jih gre upoštevati pri razmišljanju o strukturah, oblikah, akterjih, delovanjih, praksah in prostorih nekega mesta. Vsaka od postavk zaobjema drugo; vsaka ustvarja potrebo po svojem nasprotju ali po svojem drugem (drugih); in vsaka zanikuje možnost, da bi del lahko bil celota. Rezultat tega je, da nobena kategorija ni privilegirana niti ni nobeden od vidikov kategorij statičen. Ena od stvari, ki naj bi jih vseboval naš diskurz o mestu, je vnovično uokvirjanje, vnovično razmeščanje ter vnovično kategoriziranje gornjih predlogov. To naj bi bil diskurz, ki odpira možnosti. Kakšne bi lahko bile nekatere od njih?

Uporaba pojma abstraktni prostor/socialni prostor²⁹ nam pomaga razumeti, kako abstraktne ekonomske odločitve strukturirajo načrtovanje naših mest. Istočasno pa nas opominja, da to abstraktno strukturirano mesto naseljujejo tudi socialni akterji, ki pogosto uporabljajo mesto in proizvajajo prakse, ki jih ti načrti morda niti ne zaobjemajo. Tako niti abstraktna struktura niti socialna pripoved ne zaobjameta mnogoternosti mesta. Če pa razumemo, da je abstraktna oblika neodvisna od socialne prakse, pa se hkrati vendarle uteleša skozi njo, in da je socialna praksa sicer omejena z abstraktno formo, pa vendar od nje neodvisna, nam to pomaga dojeti mnogoterne odnose in proizvodne sposobnosti znotraj katerega koli mesta.

Četudi opisovanje strukture običajno zanikuje vlogo akterjev, pa upoštevanje destrukturiranega mesta znotraj iste kategorije odpira strukturo svetu akterjev in akcij. Prepletanje strukture in njenega nasprotja nas prisiljujeta, da skozi naše konceptualne in izkustvene prakse ugotavljamo, kdaj strukturo imamo, kdaj pa se skozi njo ne utelešamo. Struktura in njeno nasprotje postaneta hkrati podlaga in koncept, in to z uresničenjem enega in drugega, pa tudi z njunim formiranjem skozi strukturirajočo konceptualno prakso. Če so mesta tako destrukturirana kot strukturirana, potem obstoj strukture hkrati determinira in je determiniran skozi prakse in delovanje. Na podoben način se prepletajo tudi objekti in subjekti, in sicer tako, da prvi ustvarjajo podlago, drugi na njej izvajajo svoje prakse, oboji pa se v tem procesu definirajo.

Pri uporabi naših kategorij moramo vedeti, da prizorišča niso samo objekti ali lokacije. Oblikujejo in razkrivajo se namreč skozi prizore, kot jih vidijo različni akterji z različnimi odnosi

do prizorišča. Vendar pa prizor ni neodvisen od prizorišča. Isto velja tudi za prostor. Prostor materialno lahko obstaja kot skupaj objektov. Da pa bi lahko obstajal kot socialni ali kulturni prostor, potrebuje akterje, ki bodo definirali tako njegov pomen in izgled kot tudi prakse, ki iz nikjer napravijo nek prostor. Napraviti prostor v tem smislu pomeni poznati in definirati prakse, ki nam povedo, kaj ni prostor, se pravi, kaj je neprostor. Neprostor tvori pomemben del naših mestnih praks: opozarja na prizorišča dvoumnosti, protislovnosti in anonimnosti. Poleg tega akterjem pove, kam spadajo in kam ne, kdaj nekje so in kdaj ne. Biti nekje in biti nikjer tvorita pomemben del naše izkušnje mesta: enako velja tudi za tekstualno mesto in doživeto mesto. Prepletata se in obstajata kot dela drug drugega. Drug drugega potrebujeta in zahtevata, in to zgolj prek akterjev, ki se vdajajo različnim načinom razmišljanja in različnim praksam, skozi katere se ta odnos uresničuje.

Vsak del našega mesta je ob nekem času oblikoval neki namen. Za mnoge od nas je ta namen brez pomena. Vsak dan si ga na novo izmišljamo in ga spreminjamo. Vsak prostor in vsak kraj v našem mestu je za vsakega od nas rezultat ravnovesja med nameravanim in nenameravanim. Enako velja tudi za predvidljivo mesto in mesto presenečenja. Ravnovesje je tisto, zaradi česar je mesto za vsakogar od nas vabljiva ali pa strah vzbujajoča realnost. Naše delovanje in naše prakse pa so tisto, kar proizvaja ravnovesje ali pa njegovo odsotnost.

Vsi čutimo, da nam mesta, v katerih živimo, kažejo in nas definirajo. Hkrati pa na različne načine definiramo prakse, ki so za nas spontane; prakse, ki niso niti del našega običajnega reda niti jih ne zahteva kak višji red. Vdajamo se redu in se mu hkrati upiramo – vsakdo od nas na drugačen način in v drugačni meri. Enako velja za tisto, kar vemo, in tisto, česar ne vemo. Živimo v svetu nenehne komunikacije, pa je v naših mestih vseeno veliko tišin. Tišin o spodnjih slojih, o nemočnih, o marginalnih. Nemočni seveda še kako govorijo in delujejo v okviru svojih vsakodnevnih taktik, vendar pa njihove prakse in glasove prikrivajo in tišajo strateške prakse in teoretski diskurzi moči, ki hkrati opisujejo in vodijo strategijo ter marginalizirajo in tišajo vsakodnevno taktiko.³⁰

Še naprej bi lahko opisoval kompleksne medsebojne odnose, ki s pomočjo vsake od teh kategorij postanejo mogoči in nujno potrebni. Najvažneje pa je, da si zapomnimo, da teh kategorij ne bi smeli uporabljati kot čistih konstruktov nekega teoretika, temveč kot del diskurza, ki zaobjema mnogoternost načinov vedenja in bivanja v mestu. Če načini vedenja konceptualno širijo naše občutenje mesta – kako bi to lahko pomagalo arhitektom?

³⁰ Za obravnavo razlike med taktiko in strategijo glej Michel de Certeau, op. cit.

Rezultat bi lahko bila knjižnica, kot je tista, ki so si jo zamislili Scogin, Elam in Bray v kraju Buckhead v državi Georgia. Ne služi zgolj potrebi skupnosti po knjižnici, temveč je tudi prostor, kjer samski(e) žurerji(ke) lahko parkirajo s plačilom parkirnine, ki gre za vzdrževanje knjižnice, in kjer bralcem knjižnica sama ponuja prvovrstne funkcionalne usluge, hkrati pa nudi najboljši razgled na središče Atlante. Rezultat bi lahko bil tudi nastanek takšnih javnih umetniških projektov, kot je bil projekt Fearyja & Herona v Peckhamu, eni od londonskih delavskih skupnosti, ki ni služil le čaščenju umetnosti, temveč je tudi definiral prostor za javno srečevanje in izmenjavo, za katerega prej ni bilo čutiti, da na javnem trgu sploh obstaja. Rezultat bi lahko bil načrt, kakršnega sta na natečaju za Dantejev trg v Genovi predstavila Machado & Silvetti; načrt spomenika, ki marginaliziran trg ponovno vpleta v mesto in ustvarja nove prostore za socialno gibanje in interakcijo znotraj samega spomenika. In končno – to je samo nekaj primerov – bi rezultat lahko bil Komunalni zdravstveni center v Lambethu, kot so si ga zamislili Edward Cullinan in družabniki. Ne ponuja le zdravstvenega doma, komunalnega centra, vrta in prostora, kamor je prijetno priti kar tako, temveč bogati enega najrevnejših londonskih predelov s proslavljenim in nagrajenim arhitekturno stvaritvijo.

Širjenje naših načinov poznavanja mesta seveda ne more zagotoviti politične ali ekonomske moči niti ne more razširiti pristojnosti arhitektov kot presojevalcev zamisli o mestu. Lahko pa ustvari nove možnosti in nove potenciale za na novo definirane in transformirane arhitekturne prakse. Skrajno kritično lahko opominja arhitekta, naj si ogledajo svoja prizorišča/prizore in razmišljajo, kaj takšna prizorišča/prizori predstavljajo. Nanje lahko gledamo kot na singularne oblike, lahko pa jih vidimo kot kompleksne prostore, ki mnogoternost utelešajo vedno in sočasno. Pomislimo samo na Campo v Sienni v Palovem času. Je sočasno simbol arhitekturne odličnosti, prostor za krajevni ritual, mednarodno turistično središče in predmet pozornosti mednarodnih medijev. Njegovo bogastvo je v njegovi mnogoternosti.

Zavest o mnogoternosti odpira praksi nove lokacije in prizorišča. Če mesto razumemo kot mnogoterno, potem lokalne prakse, ki jim jaz pravim taktične prakse, postanejo ravno tako relevantne kot strateške prakse. Ustvarjanje prizorišč za moč postane tako le eno od prizorišč/prizorov arhitekturne prakse. Če je v singularnem mestu prizorišče moči – središče mesta, poslovni del mesta – edini prostor v mestu, ki ima pomen, potem to jemlje vrednost številnim drugim prostorom za prakso. Upoštevanje mnogoternosti sicer ne pomeni nujno poti do moči, omogoča pa nam, da cenimo nove prakse, ki smo jih do

sedaj ignorirali. Delovanje v korist revežev in marginalcev, razmišljanje o arhitekturi praks in ne oblik in vzpostavljanje novih dialogov z lokalnim življenjem – pa naj bodo to brezdomci, ženske, sosedska omrežja ali pospeševalci razvoja – ki pa ne prepoveduje dialoga s svetovljanskim, je lahko ravno tako ljubeznivo in ustvarjalno početje kot konvencionalna praksa, ki se povezuje z močjo in deluje zgolj v območju strateške prakse.

Omejitve, s katerimi smo uokvirili svoja videnja mesta, je mogoče zavreči. Razumevanje mnogoternosti postavlja na laž naše lastno solipsistično in omejeno videnje ter odpira možnost drugačnega. Arhitekti lahko k temu prispevajo na toliko različnih načinov. Kontrolo je mogoče zmanjšati v prid učinkovitosti ali taktike začasnosti. Možna so zavezništva med številnimi različnimi skupinami in akterji, ki predstavljajo številne različne realnosti in možnosti. Če statusi in časti prihajajo iz drugih izvorov, kot so centri kulturne moči, to lahko prispeva k spodsekanju kulturne kontrole tistih, katerim so arhitekti po tradiciji vedno služili.

Najbolj pomembno pa je, da zaradi zavesti o mnogoternosti določeni deli mesta – navadno deli, kjer je osredotočena moč – ne bodo več neobhodni in privilegirani. Četudi se moč zaradi tega ne bo spremenila, pa jo bo vendarle težje naturalizirati. Ko bo svet različnih mnogoternosti nekoč bolj domač pojem, kot je to danes, bodo močni z vsem, kar predstavljajo, sicer še vedno močni, vendar pa ne bodo več nujno privilegirani niti jih ne bo več mogoče zamenjati z vsemi tistimi "drugimi", ki so različni. Še več – njegova prizorišča in strategije, njegove teorije in metafore, njegovi akterji in prakse ne bodo več naturalizirani in valorizirani kot del, ki definira celoto. Arhitekti se bodo odprli diskurzu, v katerem sicer obstaja moč in je struktura pomembna, vendar pa v njem akterji tudi prakticirajo in producirajo, delujejo in ustvarjajo ter si prizadevajo definirati mnogoterna prizorišča zase in za druge. Tu je priložnost za arhitekturo mnogoternih možnosti, kakršno implicira smiselna in ustvarjalna *civitas*.

Profesor EDWARD ROBBINS, rojen 1944 v Brooklynu, New York, se že več kot dvajset let ukvarja z vprašanji urbane sociologije. Na temeljih neomarksističnih teorij, ki so jih postavili Lefebvre, Harvey in Castells, njegova provokativna razmišljanja o urbanih strukturah kot protislovnih raznovrstnostih ljudi, krajev in praks, odpirajo nov način pristopa k mestu, k ustvarjanju *civitas*. Od leta 1987 predava na podiplomski šoli za oblikovanje na Harvardovi univerzi v Cambridgu, ZDA. Leta 1994 je pri založbi MIT izšla njegova knjiga *Why Architects Draw? The Social Uses of Drawing*.

Društvo Kortina

Intervju z Branetom Žilavcem

Društvo Kortina je v slovenskem prostoru prisotno že kar lep čas. Njihova dejavnost sega na različna področja. Člani Kortine so nekakšna gonilna sila pri prenosu novih idej (v teoriji in praksi) v domače loge. Vsi projekti pa so med seboj povezani. Združuje jih črpanje idej iz sin-teze spiritualne in mistične filozofije (antropozofija), ki jih je na začetku stoletja zagovarjal Rudolf Steiner. Antropozofija je nova, še nepriznana veda, ki temelji na individualnem razumevanju, svobodi in odgovornosti. V okviru društva trenutno tečejo dejavnosti na področju waldorfske pedagogike, biodinamičnega kmetijstva ter zadnje čase vse bolj aktualne permakulture.

V kakšnih okoliščinah je društvo nastalo in kako se je vaša dejavnost razvijala?

“Zametki današnjega društva segajo v leto 1988. Takrat sem v okviru ZSMS-ja ustanovil gibanje za naravno prehrano. To je bilo tudi obdobje, ko sem doživel osebno spremembo zaradi zamenjave lastne prehrane ter spoznal nov način življenja. Vendar je v Sloveniji takrat zelo malo ljudi poznalo

principe biodinamičnega kmetijstva ter z njim povezano biološko pridelano hrano. Tako smo se znašli v neke vrste getu. Kajti spoštovanje kriterija, da v trgovini ne boš kupil konvencionalno pridelane hrane, bi takrat pomenilo stradanje. Število ljudi, ki je iskalo biološko pridelano hrano, pa je bilo veliko. Večina, ki se je drugače prehranjevala, pa ni poznala načina organizacije in dela na področju ekološkega kmetijstva. Kajti ena od ključnih idej, ki sem jih spoznal, je vzpostavljjanje alternativnega načina organizacije v verigi pridelovalec-predelovalec-trgovec-kupec. Tako sem se povezal s skupino iz Prekmurja, ki je že nekaj časa gojila biodinamično kmetijstvo. Cela ideja je bila zastavljena bolj široko. V Slovenijo naj bi prenesli osnovne standarde za ekološko kmetijstvo, ki jih predstavlja IFOAM (Mednarodno združenje gibanj za ekološko kmetijstvo). Člani IFOAM-a so združenja proizvajalcev, predelovalcev, trgovcev in kupcev, vključeni so tudi svetovalci, pa tudi institucije na področju znanosti, šolanja in informacij. Posamezne večje zemljepisne enote spadajo pod pristojnost regionalnih združenj IFOAM-a.

Slovenija je vključena v sredozemsko regionalno združenje s sedežem v Kairu. V tem času smo se pri Kortini odločili ustanoviti zadružno, toda ker je bil ta korak storjen preveč hitro, ta združba ni imela pogojev za preživetje. V naslednjem obdobju je nastala pekarna Sonček. Ugotovili smo, da je pogoj za resno delo na tem področju tudi zagotovitev lastnega finančnega vira. V predelavi lahko dodaš neko kvaliteto, energijo in za to dobiš nekaj denarja. Kot posrednik je težje preživet. Na ta način smo pomešali dva sektorja – neprofitnega in gospodarskega. Tudi IFOAM je tako organiziran. Na eni strani imamo organizacije-zveze, ki so neprofitne, člani so pa kmetje, predelovalci, trgovci, se pravi pravne osebe, ki od te dejavnosti živijo. V okviru pekarnice Sonček smo vzpostavili sodelovanje z "Zvezo društev za cerebralno paralizo Slovenije", tako da je pekarna postala ena izmed invalidskih delavnic pod okriljem te zveze. Zadnja leta se posvečamo predvsem projektu "Uvajanje permakulture v Slovenijo". Začeli smo zbirati informacije, ki jih prej nismo poznali. Vedeti moramo, da je permakultura samo en sistem znotraj ekološkega kmetijstva. V društvu smo se strinjali, da je prav permakultura zelo primerena za naš prostor. Konceptualna zanimivost metode je zanimiva predvsem zato, ker jo lahko sprejmejo tudi ljudje, ki imajo zadržke do bolj "new-agerskih" metod (npr. biodinamična metoda je taka, da zahteva drugačen svetovni nazor, poznavanje teorije o kozmičnih in zemeljskih silah...). Sredstva za ta projekt smo dobili preko natečaja na REC-u (Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe). Pogoj za sodelovanje na razpisu je bil, da smo nevladna organizacija. Ker je en od ciljev društva Kortina razvijanje biodinamičnega kmetijstva in ker je permakultura dobra "podlaga" za razvoj biodinamičnega načina pridelovanja, smo se odločili, da ta projekt izpeljemo pod okriljem sekcije za biodinamično kmetijstvo društva Kortina. S časom pa so se dejavnosti povezane s permakulturo toliko razširile, da sedaj ustanavljamo Inštitut za permakulturo.

Društvo Kortina je v tem obdobju dejavno predvsem na področju širjenja waldorfske

pedagogike. Gre za antropozofski način delovanja, kjer se na znanstveni način proučuje duhovni svet. Vendar to znanje samo po sebi ni nič vredno, če ga ne prenašamo v vsakdanje življenje. Rezultati antropozofskega gibanja v svetu so vidni predvsem na področju šolstva (nad sto waldorfskih šol po celem svetu), na področju biodinamičnega kmetijstva (npr. Združenje Demeter v Nemčiji), veliko število antropozofskih zdravstvenih ustanov, terapevtskih skupnosti za invalide, narkomane... V Sloveniji deluje waldorfski vrtec, šola ter posestvo za biodinamično pridelovanje hrane (žita, sončnice, lan)."

Kako bi pojasnili bistvo permakulture nekomu, ki prvič sliši za to besedo?

"Bistvo permakulture je zavedanje, da so vse stvari, ki jih okoli nas načrtujemo, načrtovane v nekakšne ekosisteme. Naučiti se moramo, da so stvari med seboj povezane. Preden nekaj načrtujemo, moramo najprej spoznati lastnosti mikro-okolja. Naučiti se moramo opazovanja narave. Šele ko pridemo do te stopnje, lahko začnemo z načrtovanjem sistemov, ki posnemajo ekosistem. Avtorja knjige "Uvod v permakulturo" Bill Mollison in Reny Mia Sley, sta ta princip razvila s pomočjo opazovanja ekosistema gozda. Tako sta ugotovila, da ima vsaka stvar svojo funkcijo in vlogo. Na ta način sta začela vzpostavljati nov model kmetijstva, kjer je vse povezano, ni več sektorskega pristopa. Stvar se je nadgrajevala, tak da danes permakultura zajema področja od načrtovanja hiš, etičnega ravnanja z denarjem, načrtovanja vrtov, do vzpostavljanja drugačnega načina bivanja v mestu (četrti brez avtomobilov, co-housing – souporaba skupnih prostorov v gospodinjstvu...). Max Lindegger, eden od vodilnih strokovnjakov na področju permakulture, jo je opisal takole: "Permakultura je trajen, samozadosten sistem kmetovanja, ki se obnese tako v kmečkem okolju kot v mestnem okolju. Načrtovan je tako, da v specifičnih okoljih omogoča učinkovito, z malo truda vzdrževano, optimalno donosno družbo dreves, rastlin, živali in človekovih dejavnosti. Njena glavna cilja sta ekološka

uravnoteženost in raznolikost ekosistema, načrtovanega tako, da varuje zemljo, vodo, energijo in druge naravne vire." Leta 1981 so v Avstraliji prvi udeleženci končali tečaje izobraževanja o osnovah permakulture in začeli z izdelovanjem načrtov za zemljišča po načelih permakulture. Do danes se je teh tečajev udeležilo preko 4000 ljudi, ki na različne načine delujejo v številnih ekoloških in družbenih gibanjih. Po zadnjih podatkih obstaja na svetu že 125 centrov za permakulturo, ki so raztreseni po vseh petih celinah. Kmalu bo tudi v Sloveniji začel delovati Inštitut za permakulturo, ki bo nekakšen servis za vse bodoče kmetovalce in ostale interese. V prvi fazi bo Inštitut imel samo informacijsko vlogo, v smislu, da bo zbral v informacijsko mrežo vse, ki se bodo kakorkoli ukvarjali s permakulturo."

Permakultura je torej na udaru. Kaj obsega tekoči projekt "Uvajanje permakulture v Slovenijo?"

"Osnovni cilji projekta so: uvajanje permakulture na vse praktične ravni delovanja posameznikov, skupin in organizacij, uvajanje temeljnih načel permakulture v kmetijsko izobraževanje in kmetijsko politiko ter postopno uveljavljanje principov trajnostnega razvoja v naši družbi. Glavnina projekta bo potekala na področju izobraževanja in vzpostavljanja strokovne podlage za razvoj permakulture v Sloveniji. Poleg tega bodo potekale redne promocije permakulture preko javnih predstavitev posamičnih korakov našega projekta. Ti koraki so naslednji:

- Prevod in izdaja knjige "Uvod v permakulturo" (knjiga je izšla decembra 1994),
- Osnovni tečaj o permakulturi (potekal bo v dveh delih, teoretično in praktično, udeleženci obeh delov si bodo pridobili mednarodno veljavno potrdilo, ki je pogoj za pridobitev diplome "Permaculture Design Diploma"),
- Vzpostavitev servisa za permakulturo,
- Za zaključek projekta bomo organizirali tiskovno konferenco, na kateri bomo predstavili rezultate projekta in nadaljnje korake. V prihodnosti mislimo izvajati nove izobraževalne dejavnosti, prevajati in izdajati

ново literaturo o permakulturi, širiti dejavnost servisa za permakulturo ter vzpostaviti šolsko kmetijo za permakulturo."

Spadate med društva, ki dobiček reinvestirajo v svoje nadaljnje delovanje. Kdo poleg države še financira vaše projekte?

"Projekt "Uvajanje permakulture v Slovenijo" so dosedaj finančno podprli Regionalni Center za Okolje za Srednjo in Vzhodno Evropo (REC), Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo, Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za okolje in prostor, Inštitut za permakulturo, Tyllagum, Avstralija ter Gaia Trust iz Danske. Kar se tiče ostalih projektov, je na srečo država prisiljena financirati projekte, ki so iz ekološkega vidika kvalitetni. Tukaj je zelo pomembna zavest javnosti, ki stoji za "eko-projekti". Vendar pa obstaja glede financiranja s strani države velik problem. Preden država začne sofinancirati projekte nevladne organizacije, lahko tako društvo propade. Kajti v Sloveniji še ni vzpostavljen sistem direktne podpore. To pomeni, da ne dobiš denarja na začetku, takrat ko ga tudi najbolj rabiš, dobiš ga šele, ko si se dokazal na svojem področju. Kar se tiče financiranja projekta "Uvajanje permakulture v Slovenijo" iščemo sredstva pri raznih fondacijah, ki financirajo razvoj permakulture in razvoj ekoloških projektov. Prijavljamo pa se tudi na vse državne razpise. Pomemben vir prihodkov je tudi organizacija izobraževanja in tiskanje knjig. Upam, da se bo s časom tudi pri nas uveljavil princip donacij s strani posameznikov ali podjetij. Moj cilj pa je kljub vsemu ostati neodvisen."

Kakšno je vaše delovanje v javnosti?

"Na tem mestu lahko govorim samo o segmentu kmetijstva oz. prehrane. Moje delo je ves čas koncentrirano v verigi pridelovalec-kupec. Lahko bi celo rekel, da se ukvarjam s trženjem, čeprav to delam na drugačen način. Naša strategija je predvsem vzpostavljanje stika z ljudmi. Izkušnje s pekarno Sonček so pokazale, da dosti bolj pomaga direktna komunikacija s kupcem kot ne vem kakšna reklama. Izogibamo se reklamiranju v smislu prepričevanja ljudi o ne vem čem. Zagovar-

jamo princip svobode do izbire. Zato je edina pomembna stvar informirati, kaj in kako nekaj delaš. Kupec se mora nato svobodno odločiti. Dokler imajo ljudje samo eno možnost, nima-

jo svobode izbiranja. To je daljša in bolj naporna pot do kupca, po drugi strani pa je ta pot bolj sigurna. Gradimo na komunikacijah, ki se večinoma ne prekinajo.”

Energija sončnega sevanja

Vloge sonca kot vira vseh energij na zemlji in vsega življenja ter koordinatorja številnih procesov v naravi, ki odreja človeku, živalim ter rastlinam ritem in način življenja, so se naši **predniki** in prve civilizacije mnogo bolj zavedali ter jo upoštevali kakor mi danes, tako v smislu simbolnosti kot tudi v svojem vsakdanjem življenju. Znali so **prisluhniti naravi**, se učiti od nje, živeti v sožitju in ravnotežju z njo – to je bil njihov način “izkoriščanja” narave. Sonce so sprejeli kot simbol, postalo je pomemben soustvarjalec njihovih bivališč, arhitekture.

Energijo sončnega sevanja lahko **izkoriščamo neposredno ali posredno**. Pri neposrednem izkoriščanju govorimo o pasivnem, aktivnem in hibridnem sončnem ogrevanju ali ohlajevanju prostorov na energijo. Najpomembnejši posredni učinki sončnega sevanja pa so hidroenergija (kinetična energija tekočih voda), energija vetra (zračna cirkulacija), biomasa (generično ime za ves material organskega izvora) ter toplotna in kinetična energija naravnega okolja (zrak, zemlja, voda).

Sončna energija prihaja na Zemljo v obliki elektromagnetnega valovanja. Približno 47 % te energije predstavlja svetloba, 46 % infrardeče (IR)

sevanje, 7 % pa ultravijolični (UV) žarki. Zaradi sipanja in absorpcije sevanja v atmosferi doseže površino Zemlje nekoliko oslajeno sevanje spremenjene spektralne sestave. To je **direktna komponenta sončnega sevanja**, ki nastopa ob jasnem vremenu. Zemeljsko površino pa doseže tudi indirektna komponenta, to je **difuzno sevanje**, sestavljeno iz pretežno kratkovalovnega sevanja zaradi sipanja sončnega sevanja v ozračju in dela sevanja, ki ga predstavljajo od naravnih in umetnih ovir in objektov v okolici odbiti sončni žarki. Globalno sevanje je torej sestavljeno iz direktne in difuzne komponente.

STANJE V SLOVENIJI

Celoten potencial sončnega sevanja za Slovenijo znaša približno 23.000 TWh, kar je nad 300-krat več kot znaša raba primarne energije. Novejše študije kažejo, da je tehnično razpoložljiv novi potencial pri obstoječih tehnologijah približno 960 GWh na leto, kar je enako približno polovici slovenskega deleža proizvodnje električne energije iz Nuklearne elektrarne Krško, oziroma dobri tretjini letne proizvodnje elektrike

iz Dravskih elektrarn. Danes izkoriščamo le približno 28 GWh, kar je le 3 % ocenjenega tehničnega potenciala.

V **zimskem času**, ko je potreba po ogrevalni energiji največja, dobimo žal le približno 10–15 % celotne letne količine sončne energije. Podatki o letnem **številu ur sončnega obsevanja** za nekatere slovenske kraje za leto 1993 kažejo, da bistvenih razlik v trajanju osončenosti ni, razen seveda v primorskem delu: Celje 1899 ur, Ljubljana 1891 ur, Maribor 1893 ur, Murska Sobota 1935 ur, Novo mesto 1944 ur, Portorož 2332 ur in Postojna 1956 ur.

Povprečno dnevno globalno sevanje v Ljubljani variira od približno 0,8 kWh/m² pozimi do približno 5 kWh/m² poleti. V grobem lahko te podatke, pri katerih je že upoštevana oblačnost in motnost ozračja, upoštevamo za večji del slovenskega ozemlja. V vsem letu prejme kvadratni meter vodoravne sprejemne ploskve približno 1100 kWh sončne energije, od tega spomladi približno 320, poleti 480, jeseni 190 in pozimi 110 kWh.

V Sloveniji je trenutno instaliranih okoli 82.000 m² **sončnih kolektorjev**, ki proizvajajo letno skoraj 29.000 MWh energije. V energetske strategiji Slovenije je bil opredeljen cilj proizvodnje in vgradnje 200.000 m² kolektorjev do leta 2010. Z uporabo sončnih kolektorjev za pripravo tople vode v gospodinjstvih lahko v idealnih razmerah pričakujemo prihranke energije tudi do 50 %. Vgradnja panelov s **sončnimi celicami** v Sloveniji trenutno sicer še ne sledi tempu vgradnje kolektorjev, vendar pa se že kažejo pomembni rezultati na področju avtonomnih sistemov za električno oskrbo individualnih objektov, ki nimajo možnosti priključka na omrežje.

PASIVNE SOLARNE ZGRADBE

Izkoriščanje sončne energije v zgradbi poteka običajno preko direktnega zajema skozi zastekljene dela ovoja, steklenjake in atrije, z akumulacijo in oddajanjem toplote v zbiralno-shranjevalni steni ali s pomočjo (zračnih ali vodnih) sončnih kolektorjev in sončnih celic.

Cena postavitve **pasivne solarne zgradbe** je lahko povsem primerljiva s ceno "klasično" zas-

novane zgradbe. Z zasnovo, ki vključuje principe pasivnega zajema sončne energije, lahko realno pričakujemo **prihranke** v količini energije za ogrevanje zgradbe od 30 do 50 %. Nemške študije, oprte na njihove praktične izkušnje, navajajo celo vrednosti prihrankov do 70 %. Dodaten moment, na katerega je nujno opozoriti, je **visoka raven bivalnega udobja in izboljšana kakovost življenja**, ki jo nudi taka (pasivna solarna, ekološka, bioklimatska) zgradba. Ob preverjanju ekonomskih parametrov pred odločitvijo za tip gradnje je to potrebno vsekakor upoštevati. Uvajanje novih tehnologij in novih arhitekturnih zasnov pa mora biti na eni strani opredeljeno tudi z vsebino **predpisov in standardov**, na drugi strani pa vzpodbujeno s finančnimi **ugodnostmi in stimulacijami** za investitorje.

POTENCIALNE PREDNOSTI LOKALNE RABE:

boljša dostopnost in lažja uporaba, višja učinkovitost z boljšo prilagoditvijo končni (upo)rabi, večja ekonomičnost zaradi manjše količine odpadkov in goriva, ki je praktično zastoj, boljša lokalna kontrola zaradi manjše kompleksnosti sistemov, možnost novih lokalnih delovnih mest, hitrejša lokalna rast in podobno.

Od vseh obnovljivih virov se zbiranje in raba sončne energije na prvi pogled res zdi kot idealen primer možnosti za "lokalne" tehnologije. Gledano z **energetskega vidika lokalne skupnosti** se kot **smiselna** kaže predvsem **skupna uporaba** kolektorjev, panelov s sončnimi celicami in drugih, tudi večjih solarnih sistemov, za skupine objektov s skupnim toplotnim hranilnikom in povezavo z obstoječim električnim omrežjem. Pri tem je potrebno poudariti tudi to, da naj bodo vsi ti elementi vkomponirani v grajeno okolje tako, da skupaj z njim tvorijo zaokroženo arhitekturno celoto.

Sončna energija lahko že danes zagotovi del potrebne energije za ogrevanje in ohlajevanje, izboljša kvaliteto bivanja in oplemeniti bivalno ali delovno okolje ter ekonomično oskrbuje z električno energijo tiste porabnike, ki so daleč od omrežij. Z ustreznim znanjem jo lahko koristno izrabimo tako pri novogradnjah kot pri arhitekturni in energetske prenovi obstoječih

enodružinskih, večstanovanjskih in poslovnih zgradb. Vedno več je tudi primerov, ko so lokalne skupnosti oziroma manjša naselja ali

skupine zgradb zasnovane po "solarnih" principih.

Tekst: SABINA JORDAN, MIHA TOMŠIČ (FAKULTETA ZA GRADBENIŠTVO UNIVERZE V LJUBLJANI), priredba: A. Klemenc

Citabnica

Drago bralstvo!

V uredništvu Časopisa za kritiko znanosti smo se odločili za temeljito vsebinsko in oblikovno preoblikovanje rubrike, v kateri smo doslej recenzirali in ocenjevali domače in tuje knjižne novosti.

Prva novost, ki ste jo najprej opazili, je poimenovanje rubrike, Čitalnica, in njena nova oblikovna podoba. Rubrika bo poslej razdeljena na štiri dele:

1. Recenzije – torej daljše, analitične, bolj poglobljene ocene knjig (praviloma od 5 do 8 tipkanih strani, dvojni razmik med vrsticami, brez opomb), ki jih mora avtor obvezno tudi nasloviti (poleg seveda vseh potrebnih podatkov o knjigi); v reviji bodo postavljene dvokolonsko;
2. Prikazi in pregledi – pregledne ocene knjig oz. prikazi (3–4 strani, dvojni razmik, brez opomb); v reviji bodo postavljene trikolonsko;
3. Dialogi oz. polemike o knjigah – knjižne ocene več recenzentov, komentarji ob recenzijah teh knjig v drugih medijih ipd.;
4. Novo na tujem – kratko, zelo zgoščeno predstavljanje knjižnih novosti iz katalogov tujih založb, ki se nanašajo na vsebinske bloke v posamezni številki ČKZ-ja (od naslednje, 179. številke revije dalje).

Tudi honoriranje prispevkov bo usklajeno s to novo strukturo rubrike, torej diferencirano.

Ohraniti pa nameravamo nekatere elemente dosedanje prakse: izbira recenzij in prikazov bo vsebinsko sledila temam blokov, objavljane naslovnice knjig itn.

V Čitalnici bodo predstavljene knjige:

- ki so izšle pri domačih založbah pred manj kot dvema letoma;
- tuje, praviloma stare manj kot štiri leta.

V prihodnje nameravamo vzpostaviti stike s tujimi založbami, ki bi bile zainteresirane za predstavljanje svojih knjižnih novosti slovenski javnosti.

S temi spremembami želimo:

- dvigniti in obenem diferencirati raven recenziranja in ocenjevanja knjig v ČKZ-ju;
- slediti knjižnim novostim na slovenskem in tujih knjižnih trgih na področju družboslovja;

- afirmirati rubriko recenzij in knjižnih ocen kot pomembnega dela uredniške politike in vsebinskega koncepta ČKZ-ja;
- pridobiti k sodelovanju nove sodelavce, ki bi si s pisanjem knjižnih ocen pridobivali potrebne izkušnje pri nadaljnjem strokovnem delu;
- prispevati k oblikovanju kulture recenziranja in ocenjevanja knjig na Slovenskem;
- spodbuditi medrevialni in/ali znotrajrevialni dialog oz. polilog o knjižnih novostih, ki so posebej odmevne.

Tale zapis je torej namenjen starim, uveljavljenim recenzentom in ocenjevalcem knjig na straneh ČKZ-ja, hkrati pa je tudi povabilo novim, ki bi jih zanimalo tovrstno delo in ki so pripravljeni in strokovno usposobljeni za takšno sodelovanje.

Še enkrat, dobrodošli v Čitalnici Časopisa za kritiko znanosti!

Mitja Velikonja,
urednik Čitalnice

Igor Pribac

Telo, ženska in moške teorije političnega

Adriana Cavarero, *Corpo in figure, Filosofia e politica della corporeità*, Feltrinelli, Milan 1995, str. 238, cena: 30.000 Lit.

Knjiga **Telo v figurah, Filozofija in politika telesnosti** noče biti knjiga o filozofskih in drugačnih idejah in predstavah o telesu, ki bi se v Italiji znašla pred nelahkim soočenjem z dobro tovrstno Galimbertijevo knjigo (Umberto Galimberti: *Il Corpo*, 1983). Bolj kot filozofske teorije o telesu avtorico zanima zgodovinska usoda nenavadnega razmerja med telesom in politiko (še bolj pa politično filozofijo) od antične Grčije do prvih svitanj moderne dobe. Osnovna teza avtorice je, da je odnos filozofsko političnega diskurza do telesa zaznamovan z razcepom.

Po eni strani ta diskurz odlikuje – zanjo nesamoumevna – izključenost telesa iz razpravljanj o politiki. Telo je po definiciji nepoli-

tično, izključeno iz območja političnega, ki ga že od pristopa velikih Grkov definira govor o tistem pravičnem in dobrem, ki ne zadeva več telesa. Aristotel je telo in skrb zanj uvrstil v nepolitično sfero hišnega gospodarstva in politiki namenil prizadevanje za uresničevanje dobrega življenja, ki je nadgradnja skrbi za telo in meri na duha človeka.

Paradoks in razcep pa je v tem, da je hkrati s to izključitvijo telesa iz politične sfere zaživela metafora, ki konceptualno ločeni sferi združuje na ravni imaginarnega. Že pri Platonu srečamo zametke figuralne analogije med telesom in politično ureditvijo polisa – res je, da Platon v teh analogijah ni uporabil besede *soma* –, ki se je v srednjem veku razrasla in se ustalila v še danes živem izrazu "politično telo" in vseh njegovih izpeljavah (volilno telo, predstavniško telo, skupščinsko telo...). V metaforični bližini telesa politiki spregovori druga resnica, ki jo "logocentrični" diskurz o politiki skuša potlačiti. Telo, ki ga racionalistični pristop skuša zajeti in z njim opraviti v predpolitičnih "antropoloških" teorijah, v katerih se zatrjuje njegova inferiornost duhu in umnemu v njem; telo, ki je tako ločeno od normativnih raziskovanj politike, v katerih je v ospredju iskanje najumnejše ureditve odnosov med ljudmi, se z njimi intimno zbliža kot izbrana figura analogij, ki s strukturo telesa in odnosom med njegovimi deli ponazarjajo strukturo in odnose v makrotelesu države.

Do tod nič posebno novega, bi lahko rekli. Organološka metafora telesa in njeni začetki pri Platonu in Aristotelu so raziskani. Če bi avtorica razvoj svoje interpretativne sheme sklenila na tej točki, bi bil njen prispevek razmeroma majhen. Vendar tega ne stori. Njen prispevek k zgodovini političnih simbolizacij telesa je kompleksifikacija te interpretativne sheme s konceptom seksuacije telesa. V opoziciji logosa in telesa se zrcali opozicija med moškim in ženskim telesom, ki analogije zaplete. Za Grke je bila telesnost predvsem specifična lastnost ženske narave, lastnost, ki je bila pri ženskah bolj poudarjena kot pri moških, medtem ko je bila moškim pripisana umnost, ki si telesnost lahko podredi. Problem – in njegova rešitev – je v tem, da je bila umnost edina specifično

človeška lastnost in hkrati tista, ki je odločala o politični usposobljenosti. Od tod je vidna vzporednica: izgon telesa iz političnega diskurza se prekriva z izgonom ženske iz javnega življenja, ker so v njej videli poosebljenje nesposobnosti samoobvladovanja, trpnost in neposrednost animalične pulzionalnosti, torej telo, ki ga duh še ni podredil in naredil za sredstvo svojega uveljavljanja.

Če nepripravljenost Grkov priznati politično kompetenco ženskam kaže na njihovo nepripravljenost, da bi telo mislili kot avtonomno v odnosu do duha, analoška podoba političnega reda, ki jo odigra telo, kaže na nekaj drugega. Telo, ki simbolizira normativen politični red, namreč v skladu s to isto logiko ne more biti več žensko, ampak je lahko le moško telo: telo odraslega moškega brez otroštva in starosti, ki ga ne mučijo neobvladljive prvinske strasti, že pokorjeno, statično in brezkrvno telo v oblasti uma.

Ta teoretski okvir, ki razkriva odločen protiandrocentrični pristop avtorice, prežema celotno knjigo. V njej ne gre za zgodovinsko izčrpno spremljanje usode politične metafore telesa, temveč bolj za izbrana poglavja zgodovine tega ideologema, ki se osredotočijo na antično Grčijo in začetke moderne dobe. Grški svet reprezentirata Platon in Aristotel, modernega pa Hobbsova metafora iz predgovora v *Leviatanu*, kjer primerja politično telo z delovanjem telesa, primerjava, ki je tokrat že modeliranega v skladu s predstavami o živem telesu, ki jih je proizvedlo mehaniziranje fizioloških procesov.

Dolgi interval med obema obdobjema premošča poglavje o usodi organološke metafore v srednjem veku in renesansi, ki interpretira *Polycraticusa* Janeza Salisburyskega in seveda ne more mimo komentiranja Kantorowiczevih ugotovitev v *The King's Two Bodies*. Ta poglavja so sicer zelo zanimiva, informativna, napisana v tonu, ki nikakor ni pamfletistično lahkoten v glade na avtoričina izhodišča predvidljivi obsodbi asexualnega logocentrizma, v katerem se prikrito zrcali falocentrizem, temveč so dobro pretehtana, temeljijo na tekstni analizi, v svojih sklepih so argumentirana in oprta na poznavanje pertinentne strokovne literature, skratka "strokovno" neoporečna.

Najbolj izvirna pa je avtorica, ko teoretskemu diskurzu o telesu v grškem in modernem svetu pridruži dva poetska "protispeva" iz literarne zakladnice. Platonov protispev in ekzemplifikacija izvrženja ženskega telesa iz govora o polisu je Antigona, junakinja, ki jo mesto živo zakoplje izven svojih obzidij, ker je s svojim incestuoznim pokopom brata kršila njegove zakone. Podobno je protispev hladu, ki veje iz Hobbsove metafore, Shakespearova Ofelija iz Hamleta. Knjigo sklepa še kratek dodatek, v katerem se literarnim vzporednicam teoretskih premikov, ki z drugimi sredstvi vendarle pripovedujejo isto zgodbo, kot jo teorija (izključitev telesa iz polisa v primeru Antigone, izginotje Ofelije v blatu, ki jo požre, kot pogoj nastopa mehničnega telesa Leviatana), pridružuje še imaginarno ponovno vstajenje ženskega telesa, torej telesa sploh. Uprizorita ga Antigona iz teksta Marie Zambrano in imaginarna Ofelija, Ondina Ingeborga Bachmanna.

Dorijan Keržan

Sage in socialna teorija

Gísli Pálsson (ed.): *From Sagas to Society, Comparative Approaches to Early Iceland* Hisarlik Press, 1992, 338 str.

Srednjeveška Islandija je razmeroma nova tema socialno in historičnoantropoloških študij. Pričujoča knjiga je pravzaprav šele drugi zbornik, ki se ukvarja s to temo. Prva knjiga s to temo, *The Anthropology of Iceland*, je izšla leta 1989 in sta jo uredila Paul Durrenberger (tudi soavtor enega od prispevkov v tem zborniku) in Gísli Pálsson. Če prvi knjigi še lahko očitamo, da ni bila konceptualno zrela, saj je združevala tako moderno kot srednjeveško islandsko antropologijo in celo preučevanja kanadskih Islandcev, in da je bila kakovost člankov precej neuravnotežena, pa gre pri sedanjí knjigi za zelo natančno profilirano delo, ki se ukvarja z zgodovinskim obdobjem, ki je zaradi narave svojih virov morebiti najbolj primerno za antropološko preučevanje oziroma je historiografija pri njegovem preučevanju morala vpreči tudi antropološke koncepte in modele. Zato tudi ni presenetljivo, da so se v zborniku znašli zgodovinarji (med njimi celo Le Goff in Gurevich; za prvega je bilo to prvo srečanje s sagami, drugi pa je že v šestdesetih in sedemdesetih letih objavil nekaj člankov o srednjeveški Islandiji), antropologi, literarni komparativisti in arheolog ter pravnik.

Knjiga je razdeljena na šest delov, ki bolj ali manj pokrijejo vsa polja, s katerimi sta se doslej antropologija in nova zgodovina (to je pogojna oznaka, ki pa je potrebna, saj je stara islandska zgodovinska šola zanikala kakršno koli zgodovinsko vrednost sag) ukvarjali, od ovrednotenja virov, osebnosti, mitologije, socialne strukture do politike, ekonomije in konstrukcije spolnih razmerij. Omeniti pa velja še pomanjkljivost knjige; manjka resnejša analiza sorodstvenih razmerij v sagah, v katerih kar mrgoli genealogij, ki doslej še niso bile zadovoljivo analizirane (v že omenjeni *The Anthropology of Iceland* je odličen članek o sorodstvu napisal George Rich).

V uvodnem prispevku z naslovom *Text, life and saga* urednik knjige Gísli Pálsson predstavlja nekatere splošne probleme pri preučevanju sag in opozarja na pomen sag kot etnografskega gradiva o zgodnji Islandiji in srednjeveški Skandinaviji v celoti, pri tem pa loči dva pristopa: etnografsko preučevanje sag, ki raziskuje partikularne vidike družbe in kulture, in k sagam usmerjeno etnografijo, ki komparativno preučuje sage.

Sage kot etnografski material so tako tekst kot kontekst svoje družbe, ugotavlja v *Some methodological considerations in connection with the study of sagas* Preben Meulengracht Sørensen, zato v njih ni mogoče ločevati zgodovinskih dejstev in fikcije, ker ne enega ne drugega tako v literarnem kot historiografskem pomenu pravzaprav nimajo. Prav zato jih je treba raziskovati z etnološkimi in antropološkimi metodami, saj so na neki način, kot pravi Sørensen, etnografske monografije, pri katerih pa se je treba zavedati, da so že same v mnogočem interpretacija lastne družbe in kulture, občasno pa tudi samih sebe.

Čitalnica

Jesse L. Byock se v svojem članku *History and the sagas: the effect of nationalism* ukvarja s problematiko recepcije sag med Islandci v tem stoletju, pri čemer ugotavlja, da je bila ta pogojena najprej s položajem Islandije v okviru Danske države in potem v času personalne unije z Dansko. Sage so imele v tem času zlasti nacionalnoosvobodiljski pomen, zato jih niso hoteli razumeti kot oralna besedila, ki pripovedujejo zgodovino, temveč so morale biti dela vrhunske literature v času, ko česa podobnega preostala Evropa ni imela. Islandska šola je tako povsem izključila preučevanje sag kot dokumentov o času, zato pa se je toliko bolj posvečala njihovi literarni vrednosti.

Sverre Bagge pa v *From sagas to society: the case of Heimskringla* na primeru zgodb o norveških kraljih, ki jih je v prvi polovici 13. stoletja napisal Snorri Sturlusson, ugotavlja, da se pristopa modernih in starih zgodovinarjev bistveno razlikujeta in da je v tem dejstvu iskati odpor modernih zgodovinarjev do uporabe tekstov, ki bi lahko bili zgodovinske kronike, kot je denimo Heimskringla. Njegova osnovna teza je, da današnji zgodovinarji instinktivno mislijo v kategorijah razredov in družbenih skupin, čeprav po njegovem družbeni konflikti in njihove razrešitve v srednjem veku temeljijo na posameznikih in skupinah, ki jih povezuje osebna lojalnost in ne politična pripadnost. Ob tem se Bagge še sprašuje, ali gre pri Snorrijevem tekstu bolj za tekst o islandski ali norveški družbi.

Članek znamenitega ruskega zgodovinarja Aarona Gurevicha *From sagas to personality: Sverris saga* se osredotoča na problem osebnosti in njene interpretacije v sagah. Opozarja, da posameznih junakov sag ni mogoče razumeti le kot družinsko in sorodstveno determiniranih osebnosti, katerih vloga je le v nastopanju v rodovnih sporih. Primer sage o Sverrirju morda sicer ni tipičen, vendar po Gurevichevem mnenju kaže, kako je mogoče z natančnim branjem in poznavanjem socialnega sistema razbrati tudi psihologijo junakov.

Doživljanje čustev je pri junakih sag sicer zelo skopo opisano, pravi William Ian Miller v

Emotions and the sagas, a to še ne pomeni, da se lahko strinjamo s splošno ugotovitvijo, da so sage hladni in nečustveni teksti. Izražanje čustev se kaže bodisi prek telesnih manifestacij, ko gre za jezo, sovraštvo ipd., bodisi prek govora, kar še posebej velja za ponižanje in sramoto, ki sta ključni za čustveni svet družb, temelječih na časti in rodovnih sporih, kot je bila srednjeveška Islandija.

Čast in zakon sta bržkone najpomembnejša socialnega dejavnika islandske družbe, in v članku *Humor as a guide to social change: Bandalanna saga and heroic values* se Paul Durrenberger in Jonathan Wilcox sprašujeta o vzrokih, zaradi katerih omenjena saga tako čast kot zakon obravnava humorno in deloma celo cinično. Odgovora po njunem mnenju ne moremo iskati v času, ko naj bi se dogodki, ki jih saga opisuje, odvijali, temveč v času njenega zapisa, ko je srednjeveška islandska skupnost doživljala dramatične spremembe in propad.

S člankom Knuta Odnerja *Borgunna's testament: a myth for moral contemplation and social apathy* se začenja strukturalistično usmerjen del knjige. Odner na podlagi Lévi-Straussove teorije mita analizira kratek odlomek iz Eyrrbyggja sage, v katerem najde skritih vrsto nasprotij, ki izražajo nasprotje med poganskimi in krščanskimi elementi, zlasti pa razkrivajo mitsko strukturo sage in njeno ritualno vrednost. Sage so po Odnerjevem mnenju strukturirane kot brkljarija v Lévi-Straussovem pomenu besede, kar pa še ne pomeni, da zaradi tega kaj manj razkrivajo islandsko srednjeveško skupnost.

Torfi Tulinius v *Inheritance, ideology and literature: Hervarar saga ok Heiðreks* nadaljuje s strukturalistično analizo, ki jo poveže z Greimasovo semiotično teorijo. Pri tem ugotavlja, da imata tako mit kot literatura enako strukturo in predstavljata formo mišljenja, sage pa v mnogočem predstavljajo mejne tekste, ki lahko odlično predstavijo mentalne strukture svojega časa.

V najkrajšem članku knjige, *Laughter in Brennu-Njáls saga*, Jacques Le Goff ugotavlja, da je smeh v sagah socialno povezan z njihovi-

ma ključnima konceptoma, z maščevanjem in usodo, ki sta oba poganska ostalina. Ker krščanstvo, ki je bilo v času zapisa sag že dolgo na Islandiji, tovrstnega smeha ne odobrava, je smeh v sagah neke vrste vez družbe z lastno preteklostjo.

Pri preučevanju islandске srednjeveške družbe se je uveljavilo prepričanje, da je bil status glavarjev, gođijev, pogojen zlasti z njihovim rodovnikom, sposobnostmi in bogastvom. Prav slednje naj bi ji zagotavljalo moč, na podlagi katere so jih zapuščali in se jim pridruževali pristaši. Vir tega bogastva je običajno v precejšnji meri zavrt v meglo. *Ross Samson v Gođar: Demokrats or despots?* uvede precej nov koncept v preučevanje pridobivanja bogastva glavarjev in premožnejših kmetov, ko opozori na delovno silo kot vir, ki je v zakonih, sagah in drugih virih omenjen le implicitno.

Sage so zgodbe o družinskih sporih, poravnava in krvnem maščevanju. Kadar se je spor končal po sodni poti, je bila najpogostejša kazen izgon, bodisi za vse življenje bodisi za tri leta. Izobčenci so priljubljeni junaki sag in *FredERIC Amory v The medieval Icelandic outlaw: life-style, saga and legend* analizira na eni strani položaj izobčencev v teoriji in njihov dejanski status. Pri tem ugotavlja, da so izobčenci z dobrimi sorodstvenimi vezmi lahko pravzaprav povsem normalno nadaljevali svoje življenje kje na obrobju Islandije oziroma so odšli na Norveško, kjer so bili pogosto zelo širokosrčno sprejeti. Tisti, ki niso imeli sorodnikov, ki bi jim bili pripravljeni pomagati, pa so končali med skupinami najemniških kriminalcev. Pri tem Amory opozarja še na nevzdržnost enostavne delitve islandске kozmologije na dva povsem ločena in sovražna si pola.

Zavezništvo je v sporih in njihovih poravnava ključnega pomena, tako kadar se spor reši po zakonski poti kot kadar gre za krvno maščevanje, ki je bilo sicer precej redkejše, vsaj v sagah. Zato je koncept prijateljstva, kot ugotavlja *Jón V. Sigurðsson* v članku *Friendship in the Icelandic Commonwealth*, ki je temeljil na obdarovanju in recipročnosti (ne pozabimo, da je Mauss v uvodu v svoj znameniti Esei o darilu

za moto izbral odlomek iz staroislandskega besedila Hávámál), ključna postavka uspeha in torej tudi "generator" moči, darila pa so njen "operator". Zato je koncept prijateljstva v srednjeveški Islandiji po Sigurðssonovem mnenju pomembnejši od sorodstvenih vezi.

Jón H. Ingimundarson v prispevku z naslovom *Spinning goods and tales: market, subsistence and literary production* spretno poveže najnovejša etnografska raziskovanja islandskega podeželja, zlasti ovčereje, klimatske razmere in odnos današnjih kmetov do preteklosti, zlasti njihovo interpretacijo kmetijskih registrov iz 18. in 19. stoletja, s produkcijo v času sag. Pri tem poudari zlasti pomen sorodstvenih vezi v produkciji in menjavi.

Tudi *Social ideals and the concept of profit in thirteenth-century Iceland* *Helgija Þorláksson* se ukvarja z ekonomskimi razmerami v času sag, kar poveže z odnosi med aristokracijo in trgovci. Slednji so imeli v klasičnem obdobju, se pravi v 10. in 11. stoletju, zelo nizek socialni status, kar je bila posledica nasprotja med junaškimi vrednotami aristokracije in trgovske sle po dobičku. S koncem tako imenovane svobodne skupnosti v 13. stoletju in uvajanjem norveške zakonodaje se je odnos do trgovcev spremenil, na kar kažejo tudi razlike med družinskimi sagami in sagami iz zbirke Sturlunga.

Odnos med moškimi in ženskami v staronordijski družbi je neposredno povezan in pogojen z moškim dojemanjem socialnega in seksualnega posedovanja žensk, piše *Jenny Jochens* v *From libel to lament: male manifestations of love in Old Norse*. Zato bržkone ni presenetljivo, da je klevetanje žensk vedno performativno govorno dejanje, ki povzroči reakcijo, najsibo to krvno maščevanje bodisi ukrepanje po zakonu, ki tudi sam klevetanje označuje kot performativno.

V nordijski mitologiji je ženska enakovredna moškemu v procesu kreacije, vendar je njena seksualnost dojemana ambivalentno in z zadržki. *Uli Linke* se v *The theft of blood, the birth of men: cultural constructions of gender in medieval Iceland* ukvarja s problemom preho-

da od razmeroma enakopravnega položaja žensk in moških v nordijski družbi k prevladi moških, ki se na mentalni ravni zgodi v mitologiji. Transfer reproduktivne sposobnosti z žensk na moške je prehod od rojevanja otrok oziroma ženskega modela produkcije, ki je seksualno in torej sodi k naravi, k produkciji vedenja oziroma moškemu kulturnemu modelu, ki se na socialni ravni kaže kot prevlada patrilinealnih vzorcev.

V zadnjem prispevku *Servitude and sexuality in medieval Iceland* Ruth Mazo Karras obravnava problem socialne endogamije višjih družbenih slojev, ki pa si za spolno življenje hkrati puščajo odprta vrata k nižjim slojem. To so bili v staronordijski družbi zlasti sužnji in služinčad, ki se med seboj ni smela poročati, saj je bila poroka med ljudmi brez premoženja prepovedana. Priležništvo je bilo zelo razširjeno in otroci, ki so se rodili iz takšnih zvez, so bili običajno dobrodošli, razen takrat, ko je bila mati sužnja, pa čeprav osvobojena.

Mitja Velikonja

Novo soočenje s perspektivami

**Taras Kermauner: PERSPEKTIVOVCI,
Znanstveno in publicistično središče,
Ljubljana, 1995, 172 strani, 2100 SIT**

Mesečnik za kulturo in družbena vprašanja *Perspektive* so bile – v ne celih štirih letih svojega izhajanja in v skupno 37 številkah od leta 1960 do 1964 – glasilo prodorne skupine mlajših slovenskih intelektualcev. Jedro njenih sodelavcev – kulturnikov, filozofov in družboslovcev – se je profiliralo in kalilo že v dveh prejšnjih revijah: *Beseda* je bila zaradi ideoloških napak ukinjena leta 1957, *Revija 57* pa zaradi problematiziranja in ostrega presojanja vrednotnega sistema vladajoče stranke že drugo leto svojega izhajanja, 1958. Jasno eksplicirana kritičnost do tedanje družbene in politične stvarnosti, ki so si jo programsko zastavili *perspektivovci* (ali kot se raje prepoznavajo neka-teri med njimi, *perspektivaši*) je bila vzrok tudi za

nasilen konec *Perspektiv*, njihovo ukinitve. V politični akciji zoper njih so po preizkušnem vzorcu sodelovali nekateri njim nenaklonjeni mediji, partijski ideologi, družboslovne revije in institucije, pa tudi represivni organi.

Perspektivovsko idejno-estetsko, proti koncu izhajanja tudi vse bolj politično opredeljeno skupino so živeli in sestavljali pisci, ki so v poznejših dobrih treh desetletjih tako ali drugače aktivno sooblikovali in še sooblikujejo slovensko kulturno, znanstveno in/ali politično prizorišče: Janko Kos, Veljko Rus, Taras Kermauner, Vital Klabus, Peter Božič, Veno Taufer, Aleksander Bassin, Janez Jerovšek, Rudi Šeligo, Dane Zajc, Andrej Inkret, Viktor Blažič, Lado Kralj, Jan Makarovič, Lojze Kovačič, Jože Pučnik, Tomaž Šalamun, Braco Rotar, Vlado Arzenšek, Dušan Jovanović, Ingo Paš, Marko Pogačnik, Ivo Urbančič, Franc Zagoričnik in drugi. Nekateri protagonisti gibanja so že preminuli, Primož Kozak, Marjan Rožanc in Dominik Smole.

Imeli so se za *kritično oz. uporniško generacijo*. Njihovi tedanji najbolj zagrizeni idejni, politični ali generacijski nasprotniki pa so jih obravnavali kot *plačano oz. dvorno opozicijo*, kot *domišljave in ambiciozne ljudi*, kot *moralno skrahirane elemente*, kot *karieriste*; zanje so bili *jezni mladeniči*; očitali so jim *antirežimovstvo kot edini princip delovanja*, *reakcionarnost in hujskaštvo*.

Perspektivovstvo je imelo *eno osrednjih vlog v kulturnem dogajanju v zadnjih desetletjih* (Jože Dežman); sestavljali so ga *neodvisni kritični intelektualci že od prvega članka naprej* (Lev Kreft); revija je *širila prostor pluralizma, razprave, mejo dovoljenega oz. neprepovedanega* (Božo Repe); Alenka Puharjeva jih je označila kot *visokostno, ekskluzivno, samozavestno, naduto moško sekto*, ki pa je z *glavo šla nad zid*. Nameravali so *oblikovati razumno družbo osebnih svobod s pomočjo odprtega plemičnega dialoga* (Kermauner); njihov projekt je bilo *intelektualizirano ljudstvo* (Rus). Za to so se navdihovali pri Sartru, mlademu Marxu in Heideggru.

Prav Taras Kermauner, ena od gonilnih sil skupine, redni član SAZU, doktor literarnih del,

si je v desetletjih po ukinitvi revije prizadeval spisati ne le zgodovino, ampak tudi poglobljeno analizo perspektivovskega gibanja, njegovo umeščenost v družbena, kulturna in politična dogajanja v prvi polovici *sproščenih šestdesetih* oz. obdobja *tihega pluralizma* (kot ga imenuje zgodovinar Repe) in vplive na kasnejša dogajanja, tudi na tista prelomna v zadnjih nekaj letih. Novo soočenje s *Perspektivami* so napovedovali že njegovi članki iz prejšnjih let, prispevki na to temo v *Novi reviji*, *Borcu* in *Reviji 2000* ter kratka, a zgoščena, vsebinsko izredno informativna Repetova študija izpred šestih let z naslovom *Obračun s Perspektivami*, ki je prav tako izšla pri ljubljanskem ZPS.

V letih 1994 in 1995 pa je potekala raziskava z naslovom *Slovensko perspektivovstvo kot kulturno dejstvo in intelektualno gibanje*, ki je svoj vrhunec dosegla na znanstvenem posvetu *Pomen in vloga slovenskega perspektivovstva* oktobra lani. Prispevki tako predstavnikov perspektivovske skupine (Kosa, Kermaunerja, Klabusa, Jerovška idr.) kot mlajših avtorjev, ki smo sodelovali v projektu (med drugimi Krefta, Repeta, Gabriča), so bili in bodo še objavljeni v dveh posebnih tematskih številkah revije *Borec*. V njih so zajete nekatere pomembnejše razsežnosti tega gibanja, njihov odnos do takrat perečih domačih družbenih in političnih dogajanj, do kulture, filozofskih vprašanj, ki so se v tistem času pojavljala po svetu in doma. Iz teh študij so več kot očitna notranja diferenciranost, različnost, celo nasprotja znotraj skupine, ki so se v desetletjih spreminjala, nekatera tudi krepila in zaostrovala. Vse to se je na omenjenem posvetu samo še potrdilo.

Posebej gre izpostaviti njihove intenzivne, temperamentne, ostre, na trenutke celo pikre, čeprav vseskozi konstruktivne izzive, dialoge, celo poliloge – na gosto posejane skozi vse številke *Perspektiv* – s tedanjimi slovenskimi družboslovnimi revijami in časopisi, npr. z *Našo sodobnostjo* oz. *Sodobnostjo*, *Našimi razgledi* in *Problemi*, glede različnih nasilno, avtoritarno zaprtih vprašanj socialistične družbe in njenega razvoja. Dialoška živahnost revialnega tiska – spodbujena tudi z ustanovitvijo *Perspektiv* – je

pomenila popolno nasprotje tedanjemu oblastnemu monologu.

Intenzivnost diskusij iz tistega časa kvalitativno – in nenazadnje količinsko – precej prekaša tudi raven sedanjega medrevialnega in znotrajrevialnega komuniciranja na Slovenskem: to je dejstvo, ki bi ga morali uredniki in sodelavci družboslovnih publikacij vzeti v resen premislek. Videti je – kar imam za velik paradoks – da se je za slovensko povojno kulturno in intelektualno dogajanje značilna *tradicija polemik*, kot jo je označil Dimitrij Rupel, ustavila prav v zadnjih letih, v pogojih *končne* svobode, neodvisnosti in pluralizma na vseh področjih.

Besedilo *Perspektivovci* je Kermauner pisal obenem z daljšim člankom z naslovom *Perspektivovski svet v perspektivovski dramatiki* (objavljenim v *Borcu* leta 1994), zato ju gre tudi brati skupaj. Knjiga je napisana v samo zanj značilnem slogu: v njej se prepletajo kritika in samokritika (*ravnali smo naduto in pišmevuhaško*), samovšečnost, ironija in samoironija; tehtne primerjave, ki segajo na vsa področja družbenega in političnega življenja, in sosledja dogodkov dokumentarne vrednosti; pomenljive podrobnosti in uvidi širših dogajanj takrat, potem in sedaj, katerih tendence so zorele že za časa *Perspektiv*. Pikrih besed so v Kermaunerjevi knjigi deležni predvsem tisti intelektualni krogi na Slovenskem, ki so – v zadnjem poldrugem desetletju – prispevali k uveljavljanju tistih idejnih, družbenih in političnih konceptov, s katerimi so perspektivovci bili boj že takrat: nacionalizem, gentilizem, regresija k strankarstvu kot nečemu dokončno rešilnemu, pravemu, različne totalitarne tendence (iskanje neke nove oblike organske enotnosti) ipd.

Avtorjev način izražanja je bogat, ugajajoč, izražanje zanj značilno strastno, asociativno prepleteno, fraktalno, vezano tudi na aktualno slovensko družbeno, politično in kulturno prizorišče. Posebej zanimivi so njegovi opisi odnosov v skupini, tako še iz časov *Revije 57*, iz perspektivskega obdobja kot po njegovi nasilni prekinitvi in polomu, ko so se poti omenjenih piscev razšle in se križale v kasnejših časih, razmerah in konstelacijah.

Kermauner poudarja, da je njegova zgodba o *Perspektivah* le ena od mnogih; le kot taka se lahko z drugimi spusti v dialog, ki bi čimbolj popolno osvetlil to obdobje naše polpreteklosti. Perspektivovski fenomen mestoma osvetli skozi zanj specifično prizmo – skozi (slovensko) dramatiko – ki je bila vseskozi objavljana tudi na straneh te revije. Zato lahko to knjigo razumemo tudi kot del njegovega širokega in dolgoletnega projekta, refleksije vse slovenske zgodovine, ki jo je poimenoval *Rekonstrukcija in reinterpretacija slovenske dramatike*, in jo postavimo ob bok prvemu delu knjige *Slovenski plemenski junaki – Tugomer in Pravica do oblasti*, ki sta izšli predlani oz. lani.

Usoda perspektivskega gibanja je – tu sem enakega mnenja kot avtor te knjige – manj znana, razvpita epizoda slovenske polpretekle zgodovine kljub subverzivnosti, nekonformnosti, upornosti, zavidljivi odmevnosti te skupine piscev v svojem času; prevladale so tiste iz (druge polovice) osemdesetih let, na prvi pogled odločilnejše za demokratično preobrazbo sodobne slovenske družbe na vseh področjih.

Dorijan Keržan

Drugačen Kafka

**Gilles Deleuze in Felix Guattari: KAFKA
Za manjšinsko književnost
Zbirka Labirinti, Ljubljana 1995**

V zbirki Labirinti, ki jo izdaja literarno-umetniško društvo Literatura, je izšla knjiga Gillesa Deleuzea in Felixa Guattarija z naslovom Kafka. Prevedla jo je Vera Troha. Pri prevodu je sledila že uveljavljeni terminologiji. Poleg revialnih besedil imamo v slovenščini prevedeno delo Deleuzea z naslovom Podoba – gibanje, ki jo je lansko leto umrli francoski filozof napisal kot aplikacijo teorije na film. Deleuze se je med drugim ukvarjal tudi z gledališko kritiko. O njem je Michael Foucault rekel, da je najpomembnejši filozof dvajsetega stoletja, saj se bo to stoletje imenovalo deleuzovsko. V sodelovanju s Felixom Guattarijem sta izdala pomembnejše teoretsko delo Anti-Ojdip, ki je zaznamovalo gibanje antipsihiatrije. Knjiga Kafka s podnaslovom Za manjšinsko književnost pokaže uporabo načela shizoanalize. Vodilni francoski postmodernist Francoise Lyotard je oznanil konec velikih zgodb in s to gesto postavil novo

veliko zgodbo. Enako lahko trdim za novo branje Kafke. Uveljavljenemu kanonu, ki ga je v največji meri pomagal skopati Max Brod, sta vzporedno priključila deleuzovski stroj. Oglejmo si torej način delovanja stroja pri Kafki.

Problem manjšinske književnosti: obstajata vsaj dva pogleda na pojem manjšinske književnosti. Za opis prvega, ki določa odnos manjšinska književnost – zgodovina, si je potrebno ogledati besedilo, ki ga je Deleuze objavil v reviji Critique leta 1978 in nosi naslov Filozofija in manjšina. V besedilu pravi, da nam za poznavanje obdobja romantike v Nemčiji ne zadošča branje Goetheja. Goethe kot veliki pisatelj si je romantiko izmislil in s svojo izmišljijo podal popolnoma drugačen svet, kot je bila Nemčija v 18. stoletju. Med ustvarjenim in resničnim svetom obstaja prevelika razlika. Prav ta razlika pa je Goetheja s pomočjo interpretacije naredila velikega. Če hočemo vedeti, kakšno je bilo življenje v romantiki, moramo poiskati manjš(insk)ega avtorja. Med njegovim in resničnim svetom obstaja manjša razlika. Deleuze pozablja, da s tem ne pridobimo mnogo. Manjšinsko spremenimo v večinsko in nadaljujemo iskanje. Ko izčrpamo vso zalogo manjšinske književnosti, je staro branje prekrito in si za vzorec lahko spet vzamemo Goetheja, saj je medtem postal že popolnoma pozabljen. Poglejmo zdaj pojem manjšinske književnosti glede na pojem sam. V knjigi Kafka najdemo poglavje, ki nosi naslov Kaj je manjšinska književnost. Opredeljujejo jo tri značilnosti: deteritorializacija jezika, navezava individualnega na trenutno politiko in kolektivni ustroj izjavljanja. Deteritorializacija pri Kafki je nekoliko bolj zapletena kot običajno. To je razvidno iz pisma Maxu Brodu, kjer je izražena nemoč židovske literature v Pragi. Do njenega razvoja ni prišlo zaradi dvojnega značaja deteritorializacije. Židje, katerih materni jezik je bil jidiš, so v večinskem češkem okolju ustvarjali literaturo v nemškem jeziku. Domači jezik Židov s podeželja je bila češčina, ki jo skušajo ob prihodu v mesto pozabiti in v sebi zatreti. Jidiš prezirajo in se ga bojijo. Deluje kot predelava nemščine in se pojavlja v ljudskem gledališču. Nemščina

nastopa v vlogi kulturnega in sporazumevalnega jezika. Je uradni državni jezik. Trem jezikom se pridruži še hebrejščina, mitski jezik, v katerem poteka religiozna praksa, in delovanje praškega kroga. Preostali dve značilnosti manjšinske književnosti sta navezava individualnega na trenutno politiko in kolektivni ustroj izjavljanja. Deleuze opredeli ta pojma na osnovi že v prejšnjih delih opredeljenega pojmovanja individualne duše, kolektivne duše in jaza. Za opis razlike med individualnim in kolektivnim se posluži D. H. Lawrencea, ki uporabi zgodovinsko zgodbo o evangelistu Janezu in Jezusu Kristusu. Janez iz Patmosa je prvi, ki vzpostavi krščanstvo na kolektivni ravni. Kot človek iz množice se naslavlja na množico. V tem je bistveno različen od Jezusa, ki vztraja v puščavništvu, v radikalni različnosti. Individualna duša se ob delovanju ljubezni spremeni v jaz. Ljubezen je vedno ljubezen do nečesa, do nekoga. Šele z odnosom do objekta se vzpostavlja subjekt kot jaz.

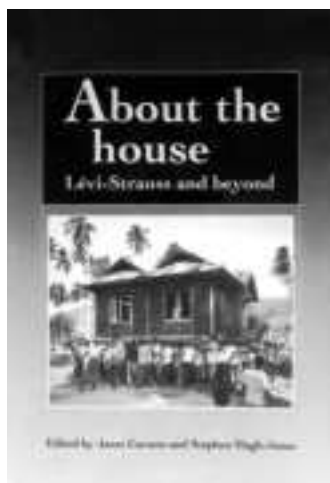
V zvezi z ustrojem izjavljanja v Kafkovih romanih in zgodbah je treba poudariti, da je izjavljanje pred izjavo, vendar ne glede na subjekt, ampak glede na ustroj. Ustroj ima dve strani: je kolektivni ustroj izjavljanja in strojni ustroj želje. Primer tega je Kurjač v prvem poglavju Amerike, ki je izšlo ločeno. Karl Rossman želi postati inženir ali vsaj mehanik. To pove Kurjaču na ladji, ki svojo službo zapušča. Stroj je družben, ko razpada na posamezne dele, ki so tudi vsak zase stroj. Stroj je želja, ker gradi stroj v stroju, nenehno postavlja novo kolesje ob prejšnjem, ki deluje neusklajeno. To velja še posebej za pravni stroj. Strojni ustroj želje je kolektivni ustroj izjavljanja. Nemški kurjač se pritožuje nad ravnanjem romunskega šefa in nad pritiski, ki jih doživljajo Nemci na ladji. Izjava je navodilo za uporabo stroja, narejena po pravilih, je pritožba ali prošnja, ki razgradi ustroj, katerega del je stroj. Kafkovi junaki so poklicno v stiku z instrumentalnim.

Sprehodimo se po rizomu in pogledimo za konec še, kako je z ženskami v Kafkovih romanih. V povezavi z deteritorializacijo trem

sestavinam boga ustrezajo tri stopnje svobode: svoboda gibanja, svoboda izjave in svoboda želje. Iz tega so izpeljane tri kategorije žensk: sestre, služkinje in prostitutke. Sestre so del družine in poženejo v beg družinski stroj. V svetu, kjer bi bivale le sestre, bi vladala neskončna svoboda gibanja. V drugo skupino spadajo služkinje, male uradnice in naključne ženske, ki so ujete v birokratski stroj in ga želijo pognati v beg. Jezik služkinj je iz tišine rojeni glas, v katerem je izjava del kolektivnega ustroja. Niso subjekt, ki bi izjavo popačil. Prostitutke so na sečišču vseh strojev, družinskega, zakonskega, birokratskega, in jih zato toliko vztrajneje naganjajo v beg. S prostitutkami je Kafka potisnjen na linijo deteritorializacije. Vse tri lastnosti morajo biti prepletene. Vzeti si žensko za služkinjo, sestro in vlačugo. Ta formula je formula shizoincesta. Na strani 87 najdemo očitek psihoanalizi:

“Psihoanaliza, ki ničesar ne razume, je vedno zamenjevala dve vrsti incesta: sestro predstavlja kot materin substrat, služkinjo kot njen derivat, vlačugo kot tvorbo reakcije. Povrh vsega razlaga skupino sestra – služkinja – vlačuga kot mazohističen obrat: ker pa psihoanaliza tudi o mazohizmu ne razume ničesar, se ni česa bati.”

Pri shizoincestu sodeluje sestra, ki ni materin substrat, ampak je na drugem koncu, na strani razrednega boja, pri služkinjah in vlačugah – to je incest deteritorializacije. Shizoincest s kar največ povezavami, z mnogoglasno razsežnostjo, s posredovanjem vlačug in služkinj, s položaji, ki imajo v družbenih serijah, je v nasprotju z nevrotičnim incestom, ki ga karakterizirajo pretrgane povezave, edini enourni označevalec, oklepanje družine in nevtralizacija vsakršnega družbeno-političnega polja. Od tod naprej pa se k branju Kafke odpravi kar sam.

Janet Carsten, Stephen Hugh-Jones (ur.):

ABOUT THE HOUSE: LÉVI-STRAUSS AND BEYOND

**Cambridge University Press,
1995, 300 str.**

Koncept hiše je v antropologijo stopil v letih 1976 in 1977 na Lévi-Straussovih predavanjih na College de France, v knjigi pa je bil prvič obravnavan v drugi izdaji njegove Poti mask iz leta 1979. Šlo je za razširjeno različico prvotne knjige, kjer je koncept hiše opisan v poročilu z druge ekspedicije z naslovom Socialna organizacija Kvai-kutlov. K njemu se je ponovno vrnil štiri leta pozneje v članku Etnologija in zgodovina, ki je bil objavljen v Analih. Ta članek že v naslovu pokaže Lévi-Straussov namen pri razvoju koncepta hiše.

Koncept hiše temelji na analizi evropske plemiške hiše, ki za svojo reprodukcijo kombinira tako agnatska kot uterinska načela kot tudi posvojitve in poroke. Reprodukcijske družin ne deluje več po ustaljenih pravilih, temveč postane izbira vsake družine posebej,

ki v njej išče koristi. Tako družina prakticira tako endogamne kot eksogamne poroke. S prakticiranjem eksogamije in endogamije družina s pomočjo prve širi svaštvene povezave in zavezništva, s čimer pridobiva in dviga svoj status, z drugo pa konsolidira in perpetuira dosežene prednosti, čeprav ne brez izpostavljanja trenutno najmočnejšega rodu nevarnostim, ki jih pomenijo daljni sorodniki, ki so se z endogamijo spet približali in postali rivali. S tem se izenačita tudi materinska in očetovska črta (ligne), kar onemogoči, da bi v eni ali drugi videli steber socialne strukture. Pri tem pa ne gre le za poskus zabrisanja meje med matrilinearnostjo in patrilinearnostjo, temveč tudi za zanikanje distinkcije med eksogamijo in endogamijo. S cepitvijo nasledstvenih skupin in s spajanjem njihovih delov z deli drugih skupin pride do bistvenega družbenega premika, saj so te skupine odvisne tako od zavezništev kot od nasledstva.

Če je bilo sklepanje porok in z njimi pač tudi širših sorodstvenih zavezništev (alliance) dotlej omejeno s strogimi pravili, ki so prepovedovala in predpisovala, se s konceptom hiše stvari torej korenito spremenijo. Hiša ne temelji več zgolj na materialnem nasledstvu, temveč tudi na duhovnem, torej dostojanstvu, sorodstvu, imenu, stanu. Kot socialna institucija hiša kombinira vrsto nasprotujočih si načel, kot so bivališče in nasledstvo, patrilinealno in matrilinealno potomstvo, hipergamijo in hipogamijo, ki so si v tradicionalnih sorodstvenih teorijah medsebojno nasprotujoča, in torej predstavlja neke vrste prehodno stopnjo med družbo, ki temelji na sorodstvu, in razredno organizirano družbo. S tem se je teorija, ki jo je Lévi-Strauss razvil v Elementarnih strukturah sorodstva, približala rešitvi problema kognatskih ali bilateralnih sorodstvenih sistemov, ki so bili nerešljivi tako za ališansno kot tudi za potomstveno teorijo sorodstva.

Avtorji v pričujočem zborniku so za analizo izbrali primere iz dveh delov sveta – iz jugovzhodne Azije in amazonskega pragozda. Njihov namen ni bil pokazati le na prednosti, temveč tudi na pomanjkljivosti Lévi-Straussovega koncepta, pri čemer se zlasti opirajo na dejstvo, da hiša ni le neka stavba, temveč celoten družbeni proces, ki se začne z rojstvom, nadaljuje z rastjo in staranjem ter na koncu umre. Hiša je mobilna družbena enota in pomeni svojevrstno metaforo človeškega telesa na eni ter družbe in kozmološke organizacije družbe na drugi strani. Še posebej pomembno pa se zdi opozorilo avtorjev, da je Lévi-Straussov koncept hiše v bistvu evolucionističen, čemur ves čas ugovarjajo.

Roxana Waterson v članku Houses and hierarchies in island Southeast Asia analizira družbe v jugovzhodni Aziji, ki poznajo hišno organizacijo. Opre se zlasti na primere iz Indonezije, Bornea, Malezije in Filipinov in jih primerja z Lévi-Straussovimi primeri, Indijanci Kwaiutli, fevdalno Evropo in zlasti Japonsko. V svojem konceptu izpostavi tri elemente, ki determinirajo hišo – idejo kontinuitete, prenos neke oblike lastnine iz generacije v generacijo ter strateško izrabo jezika sorodstva in svaštva. Pri tem ugotavlja, da se koncept hiše pojavlja v zelo različno stratificiranih in hierarhiziranih družbah z različnimi sorodstvenimi sistemi.

Maurice Bloch v The resurrection of the house amongst the Zafimaniry of Madagascar opisuje odnos med poroko in hišo pri tem ljudstvu. Obe sta neposredno in tesno povezani in odvisni ena od druge. Z "rastjo" poročne vezi raste tudi hiša in obe skupaj postajata vse bolj trdni (ali nestabilni), se starata in s smrtjo poročnega para hiša postane "sveta" za njegove naslednike. Poročna terminologija je izražena z graditeljskimi pojmi, ti pa temeljijo na izrazu za telo.

V The heart-group, the conjugal couple and the symbolism of the rice meal among the Kelabit of Sarawak Monica Janowski pokaže, kako dejavnosti poročenega para konstituirajo identiteto hiše, pri čemer ima osrednjo vlogo hrana, zlasti riž. Moški in ženske so povezani z različnimi vrstami hrane, kar je povezano z različnim odnosom spolov do hiše in razmerjem med notranjim in zunanjim. Tako je hiša bivališče poročenega para kot tudi ritualna entiteta, v kateri imajo moški in ženske različne vloge.

O pomenu bratovstva oziroma sestrstva (siblingship) za strukturo in funkcijo hiše piše Janet Carsten v Houses in Langkawi: stable structures or mobile homes? Pri tem pokaže, da pomen hiše presega domačijsko skupino, zlasti ob prazničnih dnevih, ko celotna družba na otoku Langkawi deluje kot razširjena hiša. To ima, s tem ko preseže vsakodnevne politične in socialne delitve, bolj simboličen kot praktičen pomen.

Thomas Gibson se v Having your house and eating it: houses and sibling in Ara, South Sulawesi osredotoči na povezanost obredov rojstva, poroke in smrti z obredi pri graditvi hiše, pri čemer poudari, da so deli hiše povezani tako z bratstvom/sestrstvom (siblingship) kot s človeškim telesom. Ker je vas Ara izrazito hierarhična, saj se njeni prebivalci delijo na pomembneže, običajne smrtnike in sužnje, obredi označujejo tudi razliko med hišami, saj imajo različno pomembne hiše različne pravice do obredov. Ob tem Gibson poudari še zgodovinsko obstojnost hiše.

Prispevek Signe Howell The Lio House: building, category, idea, value govori o mitski preteklosti ljudstva Lio, ki kaže na kognatsko in endogamno družbo, čeprav sami poudarjajo potomstvo in eksogamijo. Njihove hiše delujejo podobno kot evropske plemiške hiše in so pomembna socialna kategorija.

Pomemben pa je tudi odnos med potomstvom, ki regulira medskupinske odnose, in hišo, ki regulira odnose v sami skupini. Pri tem Howllova opozori na pomanjkljivost Lévi-Strausovega koncepta, ki je na eni strani omejen s koncepti elementarnih struktur sorodstva, na drugi strani pa nekako preveč zlahka obseže praktično vse družbe.

Susan McKinnon v Houses and hierarchy: the view from a South Moluccan society poudari kontradikcije v Lévi-Strausovem konceptu, saj hiša na eni strani presega kategorije sorodstva, potomstva in svaštva, na drugi pa temelji prav na njih. Kajpada pa pri tem ne gre za nasprotje med družbami z različnimi sistemi, temveč za nasprotje v sami družbi s "hišno strukturo", ki je temeljno za hierarhizacijo te družbe. V primeru, ki ga McKinnonova obravnava, se hierarhični odnosi kažejo skozi dva tipa hiš, tiste z imenom in one brez njega, pri čemer se razlike izražajo v nasprotujočih si pravilih poroke, pripadnosti in bivališča v eni in drugi.

S člankom Petra Riviera Houses, places and people: community and continuity in Guiana se zbornik iz Azije preseli v Južno Ameriko, oziroma natančneje, v amazonsko nižino. S predstavitev različnih tipov hiše v Gvajani želi Riviere pokazati na nevarnost preširokega razumevanja koncepta, saj ugotavlja, da aplikacija modela hiše, kot si ga je zamislil Lévi-Strauss, ne pove nič novega o družbah v Gvajani, zato pa je mnogo bolj ploden drugje, čeprav ga je treba vedno obravnavati kritično.

Ljudstvo Mebengokre, ki ga v besedilu The houses of the Mebengokre (Kayapo) of Central Brazil – a new door to their social organization obravnava Vanessa Lea, pozna, v nasprotju z Lévi-Strausovimi primeri, uterinski potomstveni sistem s kognatskimi sorodniki. Hiša ima pri njih pomen rodovne skupnosti in funkcionira kot klan, bivališče in hiša pa sta ločeni entiteti. Družba Me-

bengokre je neke vrste mešanica matrilinealnosti, kognatskega sorodstva in dvojnega potomstva.

V zadnjem poglavju zbornika Inside-out and back-to-front: the androgynous house in Northwest Amazonia Stephen Hugh-Jones analizira različne ravni patrilinealnih skupnosti na podlagi lokalnega pomena hiše. Pri tem opozarja na mitološke osnove socialne strukture in nujnost, da koncept hiše vsakokrat obravnavamo v njegovem kontekstu, ki je lahko tudi v eni sami družbi različen za moške in ženske ali za različne generacije. Na koncu še dodaja, da je v konceptu hiše v severozahodni Amazoniji morda videti tudi prežitke civilizacij, ki so nekoč živele na tem področju.

K. J. Dover:

GRŠKA HOMOSEKSUALNOST

**Lj.: Krtina, 1995;
303 str., cena 1.880,00 SIT**

Grška homoseksualnost je prav zanimiva knjiga, napisana v klasičnem filološkem slogu. Avtor Kenneth James Dover si je zastavil nalogo opisati homoseksualne pojave v vedenju in čutenju, ki jih je moč razbrati iz grške umetnosti in literature v času med osmim in drugim stoletjem pred Kristusom, kar obsega grško antiko, klasično dobo in helenizem. Knjiga je razdeljena na štiri dele. V prvem avtor obravnava probleme, vire in metode, ki jih pri raziskovanju uporablja. Viri so vazne slike in literarni viri kot homoseksualna poezija, atiška komedija, Platonovi spisi in Ajshinov govor proti Timarhu.

Drugi del knjige je posvečen procesu proti Timarhu, ki je naši praksi povsem neznan sodni problem: Ajshin dokazuje, da se je atenski politik Timarh v mladosti prostituiral in je tako izpostavljen kazni po zakonu, ki določa, da morajo biti atenski državljani, ki so se prostituirali drugemu moškemu, izklju-

čeni iz političnega življenja. Preko tega govora, ki je edino daljše delo grške literature, se seznanimo s homoseksualnimi razmerji ter navadami in stereotipi, ki so takrat veljali. Izvemo na primer, da je bil pasivni partner (Dover označi z *eromenos* ali *pajdika* tistega, ki ga *Sovre* v Simpozionu imenuje ugodnik) praviloma mlajši in da je aktivni partner veljal v družbi veliko več kot pasivni, ne glede na starost. Grki so bili mnenja, da pasivni partner pri spolnem odnosu ne uživa:

“Sicer pa deček ne deli moževega ugodja med ljubljencem, kot ga ženska, ampak povsem hladno opazuje drugega, ki je pijan od spolne sle,” navaja Dover, kar pravi Ksenofon v Simpozionu (str. 72).

Dover razlaga ritual zapeljevanja, kakšni so bili odnosi med partnerjema, koliko so o tem sploh govorili, skratka, dobimo vpogled v toliko mistificirani in zakriti svet grške homoseksualnosti. Mnogi klasični filologi so uspešno zatiskali oči pred tem vidikom grške seksualnosti, trdili so, da so to zlohodne in napihnjene zgodbe o nekaj seksualnih izpriječih, nekateri pa to grozoto pripisujejo vsem Grkom. Toda Dover ni sentimentalni ali moralist, vidike homoseksualnega življenja opisuje in razlaga odkrito, ne da bi se zapletal s tabuji, piše brez dlake na jeziku. Zavrača predstavo, ki jo je prenekateri avtor tako rad sprejel: da gre pri grški homoseksualnosti za “dorski greh, ki ga je gojila neznatna peščica v Atenah” (str. 7).

Lahko razumemo, da npr. Homerjevega subtilnega opisa homoseksualnega vedenja marsikdo ne razume kot takega, saj je treba dobro poznati grške navade, da razberemo, kdaj gre za homoseksualno vsebino. Težko pa je prezreti slike in homerotične literarne in neliterarne vire, na katere opozarja Dover.

V tretjem delu z naslovom Posebni vidiki Dover med drugim

obrnava homoseksualnost v filozofiji in žensko homoseksualnost. Opiše odnos Platona, Sokrata in Aristotela do te teme. Tako beremo o Sokratovem erosu, ki se izmika telesnemu ugodju in se udejanja v metafizičnem sistemu, o Platonovi prepovedi homoseksualnosti v poznejših spisih, saj onemogoča temeljit nadzor nad apetitivnim delom duše, in o Aristotelovi previdni obravnavi problema. Ženska homoseksualnost je bila za Grke kočljiva tema, kar kažejo odsotnost podatkov o tem vprašanju, obsodbe in napačne razlage.

Četrti del nosi naslov Spremembe. V drugi polovici avtor pretrese homoseksualnost v mitih, saj so Grki tudi svojim bogovom pripisovali nagnjenje do istega spola. Kako značilno: bogovom, ne pa tudi boginjam. Zanimivo je, kako si Dover razlaga razživetost homoseksualnega življenja prav v grški družbi. Pravi, da se je le v odnosu med erastom in ugodnikom lahko razvila tista intimnost, ki jo je ustroj družbe preprečil med možem in ženo, očetom in sinom. Grški erotični eros je bil povezava vzgojnega in spolnega razmerja, ki se je lahko uveljavilo zato, ker si Grki niso predstavljali, da božanstva sankcionirajo tudi spolno vedenje, torej niso premgli religiozne institucije, ki bi prepovedovala ljubezen do istega spola. V kake globlje razlage se Dover ne spusti.

V knjigi so tudi reprodukcije vaznih slik, ki prikazujejo grške seksualne navade od dvorjenja do “konkretnjših” stikov. Slike so precej prepričljiv dokaz, da Grki na homoseksualnem področju niso bili le platoniki.

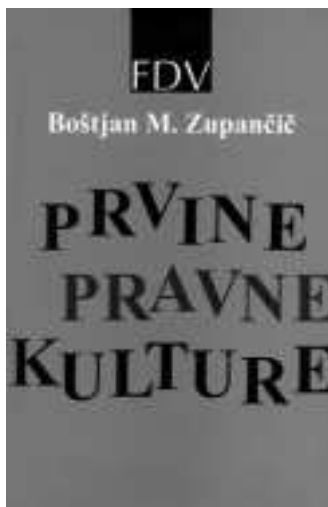
Dover kaže temeljito poznavanje grške družbe, snov obravnava na svojevrsten način. Uvaja nove termine in iz različnih kontekstov interpretira grške besede in preko teh značilnosti grške družbe. Razlage so predvsem filološke, kar pomeni, da avtor pojavov, ki jih razbira, ne razlaga s pomočjo

katere od filozofsko-socioloških smeri, čeprav je bil prvotno dogovorjen z Georgeom Devereuxom, da bi ta osvetlil antropološke in psihoanalitične vidike. Ker so različne obveznosti Devereuxu preprečile sodelovanje v knjigi, je Grška homoseksualnost ostala klasično filološko delo. Kot je že iz zapisanega razvidno, pa ne gre za klasično filološko delo v smislu zaprašenega prepisovanja iz starih knjig in komentarjev. Doverjevo delo loči od neplodne klasičnofilološke metode predvsem to, da ne zastavlja le večnega filološkega vprašanja, kaj so različni komentatorji pred njim že napisali o tej temi, ampak se sprašuje, kako je bilo in zakaj je bilo tako.

Knjigi je pridán seznam vaz in spisek muzejev in zbirk, kjer si lahko ogledamo vazne slike, ki so predstavljene na fotografijah in jih Dover izčrpno komentira. Sledi bogata bibliografija, ki navaja na poglobljanje znanja o temi, seznam grških tekstov in dokumentov, seznam grških besed in splošni seznam. Zdi se, da noben podatek v knjigi ne ostaja v zraku, ampak so zabeleženi vsi viri, ki jih lahko poiščemo, preverimo in si jih kako drugače razlagamo.

Knjigo Grška homoseksualnost je kot vir uporabil tudi Michel Foucault v svojem delu Zgodovina seksualnosti. Iz angleščine jo je prevedla Nataša Homar in lahko jo le toplo priporočam v branje.

Darja Šterbenec

Boštjan M. Zupančič

PRVINE PRAVNE KULTURE

**Knjižna zbirka Teorija in
praksa, Fakulteta za
družbene vede, Ljubljana,
1994, 313 str.**

Po knjigah Bitje in hrepenenje (1989), Pravo in prav (1990) in Od blaznosti do blagoslova (1992) Zupančič nadaljuje svoj literarni opus, ki sega od razlage človekove biti na eni do zgodovinskosocialnih problemov na drugi strani. Tudi v delu, ki je pred nami tokrat, se Zupančič skozi formo eseja loteva tako širokega spektra problemov, da sam naslov dela zajema večjemu njihovo težišče, nikakor pa ne celotnega tematskega okvira. Z izrazito pravniško izkušnjo skuša avtor osvetliti nekatere probleme sodobne družbe in prava ter se z analizo temeljnih jamstev kazenskega postopka loteva kočljivega odnosa med pravom in vrednotami, odnosa med pravno in dejansko enakostjo. Zupančič je kot pravni strokovnjak postavil doktrino o pravnosti kazenskega procesa, katere izhodišče postulira funkcijo prava kot

nadomestka za uporabo sile pri razreševanju sporov. Čeprav je od leta 1993 tudi ustavni sodnik, pa njegova doktrina pri pravniki v Sloveniji ni naletela na plodna tla.

Najpomembnejši kontekst za razumevanje Zupančičeve pravno-politične nazorske usmeritve, s katero je njegovo delo vseskozi prežeto, je njegova metafizična izkušnja Biti, do katere se je dokopal skozi študij psihoanalize na Ecole de Criminologie na montrealški univerzi. Ta študij ga je pripeljal do spoznanja, da prvinski in za našo družbo najbolj uničujoči impulzi prihajajo iz subjektivnih nevrotičnih hotenj, politika, pravo in družbene institucije nasploh pa pri tem zavzemajo šele izvedeno, drugotno vlogo.

Njegov pristop k omenjeni problematiki se na formalni ravni odvija skozi analizo liberalizma kot sleherne pravne države, kljub temu pa njegovo pisanje močno presega suhoparno stereotipnost običajnih teoretskih analiz. Njegova izvajanja so prežeta z duhom svetovljanske lucidnosti, ki suvereno prebija okvire med posameznimi družboslovnimi vedami, kar daje delu v vseh pogledih še dodatno razsežnost.

Zupančičeva težnja po čimbolj vsestranski osvetlitvi razmerij med družbo in državo je nabita tako z zgodovinskim razumevanjem pojma svobode kot z njegovo razlago razmerja med Bitjo in Ničem. Vprašanja slednjih dveh, po svoji naravi tipičnih eksistencialističnih kategorij se loteva skozi kritiko Camusovega L' homme révolté, kjer že na začetku opozori, da so "Na koncu ... vsi družbeni problemi in dileme resnični samo toliko, kolikor se izrazijo v individualni zavesti" (str. 242). S to trditvijo se Zupančič obrne iz obravnave svobode kot družbene kategorije v obravnavo le-te kot čistega eksistencialnega občutja. Njegova izvajanja temeljijo na trditvi, da je "eksistencializem ... frustrirana predstopnja metafizike" (str. 247), nadgradnja te

trditve pa že dobiva nekatere poteze metafizičnega diskurza. Občutenje Niča – v eksistencialistični literaturi pogosto imenovanega absurd – je posledica razpada Ega, le-ta pa je temeljni pogoj Biti kot sinteza, ki presega vir absurda, antinomijo med univerzalnim in partikularnim. Na tej točki "ponotranjanja" človekove svobode kot take se postavlja vprašanje, kakšno vlogo naj bi pri vsem tem sploh odigrale različne družbene institucije – od vzgojnih do represivnih. Če je prvi pogoj civiliziranosti mirno reševanje sporov (in je obstoj prava potemtakem izraz pomanjkanja pravne kulture), je "pravna kultura ... splet vrednot, ki zadevajo obnašanje ljudi, pravnih institucij v sporih in potencialno spornih ... situacijah" (str. 35). Kolikor ta formulacija postavlja pravo v ospredje pravne kulture na podlagi zagotavljanja pravne svobode posameznikov, pa iz prej povedanega lahko ugotovimo, da na področju posameznikove eksistence oz. iz nje izhajajoče občutje svobode pravo (in tudi druge institucije) izgubijo večino svoje moči, ki jim jo zagotavlja legitimnost na področju kolektivnega.

Svoje delo Zupančič konča s poglavjem "Eros in ustvarjalnost", kjer ugotavlja, da je energija, porabljena za vzpostavitev zadovoljive osnovnih materialnih potreb v večini družb posrkala Hrepenenje, ki naj bi mu vse to odrekanje pravzaprav služilo in zadostilo. Iz tega izpelje radikalno trditev, da kolektivna igra v resnici ne vodi nikamor in da je edini izhod iz začaranega kroga neukročenost kot Eros, eksistenca, ki proizvaja nasledke lastne osvobojenosti. S to ugotovitvijo se ponovno vračamo na začetek, tj. k vprašanju, kako zagotoviti pogoje, ki omogočajo takšno življenjsko držo, obenem pa tudi k vprašanju, v kolikšni meri lahko to dilemo sploh razrešimo na ta način.

Drugače rečeno: ponovni kritični razmislek o temeljnih premisah

možnosti človekove svobode nam lahko močno omaje pomembnost vloge družbenih institucij, ki jim jih je pri tej problematiki pripisovalo tradicionalno družboslovje.

Primož Oberžan

Howard Gardner

RAZSEŽNOSTI UMA – TEORIJA O VEČ INTELIGENCAH

**Založba Tangram, Zbirka
naravno učenje, Ljubljana
1995,
468 strani, 5.300 SIT**

Colin Rose in Luise Goll

UMETNOST UČENJA – KOMPLET UČBENIKA IN DVEH PRIROČNIKOV, TREH AUDIO IN ENE VIDEO KASETE

**Založba Tangram, Zbirka
naravno učenje, Ljubljana
1993,
226+64+32 strani,
10.400 SIT**

Kot pravi Howard Gardner v uvodu ob deseti obletnici prve izdaje *Razsežnosti uma* (prvič izšla leta 1983 v Cambridgeu, drugič leta 1993, v slovenskem prevodu pa lani), je v knjigi videl predvsem prispevek k razvojni psihologiji in širše k vedam o vedenju in spoznavanju. "Želel sem razširiti pojmovanje inteligence, tako da bi vključevalo ne le rezultate testov na papirju, marveč tudi vedenje o človeških možganih in posluh za raznolikost človeških kultur."

V drugi izdaji je Gardner delno dopolnil glavne teme iz prve izdaje, pokazal je, kje je mesto teorije o več inteligencah v zgodovini preučevanja inteligence, prvotne izsledke je povezal z novjšim delom in odgovoril na nekatere najpomembnejše kritike njegove teorije. Medtem ko je v prvi izdaji inteligenco postavljал mnogo bolj v glavo posameznika, sedaj poudarja, da inteligenco v veliki meri določajo

priložnosti, ki jih ponujajo različne kulture (od jadrnanja do arhitekture, geometrije, šaha), pa tudi pomen različnih pripomočkov in zapisov za spodbujanje inteligenc pri odraščajočem otroku.

Avtor natančneje loči med inteligencami, področji in polji. Na ravni posameznika je primerno govoriti o eni ali več *inteligencah* ali intelektualnih nagnjenih, ki jih imamo že ob rojstvu in jih lahko razumemo kot nevrobiološke danosti. Ljudje se rodijo v kulture, ki pod svojim okriljem združujejo veliko število *področij* – strok, obrti, dejavnosti. Posameznik jih z vključevanjem v kulturo osvoji, tako da ga je mogoče ocenjevati po tem, kakšno stopnjo uspešnosti je v njih dosegel. Ko pa oseba doseže določeno stopnjo sposobnosti, postane zelo pomembno *polje*, ki je sicer sociološki konstrukt, vključuje pa ljudi, ustanove, mehanizme nagrajevanja in drugo, kar podaja sodbe o kakovosti posameznih izvedb. Zanj je *ustvarjalen posameznik* tisti, ki redno rešuje težave ali narekuje značilnosti izdelkov na kakem *področju* in čigar delo člani danega *polja* obenem priznavajo kot novo in sprejemljivo.

Gardner v prvem delu knjige spregovori o tem, kaj je inteligenca, drugi del prinaša avtorjeva teoretična spoznanja o sedmih inteligencah, v tretjem delu pa je poudarek na razvijanju in uporabi teh inteligenc.

Biološki temelji inteligence

Inteligenco Gardner definira kot zmožnost reševanja problemov ali ustvarjanje izdelkov (artefaktov), ki so cenjeni v enem ali več kulturnih okoljih. Takoj zraven zapiše, da ta definicija ne pove ničesar o virih teh zmožnosti, niti o ustreznosti sredstev za njihovo preverjanje.

Čeprav je genetika v zadnjih dvajsetih letih skokovito napredovala,

nam ne more ponuditi jasnega odgovora na to, kaj je inteligenca. Kljub temu nam morajo biti odkritja genetikov izhodišče. Navsezadnje smo vsi živi organizmi in v nekem smislu je vse, kar bomo kdaj dosegli, zapisano v našem genskem gradivu. Poleg tega je razlika med genotipom (sestavo organizma, ki jo določata genska prispevka obeh staršev) in fenotipom (opazne značilnosti organizma, ki se izrazijo v danem okolju in pod njegovim vplivom) bistvena za razumevanje vedenjskega in intelektualnega profila vsakega posameznika. Enako pomemben je princip različnosti, saj je vsako bitje enkratno biološki eksperiment.

V zvezi s tem se postavljata dve vprašanji: o *prožnosti človeškega razvoja* – koliko lahko različni posegi spremenijo intelektualne potenciale ali zmogljivosti posameznika (eno stališče je, da je razvoj osebkov razmeroma nedovzeten za vplive, vnaprej določen, spremenljiv le v podrobnostih, nasprotno stališče pa trdi, da je razvoj zelo prožen in da lahko s primernimi posegi v odločilnih trenutkih dobimo organizem z večjim razponom sposobnosti), in o *naravi intelektualnih zmogljivosti* – vertikalna ali horizontalna obdelava podatkov (po prvi teoriji imamo ljudje dar, da lahko izvajamo nekatere natančno opredeljive intelektualne postopke – na določenem delu specializiranega živčevja v možganih – medtem ko smo nesposobni izvajati druge, po nasprotni teoriji pa imamo ljudje splošne zmožnosti za obdelavo podatkov, ki jih izvajajo celotni možgani, ki niso funkcionalno specializirani).

Gardner trdi, da je za človekov razvoj značilna precejšnja prožnost in prilagodljivost, zlasti v prvih mesecih življenja, vendar pa na prožnost vplivajo močne genske omejitve, ki delujejo od samega začetka in vodijo razvoj po določenih poteh in ne po kakih drugih.

“Velike spremembe delov možganov, ki spremljajo razlike v

izkušnjah, so povezane s spremembami na ravni nevtronov, in sicer v številu, vzorcu in kakovosti sinaptičnih povezav.”

Merila za opredeljevanje inteligenc

Gardner uvede osem neodvisnih meril za opredeljevanje inteligenc, ki temeljijo na nevrobioloških in psiholoških kot tudi na antropoloških in kulturnih dokazih. Na podlagi jasnih in natančnih kriterijev se izogne napakam:

- 1) *možnost osamitve ob možganski poškodbi* (če je ob možganski poškodbi kako zmožnost mogoče uničiti – ali ohraniti neprisraddeto – ločeno od preostalih, je njena neodvisnost od drugih človeških zmožnosti verjetna,
- 2) *obstoj genialnih bebcv in čudežnih otrok* (posamezniki z izjemno neenakomernim profilom zmožnosti in primanjkljajem, ki dokazujejo obstoj specifičnih inteligenc),
- 3) *opredeljiv osnovni postopek ali niz postopkov* (inteligenco bi lahko opredelili kot živčni mehanizem ali sistem za obdelavo podatkov, ki je gensko programiran tako, da ga aktivirajo določene vrste podatkov, posredovane od znotraj ali od zunaj),
- 4) *samosvoj potek razvoja in opredeljiv niz strokovnih dosežkov* (inteligenca bi morala imeti prepoznavno razvojno pot, ki jo v ontogenetskem dogajanju opravijo tako normalni kot izjemni posamezniki),
- 5) *evolucijski potek in evolucijska verodostojnost* (specifična inteligenca postane bolj verjetna, če lahko določimo njene razvojne predhodnike, vključno z zmogljivostmi – kot je ptičje petje ali družbena organiziranost pri primatih – ki so skupne nam in drugim organizmom),
- 6) *podpora eksperimentalnih psiholoških nalog* (številne paradigme, cenjene v eksperimentalni psihologiji, osvetljujejo delovanje potencialnih inteligenc, njene metode omogočajo natančno obdelovanje

jezikovnih in prostorskih podatkov), 7) *podpora psihometrijskih dognanj* (tako kot so pomembni podatki psiholoških eksperimentov, tako so pomembni rezultati standardnih testov – kot so npr. inteligenčni testi) in 8) *dovzetnost za vkodiranje v simbolni sistem* (temeljna značilnost človeške inteligence je morda prav njena "naravna" težnja k utelešenju v simbolnem sistemu).

Sedem inteligenc

Večina ljudi meni, da je inteligenca ena sama, splošna zmogljivost, ki jo lahko s testi izmerimo, Gardner pa dokazuje, da s testi predvsem merimo jezikovno in matematično-logično inteligenco, preostalih pa ne. Na podlagi zgoraj omenjenih meril za opredeljevanje inteligenc je definiral sedem inteligenc: "nepredmetni" obliki inteligence – jezik in glasba – ki ju ne oblikuje in usmerja fizični svet, pač pa odražata zgradbo konkretnih jezikov in glasb; "na predmete vezane" oblike inteligenc – prostorska, logično-matematična, telesno-gibalna – so podrejene nadzoru, ki ga izvajajo zgradba in funkcije konkretnih predmetov, s katerimi posameznik prihaja v stik; "osebni" inteligenci pa odražata niz močnih in medsebojno tekmujočih omejitev: obstoj človekove lastne osebe in obstoj drugih oseb, načini, kako kultura predstavlja in razlaga samo sebe.

Jezikovna inteligenca je intelektualna sposobnost, ki je najenakomerneje porazdeljena med ljudmi, saj je jezik najpomembnejše orodje za delovanje v družbi. Najpomembnejši so štirje vidiki jezikovnega znanja: govorniški vidik, s katerim prepirujemo ljudi za doseg svojega cilja, mnemonični vidik, saj jezik uporabljamo za pomnjenje, velika je vloga jezika pri razlaganju – v preteklosti predvsem govorjena beseda, danes pa prevladuje pisana oblika, z metajezikovno rabo jezika pa razumemo predvsem upo-

rabljanje jezika za razlago jezikovnih dejavnosti. V naši kulturi je jezikovna inteligenca daleč najbolj poudarjena, saj je osnovni kriterij za določanje inteligentnosti osebe. Pri pesnikih in pisateljih, ki imajo visoko razvito jezikovno inteligenco, opažamo močno razvito občutljivost za pomenske odtenke in poudarke, fraze in spretno obračanje besed. Je ena izmed najbolj raziskanih inteligenc, je pa v levi možganski polobli.

Prav tukaj bi morda lahko opozorili na edino pomanjkljivost knjige – na njenih straneh se kar prepogosto pojavljajo slovnične in tipkarske napake, mnogo pa je tudi nedoslednosti, saj so pojmi včasih zapisani s tujko, drugič pa jih je lektor slovenil.

Glasbena inteligenca je ena izmed najbolj zapostavljenih inteligenc v zahodni kulturi. Je tista nadarjenost, ki se pokaže najbolj zgodaj, hkrati pa tudi tista, ki potrebuje največ spodbud in truda za vrhunski razvoj. To Gardner dokazuje z izsledki japonskega pedagoga D. T. Suzukija, ki se ukvarja s poučevanjem violine samo dvehletnih otrok (program seveda vključuje tudi njihove mame). S to metodo Suzuki pri mladih ljudeh izgrajuje trdno voljo in nadaljuje Konfucijevo tradicijo, ki uči, da je glasba temelj zrele osebnosti in dobrega državljana. Ta metoda žanje velik uspeh tudi zato, ker temelji na zen budističnem pojmovanju spoznavanja in poglabljanja lepote.

Logično-matematična inteligenca je hkrati z jezikovno pri nas najbolj cenjena in spoštovana. Že pri malih otrocih se testira prepoznavanje predmetov, njihovo urejanje in prepoznavanje količine in oblike. Tudi v kasnejših letih šolanja se na račun te inteligence zapostavljajo preostale nadarjenosti. Od začetnega opazovanja se razvije v abstraktno mišljenje.

Prostorska inteligenca je izrazito vezana na predmete. Pokaže se predvsem pri problemih, ki zahtevajo,

da si ustvarimo miselno predstavo. Za to inteligenco je pomembno pravilno zaznavanje vidnega sveta in izvajanje pretvorb. S to inteligenco je zelo povezana *telesno-gibalna* inteligenca, za katero je značilna uporaba lastnega telesa. Visoko je razvita pri plesalcih in igralcih kot tudi pri športnikih in obrtnikih.

Gardner poudarja tudi pomen *osebne in medosebne* inteligence. Medtem ko prva deluje predvsem pri človekovem raziskovanju in spoznavanju lastnih čustev, je medosebna usmerjena k drugim ljudem. Za celovito osebnost je pomembna harmonija obeh, saj je uspeh človeka odvisen od poznavanja samega sebe; za poznavanje samega sebe pa so zelo pomembni odzivi okolja na posameznikova ravnanja.

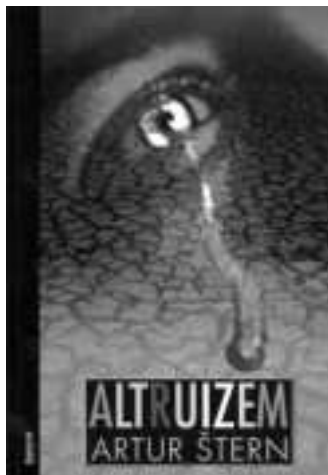
Teorija v praksi

Na podlagi Gardnerjeve teorije o več inteligencah in njihovih različnih načinih delovanja sta Colin Rose in Louise Goll pripravili celosten program za uporabo te teorije v praksi. Komplet Umetnost učenja je namenjen teoretični predstavitvi Gardnerjevega pojmovanja inteligenc, hkrati pa na zanimiv način ponuja obilo primerov za kar najboljšo uporabo naših možganov za doseganje ciljev. Na dveh avdio kasetah sta zbrali glasbo Mozarta, Vivaldija, Bacha, Beethovna... za ustvarjanje razpoloženja in vspodbujanje učenja ter za spodbujanje domišljije in učinkovito ponavljanje. Na tretji pomirjujoč glas predstavi celotno teorijo – namenjena je verbalnim tipom ljudi – medtem ko z video kaseto pridejo na svoj račun predvsem vizualni tipi. Celotno ponudbo dopolnjujejo učbenik in dva priročnika.

Razsežnosti uma je knjiga, ki ne bo odveč tako družboslovcem kot naravoslovcem, saj na zelo uspešen način združuje običajno ločeni področji. Kom-

plet Umetnost učenja pa bo prinesel obilo svežine v največkrat naporno učenje.

Peter Brecl

Artur Štern

ALTRUIZEM

**Znanstveno in publicistično
središče, Ljubljana, 1996
185 str, 2.310 SIT**

Kaj je altruizem? Kdo je altruist? Kdo, ki pomaga brhki mladenki na avtocesti zamenjati predrto gumo? Kdo, ki pomaga invalidu po stopnicah? Tisti, ki je dober do živali? Je to morda kdo, ki ne vzame niti antibiotika, da bi tako ohranil življenje bakterijam, ki so ga prikovala v posteljo? Kdor bo po tej knjigi planil z željo, da bi mu razodela odgovore na zastavljena vprašanja, se lahko nadeja manjšega razočaranja. Ob koncu branja je vprašanj kvečjemu več. Za Arturja Šterna, leta 1965 rojenega doktorja veterinarske medicine, magistra temeljnih medicinskih ved in doktorja bioloških znanosti, je altruizem kot transdisciplinarni fenomen specialnost, s katero se ukvarja v okviru svojega osrednjega področja, filozofije biologije. Knjiga naj bi razjasnila naše dvome in nejasnosti, ki se porajajo ob samem pojmu altruizem, ter nam ga oznanila kot vrednoto. Štern že v uvodu napove, da ne namerava furiozno napadati drugače mislečih, niti ne le obnavljati do

sedaj že napisanega, in tega se skozi knjigo tudi dejansko drži. Enega osnovnih pojmov si izposodi pri Dawkinsu in njegovem delu "The Selfish Gene". Vsi geni so namreč sebični in neusmiljeno tekmujejo z drugimi v boju za edino in glavno nagrado – preživetje. Gen, ki ne hodi, tako rekoč, preko trupel drugih, prej ali slej izgine, zato je tudi v nas samih, v njihovih nosilcih, egoizem ena bolj izraženih lastnosti. In kje za vraga je potem prostor za to čudno reč, altruizem, to nesebično razdajanje, ki v krutem svetu boja za preživetje pač očitno ne nudi posebnih garancij za zmago? Je sploh možno biti altruist? Na prvi pogled se zdi, da to ni nobena umetnost. Konec koncev vsi skrbimo za svoje otroke. Pa tudi za drugo, malce manj bližnje sorodstvo. Pomagamo prijateljem. Tudi kakšnemu neznancu oz. neznanki (pogostokrat odvisno od našega spola) na cesti. Damo kako kost ubogemu, izgubljenemu psu. Rešimo zbirko znamk ali sliko iz požara. In navsezadnje se lahko žrtvujemo tudi za idejo. Dlje kot smo biološko kot subjekti altruizma od objekta, večja je verjetnost, da smo resnično delovali iz čisto altruističnih nagibov, ne pa iz egoističnih – iz želje po ohranitvi gena, ki nam je skupen s potomstvom, sorodniki, soljudmi... Morda pa tudi ni tako. Šternov način pisanja je za jasen odgovor iščočega bralca naravnost frustrirajoč. Z niti najmanj altruističnim odnosom do ubogega bralstva nas vodi skozi poglavja v neko smer in nam pred koncem omogoči vreči sidro v varnem pristanu trdnih ugotovitev. Takoj nato pa pristavi, da je zadeva v bistvu lahko tudi povsem drugačna, in nas v naslednjem poglavju zapelje v drugo smer.

Na začetku se nam še zdi, da se je preveč fiksiral na evolucijo in gene ter zanemaril vpliv vzgoje na hierarhijo, ki določa, komu pritiče več privilegijev v trenutkih našega dobrotništva. Lahko se z njim sicer strinjamo, da bi človek, vzgojen v pragozdu med opicami ali

volkovi, povsem drugače reagiral ob prvem srečanju z drugim človekom, kot pa bi reagiral ob prvem srečanju z npr. nosorogom. Vendar pa se v začetku še prepuščamo dvomom, nikakor ni nujno, da je to le sad sorodnega genskega zapisa, ki bi v omenjenem človeku sprožil notranje alarme, ampak preprostega dejstva, da je med sabo in drugim človekom že na prvi pogled zaznal sumljivo veliko podobnosti. No, nad postavljanjem protiargumentov kmalu dvignemo roke, saj jih k svojim argumentom več kot dovolj pribije že sam Štern, nato pa vneto razlaga in obdeluje tako ene kot druge. Na trenutke celo preveč vneto, zato bi znala biti posamezna poglavja oz. njihovi deli bralcu, ki ni najbolj dojemljiv za abstraktno razmišljanje, slabše pregledna ali celo nezanimiva. Štern se k sreči zaveda, kje je ločnica med strogo strokovnimi formulacijami in stavčnimi strukturami, razumljivimi nekoliko širšemu krogu, tako da nas ves čas elegantno vodi po obeh njenih straneh.

Vrnimo se k sami vsebini. Odgovor na vprašanje, kdo sploh je pravi altruist, je silno nedvoumen. Vsak in nihče. Kot prvo je nemogoče priti do dna našim motivom. Mar res storimo komu dobro iz same, čiste dobrote, ali pa vendarle računamo na kasnejšo protiuslugo. Morda si prizadevamo za kanček slave in ugled dobrotnika ali pa si celo nabiramo kredit za bivanje v onostranstvu? Drug problem je rezultat. Če smo imeli dober namen, a se nam je rabota ponesrečila, se lahko štejem za etičnega altruista, nikakor pa ne tudi za biološkega, saj navsezadnje, kljub lepim željam nikomur nismo storili ničesar dobrega. Kaj pa, če koga pretepetemo tako hudo, da ga spravimo v bolnišnico, letalo, s katerim bi naslednji dan moral potovati, pa potem strmoglavil? O naši etičnosti bi se lahko zivala beseda, vendar pa smo glede na končno stanje, pravi Štern, biološki altruisti.

Kaj moramo žrtvovati, da si prislužimo omenjeno titulo? Čas, materialne dobrine, del telesa, življenje oz. čast ali vero, kot tisto največ, kar lahko damo. To je tudi ena od točk, kjer se kdo s Šternom ne bo strinjal, saj je na svetu vsaj toliko ljudi, ki bi izgubo časti prenesli laže kot pa izgubo življenja, kot je onih, ki bi prikimali Šternovemu vrstnemu redu. Tudi samo žrtvovanje časti za nekoga je rahlo relativen pojem, saj jo lahko izgubiš, npr. v očeh enih, drugim pa se zdi zaradi razlogov, katerim si jo žrtvoval, poslej ta tvoja kvaliteta še izrazitejša. Sicer smo pa tako in tako že pred časom ugotovili, da ima pri tej temi vse vsaj dve plati.

Ko nas avtor seznani še s sovražniki altruizma, nas začne popadati žalosten občutek, da navadnim smrtnikom te lastnosti ni dano imeti in da je bil pravi altruist kvečjemu kak Jezus Kristus. No, Štern v poglavju Prerok sesuje tudi njega in izrazi dvom o njegovih motivih, saj mu očita surovost, nastopaštvo, oblastništvo in špekulativnost.

K sreči avtorjev namen ni, da bi nas prepričal o tem, da je altruizem le utopija. Le toliko časa nas vodi skozi morje argumentov in protiargumentov, prepričan in dvomov, pravih ugotovitev in zmot, da nam na koncu postane povsem jasno, kako malo je v bistvu potrebno, da postane ta svet vsaj komu vsaj za hip lepši, in kako ogromno to pravzaprav pomeni. Da se ne bi razumeli narobe. Na koncu knjige še vedno nimamo nobene konkretne, trdne in edino pravilne predstave o altruizmu. In ne le, da so naša vprašanja še vedno brez odgovorov, celo še cel kup novih se nam podi po glavi. Pa vendar, na koncu odgovorov več niti ne potrebujemo. Dovolj je, da razumemo, v čem je vrednost te "nove naravoslovne vere", kot altruizmu pravi Štern, in dovolj je, da čutimo, da je odločitev zanjo pravilna.

Marko Hajdinjak

Andrej Studen

STANOVATI V LJUBLJANI

STUDIA HUMANITATIS.
Apes; 4; Ljubljana, 1995;
Založba ŠKUC; 226 strani;
cena 1683,00 SIT

Bivalni prostor, torej streha nad glavo, je bil že od nekdaj človekova primarna potreba in tako sčasoma postal integralna sestavina življenja družine ali posameznika. Stanovanje je postalo mesto človekove reprodukcije, potrošništva, gospodinjstva, komunikacije, socializacije, igranja družbenih vlog, identifikacije in še kaj. Zgodovinarji so se dolgo izogibali raziskovanju človekovega vsakdanjika, kot so npr. hrana, obleka, stanovanje, in so ga raje prepuščali etnologom, zadnje čase pa se je tudi na Slovenskem vsaj med mlajšimi zgodovinarji zanimanje za vsakdanje življenje naših prednikov okrepilo.

"Zgodovina neke hiše je zgodovina njenih stanovalcev, zgodovina njenih stanovalcev je zgodovina časa, v katerem so živeli in živijo, ..." je zapisal nemški pesnik Wilhelm Raabe in tako misli tudi zgodovinar in sociolog kulture Andrej Studen, ki se je v svojem delu *Stanovati v Ljubljani* podal na popoto-

vanje v svet hiš, stanovanj in njihovih stanovalcev ter preko njega odkrival vsakdanjik malega človeka. Za raziskovanje stanovanjske kulture konec prejšnjega in v začetku tega stoletja si je izbral provincialno mesto Ljubljana, ki je takrat sicer bila glavno mesto Kranjske dežele, ni pa predstavljala tudi pomembnejšega industrijskega ali poslovnoprometnega središča.

Studen ugotovitve o stanovanjski kulturi v Ljubljani pred prvo svetovno vojno obravnava v šestih sklopih, ki temeljijo na socialni in kulturnozgodovinski analizi raznovrstnega in pestrega arhivskega gradiva, kot so popisi štetij prebivalstva, policijska poročila, pričevanja...

V prvem sklopu obravnava zunanji izgled Ljubljane, kjer je bil glavni mejnik velikonočni potres leta 1895, zato dostikrat govori o predpotresni in popotresni Ljubljani. Kot ugotavlja Studen so v zunanji podobi mesta prevladovala nizke, pritlične oziroma enonadstropne hiše in večina jih je imela vrt. Stanovanja so imela največkrat po dva prostora, uporabljala pa so se večinoma samo za stanovanje, kar kot pravi Studen, kaže, da je bila Ljubljana uradniško in ne industrijsko mesto. V drugem sklopu o higienskih razmerah pred prvo svetovno vojno avtor ugotavlja, da je bila higienska kultura med Slovenci na zelo nizki ravni, saj se razmere v Ljubljani vse do 90. let prejšnjega stoletja niso razlikovale od srednjeveških. Kranjsko prestolnico tako označuje kot kraljestvo nesnage in smradu. Higienske razmere so se v popotresni Ljubljani, ki je že imela vodovod in kanalizacijo, postopoma izboljševale. Da pa je navada železna srajca, pisatelj ponazarja z opisi težav, do katerih je prihajalo pri uvajanju novih higienskih navad.

Naslednji sklop je socialn zgodovinska analiza gospodinjstev izbranih ljubljanskih ulic, kjer avtor opozarja na delitev dela med spoloma,

do katerega je prišlo z ločitvijo bivalnega in delovnega prostora ter z razbremenitvijo družine produkcijskih funkcij. Strogo delitev dela med spoloma, to je, da moškemu pripada produkcijska funkcija, ženski pa funkcija žene, matere in gospodinje, so si, kot ugotavlja Studen, lahko privoščile le premožne družine. To dokazuje tudi podatek, da je bilo v takratni Ljubljani največ vzdrževanih žensk v ulicah z večjimi in dražjimi stanovanji. V tem sklopu se avtor zadrži tudi pri sestavi gospodinjstev ter starostni strukturi in zakonskem stanu prebivalcev. Ugotavlja, da so gospodinjstvo tvorili največkrat le družinski člani in da je velika večina ljubljanskih gospodinjstev zaposlovala le po enega hišnega posla, največkrat deklico za vse. Za podnajemnike pa so se lastniki stanovanj odločali le zaradi dodatnega zaslužka.

Četrty sklop nosi naslov *Stanovanjska kultura*, avtor pa v njem skuša prikazati, kako sta industrializacija in urbanizacija vplivali na ritem in način življenja v mestih. Studen pri opisovanju ločuje stanovanjsko kulturo novega meščanstva in stanovanjsko kulturo spodnjih slojev. Pri tem ugotavlja, da sta bili individualizacija načina življenja in umik v privatno sfero ter diferenciacija stanovanjskih prostorov omejeni le na krog meščanstva, medtem ko je bila zaščita prostorov pred nepovabljenimi pogledi zunanjih obiskovalcev nižjim slojem zaradi slabega gmotnega položaja in iz tega izhajajoče prostorske stiske popolnoma neznana.

Zadnji sklop pisec namenja medsosredskim odnosom in kaljenju nočnega miru in prav v tem sklopu se najbolj izkaže malomeščanskost takratnih Ljubljančanov.

Studen tako v svojem delu prikaže postopnost modernizacije stanovanjske kulture v Ljubljani kot tudi socialne razsežnosti stanovanjskega vprašanja v naraščajočem mestu. Na

malce drugačen način prislika podobo predvojne Ljubljane in vsakdanje življenje njenih prebivalcev. Vprašanji, kako in zakaj so ljudje v določenem času in prostoru stanovali, je na eni strani povezal s pripadnostjo različnim razredom in slojem in na drugi z izrabo stanovanja kot arhitektonskega in družbenega prostora. Avtor je tako prikazal različnosti socialne kulture med različnimi družbenimi sloji, temu pa dodal tudi komponento regionalnih in časovno tipičnih značilnosti.

Maja Grgič

zusammenfassungen

povzetki

abstracts

POVZETKI

Michael Meeuwis

STREPNOST IN NESTREPNOST V MED-KULTURNI KOMUNIKACIJI: OPA ANJA O IDEOLOGIJI IN KONTEKSTU V INTERAKCIJSKI SOCIOLINGVISTIKI

(Povzetek)

Pričujoča študija je nastala na podlagi podatkov o poklicnih interakcijah v angleškem jeziku med flamskimi, tanzanijskimi in južnokorejskimi inženirji. Podrobno sem analiziral komunikacijske procese in opredelil razmerje med medkulturno naravo interakcij ter primeri neuspešne komunikacije. Pri tem sem upošteval širše parametre, na primer strukturalno neenakopravnost in socialno potrjene stereotipe, ki sem jih povezal s komunikacijskimi procesi, delujočimi na 'osnovni ravni'. Na podlagi te povezave med mikro-, in makroravnijo sem ugotovil, da razmerje med kulturnimi razlikami in nastankom medkulturnega komunikacijskega nesporazuma ni enostavno ali neodvisno od medkulturnega konteksta, kot posredno trdijo nekatere smeri, ki raziskujejo medkulturno komunikacijo. Analiziral sem primere uspešne medkulturne komunikacije, pri katerih so sogovorniki upoštevali zelo različne kulturne diskurzivne konvencije, pa tudi primere komunikacijskega konflikta, pri katerih so bile te razlike manjše. Iz tega sledi, da mora sociolingvistika, še zlasti Gumperzova interakcijska sociolingvistika, natančneje in kritičneje opredeliti razmerje med kulturnimi razlikami in neuspešno komunikacijo. Treba je upoštevati dejstvo, da zaradi zgodovinsko uveljavljenih etničnih predsodkov toleriramo tehnična in kulturna odstopanja pri nekaterih jezikovnih skupnostih, pri drugih pa ne. Izdelati pa je treba tudi širšo razlago pojma kontekst, s katero bomo diskurzivnim značilnostim, ki so razvidne iz opazovanja na mikroravni, dodali 'neviden', a zelo pomemben parameter – ideologijo.

Ključni pojmi: *medkulturna komunikacija, oblikovanje sociolingvistične teorije, kontekst, kritična analiza, kulturni stereotipi.*

David P. Shea

PERSPEKTIVA IN PRODUKCIJA: STRUKTURIRANJE SODELOVANJA V MED-KULTURNI KONVERZACIJI

(Povzetek)

V tem članku kritično obravnavam Gumperzovo analizo neuspešne komunikacije v medkulturni konverzaciji, zlasti glede kontekstualizacije in signaliziranja konteksta na mikroravni. Ne opiram se na kontrastivni pristop h "kulturno različnim" komunikacijskim stilom, pač pa razlagam metakomunikacijsko strukturiranje izjavnih signalov (metacommunicative framing of utterance cues) preko socialnega značaja interakcij, ki ga govorci skupaj strukturirajo. Znotraj značaja te interaktivne dejavnosti diskurz nedomačega govorca – NDG (nonnative speaker – NNS) delno konstruira tudi domači govorci – DG (native speaker – NS), tako da širi ali omejuje svoj odgovor. To analitično trditev ponazarjam s štirimi odlomki iz naravno pojavljajočih se konverzacij med japonskimi in domačimi govorci angleščine na neki univerzi v ZDA. Pri obravnavi se osredotočam na sredstva, s katerimi se konverzacijsko sodelovanje strukturira vzdolž interakcijskih osi perspektive in produkcije, še zlasti na to, kako govorci upoštevajo referenčno stališče (referential point of view) in dodeljujejo interakcijsko avtoriteto (interactional authority). Trdim, da "uspešna" interpretacija ni odvisna le od nesporazuma (mismatch), pač pa od diskurzivne prakse, ki omogoča vzajemno, uravnovešeno sodelovanje in zaobjema različne kulturne "stile". S to dejavnostjo pa lahko govorci strukturirajo tudi ločeno in nesimetrično sodelovanje, pri katerem je nedomači govorci postavljen v drugačen ali neprimeren položaj. V zadnjem poglavju opozarjam, da lahko analiza nesporazuma poslabša položaj nedomačih govorcev, saj nenamerno podpira politični in ekonomski status quo v družbi, ki je nepravilno uperjena proti manjšinskim kulturnim skupinam.

Ključni pojmi: *medkulturna konverzacija, interakcijska sociolingvistika, kontekstualizacija, intersubjektivna perspektiva in interaktivna avtoriteta, referenčno stališče, strategije signaliziranja.*

Srikant Sarangi
**MEDKULTURNO ALI NE? ONKRAJ
POVELIČEVANJA KULTURNIH RAZLIK
PRI ANALIZI NEUSPEŠNE KOMU-
NIKACIJE**
(Povzetek)

Osnovno vprašanje, ki ga obravnava pričujoči članek, je: Kaj naj bi bil temeljni namen medkulturne analize? Ali je njen namen ta, da na abstrahiran način razlaga konverzijske nesporazume na podlagi kulturnih razlik? Ali pa naj poskuša razumeti kompleksne institucionalne procese, ki določajo spremenljivo naravo 'kulture'? Kot nakazuje glavni naslov, se bom pri obravnavi teh vprašanj osredotočil predvsem na to, kar določa medkulturno komunikacijo kot '(ne)medkulturno' ('(not)intercultural'). Podnaslov – 'poveličevanje kulturnih razlik pri analizi neuspešne komunikacije' – se nanaša na dva vidika medkulturne analize: (i) kako se 'kultura' uporablja pri preučevanju neuspešne komunikacije kot analitičen konstrukt in (ii) kako se nekateri raziskovalci zatekajo k 'analitičnemu stereotipiziranju' ('analytic stereotyping') medkulturnih stikov, ki naj bi jih določale predvsem prisotne kulturne razlike, in zakaj v svoje lastne jasno ločene 'raziskovalne kulture' še vedno vključujejo zelo malo ali pa sploh nič 'meddisciplinarnega' ('inter/cross-disciplinary') dialoga.

V prvem delu članka bom kritično opisal dva specifična tipa analize medkulturne komunikacije, od katerih lahko prvega uvrstimo v kulturno antropologijo, drugi pa je bolj sociolingvistično in pragmatično usmerjen. Poudaril bom prevladujočo težnjo po 'tematizaciji kulturnih razlik' ('thematization of cultural differences') in s tem kritično ocenil esencialistično pojmovanje 'kulture' v teh dveh tipih medkulturne analize. Tako bom razširil svoje prejšnje stališče (Roberts & Sarangi 1993). Drugi del članka se začne z diskurzivno usmeritvijo v analitično pojmovanje 'kulture', čemur bo sledila analiza medkulturnega gradiva v varovalni situaciji (gatekeeping situation) izbirnih razgovorov. To me bo privedlo k ponovnemu razmisleku o pojmu 'medkulturnosti' ('interculturality') s kulturno-teoretičnega stališča in s posebnim poudarkom na izkušnjah priseljencev v sodobnih večkulturnih družbah.

Ključni pojmi: *analiza neuspešne komunikacije, analitično stereotipiziranje, tematizacija kulturnih razlik, večkulturne družbe.*

Vedrana Spajić-Vrkaš
**(DE)KONSTRUKCIJA (DE)KONSTRU-
IRANEGA: ANTROPOLOŠKA
TEORIJA IN SOCIALNA
KONSTRUKCIJA IDENTITETE**
(Povzetek)

Avtorica črpa iz antropoloških in družboslovnih teorij identitete in oriše spremembe konceptov "plemena", "etničnosti", "nacionalizma" in "državljanstva", s posebnim poudarkom na ideološkem izvoru teh sprememb in njihovem vplivu na socialni (re/de)konstrukciji zahodne in nezahodne identitete. Avtorica trdi, da znanstvene konstrukcije socialne identitete na kompleksen in pogosto protisloven način odsevajo razdelitve svetovne moči in prevlade med "nami" in "onimi". Teorija odseva resničnost "nas" in prispeva k njeni nenehni (re)konstrukciji, poleg tega pa tako konstruirano resničnost uporablja kot osnovo za (de/re)konstrukcijo resničnosti "drugega". To je še zlasti očitno pri teoretičnem pristopu k vprašanju nacionalizma v zahodnih in nezahodnih postkolonialnih in postkomunističnih državah.

Ključni pojmi: *znanstvena konstrukcija identitete, socialna konstrukcija identitete, dihotomija "mi"/"oni", pleme, etničnost, nacionalizem, državljanstvo*

Marjeta Doupona Horvat
**BEGUNSKA POLITIKA V SLOVENIJI
(OD MARCA 1992 DO KONCA LET
1993)**
(Povzetek)

Slovenija je podpisnica več mednarodnih dokumentov s področja človekovih pravic. Vendar pa, kot lahko razberemo iz analize časopisnih člankov, govorov uradnih predstavnikov in predstavnikov humanitarnih organizacij, človekove pravice bosenskih beguncev, ki so pribežali v Slovenijo, često niso bile spoštovane. Pojavljali so se nedokazljivi argumenti, da je

beguncev v Sloveniji preveč in da so slovenski populaciji nevarni. Svoboda gibanja beguncev je bila omejevana in često odvisna zgolj od vodje posameznega begunskega centra. Otroci begunci niso obiskovali običajnih slovenskih osnovnih šol, ampak so se pod krinko zavarovanja njihove identitete vključevali v posebne oddelke, ki so bili včasih celo v posebnih stavbah.

Ključni pojmi: človekove pravice, begunci, pragmatična analiza, ksenofobija

Barbara Domajnko

ARGUMENTATIVNA MOČ DISKURZA ZGODNJEGA UČENJA TUJEGA JEZIKA (Povzetek)

Kljub pomanjkanju usklajenih znanstvenih zaključkov, je ZUTJ v zadnjem času v Sloveniji preraslo v pravo evforijo. Starši in strokovni delavci na lokalnem in nacionalnem nivoju so večinoma trdno prepričani v koristnost in potrebnost (celo nujnost) ZUTJ. Od kje izvira tako močno prepričanje v smiselnost ZUTJ, če za to ni trdne znanstvene osnove?

Preko analize dela diskurza ZUTJ, kateri je kot teoretični okvir služila Ducrotova teorija argumentacije v jeziku, lahko zaključim, da je prepričanje o smiselnosti in nujnosti ZUTJ oblikovano znotraj diskurza o ZUTJ. Različni jezikovni mehanizmi, ki jih je mogoče identificirati na vseh jezikovnih nivojih (od diskurzivnega do leksikalnega), ZUTJ predstavljajo kot smiselno in nujno potrebno za otrokovo vključevanje v sodobni svet. Taka predstava o ZUTJ, ki je, kot že rečeno, oblikovana s pomočjo določenih argumentativnih jezikovnih strategij, je v glavnem razumljena kot samoumevna in nevprašljiva.

Prepričanost v smiselnost in nujnost ZUTJ v Sloveniji (kjer se kot prvi tuji jezik v pretežni meri uvaja angleščina) lahko torej vidimo kot del širše politične in ekonomske retorike.

Ključni pojmi: zgodnje učenje tujega jezika kot diskurz, argumentacija v jeziku, argumentativna moč, polifonija, topoi

Jože Vogrinc

RAY IN JONAS (VJ SHOW IN TELEVIZIJSKA RABA GLASBE) (Povzetek)

Raziskovalci popularne glasbe so upravičeno zavrnili razглаšanje video klipov za zgled postmodernistične vizualne kulturne forme, ki da uprizarja razsrediščenost subjekta v igri vizualnih atrakcij, namenjeni dekontekstualiziranemu použivanju. Opozorili so, da so vizualizacije različnih zvrsti popularne glasbe v skladu z načini produkcije in rabe teh zvrsti pri poslušalcih. Vendar pa televizijske rabe popularne godbe ne smemo zvesti na vizualno predstavitev. Najprej zato, ker glasbo danes pač dojemamo tudi skozi vizualni register, zlasti pa, ker je glasbo mogoče na TV uporabiti na zelo različne načine.

VJ show se razlikuje od drugih glasbenih oddaj na TV po tem, da redni voditelj predvaja video klipe (praviloma izbrane zvrsti popularne godbe) privržencem, jim izpolnjuje glasbene želje, odgovarja na pisma, klepeta z njimi po telefonu itn. Analiza oddaj Raya Cokesa MTV's Most Wanted na MTV Europe in Jonasa Ž. Videošpon na TVS 2 prikaže VJ show kot v temelju govorno, kontaktno oddajo, kjer je predvajanje video klipov predmet simbolne menjave med TV in publiko oddaje. Medtem ko je Cokesova oddaja zanimiva zlasti zaradi komunikativne inovativnosti (vpeljava nevidnih oseb, ki krši pravilo sklenjenosti imaginarnega skupnega prostora gledalcev in voditelja v studiu in ga nadomesti z igro na račun nevidne opne, ki voditelja loči od gledalcev), pa je pri Videošponu zanimiv socialni in politični domet Jonasovega načina vodenja oddaje (vzpostavitev komunikacijskega mostu med starševskim in otroškim rodod publiko, javni govor o intimnem v dialektu in žargonu, s tem pa implicitna politizacija takega govora).

Ključni pojmi: televizija, popularna glasba, medijski študiji, VJ show, množična in osebna komunikacija, javno in zasebno

Ičo Vidmar
**IZŠTEKANI – VEDNO SLIŠANI, A
KOMAJ KDAJ VIDENI**
(Povzetek)

Vznik akustičnih živih nastopov, ki ga je predvsem vzpodbudila serija televizijskih koncertov *MTV Unplugged*, sovpada s krizo avtentičnosti, občutkom izgube pristne, naravne akustične izkušnje v popularnoglasbenih praksah, ki vse bolj participirajo na digitalni tehnologiji snemanja in izdelovanja glasbe. Status koncertnega nastopa, predvajanega na radiu, zabeleženega na albumu oziroma nosilcu zvoka in snemanega na televiziji, še zdaleč ni enoznačen, saj prvi dve izkušnji implicirata akuzmatično poslušanje, konzumiranje glasbe, za razliko od neposrednega, vizualiziranega poslušanja. Zvočni posnetek koncerta glasbene skupine je sestavljena različnih dogodkov, ki evocira primerjavo z originalnimi studijskimi izvedbami, pri čemer njegovi učinki in uspešnost temeljijo na neopaznosti studijske finalizacije, prenosa, prevajanja detajlov. Televiziranje glasbenega koncerta pa je postavljeno pred nerešljivo dilemo: kako filmati glasbo? Zadrega *Unplugged* je, da "akustičnega koncerta" s studijsko publiko ne morejo snemati kot rockovski, električni koncert, čeprav to po svojem akustičnem aspektu, z mikrofonicizacijo v polju vidnega, je.

Ključni pojmi: *akuzmatika, avtentičnost, live ('v živo'), Unplugged, zvočni posnetek*

Edward Robbins
**RAZMIŠLJANJA O MNOGOTERNEM
MESTU**
(Povzetek)

Tradicionalni pristopi k mestu, bodisi v podobi, besedilu ali načrtu, poskušajo vzpostaviti urejeno in poenoteno celoto iz nečesa, kar je neurejena, pogosto naključna, množičnost ljudi, prostorov in praks. Če naj oblikovalci, načrtovalci in družbeni teoretiki razvijejo osnovo za bolj pomenske in ustreznejše pristope k ustvarjanju mestnih držav iz množice elementov, ki sestavljajo mesto, potem morajo pregledati pristope k mestu, ki so odprti za različne izkušnje in načine naseljevanja ter ustvarjanja,

ki sestavljajo mesto, in ki zajemajo njegove konflikte in nasprotja.

Ključni pojmi: *urbanizem, planiranje, mnogoterne mesta, sociološka teorija mesta, javni prostor*

ABSTRACTS

Michael Meeuwis
**LENENCY AND TESTINESS IN INTER-
CULTURAL COMMUNICATION:
REMARKS ON IDEOLOGY AND CON-
TEXT IN INTERACTIONAL SOCIOLIN-
GUISTICS**
(Abstract)

The study is based on the data reflecting professional interaction in the English language amongst Flemish, Tanzanian and South Korean engineers. The author analyzes communication processes in great detail and defines the relationship between the inter-cultural nature of interaction and examples of failed communication. In doing so, broad parameters are taken into consideration, such as structural inequality and socially confirmed stereotypes, which are connected with communication processes operating at the "basic level". Based on this connection between the micro and macro levels, a conclusion is drawn that the relationship between cultural differences and the forming of an intercultural communication conflict is neither simple nor independent of the intercultural context, as is implied by certain schools of thought involved in researching intercultural communication. Examples of successful intercultural communication are analysed, in which speakers observed highly varied cultural discursive conventions, including examples of communication conflict, where these differences were less noticeable. Consequently, socio-linguistics, particularly Gumperz's interactional socio-linguistics, must more precisely and with a greater measure of criticism define the relationship between cultural differences and failed communication. The fact must be taken into account that technical and cultural deviations are tolerated in some linguistic communities,

whereas in others they are not, due to historically accepted ethnical prejudices. A broader explanation of the context must be formed, which would add an invisible, although extremely important, parameter or ideology to discursive characteristics which are visible in the observations at the micro level.

Keywords: *intercultural communication, forming of a socio-linguistic theory, context, critical analysis, cultural stereotypes*

David P. Shea

**PERSPECTIVE AND PRODUCTION:
STRUCTURING CONVERSATIONAL
PARTICIPATION ACROSS CULTURAL
BORDERS**

(Abstract)

The article offers a critical view of Gumperz's analysis of failed communication in intercultural conversation, particularly with regard to contextualisation and the signalisation of the context at the micro level. The author does not base his discourse on the contrastive approach to "culturally different" styles of communication, but he explains the meta-communicative framing of utterance cues through the social characteristics of interactions framed jointly by the speakers. Within these characteristics of the interactional activity, the discourse of a non-native speaker (NNS) is in part formed by the native speaker (NS) by broadening or limiting his reply. This analytical conclusion is illustrated with four passages from naturally arising conversations between Japanese and native speakers of English at a university in the USA. In the article, the main emphasis is laid on instruments used for the framing of conversational cooperation along the interactional axis of the perspective and production, particularly on how the speakers take into account the referential point of view and assign interactional authority. The author claims that "successful" interpretation does not only depend on the mismatch, but also on the discursive practice, which allows mutually balanced cooperation and embraces different cultural "styles". With this activity, speakers can also frame separate and asymmetrical cooperation whereby the

non-native speaker is put in a different or unsuitable position. In the last chapter, the author points out that the analysis of the mismatch can aggravate the position of non-native speakers, for it unintentionally supports the political and economic status quo in a society which is unjustly disposed towards minority cultural groups.

Keywords: *intercultural conversation, interactional socio-linguistics, contextualisation, inter-subjective perspective and interactional authority, referential point of view, strategies of signalisation*

Srikant Sarangi

**INTERCULTURAL OR NOT? BEYOND
CELEBRATION OF CULTURAL DIFFERENCES
IN MISCOMMUNICATION
ANALYSIS**

(Abstract)

The basic question discussed in the article is: What is supposed to be the basic purpose of intercultural analysis? Is its intention to explain conversational disagreements on the basis of cultural differences in an abstract way? Or does it attempt to understand complex institutional processes which define the changing nature of 'culture'? As indicated in the main title, the author concentrates in the discussion of these questions mostly on that which defines intercultural communication as '(not)intercultural'. The subtitle – 'Beyond celebration of cultural differences in miscommunication analysis' refers to two aspects of intercultural analysis: (i) how is 'culture', as an analytical structure, employed in the study of failed communication, and (ii) how certain researchers resort to 'analytical stereotyping' of intercultural contacts which are supposed to be defined mostly by present cultural differences, and why still little or no 'inter/cross-disciplinary' dialogue is employed.

In the first part of the article, the author describes two specific types of analysis of intercultural communication, one of which can be placed in cultural anthropology, while the other is of a more socio-linguistic and pragmatic orientation. The author stresses the dominant tendency for the 'thematization of cultural dif-

ferences' and critically appraises the essentialist view of 'culture' in these two types of intercultural analysis. Thus, the author's former view is broadened (Roberts & Sarangi 1993). The second part of the article begins with the discursive orientation towards the analytical view of 'culture', which is followed by an analysis of the intercultural material in a gatekeeping situation of selected conversations. This leads to the reconsideration of the notion of 'interculturality' from the cultural theoretical point of view and with a special emphasis on the experiences of immigrants in contemporary multicultural societies.

Keywords: *analysis of failed communication, analytical stereotyping, thematisation of cultural differences, multiculturalism of society*

Vedrana Spajić-Vrkaš
**(DE)CONSTRUCTING OF THE
(DE)CONSTRUCTED:
ANTHROPOLOGICAL THEORY AND
SOCIAL CONSTRUCTION OF
IDENTITY**
(Abstract)

The author draws from anthropological and humanistic theories of identity and describes changes in the concepts of the "tribe", "ethnicity", "nationalism" and "citizenship", with special emphasis on the ideological sources of these changes and their influence on the social (re/de)construction of western and non-western identity. According to the author, the scientific constructions of social identity in a complex and often contradictory way reflect the division of world power and domination between "us" and "them". The theory reflects the reality of "us" and contributes to its constant (re)construction and, in addition, it uses the thus constructed reality as a basis for the (de/re)construction of the "other". This is particularly obvious in the theoretical approach to the issue of nationalism in western and non-western post-colonial and post-communist countries.

Keywords: *scientific construction of identity, social construction of identity, dichotomy of "us"/"them", tribe, ethnicity, nationalism, citizenship*

Marjeta Doupona Horvat
**REFUGEE POLICY IN SLOVENIA (FROM
MARCH 1992 UNTIL THE END OF
1993)**
(Abstract)

Slovenia has ratified several international documents concerning human rights. However, as found by analyses of newspaper articles, speeches of official government representatives and representatives of humanitarian organisations, human rights of Bosnian refugees that fled to Slovenia have not been fully respected. There have been claims with no acceptable arguments that there were too many refugees in Slovenia and that they were a threat to Slovene population. Freedom of movement for refugees has been restricted and often depended on a single person who was in charge of individual refugee centre. (Refugee) children have not taken classes at regular schools but in separate classes, even separate buildings, with the pretext of preserving their identity.

Keywords: *human rights, refugees, pragmatic analysis, xenophobia*

Barbara Domanjko
**ARGUMENTATIVE POWER OF THE
DISCOURSE OF THE EARLY LEARNING
OF FOREIGN LANGUAGE**
(Abstract)

Despite the lack of a concordant scientific conclusion, the early start in foreign language learning has recently gained immense popularity with Slovene parents, professionals and policy-makers. The popularity is based on a strong belief in its necessity and cost-effectiveness. Where, if not from the results of scientific research, does this persisting belief stem from?

Through the analysis, based on Ducrot's theory of "argumentation in the language system", it can be concluded that such a belief is largely created within the early foreign language learning discourse. Through various linguistic mechanisms, traceable on the levels ranging from discourse to lexicon, the early start in foreign language learning is represented as being cost-effective and necessary for a child's access to the modern world. As a consequence of cer-

tain argumentative linguistic strategies, such a representation is rarely disputed and is mainly taken for granted.

The belief in necessity and cost-effectiveness of the early foreign (mainly English) language learning in Slovenia can therefore be seen as a part of wider political and economic rhetoric.

Keywords: early learning of a foreign language as a discourse, argumentation in a language, argumentative power, polyphony, topoi

Jože Vogrinc

RAY AND JONAS (VJ SHOW AND THE USE OF POPULAR MUSIC ON TV)

(Abstract)

Video clips were first hailed by postmodernist film critics as a visual cultural form embodying de-centralised, de-subjected pleasure in pure flow of images etc.; this tendency has recently been criticised by popular music theorists (Simon Frith, Andrew Goodwin and others) because it ignores the codes of reception of different musical genres by their respective listeners (these codes are rooted in musicians' and listeners' social experience so that visualization is always genre-specific).

While accepting their critique, my contribution to the debate stresses that it is nowadays wrong to reduce popular music on TV to a mere vehicle of musical production and distribution. Television viewing should be seen as a way of socially experiencing music in its own right. To understand music on TV is then to understand it as a part TV programming.

Ray Cokes' MTV's Most Wanted on MTV Europe and Jonas Ž.'s Videošpon on TVS 2 are analysed as differently interesting versions of VJ show as TV genre. VJ show in general is mainly a channel of talk between the presenter of the show (VJ) and the viewers of the programme, music videos play a connecting function in symbolic exchange of this communication, creating a bond among the listeners and turning them into a temporary imaginary community. MTV's Most Wanted is an innovative program in a formal sense: by introducing voices of unseen VJ's collaborators in studio the imaginary continuity of space in

which VJ on one hand and the viewers on the other are positioned is shattered and substituted with a play across the newly acknowledged but unseen boundary. Videošpon is interesting because of its VJ's success in connecting the generations of parents and children as viewers across his discourse, and because of shifting the boundaries of allowed forms of public speech by his use of slang and dialect and by enabling ordinary people to speak openly in their ordinary language on public TV.

Keywords: television, popular music, media studies, VJ show, mass communication and interpersonal communication, the public and the private

Ičo Vidmar

UNPLUGGED – ALWAYS HEARD, BUT RARELY SEEN

/Abstract/

The appearance of live acoustic concerts, mostly promoted by the series of television concerts, *MTV Unplugged*, coincides with the crisis of authenticity, the feeling of the loss of the original, natural acoustic experience in the practices of popular music, which are increasingly based on digital technology in recording and producing music. The status of a concert broadcast on the radio, recorded on an LP or some other sound recording, and a concert filmed on television is far from simple, for the first two experiences imply acousmatic listening and consuming of music, which differs from the indirect visual listening of the latter. The sound recording of a band's concert is composed of different events, evoking comparison with original studio recordings, its effects and success being based on the invisibility of the studio finishing, transmission and broadcasting of details. But the televising of a concert is faced with an unsolvable dilemma: How to film music? The problem of *Unplugged* is that an "acoustic concert" with a studio audience cannot be recorded in the same way as a rock or electrically amplified concert, although in its acoustic aspect, with regard to the microphonisation in the field of vision, it is of the same nature.

Keywords: *acousmatics, authenticity, live, Unplugged, sound recording*

Edward Robbins

CONSIDERATIONS ON MULTIPLE CITIES

(Abstract)

Traditional approaches to the city, whether in image, text or plan, have tried to fashion an ordered and unified whole out of what is a disordered, often times serendipitous, multiplicity of people, places and practices. If designers, planners and social theorists are to develop the basis for more meaningful and relevant approaches to creating *civitas* out of the myriad elements which make the city, they will need to examine approaches to the city which are open to the multiple ways of experiencing, inhabiting and making that comprise the city and encompass its conflicts and contradictions.

Keywords: *urban planning, planning, multiple cities, sociological theory of the city, public area*

ZUSAMMENFASSUNG

Michael Meeuwis

TOLERANZ UND INTOLERANZ IN DER INTERKULTURELLEN KOMMUNIKATION: BEMERKUNGEN ZUR IDEOLOGIE UND DEM KONTEXT IN DER INTERAKTIVEN SOZIOLOGISCHEN

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie entstand auf der Grundlage von Daten über die berufliche Interaktion in englischer Sprache zwischen Ingenieuren aus Flamen, Tansania und Südkorea. Die Kommunikationsprozesse wurden genau analysiert, und das Verhältnis zwischen der interkulturellen Funktion der Interaktionen und Beispielen von mißglückter Kommunikation wurde bestimmt, wobei weiter konzeptierte Parameter berücksichtigt wurden, wie z.B. die strukturelle Ungleichheit und sozial bestätigte Stereotypen, die mit den Kommunikationsprozessen verbunden wurden, die auf einem 'elementaren Niveau' verlaufen. Auf-

grund dieser Verbindung zwischen der Mikro- und Makroebene wurde festgestellt, daß das Verhältnis zwischen den kulturellen Unterschieden und die Entstehung von interkulturellen Kommunikationsmißverständnissen nicht einfach oder unabhängig vom interkulturellen Kontext ist, wie indirekt von einigen Richtungen behauptet wird, die sich mit der interkulturellen Kommunikation befassen. Es wurden Beispiele von erfolgreicher interkultureller Kommunikation analysiert, bei denen die Gesprächspartner sehr unterschiedliche kulturbedingte diskursive Konventionen berücksichtigten. Es wurden aber auch Beispiele von kommunikativen Konflikten analysiert, bei denen diese Unterschiede sehr klein waren. Daraus folgt, daß die Soziolinguistik, vor allem die Gumperz'sche interaktive Soziolinguistik, genauer und kritischer das Verhältnis zwischen kulturellen Unterschieden und erfolgloser Kommunikation bestimmen muß. Dabei muß die Tatsache in Betracht gezogen werden, daß wegen ethischer Vorurteile, die sich in der Geschichte durchgesetzt haben, technische und kulturelle Abweichungen bei einigen Sprachgemeinschaften toleriert werden, bei anderen jedoch nicht. Es muß auch eine umfassendere Erklärung des Begriffs Kontext ausgearbeitet werden, die den diskursiven Eigenschaften, die aus den Beobachtungen auf der Mikroebene ersichtlich sind, einen sehr wichtigen, jedoch 'unsichtbaren' Parameter hinzufügt – die Ideologie.

Schlüsselwörter: interkulturelle Kommunikation, Gestaltung der soziolinguistischen Theorie, Kontext, kritische Analyse, kulturelle Stereotypen

David P. Shea

PERSPEKTIVE UND PRODUKTION: DIE STRUKTURIERUNG DER ZUSAMMENARBEIT IN DER INTERKULTURELLEN KONVERSATION

(Zusammenfassung)

Dieser Artikel beschäftigt sich kritisch mit der Gumperz'schen Analyse einer erfolglosen Kommunikation in interkulturellen Konversationen, vor allem mit der Kontextualisierung und der Signalisierung des Kontextes auf der Mikroebene. Dabei stützte sich der Autor nicht

auf den kontrastiven Ansatz zum "kulturspezifischen" Kommunikationsstil, sondern es wird über den sozialen Charakter der Interaktion, die von den Gesprächspartnern gemeinsam strukturiert wird, die metakommunikative Strukturierung der Äußerungssignale (metacommunicative framing of utterances cues) erklärt. In dieser für die interaktive Tätigkeit charakteristischen Situation wird der Diskurs des Nichtmuttersprachlers – NMS (nonnative speaker – NNS) teilweise auch vom Muttersprachler – MS (native speaker – NS) konstruiert, indem der Muttersprachler seine Antworten einschränkt oder ausweitet. Diese analytische Behauptung wird anhand von vier Ausschnitten von natürlich entsandenen Konversationen zwischen Japanern und englischen Muttersprachlern an einer Univesität in den USA veranschaulicht. Die Erörterung konzentriert sich auf jene Mittel, mit denen sich die Zusammenarbeit in der Konversation entlang der interaktiven Achsen Perspektive und Produktion strukturiert, und vor allem darauf, wie die Gesprächspartner den referenziellen Standpunkt (referential point of view) berücksichtigen und sich gegenseitig die interaktive Autotitität (interactional authority) zuteilen. Es wird der Standpunkt vertreten, daß eine "erfolgreiche" Interpretation nicht nur vom Mißverständnis (mismatch) abhängig ist, sondern auch von der diskursiven Praxis, die eine wechselseitige, ausgeglichene Zusammenarbeit erlaubt und die verschiedene kulturbedingte "Stile" umfaßt. Mit dieser Tätigkeit können die Sprecher auch eine getrennte und asymmetrische Zusammenarbeit strukturieren, bei der der Nichtmuttersprachler in eine andere oder ungeeignete Position gestellt wird. Im letzten Kapitel wird darauf hingewiesen, daß die Analyse der Mißverständnisse die Position der Nichtmuttersprachler verschlechtern kann, da diese ungewollt den politischen und ökonomischen Status quo in der Gesellschaft unterstützt, der ungerechtfertigt gegen kulturelle Gruppen gerichtet ist, die sich in der Minderheit befinden.

Schlüsselwörter: *interkulturelle Konversation, interaktive Soziolinguistik, Kontextualisierung, intersubjektive Perspektive und interaktive Autorität, referenzieller Standpunkt, Signalisierungsstrategien*

Srikant Sarangi
**INTERKULTURELL ODER NICHT? JEN-
SEITS DER VERHERRLICHUNG KUL-
TURELLER UNTERSCHIEDE BEI DER
ANALYSE ERFOLGLOSER KOMMU-
NIKATION**

(Zusammenfassung)

Die grundlegende Frage, die der vorliegende Artikel erörtert, lautet: Was sollte die grundlegende Absicht der interkulturellen Analyse sein? Liegt ihre Absicht darin, daß sie auf der Grundlage von kulturellen Unterschieden auf abstrakte Art und Weise Mißverständnisse in der Konversation erklärt? Oder sollte sie versuchen, komplexe institutionelle Prozesse zu verstehen, die das Wesen der 'Kultur' bestimmen, die sich fortwährend verändert? Der Titel deutet darauf hin, daß sich der Verfasser bei der Erörterung dieser Fragen vor allem darauf konzentriert, was die interkulturelle Kommunikation als '(nicht)interkulturell' ('(non)intercultural') definiert. Der Untertitel – 'die Verherrlichung kultureller Unterschiede bei der Analyse erfolgloser Kommunikation' – bezieht sich auf zwei Aspekte der interkulturellen Analyse: 1. der Gebrauch der 'Kultur' bei der Untersuchung erfolgloser Kommunikation als analytisches Konstrukt und 2. die Zuflucht einiger Forscher zum 'analytischen Stereotypisieren' ('analytical stereotyping') von interkulturellen Kontakten, die vor allem durch vorhandene kulturelle Unterschiede bestimmt werden sollten und die Frage, weshalb in ihren eigenen klar getrennten 'Forschungskulturen' der 'interdisziplinäre' ('inter/crossdisciplinary') Dialog kaum vorhanden ist oder gar fehlt.

Im ersten Teil werden kritisch zwei spezifische Typen der Analyse interkultureller Kommunikation beschrieben, von denen die erste kulturanthropologisch, die zweite soziolinguistisch und pragmatisch orientiert ist. Es wird die überwiegende Tendenz zur 'Thematisierung kultureller Unterschiede' ('thematization of cultural differences') hervorgehoben, womit die essentielle Benennung der 'Kultur' in den beiden Typen der Kulturanalysen kritisch bewertet wird, wodurch der vorige Standpunkt des Autors (siehe Roberts und Sarangi 1993) erweitert wird. Der zweite Teil des Artikels beginnt mit einer diskursiven Orientierung in der analytischen

chen Benennung der 'Kultur', worauf auf der Grundlage von ausgewählten Gesprächen eine Analyse interkultureller Unterlagen in einer Schutzsituation (gatekeeping situation) folgt. Dies führt zu einer erneuten Überlegung zum Begriff 'Interkulturellität' ('interculturality') aus einem kulturtheoretischen Standpunkt unter besonderer Hervorhebung von Erfahrungen, die von Zuwanderern in modernen multikulturellen Gesellschaften gemacht wurden.

Schlüsselwörter: *Analyse mißglückter Kommunikation, analytische Stereotypisierung, Thematisieren kultureller Unterschiede, multikulturelle Gesellschaften*

Vedrana Spajić-Vrkaš

**DIE (DE)KONSTRUKTION DES
(DE)KONSTRIUIERTEN:
ANTHROPOLOGISCHE THEORIE UND
DIE SOZIALE KONSTRUKTION DER
IDENTITÄT**

(Zusammenfassung)

Die Autorin schöpft aus anthropologischen und gesellschaftswissenschaftlichen Identitätstheorien und umreißt die Veränderungen in den Konzepten "Stamm", "Ethnizität", "Nationalismus" und "Staatsangehörigkeit", unter besonderer Berücksichtigung des ideologischen Ursprungs dieser Veränderungen und ihren Einfluß auf die sozialen (Re/De)Konstruktion der westlichen und nicht-westlichen Identität. Die Autorin vertritt den Standpunkt, daß wissenschaftliche Konstruktionen zur sozialen Identität auf komplexer und oft auch widersprüchlicher Art und Weis die Machtverteilung in der Welt und die Vorherrschaft zwischen "uns" und "ihnen" widerspiegeln. Die Theorie spiegelt "unsere" Realität wider, und sie trägt zu ihrer immerwährenden (Re)Konstruktion bei, darüber hinaus wird diese so konstruierte Realität als Grundlage zur (De/Re)Konstruktion der Realität des "anderen" verwertet, was vor allem beim theoretischen Ansatz zur Frage des Nationalismus in westlichen und nicht-westlichen, postkolonialen und postkommunistischen Staaten offensichtlich ist.

Schlüsselwörter: *wissenschaftliche Konstruktion der Identität, soziale Konstruktion der Identität, Dichotomie "wir"/"sie", Stamm, Ethnizität, Nationalismus, Staatsangehörigkeit*

Marjeta Doupon Horvat

**DIE SLOWENISCHE FLÜCHTLINGSPOLITIK
(VOM MÄRZ 1992 BIS ZUM ENDE
DES JAHRES 1993)**

(Zusammenfassung)

Slowenien ist Unterzeichnerin mehrere internationaler Dokumente auf dem Gebiet der Menschenrechte. Wie sich jedoch aus der Analyse von Zeitungsartikeln entnehmen läßt und aus den Reden öffentlicher Vertreter und Vertreter humanitärer Organisationen, wurden die Menschenrechte der bosnischen Flüchtlinge, die nach Slowenien geflüchtet waren, oft mißachtet. Es tauchten unbeweisbare Argumente auf, daß die Anzahl der Flüchtlinge in Slowenien zu hoch sei und daß diese für die slowenische Bevölkerung eine Gefahr darstellen. Die Bewegungsfreiheit der Flüchtlinge wurde eingeschränkt, und diese war oft nur abhängig von der Leitung des einzelnen Flüchtlingszentrum. Die Flüchtlingskinder besuchten nicht gewöhnliche slowenische Schulen, sondern sie wurden unter der Maske zum Schutz der eigenen Identität in besondere Gruppen eingegliedert, die manchmal in besonderen Gebäuden waren.

Schlüsselwörter: *Menschenrechte, Flüchtlinge, pragmatische Analyse, Xenophobie*

Barbara Domajnko

**DIE KRAFT DER ARGUMENTE IM
DISKURS UM DAS FRÜHE ERLERNEN
VON FREMDSPRACHEN (FEF)**

(Zusammenfassung)

Obwohl es an übereinstimmenden wissenschaftlichen Schlüssen mangelt, wuchs das FEF in der letzten Zeit in Slowenien zu einer Euphorie heran. Sowohl Eltern als auch Fachleute auf lokaler und nationaler Ebene sind meistens von der Nützlichkeit und der Notwendigkeit (sogar Dringlichkeit) des FEF fest überzeugt. Woher stammt diese feste

Überzeugung über den Sinn und die Richtigkeit des FEF, wenn dafür keine feste wissenschaftliche Grundlage existiert?

Über die Analyse eines Teiles des Diskurses über das FEF, der als theoretischer Rahmen Ducrots Theorie über die Argumentation in der Sprache diente, kam die Autorin zum Schluß, daß die Überzeugung über den Sinn und über die Notwendigkeit des FEF innerhalb des Diskurses über das FEF gebildet wird. Verschiedene Sprachmechanismen, die auf allen Sprachebenen zu identifizieren sind (von der diskursiven bis zur lexikalischen Ebene), stellen das FEF als sinnvoll und notwendig dar, damit sich das Kind in die moderne Welt integrieren kann. Eine solche Vorstellung über das FEF, die, wie schon gesagt, mit Hilfe bestimmter argumentativer Sprachstrategien entwickelt wird, wird allgemein als selbstverständlich und unumstößbar verstanden.

Die Überzeugung über den Sinn und die Notwendigkeit des FEF in Slowenien (wo als erste Fremdsprache überwiegend Englisch gelehrt wird) kann somit als Teil einer umfassenderen politischen und wirtschaftlichen Rhetorik angesehen werden.

Schlüsselwörter: frühes Erlernen von Fremdsprachen als Diskurs, Argumentation in der Sprache, argumentative Kraft, Polyphonie, Topoi

Jože Vogrinc

RAY UND JONAS (DIE VJ-SHOW UND DIE VERWERTUNG DER MUSIK IM FERNSEHEN)

(Zusammenfassung)

Medienforscher, die sich mit der Pop-Musik auseinandersetzen, haben berechtigterweise die Erklärung verworfen, wonach Video-Clips als Beispiel der postmodernen visuellen Kulturform dienen, die die Dezentralisierung des Subjekts im Spiel visueller Attraktionen aufführt, das einer Rezeption dient, die dekontextualisiert ist. Sie wiesen darauf hin, daß die Visualisierung verschiedener Gattungen der Pop-Musik mit der Art der Produktion und der Rezeption dieser Gattungen bei den Zuhörern übereinstimmt. Trotzdem darf der fernsehspezifische Gebrauch der Pop-Musik nicht auf die visuelle Repräsen-

tation zurückgeführt werden, weil heute die Musik nicht nur visuell aufgenommen wird und vor allem deswegen, weil die Musik im Fernsehen auf sehr verschiedene Arten verwertet werden kann.

Die VJ-Show unterscheidet sich von anderen Musiksendungen auf dem Fernsehen dadurch, daß der Moderator den Anhängern Video-Clips vorführt (meistens ausgesuchte Gattungen der Pop-Musik), ihnen Musikwünsche erfüllt, auf Briefe antwortet, sich mit ihnen telefonisch unterhält, u.s.w. Die Analyse der Sendungen MTV's Most Wanted auf MTV Europe mit Ray Cokes und Videošpon auf TVS 2 mit Jonas Ž. zeigt die VJ-Show im Grunde als Kontaktsendung, in der die Vorführung von Video-Clips der Gegenstand des symbolischen Austausches zwischen dem Fernsehen und den Zuschauern der Sendung darstellt. Ray Cokes' Sendung ist vor allem wegen ihrer kommunikativen Innovationen von Interesse (die Einführung unsichtbarer Personen verstößt gegen die Geschlossenheit des imaginären gemeinsamen Raumes des Moderators im Studio und des Zuschauers, diese wird durch ein Spiel auf Kosten der unsichtbaren Grenze ersetzt, die den Moderator vom Zuschauer trennt). Bei der Sendung Videošpon ist vor allem die soziale und politische Tragweite des Moderationsstils von Jonas Ž. interessant (es wird eine Kommunikationsbrücke zwischen dem Eltern- und Kinderteil des Publikums aufgebaut, öffentlich wird Intimes in Mundart oder in der Jugendsprache zum Ausdruck gebracht, womit es zu einer impliziten Politisierung der Sprache kommt).

Schlüsselwörter: Fernsehen, Pop-Musik, Medienstudium, VJ-Show, Massen- und individuelle Kommunikation, öffentlich und privat

Ičo Vidmar

**UNPLUGGED – STETS GEHÖRT, ABER
SELTEN GESEHEN**

(Zusammenfassung)

Das Aufblühen akkustischer Live-Konzerte, was vor allem auf die Serie von Fernsehkonzerten von *MTV Unplugged* zurückzuführen ist, fällt mit der Krise der Authentizität, dem Verlust der authentischen, natürlich akkustischen Erfahrung in der Pop-Musik zusammen, die in immer größerem Maße von der digitalen Aufnahmetechnik und Musikproduktion Gebrauch macht. Der Status von Konzertauftritten, die im Radio gesendet, auf einem Album oder einem anderen Tonträger mitgeschnitten und für das Fernesehen aufgenommen werden, ist bei weitem noch nicht eindeutig geklärt. Denn die ersten beiden Erfahrungen implizieren ein akustisches Zuhören, eine Musikkonsumierung, die im Gegensatz zum direkten, visualisierten Zuhören steht. Der Konzertmitschnitt einer Gruppe ist aus verschiedenen Ereignissen zusammengestellt, die den Vergleich mit der originalen Studioausgüßungen evoziert, wobei ihre Wirkungen und ihr Erfolg auf der Unauffälligkeit der Finalisierung im Studium, der technischen Übertragung und der Vermittlung von Details basieren. Die Umformung eines Musikkonzerts in ein fernsehtypisches Produkt stellt ein unlösbares Problem dar: Wie kann Musik gefilmt werden? Bei *Unplugged* stellt sich das Problem, daß ein "akkustisches Konzert" mit einem Studiumpublikum nicht als elektrisches Rockkonzert aufgenommen werden kann, obwohl es das seinem akkustischen Aspekt nach – mit Mikrofonen im Sichtfeld – ist.

Schlüsselwörter: *Authentizität, live, Unplugged, Tonmitschnitt*

Edward Robbins

**ÜBERLEGUNGEN ZU MULTIPLLEN
STÄDTEN**

(Zusammenfassung)

Traditionelle Ansätze zu Städten, sei es in ihrer Form, in Texten oder Plänen, versuchen eine geordnete und vereinfachte Ganzheit aus etwas zu kreieren, was ungeordnet, oft sogar

zufällig aus multiplen Menschen, Räumen und Praktiken zusammengestellt ist. Wenn Architekten, Planer und soziologische Theoretiker Fundamente für einen verständlicheren und relevanten Ansatz zum Städtebau aus einer Vielzahl von Elementen, die die Stadt bilden, setzen wollen, müssen diese die Ansätze zu den Städten untersuchen, die offen für multiple Arten der Erfahrungen sind, und sie müssen dies in die Struktur der Städte miteinbeziehen, um damit die Gegensätze und Konflikte, die in Städten herrschen, unkenntlich zu machen.

Schlüsselwörter: *Urbanismus, Planierung, multiple Städte, soziologische Theorie über Städte, öffentlicher Raum*